

วาทกรรม “ชาวบ้าน” กับการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง

นางสาวจรรุวรรณ แก้วมะโน

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการปกครอง ภาควิชาการปกครอง

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“CHAOBAN” : DISCOURSE AND SELF-LIMITING POLITICAL PARTICIPATION

Miss Jaruwan Kaewmano

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Government

Department of Government

Faculty of Political Science

Chulalongkorn University

Academic Year 2008

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

วาทกรรม "ชาวบ้าน" กับการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วม
ทางการเมือง

โดย

นางสาวจรรววรรณ แก้วมะโน

สาขาวิชา

การปกครอง

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

รองศาสตราจารย์ ดร.เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา

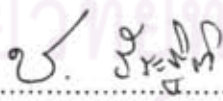
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบริหารธุรกิจ

..... คณบดีคณะรัฐศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร.จรัส สุวรรณมาลา)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ม.ร.ว.พศุภนิศาน ชุมพล)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร.เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.ชลธิศ ธีระฐิติ)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นลินี ต้นธวัชรัตน์)

จากรูรณ แก้วมะโน : วาทกรรม "ชาวบ้าน" กับการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง. ("Chaoban" : discourse and self-limiting political participation)
 อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : รศ.ดร.เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา, 219 หน้า.

งานวิจัยนี้ศึกษาเรื่องการเมืองการมีส่วนร่วมทางการเมืองของ "ชาวบ้าน" ที่เชื่อกันว่ายังมีอัตราต่ำและไม่ค่อยมีประสิทธิภาพว่าเป็นเพราะอะไร โดยเห็นว่าแนวคิดวัฒนธรรมทางการเมืองมีข้อจำกัดจึงนำแนวคิดเรื่องตัวตนและอำนาจ (the subject & power) ของ มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) มาเป็นแนวทางศึกษาร่วมกับแนวคิดเรื่องอำนาจ 3 มิติ โดยมีสมมุติฐานว่ารัฐประกอบสร้างตัวตนและความหมายของคำว่า "ชาวบ้าน" ในเชิงด้อยศักยภาพขึ้น เพื่อก่อร่างล้านี้ความด้อยศักยภาพทางการเมืองให้แก่ชาวบ้าน ชาวบ้านจึงมีพฤติกรรมจำกัดบทบาทของตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง

นอกจากการศึกษาเอกสาร(documentary research)แล้ว งานวิจัยนี้ได้ทำการศึกษาภาคสนามผ่านการสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง(semi-structured interview)ในพื้นที่ชนบทจังหวัดลำปางและพื้นที่เมืองกรุงเทพมหานครเปรียบเทียบกัน เพื่อให้ทราบว่าคุณลักษณะของปฏิบัติการในการประกอบสร้างตัวตนของ "ชาวบ้าน" ในสองพื้นที่นี้แตกต่างกันหรือไม่อย่างไร ในแง่ของการรับรู้ตนเองในเชิงด้อยศักยภาพ และของพฤติกรรมการเมืองการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชาวบ้าน

ผลจากการศึกษาพบว่า มีสหสัมพันธ์กันระหว่างการประกอบสร้างตัวตนของชาวบ้านกับความรู้สึกด้อยศักยภาพและการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง กระนั้น สหสัมพันธ์ดังกล่าวก็ไม่ได้ปรากฏอย่างสม่ำเสมอ กล่าวคือ ไม่จำเป็นเสมอไปที่ชาวบ้านจะต้องรู้สึกด้อยศักยภาพ หรือจำกัดตนเองอันเนื่องมาจากความรู้สึกดังกล่าว เพราะการแสดงพฤติกรรมยังมีปัจจัยแวดล้อมอื่นๆเข้ามาเป็นตัวคั่นกลางระหว่างการรับรู้กับพฤติกรรมด้วย ขณะเดียวกันก็พบว่าชาวบ้านมีพฤติกรรมท้าทายอำนาจรัฐในหลายรูปแบบ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านไม่ใช่ฝ่ายที่ถูกรัฐกระทำอยู่ฝ่ายเดียว พวกเขามียุทธวิธีในการตอบโต้รัฐด้วย แต่ก็มีได้หมายความว่าชาวบ้านไม่มีพฤติกรรมจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง เพียงแต่รูปแบบในการจำกัดตนเองนั้นมีความซับซ้อน

ภาควิชา.....การปกครอง.....
 สาขาวิชา.....การปกครอง.....
 ปีการศึกษา.....2551.....

ลายมือชื่อนิสิต..... (ช)สมน ทวีวัฒน์.....
 ลายมือชื่ออ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....

4981109024 : MAJOR GOVERNMENT

KEYWORDS : CHAOBAN / DISCOUSE / POLITICAL PARTICIPATION

JARUWAN KAEWMANO : "CHAOBAN" DISCOURSE AND SELF-LIMITING
POLITICAL PARTICIPATION. ADVISOR : ASST. PROF. AKE TANGSUPVATTANA,
PhD., 219 pp.

This study sought to explain the supposedly low level and ineffectiveness of political participation of 'Chaoban' (ordinary people) in Thailand. Deeming political cultural explanations to be inadequate, it made use of Michel Foucault's concept of 'the Subject and Power' together with the concept of three faces of power in doing so. The hypothesis was that the state constructed the meaning of 'Chaoban' in such a way as to have made the 'Chaoban' feel politically inadequate such that they limited their own political participatory roles.

Apart from documentary research, field research involving semi-structured interviews was conducted in a rural area in Lampang Province and an urban area in the Bangkok Metropolis. This was order to discover locality differences, if any, in the outcomes of the process of construction of the self on Chaoban's self-perceptions of inadequacy and political participatory behaviour.

The findings were that there were correlations between the state's construction of the self in 'Choaban' and their self-perception of inadequacy including their self-limiting political participatory behaviour. However, the correlations did not always obtain. It was not always the case that the 'Chaoban' would perceive their inadequacy nor would limit their own political participation. The behavioural stage depended on other environmental factors which mediated between perception and behaviour. It was found also that the 'Chaoban' exhibited many forms of resistance to state power. This indicated that they were not mere objects of state action but had their own tactics in responding to the state. None the less, this did not mean that the 'Chaoban' did not exhibit self-limiting political behaviour. It was rather that such self-limitation involved a complex process.

Department : Government

Student's Signature *Jarwan Kaewmano*

Field of Study : Government

Advisor's Signature *Ake Tangsupvattana*

Academic Year : 2008

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยพึงตระหนักด้วยตนเองถึงความยากลำบากในการเสาะแสวงหาให้ได้มาซึ่งความรู้สักเรื่อง ก็เมื่อต้องลงมือทำวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ที่ตอนแรกดูจะไม่มีที่ทางให้เดินไปได้เท่าใดนัก แต่ด้วยกำลังใจจากประธานกรรมการ รองศาสตราจารย์ ม.ร.ว.พศุภพิศาล ทุมพล และอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา ที่กล่าวว่าเรื่องที่ผู้วิจัยต้องการศึกษานั้น น่าสนใจและมีทางทำให้เป็นจริงอยู่ได้ไม่น้อย ผู้วิจัยจึงเกิดกำลังใจและได้ใช้จุดนั้นเป็นพลังผลักดันในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เรื่อยมา โดยระหว่างทางที่ต้องพบเจอกับอุปสรรคนั้น ก็ได้ทำนทั้งสองคอยเป็นกำลังใจ พร้อมทั้งชี้แนะทางสว่างให้อยู่เสมอ กระทั่งสำเร็จเป็นวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณม.ร.ว.พศุภพิศาล ทุมพล ประธานกรรมการที่คอยให้กำลังใจเมื่อยามท้อแท้และให้คำแนะนำในประเด็นที่ละเอียดอ่อน ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา อาจารย์ที่ปรึกษา ที่ให้คำปรึกษาและเป็นดั่งเข็มทิศให้แก่ผู้วิจัยเมื่อยามหลงทาง และขอขอบพระคุณกรรมการสอบทั้งสองท่านที่รับเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ให้แก่ผู้วิจัย รวมทั้งให้คำชี้แนะในบางเรื่องต่อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ในแง่มุมที่กระตุ้นให้ผู้วิจัยได้คิดและตั้งคำถามมากขึ้น เพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จึงกล่าวได้ว่าหากปราศจากซึ่งอาจารย์ทั้งสี่ท่านแล้ว ความเป็นไปได้ของวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ก็ริบหรี่เต็มที

นอกเหนือจากผู้ที่ยื่นแนะทางสว่างในทางวิชาการให้แก่ผู้วิจัยแล้ว ครอบครัว ก็นับเป็นอีกขุมกำลังใจหนึ่งที่สำคัญที่คอยเติมเต็มกำลังใจที่เริ่มพร่องของผู้วิจัยให้กลับเต็มขึ้นมา ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณ คุณปู่ คุณพ่อ คุณแม่ ที่ดูแลผู้วิจัยอย่างดีตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัยเคร่งเครียดอยู่กับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ รวมไปถึงต้องขอขอบคุณผู้ให้สัมภาษณ์ทุกคน ที่ให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลหรืออย่างน้อยก็ไม่ปฏิเสธที่จะให้สัมภาษณ์แก่ผู้วิจัย

สุดท้ายสิ่งที่สำคัญที่สุด ที่ไม่กล่าวถึงไม่ได้ก็คือ ต้องขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัยที่มอบทุนการศึกษา “**ทุนอุดหนุนการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเฉลิมฉลองวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมายุครบ 72 พรรษา**” หรือทุน 72 พรรษา ให้แก่ผู้วิจัย ที่เป็นจุดเริ่มต้นให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาและวิจัยเรื่องนี้ ซึ่งหากปราศจากซึ่งทุนดังกล่าววิทยานิพนธ์เรื่อง “วาทกรรม ‘ชาวบ้าน’ ฯ” ที่ท่านกำลังถืออยู่นี้ก็ไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้เลย

ด้วยความช่วยเหลือและความเมตตาจากหลายๆฝ่ายที่ผู้วิจัยได้รับระหว่างการทำวิจัยชิ้นนี้ที่ผู้วิจัยเอ่ยนามก็ไม่ได้เอ่ยนามก็ดี ผู้วิจัยขอขอบคุณดีทั้งหมดที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้อาจจะพอมิบังให้แก่ทุกท่าน และขอขอบพระคุณทุกท่าน ไว้ ณ โอกาสนี้อีกครั้ง

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่ 1 บทนำ.....	
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 แนวคิดที่ใช้เป็นกรอบในการศึกษาวิจัย.....	10
1.3 วัตถุประสงค์ในการศึกษา.....	13
1.4 สมมติฐานในการวิจัย.....	13
1.5 ขอบเขตและวิธีการศึกษาวิจัย.....	14
1.6 นิยามศัพท์.....	16
1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษาวิจัย.....	17
บทที่ 2 ทบทวนแนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	18
2.1 The three dimensional view : อำนาจ 3 มิติ.....	19
2.1.1 อำนาจมิติที่ 1 (the one dimensional view).....	19
2.2.2 อำนาจมิติที่ 2 (the two dimensional view).....	21
2.2.3 อำนาจมิติที่ 3 (the three dimensional view).....	22
2.2 The Subject and Power : ตัวตนและอำนาจ ของ มิเชล ฟูโกต์.....	25
2.2.1 อำนาจมิติที่ 4 : Discourse (วาทกรรม).....	25
ก). อำนาจ ความรู้ และ วาทกรรม.....	27
ข). อำนาจในความเห็นของฟูโกต์.....	29
ค). ปฏิบัติการทางวาทกรรมในระดับเครือข่ายสถาบันระดับชาติ.....	32
2.2.2 อำนาจมิติที่ 4 : การกำกับตนเองจากภายใน.....	33
2.2.3 อำนาจมิติที่ 4 : กับการต่อต้าน.....	37

	หน้า
บทที่ 3 ความหมายและการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน”	44
3.1 “ชาวบ้าน” คือ ใคร.....	44
3.1.1 ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” จากพจนานุกรม.....	45
3.1.2 ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” จากงานทางวิชาการ.....	49
3.1.3 ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” จากสื่อหนังสือพิมพ์และอินเทอร์เน็ต	54
3.2 การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน”.....	59
ก). ชาวบ้านที่เป็นไพร่ฟ้า (subject) พสกนิกรของพระมหากษัตริย์พระองค์ เดียว.....	59
ข). ชาวบ้านที่เป็นประชาชน (people)ภายใต้รัฐธรรมนูญและรัฐบาลทหาร- พลเรือน.....	76
ค). “ชาวบ้าน” ในฐานะ “แรงงาน” ในยุคการพัฒนา(พ.ศ.2500 ถึงปัจจุบัน)..	84
บทที่ 4 คำว่า “ชาวบ้าน” ในสายตาของ “ชาวบ้าน” กับการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วม ทางการเมืองของ “ชาวบ้าน”	101
4.1 กลไกการปกครองในหมู่บ้าน โครงข่ายความสัมพันธ์ในการประกอบสร้างตัวตน ระดับหมู่บ้าน.....	103
4.2 สหสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้การพัฒนากับความรู้สึกต่อพัฒนาในความรู้สึกของ “ชาวบ้าน”.....	117
4.3 สหสัมพันธ์ระหว่างคำว่า “ชาวบ้าน” กับความรู้สึกต่อศักยภาพ.....	123
4.4 สหสัมพันธ์ระหว่างคำว่า “ชาวบ้าน” กับการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วม ทางการเมือง.....	127
4.5 อำนาจและการต้านทานอำนาจ.....	142
4.6 ณ จุดปะทะประสานและการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์.....	151
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	157
5.1 บทสรุป	157
5.2 ข้อเสนอแนะและข้อเสนอแนะ	169

	หน้า
รายการอ้างอิง	172
ภาคผนวก	187
ภาคผนวก ก เกร็ดประวัติจังหวัดลำปางและประวัติหมู่บ้านที่ศึกษา.....	188
ภาคผนวก ข กรุงเทพมหานครกับการปกครองท้องถิ่นรูปแบบพิเศษ.....	204
ภาคผนวก ค แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์	210
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	219

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ตารางแสดงสหสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้การพัฒนา กับความรู้สึกต่อพัฒนา ของชาวบ้าน	119
ตารางที่ 2 ตารางแสดงสหสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ว่าเป็นชาวบ้านกับความรู้สึก ต่อศักยภาพ	124
ตารางที่ 3 ตารางแสดงการรับรู้ภาพมายาคติเกี่ยวกับคำว่า “ชาวบ้าน”.....	125
ตารางที่ 4 ตารางแสดงสหสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ว่าเป็น “ชาวบ้าน” กับความ รู้สึกต่อศักยภาพและการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง.....	128

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่ 1 ภาพห้องซิงแบบ panopticon.....	หน้า 34
--	---------

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิที่ 1 แผนภูมิโครงสร้างการจัดระบบบริหารการพัฒนาชนบท.....	104
แผนภูมิที่ 2 แผนภูมิโครงสร้างการจัดระบบบริหารในหมู่บ้าน.....	105

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

“ผมไม่ได้ตั้งใจ ผมแค่คิดจะสั่งสอนเท่านั้น ไม่คิดว่าไฟมันจะลุกลามขนาดนี้”

ข้างต้นคือคำให้การของ นายธนาธิกร ตันยี่หวง อายุ 30 ปี อาชีพช่างสามล้อเครื่อง หลังจากก่อเหตุวางเพลิงป้อมจราจรที่แยกบุคคลิ์ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี โดย นายธนาธิกร กล่าวว่าการเผาป้อมจราจรในครั้งนี้ทำไปเพราะความ **คับแค้นใจ** ที่มักถูกเจ้าหน้าที่ตามจับตลอด ไม่ว่าจะขับสามล้อไปที่ไหน ซึ่งทุกครั้งตนก็จะ **ขอความเห็นใจ** จากตำรวจ แต่ก็กลับโดนเจ้าหน้าที่ต่อว่า¹

เหตุการณ์ของนายธนาธิกร แม้จะเกิดขึ้นไม่บ่อยนักแต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงสภาพของความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชนในสังคมไทยที่มีลักษณะไม่เท่าเทียมกันได้เป็นอย่างดี โดยที่ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันของสังคมไทยนั้น ยังสะท้อนออกมาให้เห็นได้ในกรณีของเรื่องราวร้องทุกข์ต่างๆ ที่เขียนมายังคอลัมน์ร้องทุกข์ตามหน้าหนังสือพิมพ์อีกด้วย

คอลัมน์ **จดหมายถึงเดลินิวส์** ของ เอก วิภาวดี ก็เป็นคอลัมน์หนึ่งที่ชาวบ้านนิยมเขียนจดหมายเข้ามาเพื่อร้องเรียนเรื่องราวต่างๆ ที่ตนรู้สึกว่าจะได้รับความเดือดร้อนไม่เป็นธรรม ยกตัวอย่างกรณีของผู้ที่ใช้นามปากกาว่า ‘ประชาชนผู้เดือดร้อน’ ที่เขียนร้องทุกข์เรื่อง “ชาวบ้านเดือดร้อนจากฝุ่นละออง” เข้ามาถึงคอลัมน์ **จดหมายถึงเดลินิวส์** เมื่อวันที่ 14 มกราคม 2551 เนื้อความว่า

“เรียน คุณเอก วิภาวดี โรงผสมปูนซีเมนต์ตั้งอยู่เขตยานนาวา บริเวณถนนทางหลวง แขวงอุตสาหกรรมตัดกับถนนพระรามที่ 3 ปล่อยผงฝุ่นละอองของปูนซีเมนต์ หินลูกรัง และทราย ที่นำมาผสมก็จะลอยในอากาศเป็นจำนวนมาก ต้นไม้และบ้านคนที่อยู่อาศัยรอบ ๆ จะมีผงฝุ่นเกาะติดจำนวนมากสร้างความเดือดร้อนให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงซึ่งเป็นอันตรายต่อการหายใจก่อให้เกิดโรคมะเร็ง และผงฝุ่นละอองๆ จะติดเสื้อผ้าที่ซักและตากไว้ เมื่อนำมาสวมใส่จะเกิดอาการคันทำให้เกิดโรคผิวหนังได้ ขอให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องช่วยกรุณาตรวจสอบและหามาตรการป้องกันผลฝุ่นละอองๆ ดังกล่าว จะได้ไม่สร้างความเดือดร้อนให้ประชาชนต่อไป ซึ่ง

¹ เอก วิภาวดี. “จดหมายถึงเดลินิวส์,” **เดลินิวส์**. (20 พ.ย. 2550). : 8.

สมควรที่จะย้ายโรงปูนดังกล่าวออกนอกพื้นที่เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นที่อยู่อาศัยของประชาชนจำนวนมาก”

ซึ่ง เอก วิภาวดี ได้ให้คำตอบไปดังนี้ “ผมว่าหน่วยงานสิ่งแวดล้อมของเขตยานนาวาคงได้รับการร้องเรียนจากชาวบ้านเป็นที่เรียบร้อยแล้ว อยู่ที่ว่าทางเขตจะมีมาตรการคุมเข้มอย่างไรที่จะไม่ให้มลพิษจากโรงผสมปูนทำลายสุขภาพของชาวบ้านที่อาศัยบริเวณใกล้เคียง ทุกปัญหาแก้ไขได้ ถ้าใส่ใจแก้กันอย่างถูกต้องโดยยึดประโยชน์ประชาชนเป็นสำคัญ”

จะเห็นได้ว่าคำตอบของ เอก วิภาวดี ข้างต้นไม่ได้เป็นอะไรมากไปกว่าการแสดงความคิดเห็น ซึ่งไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาให้เกิดเป็นรูปธรรมประการใด เช่น รับปากว่าจะเข้าไปร้องเรียนหรือดำเนินการอันใดให้แก่ผู้ร้องเรียน ซึ่งแม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าคอลัมน์จดหมายถึงเดลินิวส์จะทำหน้าที่เป็น ‘สื่อกลาง’ เรียกร้องต่อเจ้าหน้าที่แทนประชาชนได้ประสบความสำเร็จหลายครั้ง เช่น กรณีที่การรถไฟแห่งประเทศไทย ได้เขียนชี้แจงเรื่องกองขยะและเศษกิ่งไม้มาเมื่อวันที่ 11 เมษายน 2551 หรือ กรณีทางหลวงชี้แจงเรื่องร้องเรียนสี่แยกอินตราาย เมื่อวันที่ 4 เมษายน 2551 เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ก็ไม่มีอะไรรับประกันได้ว่าปัญหาต่างๆ ที่ร้องเรียนเข้ามานั้น จะได้รับการตอบสนองจากผู้มีอำนาจและได้รับการแก้ไขอย่างแท้จริง กระนั้นก็ยังปรากฏว่าประชาชนจำนวนมากยังคงเขียนจดหมายร้องเรียนเรื่องราวต่าง ๆ ผ่านมายังคอลัมน์ของ เอก วิภาวดี

สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงการรับรู้ถึงความอ่อนด้อยศักยภาพทางการเมืองของประชาชนประการหนึ่ง ภายใต้อาณัติทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างรัฐและประชาชน โดยที่การเขียนจดหมายระบายความเดือดร้อนต่างๆ ผ่านหน้าหนังสือพิมพ์ รวมไปถึงสื่ออื่น ๆ เช่น อินเทอร์เน็ต และวารสารรายสัปดาห์ นับเป็นหนทางหนึ่งสำหรับผู้คนที่ยังรับรู้ถึงความด้อยศักยภาพทางการเมืองของตนจะกระทำได้ โดยที่ไม่ใช่การใช้ความรุนแรงดังที่นายธนาธิปได้ใช้ ด้วยเหตุนี้เราจึงเห็นเรื่องราวร้องทุกข์ของผู้คนเต็มไปหมดบนหน้าหนังสือพิมพ์ แต่กลับไม่ปรากฏเรื่องราวร้องทุกข์มากนักในข้อมูลของทางการ

จากสถิติข้อมูลเกี่ยวกับคดีที่ฟ้องร้องต่อศาลปกครองพบว่ามีคดีที่ประชาชนฟ้องร้องเจ้าหน้าที่รัฐว่าละเมิดหรือไม่ปฏิบัติตามหน้าที่อยู่เป็นจำนวนน้อย และแม้จะพบว่ามีจำนวนคดีที่ฟ้องเข้ามาสู่ศาลตั้งแต่ มีนาคม 2544 ถึง พฤศจิกายน 2550 ทั้งสิ้นกว่า 10,000 คดี ทั้งยังมีแนวโน้มที่จะมีการฟ้องร้องเพิ่มขึ้นในแต่ละปี แต่เมื่อพิจารณาไปถึงประเภทของคดีที่ฟ้องร้องกลับพบว่ามักเป็นคดีที่เป็นการฟ้องร้องกันระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐต่อเจ้าหน้าที่รัฐด้วยตนเองเสียมากกว่า และส่วนมากเป็นเรื่องของการเลื่อนชั้นหรือการปรับออกจากตำแหน่งโดยไม่ชอบ มีอยู่น้อยมากที่

ประชาชนเข้ามาฟ้องร้องการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐที่ละเมิดสิทธิ คัดค้านหรือคัดค้านความเป็นมนุษย์ หรือการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ²

ขณะที่ข้อมูลจากสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ก็ปรากฏว่ามีคดีที่ประชาชนฟ้องร้องเกี่ยวกับการละเมิดสิทธิจำนวนน้อย ทั้งๆ ที่หน่วยงานนี้น่าจะเป็นหน่วยงานที่ประชาชนมาฟ้องร้องมากกว่าศาล จากสถิติของสถานีตำรวจ 10 แห่ง ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม – 25 พฤศจิกายน 2550 พบว่ามีการฟ้องร้องคดีละเมิดเพียง 8 คดี และการรวบรวมผู้ยื่นฟ้องเพียง 1 คดี ซึ่งหากมองในแง่ดีอาจหมายความว่าประเทศไทยมีความสงบสามัคคีกัน แต่หากมองอีกด้านสิ่งนี้อาจสะท้อนให้เห็นถึงความไม่มั่นใจในศักยภาพของคนที่เข้าไปฟ้องร้องดำเนินคดีของชาวบ้านก็เป็นได้และอาจรวมไปถึงความไม่มั่นใจต่อระบบการตัดสินคดีและการคุ้มครองสิทธิและพยานของกระบวนการยุติธรรมไทยก็ได้เช่นกัน ดังจะเห็นได้จากข้อมูลข้างต้นที่มีการฟ้องร้องคดีในข้อหาละเมิดที่เป็นกรรณกรรมมาจากประชาชนเพียง 8 คดีใน 1 ปีที่ผ่านมา ขณะที่คดีที่เจ้าหน้าที่รัฐซึ่งในที่นี้คือเจ้าหน้าที่ตำรวจ เป็นผู้ตั้งข้อหาแก่ประชาชนสูงเกือบเท่ากันคือ 6 คดี ในข้อหาไม่ปฏิบัติตามคำสั่งดูหมิ่นเจ้าพนักงาน และการแจ้งความเท็จ เป็นต้น³

จึงน่าจะสนใจว่า เพราะเหตุใดประชาชนส่วนใหญ่จึงตัดสินใจที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบที่ไม่เปิดเผย ไม่เป็นทางการ มากกว่าจะตัดสินใจเข้าไปเผชิญกับความไม่เป็นธรรมอย่างเสมอหน้า เช่น โดยการเข้าไปฟ้องร้องคดีต่อศาลหรือต่อเจ้าหน้าที่ตำรวจโดยตรง อย่างน้อยที่สุดก็ในรูปแบบที่เปิดเผยมากกว่านี้ เช่น โดยการแสดงความเห็น ความต้องการของตน อย่างตรงไปตรงมา การแสดงออกซึ่งการรักษาผลประโยชน์ของตนโดยการทักท้วงซึ่งหน้า เป็นต้น⁴ ซึ่งน่าจะทำให้มีโอกาสได้รับการตอบสนองทางนโยบายและทางการเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการหรือแอบแฝง หรือปัญหาที่สำคัญก็คือ เพราะ **พวกเขา (คิดว่า) ทำไม่ได้ !**

อย่างไรก็ตาม ในเรื่องของกรรณกรรมและเชื้อเพลิงอำนาจของเจ้าหน้าที่รัฐของคนไทยนั้น นักวิชาการสายวัฒนธรรมการเมือง มักให้คำอธิบายว่าเรื่องดังกล่าวเป็นปัญหาทางด้านวัฒนธรรม (culture) กล่าวคือ คนไทยส่วนใหญ่มักมีแนวโน้มที่จะไม่ต่อกรกับเจ้าหน้าที่รัฐอยู่แล้ว เนื่องด้วยไร้จิตสำนึกและขาดความสนใจทางการเมือง อันเป็นผลมาจากวัฒนธรรมทางการเมืองของคนไทย (political culture) เองที่มีลักษณะใกล้เคียงกับแบบ **'ไพร่ฟ้า'** (subject political culture)

² ศาลปกครอง. สถิติคดี [online]. แหล่งที่มา <http://www.admincourt.go.th/Login.aspx?> [25/11/2550]

³ สถานีตำรวจ 10 แห่งนี้ประกอบไปด้วย สน.ท่าข้าม, สน.สามต้น, สน.เทียนทะเล, สน.บางขุนเทียน, สน.บางบอน, สน.ภาษีเจริญ, สน.หลักสอง, สน.เพชรเกษม, สน.หนองแขม และ สน.หนองค้างพลู

⁴ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ. สถิติคดีอาญา 5 กลุ่ม. [online]. งานเทคโนโลยีสารสนเทศ กองบังคับการตำรวจนครบาล 9. http://nongkhaem.metro.police.go.th/viewpage.php?page_id=1 [25/11/2550]

⁵ จรุง สุภาพ. ลัทธิการเมืองและเศรษฐกิจเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2534), หน้า 28-45.

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ อธิบายเรื่อง**วัฒนธรรมไฟรฟ์ไฟ**ไว้ในงานที่ชื่อว่า **วัฒนธรรมการเมืองไทย** ว่า คนในสังคมไทยส่วนมากมีความโน้มเอียงที่ยอมรับอำนาจรัฐ เชื่อฟังปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเดียว แม้จะเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเมืองนั้นก็มักไม่สนใจที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองเพราะมีความรู้สึกว่าตนเองไม่อยู่ในฐานะที่มีความหมายมีอิทธิพลทางการเมือง จึงไม่พยายามพยายามเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมือง⁵

อันที่จริงคำอธิบายเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไฟรฟ์ไฟที่วงการวิชาการทั้งทางสังคมวิทยา มานุษยวิทยา และรัฐศาสตร์ใช้อู้นี้ เป็นคำอธิบายที่หยิบมาจากผลการศึกษารื่องวัฒนธรรมทางการเมืองของ แกเบรียล อัลมอนด์ (Gabriel A. Almond) และซิดนีย์ เฮอร์บา (Sidney Verba) ซึ่งทำไว้ในงานที่ชื่อว่า **The Civic Culture** ที่ให้คำอธิบายวัฒนธรรมการเมืองแบบไฟรฟ์ไฟนี้ว่า หมายถึง ว่าแม้ผู้คนจะรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับการเมือง กระนั้นเขาก็ไม่รู้ว่าจะไปมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านช่องทาง กลไก หรือสถาบันใด จึงมี**แนวโน้ม**ที่จะยอมรับอำนาจรัฐ⁶ อย่างไรก็ตาม ควรมองด้วยว่าอันที่จริงงานของทั้งสองไม่ได้ศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไฟรฟ์ไฟเพียงอย่างเดียว แต่ศึกษา 'วัฒนธรรมทางการเมือง' ในลักษณะของการเมืองเปรียบเทียบ แล้วพบว่าลักษณะวัฒนธรรมทางการเมืองส่วนใหญ่ที่พบจะมี 3 ลักษณะคือ แบบมีส่วนร่วม (participant) แบบไฟรฟ์ไฟ (subject) และ แบบคับแคบ (parochial) เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไฟรฟ์ไฟจึงเป็นส่วนหนึ่งของผลการศึกษาของทั้งสองเท่านั้น มิได้เป็นผลการศึกษาทั้งหมด

ม.ร.ว.พฤษทิสาณ ชุมพล⁷ กล่าวว่า การศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองของวงการรัฐศาสตร์ไทยยังคงขาดความระมัดระวังที่จะไม่มองเพียงมุมเดียว กล่าวคือมักวัฒนธรรมทางการเมืองอย่างขาดปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบข้างที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทำให้เกิดความพยายามสร้างข้อสรุปทั่วไปและละเลยรายละเอียดปลีกย่อย ซึ่งอันที่จริงแล้วมุมมองเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมืองจากมุมมองของนักวิชาการ ชาวบ้าน และ นักเคลื่อนไหว ก็อาจมองวัฒนธรรมทางการเมืองแตกต่างกันออกไปก็เป็นได้ ในที่นี้ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างกรณีการบุกรุกที่ทำกินของชาวบ้าน ที่แม้จะเป็นกรณีเดียวกัน กระนั้น อาจจะมีมุมมองหลากหลาย กล่าวคือขณะที่นักวิชาการอาจมองว่าเป็นเพราะ ชาวบ้านนั้นขาดความกระตือรือร้นในการมีส่วนร่วมทางการเมืองและมีภัยจมน้ำต่ออำนาจโดยอธิบายว่าเป็นเพราะชาวบ้านมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่ใกล้เคียงกับตัวแบบ 'ไฟรฟ์ไฟ'

⁵ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ. **วัฒนธรรมการเมืองไทย**. (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2524), หน้า 101.

⁶ พฤษทิสาณ ชุมพล, ม.ร.ว. **ระบบการเมืองและความรู้เบื้องต้นทางรัฐศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 6. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 100.

⁷ พฤษทิสาณ ชุมพล, ม.ร.ว. "การศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองในสังคมไทยกับการจรรโลงประชาธิปไตย : ข้อคิดบางประการ," **วารสารสังคมศาสตร์**, 28, 2. (มีนาคม 2537) : 15-30.

เป็นต้น แต่สำหรับชาวบ้านอาจมองว่าพวกเขาจำเป็นต้องยอมเพราะไม่มีทางเลือกก็เป็นได้ ในขณะที่นักเคลื่อนไหวอาจมองว่าชาวบ้านขาดความรู้และต้องเข้าไปสอนให้ชาวบ้านรู้จักต่อสู้ และมีส่วนร่วม เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ ม.ร.ว.พฤษถีสถิติน จึงตั้งข้อสังเกตว่า การพยายามหาข้อสรุปทั่วไปจึงอาจจะละเลยรายละเอียดปลีกย่อยที่สำคัญไป แต่งานที่ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมืองในสังคมไทยส่วนมากก็มีลักษณะเช่นนี้ กล่าวคือตั้งอยู่บนฐานอคติหนึ่งก่อนการแสวงหาคำอธิบาย เช่น เชื่อว่าชาวบ้านมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้ามาตั้งแต่ต้น จึงละเลยรายละเอียดบางอย่างไป ซึ่งนำไปสู่การให้คำอธิบายที่ไม่รอบคอบและเป็นจุดตั้งต้นของคำอธิบายแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมทางการเมือง โดยเฉพาะการมองคนไทยในตัวแบบของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบ 'ไพร่ฟ้า' ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน⁸

นอกเหนือจากปัญหาเรื่องอคติและการละเลยรายละเอียดในการศึกษาแล้ว ตัวแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองเองก็มีปัญหา เพราะไม่ได้เผยให้เห็นกลไกทางวัฒนธรรมว่าเป็นมาเช่นไร มีกระบวนการอะไรที่ทำให้ผู้คนในสังคมมีวัฒนธรรมเช่นนั้น ดังที่ ม.ร.ว.พฤษถีสถิติน ตั้งข้อสังเกตว่า แน่หรือที่ว่าวัฒนธรรมนำมาซึ่งระบอบการเมืองเช่นนั้น มิใช่ระบอบการเมืองเช่นนั้นนำมาซึ่งวัฒนธรรมทางการเมืองดังกล่าว⁹ เรื่องนี้ดูเหมือนนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ที่ระหนกอยู่น้อย และเริ่มลงไปศึกษารายละเอียดของวัฒนธรรมทางการเมืองมากขึ้น ดังที่ พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์¹⁰ เห็นว่างานที่เรียกว่าเป็นงานบุกเบิกในการเข้าไปศึกษารายละเอียดโครงสร้างทางวัฒนธรรมของสังคมไทยก็คืองานของ ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ ในเรื่อง **ระบบอุปถัมภ์** และต่อมามงานที่ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางการเมืองก็ค่อยๆ เคลื่อนจากเวทีการศึกษาเพื่อต่อยอดทฤษฎีด้วยการแสวงหาปรากฏการณ์เชิงประจักษ์ มาศึกษารายละเอียดของวัฒนธรรมมากขึ้น และทำให้พบว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น มีกระบวนการกลไกดำเนินการที่ซับซ้อน นักวิชาการคนสำคัญที่ทำให้เรื่องนี้เป็นที่สนใจก็คือ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ทำการศึกษาวรรณกรรมทางการเมืองในมิติของสังคมวิทยาประวัติศาสตร์ ที่ชี้ให้เห็นว่าปัญหาของจิตสำนึกนั้นไม่ได้มีที่มาจาก "ธรรมชาติ" หากแต่เป็นผลมาจากการสร้างจิตสำนึกโดย รัฐ และ ระบบทุนนิยมมากกว่า และจากจุดนี้สามารถเชื่อมโยงมาสู่การศึกษาวรรณกรรมในฐานะปฏิบัติการทางวาทกรรมอันเป็นแนวทางการศึกษาที่เริ่มได้รับความ

⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰ พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์. "วัฒนธรรมทางการเมือง จิตสำนึกทางการเมือง อุดมการณ์ทางการเมือง และวาทกรรม: ข้อสังเกตและขีดจำกัดในการศึกษา," เอกสารสรุปคำบรรยาย วิชาการเมืองไทยสมัยใหม่ ภาคต้น ปีการศึกษา 2547. [online] <http://www.polsci.chula.ac.th/pitch/mtsum9.doc>. [30/03/2552]

นิยมมากขึ้นในทศวรรษนี้ ในลักษณะของการลงไปดูการทำงานของวัฒนธรรมในฐานะของวาทกรรมว่าเป็นเช่นไร¹¹

ด้วยเหตุนี้ แม้จากข้อมูลสถิติการฟ้องร้องคดีที่ผู้วิจัยยกมาข้างต้น อาจจะสามารถสะท้อนลักษณะการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนไทยปัจจุบันได้ว่ามีลักษณะวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้าที่มีลักษณะยอมจำนนต่ออำนาจอย่างมากอย่างไรก็ตาม เราก็ควรตั้งคำถามและอธิบายให้ลึกซึ้งไปกว่าการอธิบายเพียงแค่ว่าเรื่องดังกล่าวเป็นปัญหาทางวัฒนธรรม ดังที่กล่าวไปแล้วว่า ข้ออ้างดังกล่าวมีความบกพร่องประการใด ดังนั้น การอธิบายเพียงเท่านั้นจึงอาจจะไม่เพียงพอทั้งยังไม่ได้เผยให้เห็นถึงสาเหตุที่มาและโครงข่ายความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับผู้คนอันก่อให้เกิด “วัฒนธรรม” ดังกล่าว จึงเป็นการอธิบายจึงรวบรัดตัดตอนเกินไป

เรื่องนี้เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะหากจะกล่าวว่าคนไทยมีส่วนร่วมทางการเมืองน้อยอันเนื่องมาจากมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่ทำให้มีแนวโน้มที่จะมีพฤติกรรมเช่นนั้น ก็ควรเผยให้เห็นกลไกของวัฒนธรรมดังกล่าวด้วย และควรตั้งข้อสังเกตไม่น้อยว่าจริงหรือที่คนไทยมีส่วนร่วมทางการเมืองน้อย! เพราะจากตัวอย่างสองกรณีข้างต้น ทั้งกรณีของนายธานินทร์ และการเขียนจดหมายถึงคอลัมน์ตามหน้าหนังสือพิมพ์ ก็แสดงให้เห็นแล้วว่าคนไทยก็ไม่ได้นิ่งดูตายต่อความสัมพันธ์อันไม่เท่าเทียมกันเหล่านั้น แม้ในการแสดงออกของพวกเขาอาจจะนิยมใช้แนวทางที่ไม่เปิดเผยนักในการพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในการปรับความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันดังกล่าว

ปัญหาหนึ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นปัจจัยที่ทำให้สังคมเกิดเข้าใจว่าคนไทยมีส่วนร่วมทางการเมืองน้อยก็คือเรื่องของ “นิยาม” และความเข้าใจเรื่องการมีส่วนร่วมทางการเมืองของเราที่มักยึดตามนิยามของประเทศตะวันตก เช่น เน้นเรื่องการเลือกตั้ง การเดินขบวน การฟ้องร้องคดี การรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง ตลอดจนการเข้าร่วมกับพรรคการเมืองหรือกลุ่มผลประโยชน์¹² ซึ่งการนำเงื่อนไขดังกล่าวมาเป็นปัจจัยวัดการมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้คนในสังคมไทยนั้น นอกจากจะเป็นการมองข้ามเรื่องของที่มาและโครงสร้างโอกาสทางการเมืองของบ้านเขาที่แตกต่างจากบ้านเราแล้ว ก็ยังเป็นการให้ค่านิยามที่ค่อนข้างคับแคบไม่ครอบคลุม เพราะไม่ได้รวมการมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบแอบแฝงซ่อนเร้น (covert participation) ไว้ด้วย ซึ่งเรื่องดังกล่าวไม่อาจจะทำได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับสังคมที่ยังไม่มีความเท่าเทียมกันในเรื่องความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชน อีกทั้ง คำอธิบายดังกล่าวยังไม่สอดคล้องกับกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม (socio-economy) ปัจจุบันที่เปลี่ยนไปสู่ระบบทุนนิยมเข้มข้น อันส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต

¹¹ เรื่องเดียวกัน.

¹² Verba (1995) และ Richardson (1983) อ้างใน ปิยะนุช เงินคล้าย, กาญจนย์ลักษณ์ พหลโยธิน, อนงค์ทิพย์ เอกแสงศรี, วิเชียร ชื่นชอบ และ เฉลิมเผ่า อจละนันท์. การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน: ศึกษาเปรียบเทียบประชาชนในเขตเมืองกับประชาชนในเขตชนบท. รายงานการวิจัย. คณะรัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2540.

และการตัดสินใจของผู้คนในสังคมให้เปลี่ยนไปให้ความสำคัญกับปัญหาเรื่องเศรษฐกิจก่อนปัญหาเรื่องการเมือง

ซึ่งการนิยามว่าอะไรคือการมีส่วนร่วมทางการเมืองหรือไม่ นั้นนับเป็นปัญหาพื้นฐานที่ควรต้องได้รับความสนใจพิจารณาเมื่อพูดถึงการมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบ “ไพร่ฟ้า” เพราะหากเราขยายนิยามเรื่องการมีส่วนร่วมทางการเมืองให้กว้างและครอบคลุมมากขึ้น โดยขยายออกไปสู่พื้นที่การต่อสู้ทางการเมืองที่ไม่เป็นทางการ สู่พื้นที่ที่เป็นส่วนตัวและครอบคลุมถึงเรื่องการเมืองในชีวิตประจำวันมากขึ้น¹³ อาทิ การพูดคุยกันเรื่องการเมือง การนินทา การเพิกเฉยต่อแฟง ไม่ให้ความสนใจ รวมไปถึงการทำให้เป็นเรื่องตลก เป็นต้น¹⁴ เราอาจจะพบว่าคนไทยไม่ได้มีส่วนร่วมทางการเมืองน้อยแต่อย่างใด เพียงแต่มักเป็นไปในรูปแบบที่แอบซ่อนแฝงเร้นซึ่งรัฐไม่ให้การรับรองและมองข้ามไปเท่านั้นก็ได้ การขยายนิยามออกไปนี้ จึงเป็นการช่วยเปิดพื้นที่ในการทำความเข้าใจเรื่องการเมืองมีส่วนร่วมทางการเมืองของคนไทยเสียใหม่ โดยที่ไม่อาจนับได้ว่าคนไทยเป็นผู้ที่เฉื่อยชาทางการเมือง และมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบ “ไพร่ฟ้า” อย่างง่าย ๆ และขาดความรับผิดชอบอีกต่อไป

อย่างไรก็ตาม ปัญหาเรื่องการมีส่วนร่วมทางการเมืองของสังคมไทยก็ไม่ได้มีเพียงการอธิบายอย่างรวบรัดด้วยแนวคิดวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้าและการมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับรูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบเป็นทางการโดยเฉพาะเรื่องการเมืองเลือกตั้งเท่านั้น แต่ปัญหายังอยู่ที่การโยนปัญหาจากคำอธิบายชุดดังกล่าวมาไว้ที่คนเพียงกลุ่มเดียวซึ่งก็คือ “ชาวบ้าน” ให้ตกเหยื่อของคำอธิบายชุดนั้นภายใต้คติของภาพลักษณ์ที่มองว่า ชาวบ้าน “โง่ จน เจ็บ”¹⁵ อีกด้วย โดยตัวอย่างสำคัญที่มักถูกนำมาผลิตซ้ำคำอธิบายดังกล่าวก็คือ ปัญหาเรื่อง **คอร์รัปชัน** ของนักการเมืองไทย ที่ถูกมองว่าเป็นเพราะปัญหาการ ‘ขายเสียง’ ของ “ชาวบ้าน” อันเนื่องมาจากวงจร “โง่ จน เจ็บ” ที่ทำให้ชาวบ้านมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่ผิดพลาดและยอมรับเงินเพื่อการเลือกตั้งได้ง่ายๆ ซึ่งคำอธิบายนี้เริ่มต้นจากความเชื่อว่าชาวบ้านขาดการศึกษาซึ่งทำให้ชาวบ้าน “โง่” และขาดวิจรรณญาณในการใช้เหตุผลที่ถูกต้อง ในขณะที่การขาดการศึกษาทำให้ชาวบ้านต้องประกอบอาชีพที่มีรายได้น้อยนำไปสู่สภาวะ “ยากจน” หรือในทางกลับกันก็คือเพราะความจนนั่นเองที่ทำให้ชาวบ้านขาดการศึกษา สรุปก็คือ เนื่องด้วยความยากจนและความโง่ทำให้

¹³ รัตนา โสสกุล. มโนทัศน์เรื่องอำนาจ : The Concept of Power. (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ , 2548).

¹⁴ Scott, James C. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. (New Haven and London : Yale University Press, 1990) : pp.136-182, p. 198.

¹⁵ นิธินัท. "ว่าด้วยความเชื่อว่าชาวบ้านโง่," [online] oknation. <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=67482>.

[กรกฎาคม 2550] ; นักปรัชญาชายขอบ. "ความจริงของ 'เสื้อแดง' ปรากฏตามคำพิพากษาของชั้นล่าง," [online] ประชาไท. <http://www.prachatai.com/05web/th/home/16459> [16/03/2552]

ชาวบ้านเลือกผู้แทนที่ไม่มีประสิทธิภาพเข้าไปในสภา ที่เข้าไปโกงกินมากกว่าที่จะทำประโยชน์แก่ชาวบ้าน กระทั่ง ผลสุดท้ายความเจ็บใจและเจ็บกายก็จะตกอยู่กับชาวบ้านที่เลือกคนอย่างขาดวิจรรณญาณ

อย่างไรก็ตาม แม้ปัจจุบันจะเริ่มมีคำอธิบายออกมาทำนองว่าเงินไม่ใช่ปัจจัยเดียวที่ทำให้ “ชาวบ้าน” ตัดสินใจเลือกผู้แทน กระนั้น “ชาวบ้าน” ก็ยังคงเป็นเหยื่อของปัญหาดังกล่าวรวมไปถึงปัญหาอื่น ๆ ภายใต้คำอธิบายที่ตั้งอยู่บนฐานอคติ “โง่ จน เจ็บ” อย่างรวบรัดอีกหลายเรื่อง ที่ทำให้ชาวบ้าน กลายเป็นพวกที่มีวัฒนธรรมที่ผิดพลาด ที่ต้องได้รับการพัฒนา และตรวจสอบอยู่เสมอจากภาครัฐหรือเอกชนที่มีความรู้และอำนาจเหนือกว่า เพื่อให้มีวัฒนธรรมทางการเมืองรวมไปถึงค่านิยมในเรื่องอื่น ๆ ที่ถูกต้อง ราวกับว่าสิ่งที่ “ชาวบ้าน” จะเดินไปด้วยตนเองนั้นจะกลายเป็นเรื่องที่ผิดพลาดและเป็นปัญหา ซึ่งหากแก้ไขวัฒนธรรมและความเข้าใจที่ผิดพลาดของ “ชาวบ้าน” ได้ การพัฒนาประชาธิปไตยของไทยจะรุ่งโรจน์

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่า “ชาวบ้าน” จะมีลักษณะเช่นนั้นจริงหรือไม่ และชาวบ้านคือคนกลุ่มใดกันแน่ แต่ภาพลักษณ์เกี่ยวกับ “ชาวบ้าน” ในแง่ลบได้เกิดขึ้นและถูกตอกย้ำลงไปในสังคมแล้ว ผ่านการนำคำว่า “ชาวบ้าน” เข้าไปอธิบายปัญหาในเรื่องต่างๆ ซึ่งทำให้คำว่า “ชาวบ้าน” เป็นคำที่มีความหมายในแง่ลบ ปัญหาจึงไม่ได้อยู่ที่ “ชาวบ้าน” เป็นอย่างไรกันแน่ แต่อยู่ที่ภาพลักษณ์ในแง่ลบที่ถูกตอกย้ำลงไปสู่ชาวบ้านเช่นนั้นส่งผลต่อความคิดและพฤติกรรมของชาวบ้านเช่นไร พฤติกรรมการแสดงออกซึ่งการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่จำกัดนั้น เกิดขึ้นเพราะการรับรู้ภาพลักษณ์ที่ด้อยศักยภาพดังกล่าวใช่หรือไม่ กระทั่งพวกเขา รู้สึกว่ามีเพียงช่องทางเดียวเท่านั้นที่จะสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองได้อย่างถูกต้องชอบธรรมและไม่ต้องเสียไม่ต้องลงทุนมาก นั่นก็คือผ่านการเลือกตั้ง ซึ่งหากเป็นเช่นนั้นจริง ย่อมกระทบต่อการพัฒนาประชาธิปไตยในระบบรากฐานได้ อันเนื่องมาจากปัญหาเรื่องการแสดงออกซึ่งความเห็นของชาวบ้านและการยอมรับความเห็นของรัฐและสังคม ซึ่งเรื่องนี้ไม่เกี่ยวกับว่าชาวบ้านมีวัฒนธรรมอย่างไร แต่ขึ้นอยู่กับ การประกอบสร้าง ผลิตซ้ำ และโยนความผิดต่างๆไปไว้ที่ชาวบ้าน เพื่อให้เกิดความรู้สึกด้อยศักยภาพและจำกัดความคิดและบทบาทของตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง

เรื่องนี้เป็นสิ่งสำคัญ ดังที่ เคมป์ (Kemp)¹⁶ กล่าวว่า การให้ภาพของสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นจะส่งผลต่อกรอบความเข้าใจและแนวทางปฏิบัติ ซึ่งหากแนวทางความเข้าใจถูกวางไว้บนฐานคิดที่ผิดพลาด ย่อมนำไปสู่นโยบายและแนวทางปฏิบัติต่อกันของผู้คนในสังคมในทางที่ผิดพลาดเช่นกัน ในกรณีของความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่า “ชาวบ้าน” ที่มีภาพลักษณ์ในเชิงด้อยศักยภาพก็เช่นกัน การให้ภาพ “ชาวบ้าน” เช่นนั้นอาจนำมาซึ่งผลกระทบในการกำหนดนโยบายของรัฐโดยที่

¹⁶ Kemp, Jeremy. “Peasants and Cities : The Cultural and Social Image of the Thai Peasant Village Community, “ *Sojourn*. 1, 4 (January 1989) : 18.

ตั้งอยู่บนฐานอคติที่มองว่า “ชาวบ้าน” คือผู้ด้อยศักยภาพ ซึ่งทำให้นโยบายที่ออกมาไม่ไปในเชิง
 ออกคำสั่งมากกว่าจะเน้นเรื่องสิทธิและศักดิ์ศรีอย่างทัดเทียม ในที่นี้ผู้วิจัยของยกตัวอย่างเรื่องข้อ
 กฎหมายของผู้ที่มีสิทธิลงสมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) ในรัฐธรรมนูญแห่ง
 ราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ที่กำหนดให้ต้องเป็นผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ซึ่งหาก
 พิจารณาถึงเจตนารมณ์ของการมีส.ส.แล้วนั้น จะพบว่าส.ส.มีหน้าที่ในการหยิบยกประเด็นปัญหา
 และเสนอทางแก้ไข เพราะฉะนั้นจึงสมควรที่จะเป็นผู้ที่สัมผัสกับปัญหาจริง ๆ มากกว่าเป็นผู้สำเร็จ
 การศึกษาระดับปริญญาแต่ไม่เคยสัมผัสกับปัญหาเลย เป็นต้น ซึ่งแนวนโยบายที่ตั้งขึ้นบนฐาน
 อคติเช่นนี้อาจส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกว่าตนเองนั้นด้อยศักยภาพ กระทั่งกระทบต่อ
 ความรู้สึกในความสามารถของตนในการแสดงออกทางการเมืองอย่างทัดเทียมได้

กรณีของนายธานินทร์ อาจนับได้ว่าเป็นกรณีตัวอย่างที่ชัดเจนของการกระทำอัน
 เนื่องมาจากการรับรู้ภาพลักษณ์ในเชิงด้อยศักยภาพของ “ชาวบ้าน” ที่รัฐและสังคมรวมกันกดทับ
 ไว้ผ่านการนำคำว่า “ชาวบ้าน” ไปอธิบายปัญหาต่าง ๆ บนความเข้าใจที่อาจจะ “ผิดพลาด” ที่
 ส่งผลต่อการรับรู้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและชาวบ้านในทางที่เลื่อมล้ำ อัน
 ส่งผลเป็นการเข้าไปกดทับความสามารถในการคิดและการแสดงออกทางการเมืองของผู้นั้น
 ดังเช่น กรณีที่นายธานินทร์รู้สึกกับตนเองกระทั่งเลือกแสดงออกมาก่อนด้วยการ “ขอร้อง”
 เจ้าหน้าที่ตำรวจแทนการฟ้องร้องเอาผิดฐานปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ

อย่างไรก็ตาม แม้จะได้ขยายคำอธิบายเรื่องการเมืองมีส่วนร่วมทางการเมืองออกไปสู่พื้นที่ใน
 ชีวิตประจำวันด้วย ซึ่งอาจจะทำให้เห็นได้ว่า “ชาวบ้าน” อาจไม่ได้เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมทางการเมือง
 น้อยแต่ประการใด เพียงแต่มิได้เป็นไปในรูปแบบที่รัฐใช้วัดการเมืองมีส่วนร่วมทางการเมืองเท่านั้น
 กระนั้น คำถามที่น่าสนใจก็คือ เพราะอะไรที่ทำให้คนไทยเลือกที่จะแสดงออกทางการเมืองใน
 ลักษณะแอบแฝงมากกว่าที่จะแสดงออกซึ่งความรู้สึกทางการเมืองอย่างตรงไปตรงมา อีกทั้งยังมี
 แนวโน้มที่จะยอมรับอำนาจนั้นในตอนแรก กระทั่งทนไม่ไหวจึงได้ระบายความต้องการนั้นออกมา
 ทางจดหมาย หรือด้วยการกระทำที่รุนแรง เช่น กรณีของนายธานินทร์

อันที่จริงการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้นไม่ได้เพียงแค่เกิดแก่
 “ชาวบ้าน” ในความหมายที่หมายถึงผู้ด้อยศักยภาพเท่านั้น แต่ในหลายกรณีเกิดขึ้นกับผู้ที่มี
 การศึกษาและมีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมดีด้วยซ้ำ กระนั้น คนกลุ่มนี้กลับไม่ค่อยได้รับการ
 อธิบายหรือแม้จะมีการอธิบายแต่ก็มักไม่ได้เป็นไปในทางตำหนัก โดยส่วนใหญ่ให้คำอธิบายว่า
 คนพวกนี้มีการคิดวิเคราะห์โดยที่การกระทำส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนฐานความรู้

ซึ่งอันที่จริงเรื่องนี้ควรต้องให้ความสนใจด้วยเช่นกันว่า เพราะเหตุใด “ชาวบ้าน” จึงต้องตก
 เป็นเหยื่อภายใต้ภาพลักษณ์ของความเป็นปัญหาในด้านต่างๆ อยู่เสมอ ขณะที่ในส่วนของ
 ชาวบ้านเองพวกเขารับรู้ภาพลักษณ์ของตนเองเช่นใด รู้สึกด้อยศักยภาพกระทั่งมีการจำกัด

พฤติกรรมของตนเองหรือไม่ หรืออันที่จริง “ชาวบ้าน” มีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างมาก ในขณะที่คนที่ไม่ได้มีภาพลักษณ์ของชาวบ้านในแง่ลบเช่นคนชั้นกลางที่เชื่อกันว่าส่วนใหญ่เป็นผู้มีความรู้ จึงมีสถานะเป็นพลเมือง เสียอีก ที่อาจจะให้ความสำคัญกับเสถียรภาพทางเศรษฐกิจอย่างมาก กระทั่งเพิกเฉยต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง และเป็นปัญหาต่อการพัฒนาการเมืองในระบบประชาธิปไตยมากกว่า

อย่างไรก็ตาม แม้เมื่อเราจะขยายคำอธิบายเรื่องการเมืองมีส่วนร่วมทางการเมืองออกมาสู่พื้นที่ที่ไม่เป็นทางการด้วย ซึ่งทำให้เราพบว่า “ชาวบ้าน” ไม่ใช่พวกที่จะ “ทน” กับการกดทับอย่างปราศจากการตอบโต้เสมอไป พวกเขาอาจมีการตอบโต้ได้ เพียงแต่อาจเป็นไปในรูปแบบที่แอบแฝง (covert) ที่รัฐไม่ให้การยอมรับและสังคมไม่ยกกล่าวถึงกระทั่งมองข้ามไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปแบบการรวมกลุ่มเคลื่อนไหวที่อาจจะกระทบต่อเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและการเมือง ทั้งนี้เพราะการตอบโต้บางอย่างเหล่านี้จะส่งผลต่อเรื่องของการควบคุม กระนั้น ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า “ชาวบ้าน” ยังมีการมีส่วนร่วมทางการเมืองในทางเปิดเผย (overt) น้อย แต่ในเมื่อการเมืองมีส่วนร่วมทางการเมืองที่เปิดเผยน้อยไม่อาจตัดสินได้ด้วยคำอธิบายเรื่องวัฒนธรรมแบบไพร่ฟ้าอย่างรวบรัดอีกต่อไป เพราะเมื่อนำคำอธิบายเรื่องการเมืองมีส่วนร่วมแบบแอบแฝงมาอธิบาย จะเห็นได้ว่าชาวบ้านไม่ใช่พวกที่มีวัฒนธรรมแบบไพร่ฟ้าที่เฉื่อยชาและเพิกเฉยต่อการต่อสู้ คำถามจึงเกิดขึ้นว่า เราจะอธิบายเรื่องดังกล่าวอย่างไรให้ไกลเกินกว่าคำอธิบายอย่างรวบรัดเรื่องวัฒนธรรม และโดยที่สามารถอธิบายได้ครอบคลุมถึงทั้งเรื่องการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองและการเลือกที่จะแสดงออกในการมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างแอบแฝงมากกว่าเปิดเผย

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาถึงเหตุปัจจัยและกลไกของการก่อเกิดจิตสำนึกและความรู้สึกไม่อยากเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง (ตามความหมายตะวันตก) ของผู้ที่ถูกรับรู้และถูกเรียกขานว่า “ชาวบ้าน” ว่าเป็นเพราะสาเหตุกลไกใด เพื่อปฏิเสธต่อ “ข้อกล่าวหา” (accuse) ที่ว่าบุคคลกลุ่มนี้ “โง่ จน เจ็บ” และเป็นผู้เฉื่อยชาทางการเมืองเพราะมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้า ที่ทำให้ “ชาวบ้าน” ต้องตกเป็นเหยื่อของรัฐและสังคมอยู่ร่ำไป

1.2 แนวคิดที่ใช้เป็นกรอบในการศึกษาวิจัย

ในการศึกษาพฤติกรรมจำกัดตนเอง (self-limiting behaviour) ในการมีส่วนร่วมทางการเมืองครั้งนี้ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดเรื่อง “ตัวตนและอำนาจ” หรือ Subject & Power ของ Michel

¹ โปรดดูงานของของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ เรื่อง สองนคราประชาธิปไตย และ การเมืองของพลเมือง ประกอบ จะเห็นได้ว่าในความคิดของเอนก พลเมือง ต่างจาก ประชาชนทั่วไป หรือชาวบ้าน แต่ “พลเมือง” คือผู้ที่ได้รับการศึกษาและมีสถานะทางเศรษฐกิจดีระดับหนึ่ง ทำให้มีความสามารถในการใช้เหตุผล มีอิสระทางความคิด และตระหนักถึงประโยชน์ที่ต้องรักษา รวมไปถึงสิทธิ ทำให้ตระหนักในการมีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่า “ราษฎร” (ซึ่ง ก็คือ ชาวบ้าน ในความเห็นของผู้วิจัย) ที่มักคิดว่าตนเองเป็นผู้น้อยต้องคอยรับการอุปถัมภ์จากผู้ใหญ่. ที่มา เอนก เหล่าธรรมทัศน์. การเมืองของพลเมือง : สู่สหรัษฎาใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพฯ : คบฟ, 2545.) หน้า 29-32.

Foucault มาเป็นแนวทางหลักในการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดเรื่องการประกอบสร้างตัวตนของมนุษย์ให้กลายเป็นซับเจกต์ (subject) ที่มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ผ่านกระบวนการวาทกรรม (discursive practice) ซึ่งจะเผยให้เห็นถึงกลไกของพฤติกรรมมนุษย์ที่เป็นมากกว่าคำอธิบายเรื่องวัฒนธรรมเพียงอย่างเดียว เพราะแนวคิดนี้จะเผยให้เห็นสถานะของวัฒนธรรมว่าเป็นสิ่งที่ถูกผลิตและต่อยอดเข้าเช่นไรได้ด้วย รวมไปถึงมีความร่วมมือกันระหว่างเครือข่ายปฏิบัติการที่โอบล้อมอยู่ในสนาม (field) สังคมและการเมืองอย่างไร ที่ทำให้มนุษย์เชื่อว่าตนคือใคร ควรจะมีพฤติกรรมเช่นใด และควรมีพฤติกรรมจำกัดตนเองเมื่อไร แบบใด

ซึ่งสำหรับพฤติกรรมจำกัดตนเองของชาวบ้านในที่นี้ อาจเกิดจากการที่รัฐใช้อำนาจในลักษณะของความรู้ (power and knowledge) เข้ามาครอบงำและให้คำอธิบายแก่ชาวบ้านว่าสิ่งใดถูกสิ่งใดผิด และชาวบ้านควรมีพฤติกรรมเช่นใด โดยจะมีการดำเนินกิจกรรมทางสังคมเข้ามาส่งเสริมความถูกต้องของความคิดนั้นไปพร้อมกันด้วย กระทั่งชาวบ้านยอมรับอำนาจดังกล่าวและกลายเป็นซับเจกต์ที่อ่อนน้อมง่าย (docile body) และมีพฤติกรรมกำกับตนเอง (self-regulation) หรือจำกัดบทบาทของตนเอง (self-limiting) ให้สอดคล้องกับสิ่งที่รัฐและสังคมต้องการ

อย่างไรก็ตาม ในการอธิบายเรื่องการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองตามแนวทางเรื่องอำนาจของมิเชล ฟูโกต์ นั้น ก็ควรต้องให้ความสำคัญกับอำนาจมิติอื่น ๆ ด้วย ในฐานะของเครือข่ายปฏิบัติการ และเทคนิคในการประกอบสร้างตัวตน ของผู้คนให้วอนอ่อนน้อมง่ายด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงจะนำแนวคิดเรื่อง อำนาจ 3 มิติ (The three dimensional view) คือ อำนาจมิติที่ 1 (the one dimensional view) ของโรเบิร์ต ดาห์ล (Robert Dahl) อำนาจมิติที่ 2 (the two dimensional view) ของ ปีเตอร์ แบคแรค (Peter Bachrach) และ มอร์ตัน บาเรตซ์ (Morton S. Baratz) และ อำนาจมิติที่ 3 (the three dimensional view) ของสตีเวน ลูคส์ (Steven Lukes) มาพิจารณาประกอบกันด้วย

ทั้งนี้เพื่อให้เห็นภาพของการกำกับควบคุม (control) ผู้คนในสังคมที่อาจจะเกิดขึ้นจากการผสมกันระหว่างอำนาจมิติต่างๆ อันเป็นศิลปะแห่งการปกครอง (arts of government) ของรัฐ รวมทั้งเพื่อเผยให้เห็นภาพของพัฒนาการ การปะทะ ประสาน และการต่อสู้ ต่อยอดทางความคิดเรื่องอำนาจในมิติต่าง ๆ ด้วย ในที่นี้จะขอกล่าวถึงแนวคิดหลัก ๆ ของอำนาจทั้ง 3 มิติ แต่โดยย่อ เพราะแนวคิดทั้งหมดจะกล่าวถึงอย่างละเอียดในบทที่ 2 โดยสรุปอำนาจทั้ง 3 มิติ นี้ เป็นการปะทะและต่อยอดคำอธิบายเรื่องอำนาจกันมา เริ่มตั้งแต่แนวคิดเรื่องอำนาจมิติที่ 1 ที่เสนอโดย โรเบิร์ต ดาห์ล (Robert Dahl) ที่มองว่าอำนาจคือการแสดงออกแห่งการตัดสินใจ (decision making) ใน การที่บุคคลหนึ่งสามารถกระทำให้อีกบุคคลหนึ่งยอมกระทำตามตนได้แม้ไม่ต้องการ อำนาจมิติที่ 1 จึงเป็นอำนาจแห่งการบังคับ (force) ให้ยอมจำนน ไม่ใช้การยินยอม (consent) ซึ่ง ปีเตอร์ แบคแรค (Peter Bachrach) และ มอร์ตัน บาเรตซ์ (Morton S. Baratz) ไม่เห็นด้วยกับแนวคิด

ดังกล่าว พวกเขาบอกว่า บางครั้งการไม่ตัดสินใจก็อาจทำให้ผู้ที่มีอำนาจได้เช่นกัน เช่น กรณีที่ นายกรัฐมนตรีไม่ยอมรับข้อเสนอของสหภาพแรงงานในการขอขึ้นค่าจ้างและเก็บเรื่องดังกล่าวไว้ ทำให้ปัญหานั้นไม่ได้รับการตัดสินใจ ซึ่งหากสหภาพฯไม่ทำการเคลื่อนไหวต่อ ก็กล่าวได้ว่าสหภาพฯไม่อาจทำทลายอำนาจของนายกรัฐมนตรีได้ อำนาจในมิตินี้คือการไม่ตัดสินใจ เพราะฉะนั้น แบค แรด และ บาเรตซ์ จึงได้เสนอแนวคิดเรื่องอำนาจที่มีสองหน้า (two faces of power) ขึ้น โดยมอง การไม่ตัดสินใจในฐานะการตัดสินใจประการหนึ่ง (non decision as decision making) ซึ่งเรียก กันว่าอำนาจมิติที่ 2

อย่างไรก็ตาม แม้อำนาจมิติที่ 2 จะเข้ามาทำให้อำนาจมิติที่ 1 มีความรอบด้านมากขึ้น กระนั้นอำนาจมิตินี้ก็ยังคงตั้งอยู่บนเรื่องของการแสดงออกและการตัดสินใจ ซึ่งสำหรับ ลูคส์ แล้ว เขาไม่ได้มองว่าอำนาจควรมีแค่การตัดสินใจเท่านั้น แต่อำนาจอาจเกิดขึ้นจากการยินยอมพร้อมใจ (consent) ก็ได้ เขาจึงเสนอแนวคิดอำนาจมิติที่ 3 ขึ้น อันเป็นแนวคิดเรื่องอำนาจที่ตั้งอยู่บนเรื่องของการตัดแปลงความต้องการและความเชื่อของผู้คนในสังคมให้สอดคล้องกับผู้ที่มีอำนาจและ กระทำตามผู้มีอำนาจอย่างเต็มใจ ทำให้ผู้มีอำนาจไม่จำเป็นต้องใช้การบังคับเพื่อให้เกิดผล แต่จะ ใช้การครอบงำทางอุดมการณ์จูงใจให้ผู้นั้นทำตามผู้นำด้วยความเต็มใจ อำนาจในมิติที่ 3 นี้ผู้ที่ถูก อำนาจกระทำ จึงรู้สึกตัวว่าถูกควบคุมน้อยกว่าการใช้อำนาจมิติที่ 1 และมิติที่ 2 จึงทำให้อำนาจมี เสถียรภาพมากกว่า 2 มิติแรก¹⁷

อำนาจมิติที่ 3 จึงเป็นอำนาจอีกมิติหนึ่งที่สอดคล้องกับและสามารถนำมาอธิบายเรื่อง พฤติกรรมกำกับตนเองได้ กระนั้น ปราบกฎการณ์ทำลายอำนาจ (ทั้งเปิดเผยและไม่เปิดเผย ปกปิด ตัวผู้กระทำและไม่ปกปิดตัวผู้กระทำ) ที่เกิดขึ้นมากขึ้นในปัจจุบัน ก็เป็นจุดอ่อนที่อำนาจมิติที่ 3 ไม่ อาจอธิบายได้ เนื่องจากอำนาจมิตินี้ให้ความสำคัญกับความสามารถในการครอบงำทาง อุดมการณ์มากจนเกินไปจนไม่มีช่องว่างให้กับการต่อสู้และการพยายามปรับความสัมพันธ์ทาง อำนาจจากคนข้างล่าง กระทั่งไม่ใส่ใจต่อการทำลายอุดมการณ์ที่อาจเกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ แนวคิด เรื่องอำนาจของมิเชล ฟูโกต์ จึงสามารถอธิบายได้มากกว่าและมีความยืดหยุ่นมากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอธิบายอำนาจว่ามีลักษณะเลื่อนไหลของแนวคิดอำนาจมิตินี้ นอกจากนี้จะทำให้เรา สามารถวิเคราะห์พฤติกรรมกำกับตนเองจากภายใน (internalization) ได้แล้ว ก็ยังเปิดช่องให้แก การอธิบายเรื่องการทำทลายอำนาจ (resistance) ไปพร้อมกันด้วย¹⁸

¹⁷ Lukes, Steven. *Power: A Radical View*. (London : Macmillan Press, 1974). และ เอก ตังทรัพย์วัฒนา 'Power' ใน สิริ พรรณ นกสวน และ เอก ตังทรัพย์วัฒนา (บรรณาธิการ) . *คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย*. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2546). หน้า 269-281.

¹⁸ James D. Faubion. *Power: essential works of Foucault 1954-1984*. Vol.3. (London : Penguin Books, 1994.). ; ธนศ วงศ์ยานนาวา. *การวิเคราะห์ขั้วเจด (Subject) ทฤษฎีที่ใช้ทฤษฎีว่าด้วยอำนาจของ มิเชล ฟูโก. คณะรัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532. ; ธงชัย วินิจจะกุล. รายงานโครงการวิจัยเสริมหลักสูตร เรื่อง วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศ์วิทยา (Genealogy). คณะศิลป ศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.*

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการคิดและอธิบายอำนาจแบบใหม่ ๆ เกิดขึ้น กระนั้น อำนาจทั้ง 4 มิตินี้ ก็ยังคงวนเวียนอยู่ในสังคมพร้อม ๆ กันโดยถูกเลือกหยิบใช้ตามแต่โอกาสและเวลา ไม่ได้หายไปแต่อย่างใด การเกิดขึ้นของแนวคิดอำนาจมิติต่าง ๆ จึงไม่ได้เป็นการเกิดขึ้นของแนวคิดเพื่อทดแทนหรือแทนที่กันแต่ประการใด แต่เป็นการเข้ามาเพิ่มเติมต่อยอดกันและกัน และโดยที่ยังอาจจะมีคุณสมบัติอื่น ๆ ของอำนาจที่ต้องค้นพบต่อไปอีกด้วย ดังนั้นเพื่อความลุ่มลึกในการทำ ความเข้าใจ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของสังคมจึงไม่อาจจะทิ้งอำนาจในมิติใดไปได้

ที่สำคัญคือ แม้ว่าอำนาจในมิติที่ 1 และ 2 อาจจะไม่สามารถนำมาอธิบายพฤติกรรม กำกับตนเองของบุคคลได้โดยตรง กระนั้นในกระบวนการประกอบสร้างบุคคลที่พึงปรารถนาของ รัฐนั้น ก็ไม่สามารถกระทำได้โดยอาศัยแนวคิดเรื่อง วาทกรรม เพียงอย่างเดียวเช่นกัน เพราะวาทกรรมหนึ่ง ๆ จะเกิดขึ้น เป็นจริง และมีอำนาจได้นั้น จำเป็นต้องอาศัยการดำเนินกิจกรรมแห่ง อำนาจต่าง ๆ ไปพร้อมกันด้วย และในขั้นของกระบวนการนี้เองที่อำนาจมิติที่ 1 และ 2 จะเข้ามา แสดงบทบาทสำคัญ เช่น ในแง่ของการปราบปรามผู้ที่กระทำผิดกฎหมาย หรือการกดเก็บประเด็น ปัญหาไม่ให้เข้าสู่การพิจารณานโยบาย ที่อาจจะทำให้ผู้ที่ถูกปราบปรามหรือผู้ที่เรียกร้องนโยบาย แล้วไม่ได้ผล เกิดความรู้สึก “ผิด” และรู้สึกด้อยในความสามารถของตนเอง กระทั่ง กลายเป็น ร่างกายที่อ่อนแออ่อนง่ายและมีพฤติกรรมจำกัดตนเองในขั้นสุดท้าย

1.3 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อให้ทราบถึงกลไกและกระบวนการสถาปนาตัวตนของผู้คนในสังคมให้กลายเป็น субъек (subject) ที่มีภาพลักษณ์ของความด้อยศักยภาพ โดยการสร้างวาทกรรม “ชาวบ้าน” (villager) ที่มีนัยของความด้อยพัฒนา ไม่ได้มาตรฐาน ผ่านภาคปฏิบัติ การอยู่ที่สถาบันต่าง ๆ ทางสังคม
2. เพื่อศึกษาว่ามีความสัมพันธ์กันหรือไม่อย่างไรระหว่างกระบวนการของรัฐในการ สถาปนา субъек (subject) ในที่นี้คือ “ชาวบ้าน” ในเชิงศักยภาพกับพฤติกรรม การจำกัดตนเองของ “ชาวบ้าน” ในการตัดสินใจที่จะไม่เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปกป้องรักษาสิทธิและศักดิ์ศรีของตนเอง

1.4 สมมติฐานในการวิจัย

ผู้ศึกษามีสมมติฐานในการวิจัยว่า “ชาวบ้าน” ตัดสินใจที่จะกำกับและจำกัดพฤติกรรมของ ตนเองในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง เพราะรัฐผลิตสร้าง (construct) กลไกบางอย่างที่เป็น อำนาจขึ้นกำกับพฤติกรรมและความคิดของบุคคลให้เข้าไปในทางที่จะเป็นประโยชน์ต่อการ

ปกครองของรัฐ ในที่นี้คือ โดยการประกอบสร้างตัวตนและความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ในเชิง
 ด้อยศักยภาพขึ้น เพื่อก่อร่างสำนึกความด้อยศักยภาพทางการเมืองให้แก่ชาวบ้าน ชาวบ้านจึงมี
 พฤติกรรมจำกัดบทบาทของตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง

1.5 ขอบเขตและวิธีการศึกษาวิจัย

การศึกษารั้ครั้งนี้ผู้วิจัยจะแบ่งการศึกษาออกเป็นสองส่วนคือ ส่วนที่เป็นการศึกษาเอกสาร
 (documentary research) และส่วนที่เป็นการศึกษาภาคสนาม (field research)

โดยในส่วนของการศึกษาเอกสาร(documentary research) นั้นจะประกอบไปด้วย
 เอกสารทางทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องอำนาจและการประกอบสร้างตัวตน
 ชับเจค (subject) และส่วนของเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่า
 ชาวบ้าน และ นโยบายต่าง ๆ ของรัฐผ่านโครงการพัฒนาชนบทและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ
 สังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-10

โดยที่มาของเอกสารนั้น จะมาจากหนังสือเล่ม ผลงานทางวิชาการ วารสาร ในห้องสมุด
 คณะรัฐศาสตร์ สำนักวิทยบริการ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ห้องสมุดปริทัศน์มยงค์
 หอสมุดแห่งชาติ รวมไปถึงสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น เว็บไซต์ ของสภาพัฒน์ (NESDB) ที่
<http://www.nesdb.go.th/> เว็บไซต์ของกรมพัฒนาชุมชน กระทรวง และหน่วยงานอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนของการศึกษาภาคสนาม (field research) นั้น เป้าหมายสำคัญอยู่ที่ข้อมูลการ
 รับรู้ ความรู้สึกของผู้ที่ถูกสังคมนิยกว่า “ชาวบ้าน” ว่าพวกเขาารู้สึกด้อยศักยภาพจากภาพลักษณ์ใน
 เชิงด้อยศักยภาพของคำดังกล่าวหรือไม่และมีประสบการณ์ในการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วม
 ทางการเมืองหรือไม่อย่างไร รวมไปถึงมีพฤติกรรมการทำทนายอำนาจรัฐในรูปแบบต่างๆหรือไม่
 และมีความพยายามปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐและสังคมหรือไม่อย่างไร

โดยวิธีการศึกษานั้นจะใช้ การสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง (semi-structured
 interview) ประกอบกับการสนมติสถานการณ์ตัวอย่าง ใน 2 กรณี คือ *กรณีแรก* เป็นกรณีที่เมื่อผู้
 นั้นถูกเจ้าหน้าที่รัฐเรียกด้วยคำว่า “ชาวบ้าน” แล้วจะเกิดความรู้สึกเช่นไร รู้สึกด้อยศักยภาพหรือไม่
 , *กรณีที่สอง* เป็นกรณีสมมติให้เจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าจับกุมผู้นั้นอย่างไม่เป็นธรรมว่า “ชาวบ้าน” จะ
 มีพฤติกรรมตอบสนองอย่างไร โดยคำตัวแปรคือ รู้สึกด้อยศักยภาพหรือไม่ด้อยศักยภาพ และจะ
 ยอมจ่ายเงินหรือไม่ ตามลำดับ โดยกรณีที่จะทำให้ยอมรับสมมติฐานก็คือกรณีที่การจำกัดความผู้
 หนึ่งผู้ใดว่า “ชาวบ้าน” ส่งผลให้ผู้นั้นเกิดความรู้สึกด้อยศักยภาพและยอมจ่ายเงินแก่เจ้าหน้าที่
 ตำรวจทั้งๆที่ตนเองไม่มีความผิด โดยไม่ยอมเรียกร้องปกป้องสิทธิของตน ซึ่งการปกป้องสิทธิของ
 ตนในที่นี้กำหนดให้เป็นการมีส่วนร่วมทางการเมืองขั้นพื้นฐาน

สำหรับพื้นที่และกลุ่มประชากรในการศึกษานั้น ผู้วิจัยเลือกศึกษาเปรียบเทียบกันระหว่างชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ต่างจังหวัดและชาวบ้านในพื้นที่กรุงเทพมหานคร ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านในพื้นที่ต่างจังหวัดนั้นคือภาพตัวแทนของความด้อยศักยภาพต่าง ๆ ในสายตาของรัฐและสังคมส่วนใหญ่ ที่เมื่อกล่าวถึงคำว่า “ชาวบ้าน” สังคมส่วนใหญ่มักนึกผู้ที่อาศัยอยู่ต่างจังหวัด ในขณะที่ความจำเป็นต้องศึกษาเทียบกับชาวบ้านในพื้นที่กรุงเทพมหานครนั้นก็เนื่องจากการเปลี่ยนทางเศรษฐกิจและสังคมที่ทำให้ชาวบ้านในต่างจังหวัดย้ายถิ่นเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯมากขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องศึกษาเทียบกันว่า ชาวบ้านในพื้นที่ต่างจังหวัดและกรุงเทพฯนั้นรับรู้คำว่าชาวบ้านต่างกันหรือไม่อย่างไร ผู้ที่อยู่กรุงเทพฯนั้นคิดว่าตนเองเป็นชาวบ้านหรือไม่และมีการรับรู้ความรู้สึกด้อยศักยภาพต่างกันหรือไม่ระหว่างคนสองกลุ่มนี้เมื่อถูกตีตราว่าเป็น “ชาวบ้าน” โดยที่ความรู้สึกเช่นนั้นกระทบต่อพฤติกรรมการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองหรือไม่อย่างไร

โดยพื้นที่ต่างจังหวัดนั้นผู้วิจัยเลือกพื้นที่ใน ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง ใน 4 หมู่บ้าน คือ บ้านลุ่มกลาง, บ้านหัวทุ่ง, บ้านปันเต้า และ บ้านนาเงิน ทั้งนี้เพราะหมู่บ้านเหล่านี้อยู่ค่อนข้างไกลจากศูนย์กลางอำนาจอย่างกรุงเทพฯ อีกทั้งยังมีความเป็นชนบทสูง ชาวนายังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนมาก โดยที่โรงงานอุตสาหกรรมยังเข้าไปในพื้นที่ค่อนข้างน้อย ซึ่งให้ภาพของสังคมชนบทและชาวบ้านตามนิยามความเข้าใจของรัฐและสังคมเกี่ยวกับชาวบ้านกระแสหลักในเชิงด้อยพัฒนาได้เป็นอย่างดี

สำหรับจำนวนประชากรกลุ่มตัวอย่างนั้น ผู้วิจัยกำหนดให้ในพื้นที่จ.ลำปางจะใช้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 50 คนเฉลี่ยกันไป 4 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 11-13 คน โดยมีการ กำหนดช่วงอายุไว้คือช่วงอายุ 15-20 ปี หมู่บ้านละ 2 คน อายุระหว่าง 21-30 ปี หมู่บ้านละ 3-4 คน และ อายุระหว่าง 31 -50 ปี หมู่บ้านละ 5-6 คน และอายุระหว่าง 51-60 ปี ขึ้นไป หมู่บ้านละ 2 คน โดยใช้การคละเทศให้เท่าๆกัน ในส่วนของกรุงเทพมหานครนั้นผู้วิจัยกำหนดกลุ่มตัวอย่างไว้จำนวน 20คน คละเทศและคละอาชีพ โดยไม่จำกัดเฉพาะผู้ที่ย้ายถิ่นมาจากต่างจังหวัดเท่านั้นเพื่อสะท้อนให้เห็นภาพรวมของทัศนคติของผู้ที่ในกรุงเทพฯที่มีต่อ ภาพลักษณ์ของ “ชาวบ้าน” ด้วย โดยวิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างนั้นใช้การสุ่มเลือก สำหรับระยะเวลาในการศึกษาคือระหว่างเดือนกันยายน ถึงเดือนตุลาคม โดยจะเริ่มลงพื้นที่จ.ลำปางก่อน ตั้งแต่วันที่ 15 กันยายน – 16 ตุลาคม 2551 และ จึงตามด้วยการลงพื้นที่ในบริเวณกรุงเทพฯ ตั้งแต่วันที่ 20 ตุลาคม ถึง 30 ตุลาคม 2551 ในส่วนของการแปรผลนั้นใช้ตารางแสดงผลความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัย 3 ข้อ คือ การรับรู้ว่าเป็นชาวบ้านหรือไม่เป็นชาวบ้าน, ความรู้สึกด้อยศักยภาพหรือไม่ด้อยศักยภาพจากการรับรู้ว่าเป็นชาวบ้านหรือไม่เป็นชาวบ้าน และ การยอมหรือไม่ยอมจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจ

1.6 นิยามศัพท์

เพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกันสำหรับผู้อ่านงานศึกษาชิ้นนี้ ผู้วิจัยขอนิยามคำศัพท์ บางคำ เพื่อให้เป็นที่เข้าใจตรงกัน ซึ่งมีดังต่อไปนี้

1. **การกำกับตนเอง (self regulation)** คือ การควบคุมพฤติกรรมของตนเองจากภายใน (internalization) ให้เป็นไปตามแนวทางที่รัฐและสังคมวางกรอบไว้ โดยใช้การมองตนเองในสายตาของคนอื่น (care of the self) อันเป็นการควบคุมที่รัฐไม่จำเป็นต้องเข้าไปกำกับบังคับอีกต่อไป
2. **การจำกัดตนเอง (self limitation)** การที่บุคคลมีการคิดคำนวณก่อนจะแสดงพฤติกรรมแล้วตัดสินใจว่าไม่ควรแสดงพฤติกรรมบางอย่าง
3. **ศาสตร์ (science)** หมายถึง ชุดความรู้หรือระบบวิชาความรู้หนึ่ง ๆ ที่อ้างอภิสิทธิ์ในการสถาปนาตนเองเหนือชุดความรู้อื่น ๆ ในสังคม ในฐานะของความถูกต้อง ความจำเป็น ความเป็นจริง และความเป็นธรรมชาติ
4. **ความสัมพันธ์ทางอำนาจ (power relations)** หมายถึง ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของผู้คนในสังคมในทางหนึ่งทางใดที่เป็นไปอย่างระแวดระวัง คิดคำนวณ ก่อนแสดงพฤติกรรม
5. **เทคโนโลยีทางการเมือง (political technology)** หมายถึง กลยุทธ์ และวิธีการที่อำนาจทั้งหลายใช้เพื่อนำไปสู่การสร้างตัวตนของมนุษย์ขึ้นอย่างเป็นระบบระเบียบภายใต้ความสัมพันธ์แห่งอำนาจ
6. **รัฐ (state)** หมายถึง องค์กรหรือสถาบันในส่วนที่เกี่ยวข้องเนื่องกับอำนาจการปกครองทุกส่วนไม่ใช่เพียงแค่รัฐบาล แต่หมายถึงระบบราชการ ชนชั้นปกครอง รวมไปถึงโครงสร้างทางอุดมการณ์ด้วย¹⁹
7. **การประกอบสร้าง (construction)** หมายถึง กรรมวิธีของรัฐในการประกอบสร้างตัวตนของ “ชาวบ้าน” ให้มีภาพลักษณ์ในเชิงด้อยศักยภาพ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวไม่อาจกระทำผ่านการสร้างการจำกัดความเท่านั้นแต่เป็นปฏิบัติการรวมกันของเครือข่ายพันธมิตรของรัฐในการผลิตสร้างความหมายพร้อม ๆ กับตีกรอบสิ่งแวดล้อม เพื่อ สร้างให้ “ชาวบ้าน” มีภาพลักษณ์ (image) และความจริง (truth) ของความด้อยศักยภาพขึ้น

¹⁹ ชัยอนันต์ สมุทวณิช. รัฐ. พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพฯ; จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535). ; วิกิพีเดีย, สารานุกรมเสรี. “รัฐ” [online] <http://th.wikipedia.org/>. [05/03/2551] ; เวียงรัฐ เนติโพธิ์. “รัฐ”, ใน สิริพรรณ นกสวน และ เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา (บรรณาธิการ) คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546). หน้า 365-372.

8. **การมีส่วนร่วมทางการเมือง** ในที่นี้ผู้วิจัยเน้นไปที่การมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยการปกป้องรักษาสิทธิเมื่อถูกคุกคาม รวมไปถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่ไม่ใช่รูปแบบที่เป็นทางการหรือที่เปิดเผย แต่เป็นการมีส่วนร่วมที่ต้องตีความจากอากัปกริยาการใช้ภาษาพูด การแสดงความไม่พอใจ เป็นต้น
9. **ชาวบ้าน** ในที่นี้ อ้างอิงมาจากภาพลักษณ์ “โง่ จน เจ็บ” โดยจำแนกเป็น 2 กรณี กรณีที่อยู่ในพื้นที่ชนบทจะหมายถึงผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ด้อยการศึกษา มีฐานะยากจน ในขณะที่ผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ นั้น ก็จะหมายถึงผู้ที่ยากจนเช่นกัน แต่จะไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม แต่เป็นอาชีพประเภทรากฐานอุตสาหกรรมต่าง ๆ เช่น รับจ้าง ก่อสร้าง กรรมกรในโรงงาน รวมไปถึงพ่อค้าแม่ค้าหาบเร่แผงลอย เป็นต้น ไม่ได้มีสถานะทางสังคมที่สูง
10. **สหสัมพันธ์ (correlation)** ความสัมพันธ์ระหว่างกันของตัวแปรเชิงปริมาณ 2 ตัวหรือมากกว่า ในลักษณะที่ว่า การเปลี่ยนแปลงในตัวแปรตัวหนึ่งเกิดขึ้นควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงของตัวแปรอีกตัวหนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรทั้ง 2 นี้ อาจเป็นไปได้ทั้งทางตรง (direct) เช่น ค่าของตัวแปรตัวหนึ่งเพิ่มขึ้น ค่าของตัวแปรอีกตัวหนึ่งก็จะเพิ่มขึ้น หรืออาจเป็นไปได้ในทางผกผัน (inverse) ก็ได้ เช่น ค่าของตัวแปรตัวหนึ่งเพิ่มขึ้น ค่าของตัวแปรอีกตัวหนึ่งจะลดลง²⁰

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษาวิจัย

เพื่อเผยให้เห็นถึงกลไกและกระบวนการทางอำนาจ ที่รัฐได้กระทำต่อประชาชนผ่านชุดความรู้ชุดหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุดความรู้เรื่องความด้อยพัฒนาไม่ได้มาตรฐานที่แฝงฝังอยู่ในนัยความหมายของวาทกรรม “ชาวบ้าน” เพื่อให้ชาวบ้านรู้เท่าทันกระบวนการสถาปนาอำนาจของรัฐเหนือบุคคลและสังคม ที่อาจส่งผลต่อการรับรู้ศักยภาพของตนในเชิงต่อความสามารถ ที่จะกระทบต่อการตัดสินใจในการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองของเขาเหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการปกป้องสิทธิของตนในชีวิตประจำวัน และเพื่อปรับกระบวนการทัศน์ในการรับรู้คำว่า “ชาวบ้าน” เสียใหม่ ให้เป็นไปในแนวทางที่สร้างสรรค์ ไม่ปิดกั้น กีดกัน ด้วยภาพลักษณ์ในแง่ลบ อันอาจช่วยกระตุ้นสำนึกแห่งสิทธิและศักยภาพของเขาเหล่านี้ ให้กล้าเปล่งเสียงของตนมากขึ้น อันจะนำมาซึ่งกระบวนการจรรโลงประชาธิปไตยได้ในระดับรากฐาน

²⁰ พจนานุกรม, ศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 3. (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2549.) หน้า 76.

บทที่ 2

ทบทวนแนวคิดและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

สำหรับการศึกษารื่องการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนผ่านวาทกรรม “ชาวบ้าน” ครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกแนวคิด Subject & Power ของ Michel Foucault มาเป็นแนวทางหลักในการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่าง ความรู้ (knowledge) อำนาจ (power) และวาทกรรม ในรูปของปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) ที่ส่งผลต่อการประกอบสร้างตัวตน (self-construction) ของปัจเจกบุคคลให้ว่านอนสอนง่าย (docile body) และมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับที่รัฐและสังคมต้องการโดยที่ผู้คนจะมีพฤติกรรมกำกับตนเองจากภายใน (internalize) ซึ่งเทคนิคดังกล่าวนับเป็นศิลปะหนึ่งในการปกครองของรัฐในลักษณะของการควบคุมปกครองมาจากระยะไกล (governmentality)

แนวทางการศึกษานี้ จะช่วยเผยให้เราเห็นว่ารัฐมีปฏิบัติการประกอบสร้างตัวตนของผู้คนในสังคมอย่างไร มีเป้าหมายต้องการให้ผู้คนกลายเป็นอะไร (What are we ? / what we've been ?) โดยที่ผู้คนในสังคมกลายเป็นเช่นนั้นมาน้อยแค่ไหน และมีปฏิริยาอะไรบ้างได้ต่อการพยายามประกอบสร้างตัวตนปัจเจกบุคคลของรัฐ

อย่างไรก็ตามเมื่อพูดถึงปฏิบัติการทางวาทกรรมแล้ว พูโกต์มองว่าเป็นปฏิบัติการในระดับชาติ (national network) เพราะวาทกรรมหนึ่ง ๆ ไม่ใช่แค่คำพูดหรืออ้างว่าเป็นความจริงที่เมื่อเอ่ยขึ้นแล้วใคร ๆ ก็เชื่อและเห็นตามนั้นทันที แต่ทั้งนี้เป็นเพราะภายใต้วาทกรรมหนึ่ง ๆ จะประกอบไปด้วยเครือข่ายของชุดความรู้ ความเชื่อ ซึ่งมีการเชื่อมโยงกับข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในสังคมจนกลายเป็น “ความจริง” โดยจะมีการผนวกกันเข้ากับอำนาจหรือชุดความเชื่อพื้นฐานของสังคมที่มีอยู่แล้วก่อนหน้านี้ (episteme) อย่างแนบเนียนและสร้างความหมายใหม่ให้เกิดขึ้น

ด้วยเหตุนี้วาทกรรมหนึ่ง ๆ จึงประกอบไปด้วยอำนาจหลากหลายมิติ การวิเคราะห์จึงต้องให้ความสำคัญกับอำนาจในหลายมิติพร้อมกันไป ตั้งแต่อำนาจที่สามารถสังเกตเห็นได้ อำนาจใน

¹ แต่เดิมนั้น คำถามที่นำมาสู่ผู้รู้แจ้งก็คือ “Who am I?” ซึ่งเป็นคำถามที่ตั้งโดย René Descartes ที่นำไปสู่การตระหนักถึงความสามารถของมนุษย์ในการกระทำที่ได้โดยไม่ขึ้นต่อพระเจ้า ตามความเชื่อใหม่ที่ว่า “I think therefore I am” หรือ เพราะฉันคิดฉันจึงมีตัวตนอยู่ อันนำมาสู่ความเจริญในวิทยาการต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในสังคมสมัยใหม่เช่นปัจจุบัน แต่ พูโกต์ กลับมองว่า มนุษย์ ไม่ได้มีความสามารถมากมายขนาดนั้น เพราะในขณะที่มนุษย์คิดและกระทำ มนุษย์ก็เป็นผู้ถูกกระทำด้วย ด้วยเหตุนี้ฟูโกต์จึงเสนอว่าแทนที่จะถามว่า “Who am I?” น่าจะถามว่า “What are we?” มากกว่า ซึ่งมันจะเผยให้เห็นสถานะของมนุษย์ในฐานะที่เป็นผู้ถูกกระทำด้วย ซึ่งคำถามนี้เริ่มต้นถามโดย คานท์ (Immanuel Kant) เมื่อปลายศตวรรษที่ 18 ในบทความที่เขาเขียนลงตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์เยอรมัน the Berliner Monatshrift เรื่อง Was heist Aufklärung? หรือ แปลเป็นภาษาอังกฤษได้ว่า What is Enlightenment? หรือ ผู้รู้แจ้งคืออะไร? โปรดอ่าน Foucault, Michel. “the Subject and Power”, in James D. Faubion. Power: essential works of Foucault 1954-1984. Vol.3. (London : Penguin Books, 1994.) : 236-248.

ลักษณะกักเก็บปิดกั้นและอำนาจแห่งอุดมการณ์ ซึ่งล้วนแล้วแต่ก็มีบทบาทในการประกอบสร้างตัวตนผู้คนในสังคมให้เป็นอย่างเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงนำเอาแนวคิดเรื่องอำนาจ 3 มิติ (three views of power) อันประกอบไปด้วย มิติที่ 1 ของโรเบิร์ต ดาห์ล (Robert Dahl) มิติที่ 2 ของ ปีเตอร์ แบคเรค (Peter Bachrach) และ มอร์ตัน บาเรตซ์ (Morton S. Baratz) และ มิติที่ 3 ของสตีเวน ลูคส์ (Steven Lukes) มาพิจารณาประกอบกันด้วย

โดยในการอธิบาย เพื่อให้เห็นภาพของพัฒนาการและการต่อสู้ต่อยอดทางความคิดเรื่องอำนาจในมิติต่าง ๆ ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงอำนาจในมิติที่ 1 2 และ 3 ก่อน จึงค่อยกล่าวถึงแนวคิดเรื่องอำนาจและตัวตนของมิเชล ฟูกูเกต์ ซึ่งในที่นี่จะเรียกว่าอำนาจมิติที่ 4 ตามลำดับ

2.1 The three dimensional view : อำนาจ 3 มิติ

สำหรับการอธิบายเรื่องอำนาจ 3 มิติ ผู้วิจัยจะยึดงานของสตีเวน ลูคส์ (Steven Lukes) ในงานที่ชื่อ *Power: A Radical View* (1974) เป็นหลัก ซึ่งเป็นงานที่เขารวบรวมและอธิบายแนวทางการวิเคราะห์อำนาจไว้โดยสรุปออกมาเป็นอำนาจ 3 มิติ (Three views of power)

2.1.1 อำนาจมิติที่ 1 (the one dimensional view)

แนวคิดเรื่องอำนาจมิติที่ 1 นั้น เป็นข้อเสนอจาก โรเบิร์ต ดาห์ล (Robert Dahl) นักวิชาการแนวพหุนิยมจากมหาวิทยาลัยเยล (Yale University) จากงานที่ชื่อ *Who governs* ซึ่งเป็นงานที่ดาห์ลเขียนขึ้นเพื่อวิจารณ์งานของ ซี โรท์ มิลส์ (C. Wright Mills) นักวิชาการที่มองว่าอำนาจนั้นกระจุกตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งอยู่ที่ชนชั้นนำ งานของดาห์ลยังได้วิจารณ์งานของพวกมาร์กซิสต์ในเรื่องของชนชั้นปกครอง (Ruling Class) ด้วย เพราะสำหรับดาห์ลแล้วเขาเห็นว่าอำนาจกระจายไม่ได้กระจุกตัวอยู่กับชนชั้นนำหรือชนชั้นปกครองเท่านั้น โดยเรื่องดังกล่าวพิจารณาได้จากการตัดสินใจ (decision making) ที่เกิดขึ้นมาจากแรงกดดันของกลุ่มต่าง ๆ ที่หลากหลาย เป็นต้น

ดังนั้น การจะดูว่าใครมีอำนาจหรือไม่จึงมองได้จากการที่ผู้หนึ่งสามารถทำให้คนอื่นกระทำในสิ่งที่ตนต้องการได้แม้ว่าเขาผู้นั้นไม่ได้ต้องการจะทำเช่นนั้น กล่าวคือ การที่ A จะมีอำนาจเหนือ B ได้นั้น A ก็ต้องทำให้ B ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่ A ต้องการได้ แม้ว่า B จะไม่เต็มใจก็ตาม โดยที่ A

¹ A has power over B to the extent that he can get B to do something that B would not otherwise do. Lukes, Steven. *Power: A Radical View*. p.12 ; เอก ตังทรัพย์วัฒนา. "power", ใน สิทธิพรณ นกสวน และ เอก ตังทรัพย์วัฒนา, (บรรณาธิการ). คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย. หน้า 272.

อาจจะใช้วิธีการใดก็ได้ ทั้งการใช้กำลัง คำพูด หรือเทคนิคใด ๆ ก็ตาม แต่สุดท้ายแล้วต้องมีการตัดสินใจเกิดขึ้น ต้องมีพฤติกรรมของ B ในลักษณะที่ทำตามความต้องการของ A ปรากฏออกมา

การปกครองด้วยการใช้กำลังและคำสั่งจัดอยู่ในอำนาจมิตินี้ ชาวบ้าน แต่ก่อนที่อยู่ในสถานะไพร่นั้นเป็นตัวอย่างของการถูกปกครองด้วยอำนาจมิตินี้ การที่ไพร่หลวงหลายคนหนีเวรและยอมจ่ายส่วยแทนการเข้าเวรนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความไม่เต็มใจในการกระทำตามคำสั่งของเมืองหลวงและเจ้าเมืองและสะท้อนให้เห็นถึงความมีอำนาจเหนือกว่าของเจ้าเมืองและเมืองหลวงต่อไพร่หลวง ในขณะที่การปกครองในรูปแบบของหมู่บ้านแต่ก่อนก็มีลักษณะของอำนาจมิตินี้ที่ 1 ค่อนข้างสูง ที่เน้นเรื่องของการออกคำสั่งเพื่อให้ปฏิบัติตาม ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของหมู่บ้านและชาวบ้าน การปฏิบัติตามคำสั่งของผู้นำหมู่บ้านเป็นสิ่งจำเป็น

อย่างไรก็ตาม แม้อำนาจในมิตินี้จะไม่อาจนำมาอธิบายพฤติกรรมกำกับตนเองของบุคคลได้โดยตรง ทั้งนี้เพราะเป็นอำนาจที่กระทำมาจากภายนอกและบุคคลก็มีพฤติกรรมลงไปอย่างไม่เต็มใจ กระนั้นอำนาจมิตินี้ก็อาจเป็นอีกมิติหนึ่งของอำนาจที่เครือข่ายสถาบันทางสังคมจะนำมาใช้ในการประกอบสร้างตัวตนของปัจเจกบุคคลให้เป็นอย่างที่รัฐต้องการได้ นับเป็นเทคโนโลยีแห่งอำนาจประการหนึ่ง ยกตัวอย่างเช่น สถาบันการศึกษาที่ใช้การสอบและการลงโทษมาเป็นเครื่องมือในการประกอบสร้างตัวตนปัจเจกชนที่มีความรู้, สถาบันเพื่อการรักษาความสงบเรียบร้อยอย่างสถานีตำรวจ และอาสาสมัครป้องกันฝ่ายพลเรือน (อปพร.) ที่ผูกขาดการใช้ความรุนแรงอย่างถูกกฎหมายเพื่อรักษาความสงบ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปได้ว่า อำนาจมิตินี้ 1 ในความเห็นของดาร์ลันเน้นไปที่ การตัดสินใจ (decision-making) และผลสำเร็จจากการตัดสินใจ (behaviour) ทำให้ความขัดแย้งเป็นสิ่งที่สามารถสังเกตเห็นได้ชัดเจน (observable / overt conflict)¹ แต่ด้วยเหตุที่อำนาจในมิตินี้ 1 มุ่งเน้นพิจารณาไปที่อำนาจและความขัดแย้งเชิงประจักษ์ ก็ทำให้ละเลยอำนาจในมิติที่ไม่สามารถสังเกตเห็นไป จึงเป็นการอธิบายที่ไม่เพียงพอและไม่ครอบคลุม อีกทั้งการมองอำนาจในมิตินี้ก็ไม่ได้แยกเรื่องอำนาจ อิทธิพล (influence) และการครอบงำ (domination) ออกจากกัน ทำให้การวิเคราะห์เรื่องอำนาจไม่ละเอียดลุ่มลึกพอ เรื่องนี้ ปีเตอร์ แบคแรค (Peter Bachrach) และ มอร์ตัน บาเรตซ์ (Morton S. Baratz) ได้วิจารณ์ไว้ และว่าการอธิบายอำนาจอย่างดาร์ลันเป็นการมองอำนาจเพียงด้านเดียวเท่านั้น เขาทั้งคู่เสนอว่าอำนาจนั้นมี 2 หน้า (power has two faces) และจากความคิดนี้เองก็นำมาซึ่งการพิจารณาอำนาจในมิติที่ 2

¹ Lukes, Steven. *Power: A Radical View*. p.25.

2.1.2 อำนาจมิติที่ 2 (the two dimensional view)

ปีเตอร์ แบคแรค (Peter Bachrach) และ มอร์ตัน บาเรตซ์ (Morton S. Baratz) นักคิดสายปฏิรูป (reformist)² ที่มักถูกเข้าใจว่าเป็นพวกที่อยู่ในสำนักผู้นำนิยมใหม่ (neo-elitist)³ กล่าวว่าไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอของดาร์ลและสำนักพหุนิยม (pluralism) ในเรื่องที่ว่าอำนาจกระจายอยู่ทุกที่และทุกคนมีอำนาจเท่ากันนั้นไม่จริง เขาทั้งคู่จึงเสนอให้มองอำนาจว่ามีสองหน้า (two faces of power) ซึ่งหน้าแรกนั้นก็คืออำนาจมิติที่ 1 ที่ให้ความหมายเรื่องอำนาจว่าหมายถึงการตัดสินใจ (decision-making) ในขณะที่อีกหน้าหนึ่งก็คือการไม่ตัดสินใจในฐานะการตัดสินใจ (non decision making as decision making)

ตัวอย่างของอำนาจมิติที่ 2 ส่วนใหญ่เป็นไปในเชิงนโยบายที่ผู้นำอาจใช้การกักเก็บประเด็นปัญหาบางอย่างเอาไว้ได้หากตนไม่พอใจ เช่น กรณีของการเรียกร้องขอประกันราคาพืชผลทางการเกษตรของชาวบ้าน ที่อาจจะถูกเก็บประเด็นเข้าลิ้นชักตั้งแต่ยื่นเรื่องให้เลขาหน้าห้อง ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากเป็นประเด็นที่ผู้มีอำนาจไม่ให้ความสำคัญว่าจำเป็นที่จะต้องนำมาแข่งขันด้านงบประมาณกับโครงการอื่น ๆ หรือเป็นเพราะประเด็นที่ขัดต่อผลประโยชน์ของนายทุนรายใหญ่ในพื้นที่ จึงไม่ควรนำขึ้นมาเป็นประเด็นปัญหาเพื่อพิจารณาเสียแต่แรก แล้วเก็บเข้าลิ้นชักเสีย เป็นต้น ซึ่งผลจากการใช้อำนาจในมิตินี้ อาจทำให้ชาวบ้านบางรายล่าถอยและไปหาเงินกู้ธนาคารมาเพื่อชำระหนี้แทนรายได้จากพืชผลที่ขายไม่ออก ซึ่งในแง่นี้แสดงให้เห็นว่าอำนาจมิติที่ 2 ประสบความสำเร็จในการกีดกันไม่ให้ประเด็นปัญหาเข้าสู่กระบวนการนโยบาย อย่างไรก็ตาม อาจมีกรณีที่ชาวบ้านไม่ได้ล่าถอยยังคงติดตามประเด็นดังกล่าวอยู่กระทั่งรวมตัวเป็นกลุ่มเรียกร้องได้เช่นกัน ด้วยเหตุนี้อำนาจมิติที่ 2 จึงมีจุดอ่อนเช่นเดียวกับอำนาจมิติที่ 1 ในเรื่องของประสิทธิภาพและประสิทธิผลของอำนาจที่เป็นไปเพียงชั่วคราวราบเท่าที่ผู้ออกคำสั่งนั้นยังมีอำนาจอยู่ ทั้งยังเสี่ยงต่อการทำทลายอำนาจได้เกือบตลอดเวลา

อย่างไรก็ตามเช่นเดียวกับอำนาจมิติที่ 1 คือเราไม่อาจกล่าวได้ว่าอำนาจมิติที่ 2 ทำให้บุคคลมีการกำกับพฤติกรรมของตนเองให้เป็นไปในแบบที่รัฐต้องการเสียทีเดียว แต่อาจกล่าวได้ว่าอำนาจมิติที่ 2 เป็นอีกเทคนิคหนึ่งของความพยายามในการประกอบสร้างตัวตนของผู้คนในสังคมให้ “เชื่อง” โดยการใช้อำนาจในการบีบคั้นทางเลือกด้วยการปิดบังประเด็นปัญหาไม่ให้เข้าสู่การพิจารณาและมีข้อเสนอต่างๆออกมา ทำให้ผู้ยื่นข้อเรียกร้องไม่มีทางเลือกใดนอกจาก “เฝ้ารอ” อย่างไรก็ตาม การเฝ้ารออยู่หนึ่ง ๆ ก็ไม่ได้หมายความว่าชาวบ้านมีพฤติกรรมกำกับตนเอง แต่ควรเรียกว่ายังไม่มีพฤติกรรมเคลื่อนไหวมากกว่า เพราะดังที่กล่าวไปแล้วว่าหากชาวบ้านรู้ถึงความพยายามในการปกปิดประเด็นดังกล่าว ก็อาจเป็นไปได้ที่จะมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องเกิดขึ้น

² รัตนา ไตสกุล. มโนทัศน์เรื่องอำนาจ. หน้า 18.

³ Lukes, Steven. *Power: A Radical View*. p.6.

กล่าวโดยสรุป อำนาจในมิติที่ 2 นี้เพิ่มประเด็นเรื่องของการกีดกัน (prevent/sanction) การกำจัด การตัดทิ้ง (eliminate) ปัญหาที่อาจกลายเป็นประเด็นนโยบายหรือได้รับการพิจารณา เพราะปัญหานั้นทำทลายหรือขัดต่อประโยชน์ของผู้มีอำนาจเข้ามาด้วย ซึ่งทำให้การพิจารณา อำนาจมิตินี้ลุ่มลึกกว่าอำนาจมิติแรกที่มีมองเพียงแค่การตัดสินใจและความสามารถในการบังคับ เพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตามอำนาจมิติที่ 2 นี้ความขัดแย้งก็ยังไม่ได้หมดไปเพียงแต่มองเห็นได้ ไม่ชัดเจนนัก แต่ก็ยังสามารถสังเกตเห็นได้ อีกทั้งยังมีศักยภาพในการปะทุขึ้นได้ตลอดเวลา ดังที่ ชาวบ้านอาจติดตามไปชูดคู้เรื่องของการขอขึ้นราคาพืชผลที่ยื่นเรื่องไว้ก่อนหน้านี้ ซึ่งอาจเลยไปถึงการ ชุมนุมเรียกร้อง เป็นต้น

อย่างไรก็ตามอำนาจในมิติที่ 2 ก็ยังให้ความสำคัญกับสิ่งที่สามารถสังเกตเห็นได้ ตาม ปรัชญาประชาธิปไตย ข้อเสนอเรื่องความขัดแย้งที่ไม่เปิดเผย (covert conflict) นั้นก็ยังคงเป็นความ ขัดแย้งที่สามารถสังเกตเห็นได้ด้วยตาเปล่า แม้ส่วนมากจะอยู่ในรูปของความคับข้องใจก็ตาม⁴ ดังนั้นอำนาจในมิติที่ 1 และ 2 จึงไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่ผู้คนยินยอมปฏิบัติตามผู้หนึ่ง ผู้ใดอย่างเต็มใจได้⁵ ว่ามีอำนาจอยู่ ณ ที่นั้นหรือไม่ เพราะการกระทำเช่นนั้นไม่ปรากฏความ ขัดแย้งให้เห็น อีกทั้งเราจะอธิบาย การที่ผู้หนึ่งพยายามเข้ามาเอาอกเอาใจอีกผู้หนึ่งภายใต้ความ เชื่อและอุดมการณ์บางอย่างได้หรือไม่ว่าผู้ที่ได้รับการเอาอกเอาใจนั้นเป็นผู้มีอำนาจ เพราะ พฤติกรรมดังกล่าวไม่ได้เกิดจากการใช้อำนาจออกคำสั่ง อีกทั้งความขัดแย้งก็ไม่ปรากฏให้เห็น จากประเด็นนี้ ลูคส์จึงเสนอว่าเราควรขยายการพิจารณามิติของอำนาจออกไปให้ครอบคลุมถึง ความขัดแย้งที่ไม่ปรากฏด้วย โดยเขาเสนอแนวคิดเรื่องความขัดแย้งที่แฝงเร้น (latent conflicts) และอำนาจมิติที่ 3 ขึ้น

2.1.3 อำนาจมิติที่ 3 (the three dimensional view)

อำนาจมิติที่ 3 เป็นข้อเสนอของลูคส์ที่มองว่าอำนาจสามารถเกิดขึ้นได้แม้ความขัดแย้งจะ ไม่ปรากฏให้เห็น เพราะอำนาจในมิติที่ 3 นี้เป็นการใช้อำนาจในการหล่อหลอม (shaping) และ เปลี่ยน (change) ความต้องการของบุคคลอื่นให้เป็นไปตามความต้องการของตน เพื่อให้ผู้นั้นทำ ตามความต้องการของตนอย่างที่ไม่มีความขัดแย้งปรากฏให้เห็น ดังนั้นความขัดแย้งจึงไม่ใช่ ประเด็นสำคัญของอำนาจในมิตินี้ เนื่องจากความขัดแย้งจะถูกซ่อนเร้นและไม่ปรากฏให้เห็นได้

อำนาจในมิตินี้ ผู้ที่ถูกอำนาจกระทำจะไม่รู้สึกตัวว่าการตัดสินใจกระทำบางอย่างของ ตนแท้จริงแล้วไม่ได้เป็นไปบนพื้นฐานความต้องการที่แท้จริง (real interest / objective interest)

⁴ ibid., p.16-20.; เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา. "power," ใน สิริพรรณ นกสวน และ เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา, (บรรณาธิการ). คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย. หน้า 274.

⁵ "...by influencing shaping or determining his very wants", Ibid., p.23.

ของตนเอง แต่เป็นไปตามอุดมการณ์ความเชื่อบางอย่างที่ครอบงำ (dominate) ตนอยู่ ณ ขณะนั้น ดังนั้นพวกเขาจึงไม่รู้สึกรู้ว่าผลประโยชน์ของตนกำลังถูกคุกคาม เพราะผลประโยชน์และความต้องการของพวกเขาถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นไปตามอุดมการณ์ของผู้มีอำนาจเรียบร้อยแล้ว อำนาจในมิติที่ 3 นี้จึงไม่ปรากฏความขัดแย้งให้เห็น อำนาจในมิติที่ 3 จึงมีประสิทธิผลมากกว่า (การใช้) อำนาจในมิติที่ 1 และ 2⁶

อำนาจมิติที่ 3 นี้มองว่าเป็นการฉลาดกว่าที่จะสร้างความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) ให้เกิดขึ้น มิใช่แค่ปิดบังประเด็นปัญหาแบบที่อำนาจมิติที่ 2 กระทำเท่านั้น เพราะหากทำเช่นนั้น ปัญหาและความข้องใจ (grievances) จะยังมีอยู่ ทั้งยังสามารถสังเกตเห็นได้ ซึ่งอาจจะนำไปสู่การต่อต้านและความรุนแรงได้ไม่ยาก ในขณะที่หากสามารถสร้างความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) ให้เกิดขึ้นได้แล้ว ปัญหาต่าง ๆ น่าจะไม่เกิดขึ้นแม้จะยังอาจเกิดขึ้นได้ เพราะความขัดแย้งในอำนาจมิติที่ 3 ก็ยังไม่ได้หมดไปเพียงแต่อยู่ในรูปแฝงเร้น (latent conflict) เท่านั้น ดังที่กล่าวไปแล้ว ซึ่งยังคงมีศักยภาพในการเกิดความขัดแย้งขึ้นมาได้เสมอ (potential conflict) กระนั้นเรื่องดังกล่าวก็อาจเกิดขึ้นได้ง่าย ๆ ด้วยตัวของผู้ถูกครอบงำเอง แต่จำเป็นต้องมีผู้ที่อยู่ภายนอกมาชี้ให้เห็น ในขณะเดียวกันก็ต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับสำนึกทีเดียว ภายใต้รูปแบบของการปฏิวัติ (revolution)

ตัวอย่างของอำนาจมิติที่ 3 นั้นมักอยู่ในรูปของอุดมการณ์บางอย่าง ทั้งที่เป็นค่านิยมและจารีตประเพณี เช่น การที่ชาวบ้านเชื่อถือในผีเก้า หรือผีบรรพบุรุษ อันนำมาซึ่งการยินยอมให้ทายาทของตระกูลนั้นปกครองหมู่บ้านมาเป็นเวลาช้านาน หรืออย่างอุดมการณ์พุทธศาสนาในสังคมไทยก็นับเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของอำนาจมิติที่ 3 ซึ่งชี้แนะให้อธิบายว่าความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างมาก ทำให้ชาวบ้านยอมรับแนวคิดอื่น ๆ ที่พยายามเชื่อมโยงกับพุทธศาสนาได้ไม่ยาก เช่น เรื่องระบบอาวุโส ระบบบุญ-กรรม กุศล และ บาปมี ที่ผู้ปกครองปรับปรุงดัดแปลงขึ้นเพื่อประสิทธิผลและความชอบธรรมในการปกครองของผู้ปกครอง โดยที่ความขัดแย้งระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองถูกกลับฝังไว้ด้วยความเชื่อเรื่อง *กรรม* เป็นต้น

ปัจจุบันแนวคิดอำนาจมิติที่ 3 หรืออำนาจทางอุดมการณ์นั้น เป็นประเด็นที่ได้รับการพูดถึงและถูกหยิบมาใช้มากขึ้น เพราะสอดคล้องกับระบอบการปกครองประชาธิปไตยที่เป็นระบอบการปกครองกระแสหลักในปัจจุบัน ที่เน้นในเรื่องของสิทธิเสรีภาพ ทำให้การใช้อำนาจในการปกครองด้วยการใช้กำลังแบบดิบ ๆ โดยการบังคับบีบบังคับใจผู้อยู่ใต้ปกครองนั้นไม่ได้รับการยอมรับและขาดความชอบธรรม กระนั้น การครอบงำทางอุดมการณ์ก็อาจทำได้ง่ายดายดายนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่สังคมมีการพัฒนาเทคโนโลยีโดยเฉพาะอย่างยิ่งคอมพิวเตอร์และการสื่อสารอย่างมากแล้วเช่นนี้ ข้อมูลมีความหลากหลาย แพร่กระจายออกไปอย่างรวดเร็ว การ

⁶ Ibid., p.24.

ผูกขาดอำนาจด้วยอุดมการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวไม่อาจทำได้ง่าย ๆ อีกต่อไป ในขณะที่การครอบงำด้วยอุดมการณ์อย่างไร้เหตุผลก็มิได้รับการยอมรับอีกต่อไป

ยกตัวอย่างเช่น อุดมการณ์พุทธศาสนาที่ถูกสั่นคลอนด้วยอำนาจของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ความสามารถในการเกาะเกี่ยวผู้คนไว้ด้วยอำนาจของพุทธศาสนาเริ่มลดลง ผู้คนเริ่มตั้งคำถามกับความคิดเรื่องบุญ กรรม สวรรค์ นรก บางคนเริ่มคิดว่าควรแสวงหาความสุขในโลกนี้ ดีกว่าหวังความสุขในโลกหน้า ในขณะที่บางคนไม่นับถือศาสนาอะไรเลยและหันมานับถือตนเอง อำนาจดูเหมือนจะกระจายตัวออกไปแล้ว กระนั้น อำนาจมิติที่ 3 ไม่ได้อธิบายถึงเรื่องดังกล่าวไว้มากนัก

ทั้งนี้ก็เป็นเพราะอำนาจมิตินี้ให้ความสำคัญกับความสามารถของผู้ปกครองและชนชั้นนำ ในการสร้างอุดมการณ์ครอบงำสังคม โดยมีได้ตระหนักถึงความขัดแย้งและแรงต้านที่อาจเกิดขึ้น จากชนชั้นใต้ปกครองมากนัก โดยปิดเรื่องของการตระหนักรู้ถึงความผิดปกติของอุดมการณ์ ดังกล่าวไว้ให้กับคนนอกที่จะเข้ามาเป็นคนที่ให้เห็น การโต้แย้งไม่อาจเกิดขึ้นได้ด้วยตัวของผู้อยู่ใต้ปกครองที่กำลังถูกอุดมการณ์บางอย่างครอบงำ การนำอำนาจในมิติที่ 3 มาอธิบาย จึงไม่อาจอธิบายปรากฏการณ์ความแตกสลายของอุดมการณ์หนึ่งเดียวในปัจจุบันได้

ในขณะที่ผู้คนในปัจจุบันยึดถืออุดมการณ์และมีค่านิยมที่แตกต่างกันมากมาย ไม่ปรากฏอุดมการณ์หนึ่งเดียวของผู้ปกครองที่อยู่เหนือและครอบงำปกครองสังคมอย่างชัดเจนนอกเสียจากในประเทศที่ปกครองในระบอบสังคมนิยมโดยพรรคคอมมิวนิสต์ที่การแสดงออกซึ่งความเห็นต่างของประชาชนเป็นเรื่องผิดกฎหมาย และออกจะเป็นเรื่องธรรมดาและชอบธรรมสำหรับสังคมนิยมประชาธิปไตยที่ประชาชนจะมีความเห็นและการแสดงออกที่แตกต่างหลากหลาย จากจุดนี้นำไปสู่คำถามถึงความสามารถในการปกครองของรัฐท่ามกลางความไร้ระเบียบหนึ่งเดียวของสังคมและแรงต้านจากประชาชน

เชื่อกันว่าปัจจุบัน มนุษย์มีอิสระเสรีภาพกว่าแต่ก่อนมากมายนัก เสรีจากทั้งศาสนจักร และอาณาจักร ความคิดเรื่องเสรีภาพและเหตุผลได้รับการส่งเสริมและยึดถือว่าเป็นคุณสมบัติสำคัญของมนุษย์ที่ติดตัวมนุษย์มาแต่กำเนิดซึ่งควรต้องรักษาและส่งเสริมไว้ เชื่อกันว่าความสัมพันธ์ระหว่างกันของมนุษย์ในปัจจุบันนี้เป็นไปโดยหลักเหตุและผลโดยตั้งอยู่บนความเชื่อเรื่องเสรีภาพ ด้วยเหตุนี้การปกครองจึงต้องเป็นไปด้วยเหตุและผลอย่างมาก จะปกครองด้วยกำลังหรือการครอบงำด้วยอุดมการณ์บางอย่างเพียงอย่างเดียวปราศจากทางเลือกและเหตุผลไม่ได้ สถานการณ์ที่เกิดขึ้นของการไร้ระเบียบหนึ่งเดียวของสังคมปัจจุบันนี้ นับเป็นที่น่าพอใจของนักเคลื่อนไหวและนักคิดแนวมนุษยนิยมยิ่งนัก อย่างไรก็ตาม แน่หรือที่ว่ามนุษย์ในยุคปัจจุบันมีเสรีภาพอย่างมาก และรัฐในยุคนี้มีศักยภาพและความสามารถในการปกครองที่ลดลง

ฟูโกต์ ดูจะไม่เชื่อในเรื่องดังกล่าว เขากล่าวว่า ท่ามกลางความคิดความเชื่อเรื่องเสรีภาพ เหตุผลและทางเลือก มนุษย์เราถูกกำกับมากกว่าเดิมและอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าเดิมเสีย ด้วยซ้ำ คำกล่าวเรื่องเสรีภาพเป็นเพียงกลลวงและเทคนิคทางการปกครองของปฏิบัติการทางอำนาจแบบใหม่เท่านั้น ซึ่งทำให้รัฐสามารถปกครองประชากรของตนได้จากระยะไกลและทุกที่ทุกเวลา เรียกได้ว่ามนุษย์ถูกกำกับควบคุม (control) มากกว่ายุคใด ๆ และเข้มงวดยิ่งกว่ายุคใด ๆ ที่สำคัญคือเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมาก เพราะอำนาจการปกครองนั้นจะเกิดจากการที่ผู้คนกำกับพฤติกรรมของตนเอง

จากความเชื่อดังกล่าว ฟูโกต์ ได้เสนอแนวทางการวิเคราะห์อำนาจแบบใหม่ โดยมองว่าอำนาจในยุคนี้มาพร้อมกับความรู้ อำนาจและความรู้เป็นเสมือนเหรียญสองด้านที่จะมาคู่กันและสนับสนุนกันและกัน ผ่านปฏิบัติการทางวาทกรรม (discursive practice) อันนำมาซึ่งความชอบธรรมในการประกอบสร้างตัวตนของบุคคลพลเมืองของรัฐให้กลายเป็นประชากรที่ **วางนอนสอนง่าย** (docile body) ในแบบที่รัฐพึงปรารถนา และโดยที่อาศัยข้ออ้างเรื่องความรู้เหล่านั้น รัฐจะสามารถเข้าไปกระทำกรณในพื้นที่ชีวิตประจำวันของบุคคล กำกับแทบทุกตารางนิ้วทั้งกายและจิตได้อย่างมีเหตุผลและเป็นธรรมชาติ (natural) จากแนวคิดดังกล่าวเป็นที่มาของบทความ “The Subject and Power” หรือ “ตัวตนและอำนาจ” ของ ฟูโกต์ อันเป็นมุมมองที่เขาตกผลึกเกี่ยวกับอำนาจในยุคสมัยใหม่ ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยจะเรียกว่าอำนาจมิติที่ 4

2.2 The Subject and Power : ตัวตนและอำนาจ ของ มิเชล ฟูโกต์

ในส่วนของแนวคิดเรื่องตัวตนและอำนาจของ มิเชล ฟูโกต์ นับเป็นความคิดหลักที่ผู้วิจัยจะนำมาเป็นแนวทางในการศึกษา เพราะเกี่ยวข้องกับสองส่วนสำคัญของหัวข้อคือ “วาทกรรม” และ “การจำกัดตนเอง” (self-limitation) หรือก็คือ การที่บุคคลจะ **กำกับตนเอง** (self-regulation) ให้มีพฤติกรรมบางอย่างในทางที่ถูกตีกรอบประกอบสร้างไว้ โดยในที่นี้มุ่งหมายที่จะมองหาพฤติกรรม การจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของบุคคลภายใต้วาทกรรม “ชาวบ้าน”

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจะแบ่งการกล่าวถึงแนวคิดของฟูโกต์เป็นสองส่วนคือ จะกล่าวถึงเรื่องวาทกรรมก่อน แล้วจึงจะกล่าวถึงกระบวนการประกอบสร้างตัวตน subject และการกำกับตนเองตามลำดับ

2.2.1 อำนาจมิติที่ 4 : Discourse (วาทกรรม)

ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องวาทกรรมและความสัมพันธ์กันระหว่างอำนาจ ความรู้ และความจริงนี้ เป็นมุมมองที่ฟูโกต์นำเสนอในงานชิ้นหลัง ๆ ของเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานเรื่อง Discipline and Punish (1975) และ History of Sexuality (1976 -1984) ซึ่งนับเป็นการตกผลึก

ทางความคิดที่ฟูโกต์ตั้งคำถามมาโดยตลอดในเรื่องของตัวตนและความเป็นมนุษย์ จากงานชิ้นแรกๆที่เขาศึกษาซึ่งเผยให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ของสิ่งที่แอบอ้างว่าตนเป็นความจริงทั้งหลายในสังคม นำมาซึ่งข้อเสนอเรื่อง “วาทกรรม” ในฐานะที่เป็น ระบบ กระบวนการ ในการสร้างการผลิต (constitute) เอกลักษณ์ (identity) ความหมาย (significance) ให้กับสรรพสิ่งที่ห่อหุ้มเราอยู่⁷ อันโด่งดังของเขา

ฟูโกต์สร้างความตื่นตะลึงให้แก่วงการวิชาการ ด้วยการใช้วิธีการศึกษาทางโบราณคดีกับการศึกษาทางประวัติศาสตร์และปรัชญา (archaeology) การขุดคุ้ยลงไปในพื้นที่เอกสารและข้อมูลประเภทอื่น ๆ นอกเหนือจากเอกสาร เช่น การออกแบบสถาปัตยกรรม และ ภาพวาด เป็นต้น อันเป็นการศึกษาที่แหวกขนบวิธีการศึกษาที่สืบทอดกันมา

การเน้นไปที่ความไม่ต่อเนื่อง และการไม่ละเลยรายละเอียดปลีกย่อยของเหตุการณ์ต่าง ๆ รวมไปถึงการตั้งคำถามที่เน้นไปที่กระบวนการ (process) แทนที่จะเน้นเรื่องเป้าหมายและบทบาทของสถาบันดังเช่นที่นิยมศึกษากันนั้น ทำให้ฟูโกต์ได้ชุดคำอธิบายที่แตกต่างออกไป เช่น คำอธิบายต่อหลักวิชาต่าง ที่ปรากฏในงาน The order of things (1966) ที่เขาเผยให้เราเห็นว่าไม่ได้มีความจริงความต่อเนื่องและการพัฒนามากขึ้นในหลักวิชาแต่อย่างใด เรื่องดังกล่าวเป็นเพียงคำไอ้อวด คำโต ที่เพิ่งเกิดขึ้นมาไม่นานนี้ โดยมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การจัดการกับมนุษย์หรืออย่างคำอธิบายต่อเรื่องความบ้า คนบ้า และโรงพยาบาลบ้าในงาน Madness and Civilization (1961) หรือการอธิบายเรื่องวินัยและการลงโทษ ในงานเรื่อง Discipline and Punish (1975) ก็ให้ภาพของมนุษย์ที่ต่างออกไป จากเดิมที่มักมองว่ามนุษย์เป็นปัจเจกชนที่มีเสรีภาพมีอิสรภาพ กลับกลายเป็นว่าจริง ๆ แล้วมนุษย์ไม่ได้มีเสรีภาพหรือเป็นประธานของทุก ๆ การกระทำ อีกทั้งยังเป็นฝ่ายที่ถูกกระทำด้วย ที่แย่ที่สุดคือกระบวนการเหล่านั้นมนุษย์จะเป็นกระทำมันด้วยตัวของเขาเอง โดยที่บางครั้งอาจจะไม่จำเป็นต้องมีเหตุผลอันใดที่ ‘ดี’ พอด้วยซ้ำว่าพวกเขาจะทำเรื่องเหล่านั้นไปทำไม

งานทุกชิ้นของ ฟูโกต์ เป้าหมายหลักคือมุ่งทำความเข้าใจมนุษย์ ว่าฐานะของมนุษย์มีความเสรีจริงหรือไม่เพียงใด ฟูโกต์พบว่า “อำนาจ” คือจุดเชื่อมต่อกันระหว่างวาทกรรมและการประกอบสร้างตัวตน (subject) ฟูโกต์ยอมรับว่าที่ผ่านมาเขาละเลยที่จะอธิบายเรื่อง “อำนาจ” มาโดยตลอด เขายอมรับว่าเราไม่อาจละเลยไม่พิจารณา “อำนาจ” ได้ แต่สำหรับฟูโกต์แล้วมุมมองที่เขาถือต่อ “อำนาจ” แตกต่างออกไปจาก “อำนาจ” ใน 3 มิติข้างต้นค่อนข้างมาก โดยที่ สูดยอดของอำนาจในยุคนี้สำหรับฟูโกต์ก็คือ “ความรู้” ทั้งนี้เพราะ ‘ความรู้’ หนึ่ง ๆ จะได้รับการยอมรับหรือจะถือกันว่าเป็นความรู้หรือไม่นั้น ก็ขึ้นอยู่กับ ‘อำนาจ’ ที่จะรองรับและรับรองรู้นั้นด้วย

⁷ “... ไม่ว่าจะ เป็น ความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง ...” ใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร์. วาทกรรมการพัฒนา. (กรุงเทพฯ : วิชาษา, 2549), หน้า 19-20.

ความรู้ นั้น ๆ จึงจะสามารถมีสถานะเป็น “ความจริง” ได้ ขณะเดียวกันอำนาจเองจะเกิดมีได้ในยุคนี้ก็ต้องอาศัยความรู้ การใช้อำนาจแบบดิบๆไม่อาจเป็นที่ยอมรับได้อีกต่อไปแล้วโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคของวิทยาศาสตร์เหตุผลนิยม

ซึ่งจุดนี้เองที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่าง “อำนาจ” (power) “ความรู้” (knowledge) “ความจริง” (truth) และ วาทกรรม (discourse) อันเป็นความพยายามควบคุม (control) ผู้คนในสังคมรูปแบบใหม่ที่มีความสลับซับซ้อนและแนบเนียนมากขึ้นกว่ายุคใด ๆ

ก). อำนาจ ความรู้ และ วาทกรรม

การทำความเข้าใจแนวคิดของฟูโกต์ง่ายที่สุดควรเริ่มจากแนวคิดเรื่อง “วาทกรรม” (discourse)

กระนั้น แม้จะใช้คำว่า discourse หรือในที่นี้ขอเสนอใช้คำว่า “วาทกรรม” เพราะเป็นคำที่เป็นที่รู้จักและสามารถสื่อความหมายได้เข้าใจได้ กระนั้น สำหรับฟูโกต์แล้ว แม้ว่า วาทกรรม จะเผยออกมาในรูปของ ภาษา และปฏิเสศไม่ได้ว่าภาษาเป็นสิ่งสำคัญที่เชื่อมโยงข้อเท็จจริงเข้ากับแนวคิดความหมาย กระนั้น ในสถานะของวาทกรรมแล้วมันมีเบื้องหลังที่มากกว่า ภาษา เพราะภายใต้วาทกรรมหนึ่ง ๆ นอกเหนือจากถ้อยแถลงแล้วจะมีตัวละครและข้อเท็จจริงประกอบอยู่ด้วย วาทกรรม จึงกินความรวมไปถึง สัญลักษณ์ และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในสังคมด้วย

ดังนั้น เมื่อเอ่ยถึงวาทกรรมหนึ่ง ๆ เราจึงมองเห็นความจริงของมันอยู่ด้วย มิได้เป็นเพียงคำพูดเลื่อนลอย ยกตัวอย่างเช่นคำกล่าวที่ว่า ชาวบ้าน “โง่ จน เจ็บ” ถ้อยแถลงดังกล่าวนอกจากจะมีภาษาเป็นเครื่องมือแล้ว ก็ยังมีสถาบันทางสังคมและชุดความรู้แบบวิทยาศาสตร์รองรับอีกด้วย กล่าวคือ มีสถาบันการศึกษาที่ทำหน้าที่สถาปนา ‘ความโง่’ - ‘ความฉลาด’ ขึ้น มีสถาบันเศรษฐกิจที่จำแนก ‘ความรวย’ - ‘ความจน’ ขึ้นผ่านเส้นความยากจน (poverty line) และมีสถาบันสาธารณสุขการแพทย์ที่สถาปนาความเจ็บป่วยและ ‘มาตรฐาน’ สุขอนามัยขึ้น โดยวงจรของวาทกรรม “โง่ จน เจ็บ” นี้ ตามความเข้าใจของธนาคารโลกแล้ว ความยากจน คือจุดเริ่มต้นของการด้อยการศึกษา และการขาดอนามัยที่ดี ซึ่งจะนำมาซึ่งความยากจนอีกครั้ง วงเวียนกันเป็นวงจรที่ไม่สิ้นสุด กลายเป็นวงจรอุบาทว์ ด้วยเหตุนี้ ธนาคารโลกจึงได้เสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาคความยากจนต้นเหตุแห่งวงจรอุบาทว์ดังกล่าวขึ้น ผ่านแนวคิดเรื่องการพัฒนา ซึ่งต่อมาประเทศไทยรับมาใช้ผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจ จะเห็นได้ว่าชุดความรู้และสถาบันที่รองรับวาทกรรมดังกล่าวข้างต้นทำให้วาทกรรมที่ว่าชาวบ้าน “โง่ จน เจ็บ” ไม่ได้เป็นเพียงแค่ข้อกล่าวหา แต่มีข้อเท็จจริงรองรับอยู่ด้วย

เช่นเดียวกันกับความเข้าใจเรื่องชาวบ้าน “โง่ จน เจ็บ” ในลักษณะของการเจ็บตัวเจ็บใจจากการขาดความรู้และความยากจนของชาวบ้าน อันเป็นวาทกรรมที่กำลังครอบงำคนใน

สังคมไทยจำนวนไม่น้อยนั้น ก็มีความเชื่อว่าจุดเริ่มต้นมาจากความยากจนเช่นเดียวกัน ซึ่งสถาบันความยากจนนี้ได้ร่วมมือกับสถาบันการศึกษาในการสถาปนาความโง่ให้เกิดขึ้นแก่ชาวบ้านผ่านระบบทุนนิยมที่ทำให้การศึกษาเป็นการลงทุนที่ต้องมีค่าใช้จ่าย ในขณะที่ความลำบากยากจนที่ไม่หมดไปเสียทีภายหลังจากเลือกตั้ง ก็ทำให้ภาพลักษณ์ของชาวบ้านว่า “โง่” ถูกหลอกง่าย กลายเป็นการปรักปรำที่มีหลักฐานหนักแน่น และทำให้วาทกรรม “โง่ จน เจ็บ” วนเวียนกลายเป็นข้อเท็จจริงที่สถาปนาความเชื่อให้แก่สังคมอย่างเป็นรูปธรรม ด้วยเหตุนี้ คำกล่าวที่ว่า ชาวบ้าน “โง่ จน เจ็บ” จึงมิได้เป็นเพียง คำพูด หรือ ภาษา เท่านั้น แต่มีสถานะเป็นวาทกรรมที่มีความจริงทางสังคมรองรับด้วยอย่างเข้มแข็ง

ด้วยเหตุนี้ วาทกรรม ความรู้ และความจริง จึงเป็นปฏิบัติการที่ข้องเกี่ยวสัมพันธ์ สัมพันธ์กันและกัน ในกรณีของความรู้เรื่อง “โง่ จน เจ็บ” ข้างต้น แม้อาจจะมีสถานะเป็นวาทกรรม แต่เนื่องด้วยการรองรับของชุดความรู้และสถาบันก็ทำให้วาทกรรมดังกล่าวมีสถานะเป็น “ความจริง” ในสังคมและมีอำนาจในตัวของมันเอง

ในเรื่องของความรู้ ความจริง และ วาทกรรม ที่เกี่ยวเนื่องกัน จนทำให้เราต้องตั้งข้อสังเกตกับความจริงต่าง ๆ ในสังคมนั้น พูโกต์ สะท้อนให้ไว้ในงานที่ชื่อว่า *Madness and Civilization* (1961) เกี่ยวกับการรับรู้ความหมายเรื่องความบ้าและการปฏิบัติต่อคนบ้าที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละยุค โดยยุคก่อนหน้ายุคกลาง คนบ้าเป็นเพียงคนโง่ ๆ (fool) คนหนึ่งที่ไม่ได้ถือว่าเป็นปัญหาเกี่ยวกับสังคม และสามารถอยู่ร่วมกับสังคมได้ กระทั่งเมื่อยุคกลางมาถึง คนบ้า ก็เริ่มถูกแยกขังไว้ไม่ให้อยู่ร่วมกับสังคมอีกต่อไป กระทั่งยุคสมัยใหม่ คนบ้าจึงถูกนำไปกักตัวไว้ในสถานพยาบาลเพื่อทำการบำบัดรักษา มิได้กักขังลงโทษอย่างแต่ก่อนอีกต่อไป ตกลงแล้ว “ความบ้า” คืออะไร คนบ้า “ผิด” หรือไม่ แล้วควรจะมีปฏิสัมพันธ์กับคนบ้าอย่างไร จะเห็นได้ว่า ในเรื่องของความบ้า และคนบ้าจะเป็นอย่างไรและควรจะมีปฏิสัมพันธ์ด้วยอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับ อำนาจ และ ความรู้ ที่จะเข้ามาให้เหตุผล (rationalized) กับปรากฏการณ์นั้น ๆ และตัดสินว่าความบ้านั้นควรถูกจัดการอย่างไร มากกว่าที่ความบ้าจะเป็นความจริงหรือเป็นเรื่องธรรมชาติ จากเรื่องดังกล่าวสะท้อนให้เห็นสถานะของความรู้ ความจริง ว่าเป็นเพียง “วาทกรรม” เท่านั้น⁸

ด้วยเหตุนี้ วาทกรรมจึงไม่ใช่สิ่งที่สะท้อนความเป็นจริงของสังคม ในทางกลับกันวาทกรรมกลับเป็นสิ่งที่สร้างสังคมเช่นนั้นให้เกิดขึ้น เช่น เพราะมีวาทกรรมเรื่องความบ้าและคนบ้า จึงทำให้เกิดมีคนบ้าและความบ้าขึ้นในสังคม⁹, หรือหากไม่มีการแบ่งประเภทผู้คนออกเป็นคนรวย คนจน คนโง่ และ คนฉลาด ก็คงไม่มีคำว่าชาวบ้านที่เรียนสูง เรียนต่ำ โง่หรือฉลาด รวยหรือจนเกิดขึ้นใน

⁸ Foucault, Michel, “Question of Method”, in James D. Faubion. *Power: essential works of Foucault 1954-1984*. Vol.3, (London : Penguin Books, 1994).

⁹ Foucault, Michel, “Interview with Michel Foucault”, in James D. Faubion. *Power: essential works of Foucault 1954-1984*. Vol.3, (London : Penguin Books, 1994).

สังคม เป็นต้น ซึ่งหากพิจารณาในยุคก่อนหน้า เราจะพบว่าเรื่องของความรวย ความจน ความดี ความเลว แตกต่างกันอย่างออกไปในแต่ละยุค ทั้งยังแตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ สังคม และวัฒนธรรมด้วย

แม้แต่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่ว่ากันว่ามีหลักฐานเชิงประจักษ์รองรับ ทำให้น่าเชื่อถือได้ว่าเป็น “ความจริงแท้” เพราะปราศจากค่านิยม (value free) ในการวิเคราะห์ เมื่อเวลาผ่านไปสิ่งที่เคยเชื่อกันว่าเป็นความจริง ก็อาจจะไม่ใช่ความจริงแล้วก็ได้ เมื่อมีการค้นพบสิ่งใหม่ที่ลบล้างความรู้เก่า ในขณะที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์บางอย่างในปัจจุบันก็ยังไม่อาจหาข้อพิสูจน์ได้ เช่น เรื่องการรับประทานไข่ทุกวันเป็นอันตรายหรือไม่ เป็นต้น สิ่งนี้นำมาซึ่งปัญหาความเป็นตัวแทน (representation) ของความรู้หนึ่ง ๆ ในแง่ของความรุนแรงจากการยึดยึดความรู้ความเชื่อชุดหนึ่ง ๆ ที่มีสถานะเป็นเพียงแค่วาทกรรมให้แก่ผู้อื่นและประเมินและตัดสินผู้อื่นบนฐานอคตินั้น

ด้วยเหตุนี้ สำหรับฟูโกต์แล้ว “ความจริง” จึงเป็นเพียงแค่วาทกรรมหนึ่ง ๆ ที่มีปฏิบัติการทางวาทกรรมที่เข้มข้นจนกระทั่งสามารถครองพื้นที่ส่วนใหญ่ในสังคมได้เท่านั้น

แต่เนื่องจากสังคมหนึ่ง ๆ ไม่ได้มีเพียงแค่วาทกรรมเดียวเท่านั้น แต่ประกอบไปด้วยวาทกรรม ความรู้ และความจริง ที่แตกต่างกันหลากหลาย การขึ้นมาครอบครองพื้นที่ในการอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ต่อสังคมของวาทกรรมหนึ่ง ๆ จึงจำเป็นต้องอาศัยการสนับสนุนจาก “อำนาจ” ด้วย หากปราศจากซึ่งอำนาจรองรับความรู้หรือวาทกรรมเสียแล้ว วาทกรรมนั้น ๆ ก็ไม่อาจผงาดขึ้นมาสถาปนาตนอยู่เหนือวาทกรรมอื่น ๆ ในสังคมได้

ด้วยเหตุนี้ สำหรับฟูโกต์แล้ว วาทกรรม จึงไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่ง แต่จะมีการช่วงชิงการนำกันอยู่ระหว่างวาทกรรมที่หลากหลายนั่น เพราะฉะนั้น ภายหลังจากการสถาปนาตนเองขึ้นมาแล้ว ก็ยังต้องมีกระบวนการรักษาสถานภาพความเป็น “วาทกรรมนำ” ไปพร้อม ๆ กันด้วย ด้วยเหตุนี้ เมื่อเอ่ยถึง “วาทกรรม” ฟูโกต์จึงให้ความสนใจศึกษาไปที่การวิเคราะห์วาทกรรม (discourse analysis) ในเรื่องของ ระบบและภาคปฏิบัติการของวาทกรรม (discursive practice) เป็นอย่างมาก

ข) อำนาจในความเห็นของฟูโกต์

ดังที่กล่าวไปแล้วว่า ความสามารถในการสถาปนาตนเองลงไป ในสังคมของ วาทกรรมหนึ่ง ๆ นั้น อาจจะเป็นเรื่องสำคัญ ต้องอาศัยการผสมผสานกันระหว่างชุดความรู้ วาทกรรม อำนาจรัฐ และภาคปฏิบัติการทางสังคมผ่านสถาบันทางสังคมต่าง ๆ กระนั้น การพยายามรักษาอำนาจนำของวาทกรรมนั้น ๆ ไว้ ยิ่งสำคัญกว่า

ทั้งนี้เพราะสำหรับฟูโกต์แล้ว อำนาจมีลักษณะกระจัดกระจายและลื่นไหล การหวังที่จะครอบครองอำนาจอย่างสมบูรณ์นั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เพราะเมื่ออำนาจวาทกรรมถูกใช้มากเข้า ผู้คนในสังคมก็จะสามารถอาศัยเข้ามาเกาะเกี่ยวอำนาจวาทกรรมซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในสังคม

ขณะนั้นสร้างอำนาจให้แก่ตนเองได้ เรียกว่าอำนาจได้พองตัวออกไป กระทั่งรัฐหรือต้นธารของอำนาจไม่อาจควบคุมกำกับอำนาจนั้นได้อีกต่อไป ซึ่งหากรัฐหรือต้นธารแห่งอำนาจขาดซึ่งความสามารถในการปรับตัวก็จะไม่สามารถต่อต้านกับการทำทลายวาทกรรมที่เกิดขึ้นได้ และต้องยอมขยับที่ให้กับวาทกรรมอื่น ๆ เข้ามาแบ่งปันในการครองอำนาจนำ

ยกตัวอย่าง กรณีการเกาะเกี่ยววาทกรรมเรื่องอนามัยและความสะอาดในการกล่าวหาตัดสินใครสักคนว่าไม่สะอาด ขาดสุขอนามัย อันเป็นเรื่องที่ไม่พึงประสงค์เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจสำหรับสังคมในยุคปัจจุบัน การเกาะเกี่ยวอำนาจเรื่องอนามัยนั้น ใครก็สามารถเกาะเกี่ยวใช้ได้เพียงแค่นั้นสามารถ “ปฏิบัติตัวเอง” ให้เข้ากับวาทกรรมอนามัยนั้นได้ก่อนคนอื่น ก็สามารถสร้างอำนาจที่เหนือกว่าของตนต่อผู้ที่ขาดอนามัยหรือด้อยอนามัยกว่าตนได้ โดยไม่จำเป็นต้องให้ผู้เชี่ยวชาญอย่างแพทย์มาตัดสิน อย่างไรก็ตาม กรณีของการแพทย์นั้นยังมีการค้นพบเรื่องใหม่ๆ อยู่เสมอ เรียกได้ว่า แม้อำนาจจะพองตัวออกไป กระนั้น ความรู้ที่เฉพาะจริง ๆ ก็ยังคงเป็นด่านสกัดกั้นการเข้าถึงอำนาจด้วยความรู้ของผู้คนโดยทั่วไปที่ทำให้สถานะของแพทย์ยังสามารถคงสถานะความเป็นผู้ที่ทรงอำนาจประเภทหนึ่งในสังคมไว้ได้

เช่นเดียวกันกับกรณีของวาทกรรม โง่ จน เจ็บ ที่ส่งผ่านชุดความรู้ที่ภาคปฏิบัติการในสังคม ที่ทำให้หากผู้ใดที่สามารถปฏิบัติตนเองกระทั่งสามารถเข้ามาตรฐานที่หลุดพ้นจากวงจร โง่ จน เจ็บ ได้ ก็อาจเกาะเกี่ยววาทกรรม โง่ จน เจ็บ ดังกล่าวไปตัดสินผู้อื่นได้ เช่น โดยการไม่ยอมรับความเห็นของผู้นั้นด้วยเห็นว่ามีความรู้ที่น้อยกว่าตน หรือยากจนกว่าตน เป็นต้น ซึ่งเรื่องของการตัดสินใครสักคนว่า โง่ จน เจ็บ หรือไม่นั้นไม่จำเป็นต้องออกมาจากปากของผู้เชี่ยวชาญเสมอไป ในขณะเดียวกัน การเกาะเกี่ยวอำนาจวาทกรรมเรื่อง โง่ จน เจ็บ นั้นนอกเหนือจากจะเกาะเกี่ยวเพื่อตัดสินผู้อื่นแล้ว ยังอาจนำไปสู่การปรับความสัมพันธ์กับผู้ที่เคยอยู่เหนือตนให้มีความเท่าเทียมกันมากขึ้นได้ เมื่อตนสามารถปฏิบัติตนเองกระทั่งสามารถหลุดพ้นจากการโง่ จน เจ็บ ดังกล่าวแล้ว

จะเห็นได้ว่า ความลื่นไหลของอำนาจ (fluidity) ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมกำกับตนเอง (self-regulate) ขึ้น แต่ในขณะเดียวกันความลื่นไหลของอำนาจนั้นก็ทำให้ผู้ที่สามารถปฏิบัติและกำกับตนเองได้ตามวาทกรรมที่เชื่อกันว่าเป็นเรื่องที่ต้องบางอย่าง สามารถมีอำนาจได้เช่นกัน ซึ่งจุดนี้เป็นจุดที่อำนาจมิติที่ 4 แตกต่างจากอำนาจมิติที่ 3 อย่างสำคัญ เพราะแม้ว่าอำนาจทั้งสองมิตินี้จะใช้อุดมการณ์เป็นเครื่องมือสำคัญในการครอบงำความคิดความเชื่อและพฤติกรรมของผู้คนในสังคมไม่ต่างกัน แต่การมองว่าอำนาจมีลักษณะลื่นไหลของอำนาจมิติที่ 4 ก็เปิดโอกาสให้ผู้ที่ถูกกระทำจากอำนาจสามารถตอบโต้ทำทลายอำนาจกลับได้ด้วย (active subject) มิใช่ทำตามอุดมการณ์ความเชื่ออย่างเชื่องๆโดยไม่มีปฏิสัมพันธ์กับอำนาจอย่างใดเลย (passive subject) เช่นที่แนวคิดอำนาจมิติที่ 3 มองว่าอำนาจที่กระทำลงมาจากผู้ปกครองนั้นมีประสิทธิภาพที่จะครอบงำความคิดความเชื่อและพฤติกรรมของผู้ถูกครอบงำได้ ที่ทำให้อำนาจมิติที่ 3 ไม่ให้ความสำคัญ

กล่าวถึงการท้าทายอำนาจที่อาจเกิดขึ้น แต่ดังที่กล่าวไปแล้วว่าปัจจุบันการพัฒนาของสื่อและเทคโนโลยีต่าง ๆ มีมากขึ้น ที่ทำให้ทำให้ผู้คนสามารถเข้าถึงเงื่อนไขของการมีอำนาจในยุคสมัยใหม่ซึ่งก็คือ 'ความรู้' ได้ไม่ยาก การท้าทายอำนาจจึงอาจเกิดขึ้นได้เสมอและอาจเกิดขึ้นไปพร้อม ๆ กันกับการกำกับตนเองด้วย ดังนั้น การอธิบายว่าอำนาจกระจุกตัวและการครอบงำทางอุดมการณ์ของผู้นำค่อนข้างมีประสิทธิภาพของอำนาจมิติที่ 3 จึงไม่อาจอธิบายปรากฏการณ์แตกสลายทางอุดมการณ์ดังกล่าวได้ อำนาจมิติที่ 4 จึงได้เข้ามาเติมเต็มการอธิบายในส่วนนี้อย่างสำคัญ

อย่างไรก็ตาม แม้มนุษย์ในยุคปัจจุบันจะสามารถเข้าถึงอำนาจได้ง่ายกว่าเดิม ทั้งยังสามารถเกาะเกี่ยวอำนาจแห่งวาทกรรมนั้น ๆ ในการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐและผู้คนในสังคมได้ด้วย รวมไปถึงสามารถใช้อำนาจแห่งวาทกรรมนั้นตัดสินและกีดกันผู้อื่นเพื่อแสดงถึงความมีอำนาจเหนือกว่าของตน กระนั้น มนุษย์ในยุคปัจจุบันก็ตกเป็นทาสของตนเองและวาทกรรมยิ่งกว่ายุคใด เพราะการอาศัยอำนาจโดยการเกาะเกี่ยววาทกรรมแห่งอำนาจนั้น พวกเขาต้องปฏิบัติมันด้วยตัวเอง ทั้งยังต้องแสวงหาเพื่อให้ได้มาซึ่งการเป็นไปตามวาทกรรมนั้น รวมไปถึงการแสวงหาการรักษาไว้ซึ่งสภาพของตนที่เป็นไปตามวาทกรรมนั้นๆ แล้ว เช่น การพยายามแสวงหาความร่ำรวยและการพยายามรักษาไว้ซึ่งฐานะและความร่ำรวย ด้วยการที่ตนเองต้องทำงานหนักและอดออม เป็นต้น ทำให้ในขณะที่พวกเขาใช้วาทกรรมดังกล่าว พวกเขาก็ถูกวาทกรรมกำกับให้ เป็นไปตามลักษณะของถ้อยคำของวาทกรรมด้วย มนุษย์ในยุคปัจจุบันจึงตกอยู่ในสถานะที่แม้จะดูเสรี (free man) และเต็มไปด้วยความสามารถในการกระทำกร ในฐานะประธานของประโยค (subject) กระนั้นในขณะที่เดียวกันพวกเขาก็เป็นประธานที่ถูกกระทำ (subject) ไปพร้อมกันด้วย

กล่าวได้ว่า ความสิ้นไหวของอำนาจสามารถทำให้การควบคุมปกครองในสมัยใหม่สามารถกระทำกรจากระยะไกลๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (efficiency) และประสิทธิผล (effectiveness) ในแง่ของความสามารถกระจายตัวออกไปได้อย่างกว้างขวางและความสามารถสถาปนาตัวเองไปในสังคมได้อย่างแนบเนียน ถึงระดับปัจเจกบุคคล ที่ทำให้ผู้นั้นสามารถมีพฤติกรรมตามวาทกรรมดังกล่าวได้ด้วยตนเอง ในฐานะของความจริง (truth) ความเป็นธรรมดา (unthinkable) และความเป็นธรรมชาติ (natural) อย่างไรก็ตาม ภายใต้ความสิ้นไหวของอำนาจดังกล่าว ก็อาจนำไปสู่การทำลายอำนาจได้ด้วย เพราะเมื่ออำนาจขยายตัวออกไปสู่ร่างกายสังคม (social body) แล้ว การปฏิบัติอำนาจก็จะขึ้นอยู่กับคนผู้นั้น ขึ้นอยู่กับการรับรู้ ความเข้าใจและเงื่อนไขปัจจัยอื่นๆ ที่อาจทำให้อำนาจทางวาทกรรมถูกปฏิบัติแตกต่างกันออกไปในแต่ละปัจเจกชน (individual) บางรายอาจปฏิบัติได้ตามเงื่อนไขของวาทกรรมนั้น แต่บางรายก็อาจทำได้บางส่วนอย่างบิดเบี้ยว ในขณะที่บางรายเลือกที่จะหยิบบางรูปแบบมาปรับใช้ และบางรายก็อาจถึงกับต่อต้าน และเมื่ออำนาจพองตัวออกไปมาก ๆ เข้า กระทั่งรัฐไม่อาจกำกับควบคุมได้ ณ จุด

นั้น อำนาจวาทกรรมก็จะถึงจุดเปลี่ยน และอาจเกิดการสถาปนาตัวของวาทกรรมใหม่ๆเข้ามาแทนที่ ซึ่งนั่นหมายถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจบางอย่างของตัวแสดงก็จะเปลี่ยนตามไปด้วย

ค). ปฏิบัติการทางวาทกรรมในระดับเครือข่ายสถาบันระดับชาติ

ดังที่กล่าวไปแล้วถึงความคิดของฟูโกต์ที่มองอำนาจว่าสิ้นไหลได้ อันนำไปสู่ความสามารถในการทำหายอำนาจได้ง่าย ๆ เช่นเดียวกับการเข้าถึงอำนาจ ด้วยเหตุนี้เรื่องของการรักษาอำนาจนั้นให้สืบเนื่องยาวนานนั้นจึงเป็นเรื่องค่อนข้างยาก

อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่วาทกรรมไม่ได้เกิดขึ้นอย่างล่องลอยแต่มีจะต้องมีการสถาปนาสถาบันหนึ่ง ๆ ขึ้นมารองรับไว้ด้วย ดังที่ยกตัวอย่างไปแล้วกรณี วาทกรรม โง่ จน เจ็บ ว่ามีสถาบันใดเกิดขึ้นมารองรับมันบ้าง

ด้วยเหตุนี้ แม้จะกล่าวว่อำนาจสิ้นไหลอย่างไร กระนั้น ณ ช่วงเวลาหนึ่ง วาทกรรมจะมีความอยู่ตัวเชิงสัมพัทธ์และสามารถทำงานในการสถาปนาความจริงได้ โดยได้รับความร่วมมือจากเครือข่ายสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ในการขับเคลื่อนชุดวาทกรรมดังกล่าว

ด้วยเหตุนี้ วาทกรรมหนึ่ง ๆ จะเกิดขึ้นและคงอยู่ในสังคมได้นั้น นอกจากจะต้องมีความรู้มีวาทกรรมแล้ว ก็จะต้องอาศัยอำนาจรัฐ และความร่วมมือจากเครือข่ายปฏิบัติการระดับชาติด้วยในการเข้ามาร่วมกันรองรับ ตอกย้ำ รวมไปถึงพยายามสร้างและปรับเปลี่ยนการให้ความหมายใหม่ ๆ แก่วาทกรรมเพื่อรองรับให้วาทกรรมชุดดังกล่าวสามารถคงอยู่ต่อไปได้ในสังคม

ด้วยเหตุนี้ พลังและความสามารถในการครองการนำ ครอบงำความคิดความเชื่อและพฤติกรรมของคนในสังคมของวาทกรรมหนึ่ง ๆ ได้นานเท่าไรนั้นจึงขึ้นอยู่กับเครือข่ายสถาบันระดับชาติในการประสานความร่วมมือกันในการขับเคลื่อนวาทกรรมดังกล่าว

ในขณะที่ ด้วยคุณสมบัติที่สิ้นไหลของอำนาจ ก็ส่งผลให้สถาบันทางสังคมต่าง ๆ มีอิสระพอสมควรในการริเริ่มกิจกรรมของตนเอง แต่ทั้งนี้ก็โดยที่เป็นไปเพื่อเป้าหมายหรือแนวทางของสังคมอย่างเดียวกัน เช่น เพื่อเป้าหมายในการเพิ่มศักยภาพการผลิตของประเทศ เป็นต้น ที่ได้มีการเข้ามาร่วมมือกันของสถาบันต่าง ๆ อาทิ สถาบันการศึกษา สถาบันศาสตร์ สถาบันการแพทย์ สถาบันเทคโนโลยี รวมไปถึงสถาบันครอบครัว ที่จะเข้ามาร่วมในการพัฒนาคน (ที่ถูกมองว่าเป็นทรัพยากรประเภทหนึ่ง) โดยสถาบันเหล่านี้จะสามารถกำหนดแนวทางการพัฒนาตามแนวทางของตนอย่างเป็นอิสระ กระนั้น โดยภาพรวมก็เป็นการเข้ามาร่วมกันสร้างสภาพแวดล้อม ที่จะเอื้อต่อแนวทางการการพัฒนาและเพิ่มศักยภาพในการผลิต เป็นต้น

ในกรณีการดำรงอยู่ของวาทกรรม “ชาวบ้าน” “โง่ จน เจ็บ” ก็เช่นกัน ที่เป็นผลมาจากปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ต่อเนื่องของเครือข่ายสถาบันทางสังคมต่างๆ ทั้งสถาบันสาธารณสุขในการเข้ามามองเรื่องความด้อยอนามัยของชาวบ้านผ่านโครงการพัฒนาสุขภาพต่าง ๆ,

สถาบันการศึกษาที่ตอกย้ำเรื่องความดีของการศึกษาของชาวบ้านผ่านการให้ความสำคัญกับปริญญา เป็นต้น ซึ่งร่วมกันกับภาคธุรกิจต่าง ๆ ในกระบวนการคัดเลือกบุคคลเข้าทำงาน ที่จะเลือกรับเฉพาะผู้ที่มีการศึกษา อย่างน้อยก็ระดับ ปวช. ในทางที่จะสามารถทำงานเฉพาะทางของภาคธุรกิจนั้นได้ ซึ่งความร่วมมือกันของสถาบันเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อเรื่องของสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวบ้านต่อมา อันส่งผลเป็นการร่วมกันประกอบสร้าง “ชาวบ้าน” ในภาพลักษณ์ “โง่ จน เจ็บ” ให้เกิดเป็นจริงขึ้นในสังคม

ปฏิบัติการทางวาทกรรมในลักษณะเครือข่ายสถาบันเหล่านี้ จึงมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการเกิดขึ้น การดำรงอยู่และพลังในการครอบงำของวาทกรรมหนึ่ง ๆ ต่อผู้คนในสังคมในฐานะของ “ความจริง” ซึ่ง พูโกต์ เรียกปฏิบัติการเช่นนี้ว่าเป็น “การสมรู้ร่วมคิดกันในระดับชาติ” ด้วยสถานะของ “ระบอบความจริง” (regime of truth)

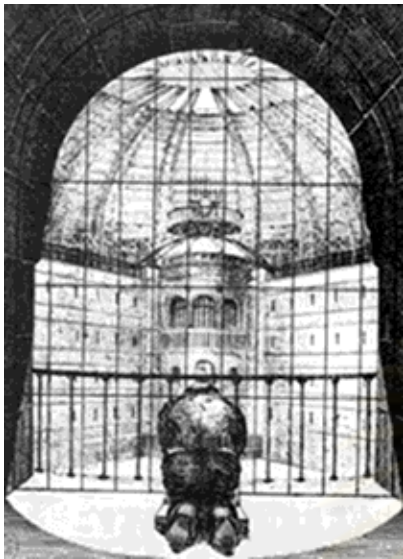
2.2.2 อำนาจมิติที่ 4 : การกำกับตนเองจากภายใน

ดังที่กล่าวไว้ส่วนหนึ่งแล้วถึงเรื่องการทำกับตนเอง (self regulation) อันเนื่องมาจากคุณลักษณะของความสิ้นไหลของอำนาจ ในส่วนนี้จะกล่าวถึงรายละเอียดขั้นตอนของพฤติกรรมกำกับตนเองจากภายใน ซึ่งนับเป็นอีกแนวคิดสำคัญของพูโกต์ที่ต่อเนื่องจากแนวคิดเรื่องวาทกรรมและระบบความจริงที่ส่งผลต่อการประกอบสร้างตัวของมนุษย์ให้กลายเป็นซับซ้อนในฐานะของประธานผู้ถูกกระทำ

ในขณะที่เดียวกันแนวคิดเรื่องการทำกับตนเองจากภายในนั้น ก็นับเป็นขั้นสูงสุดของอำนาจในความเห็นของพูโกต์ เนื่องจากเป็นขั้นที่รัฐใช้อำนาจผ่านชุดความรู้ต่างๆ (โดยความร่วมมือของเครือข่ายสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม) จนสามารถสถาปนาตนเองลงไปในตัวตนของผู้คน โดยที่เป็นผลทำให้ผู้นั้นมีพฤติกรรมโดยการปฏิบัติตนเองให้เป็นไปในอย่างที่รัฐต้องการ ซึ่งรัฐไม่ต้องออกตัวในการกำกับควบคุมให้เกิดความรู้สึกว่ากำลังถูกควบคุมปกครองอยู่อีกต่อไป แต่ในขณะที่ปัจเจกกำลังดำเนินกิจการต่างๆด้วยตนเองนั้น ก็ไม่ได้หมายความว่ารัฐขาดการควบคุม แต่รัฐได้เข้าไปควบคุมเขาเหล่านั้นอย่างมีศิลปะและแนบเนียนมากขึ้น จนจับไม่ได้ กระทั่งสามารถเข้าอยู่ในตัวของคนเหล่านั้นและสามารถควบคุมได้จากกระยะไกล เนื่องรัฐได้สร้างให้เกิดพฤติกรรมเฝ้ามองตนเองจากภายในขึ้นแก่เขาเหล่านั้นเป็นที่เรียบร้อยแล้วนั่นเอง

แนวคิดเรื่องของการกำกับตนเองจากภายใน (internalization) นี้ พูโกต์ได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดเรื่องการทำกับตนเองจากภายในของ เจเรมี เบนธัม (Jeremy Bentham) เมื่อเขาออกแบบคุกที่เรียกว่า แพนนอปติคคอน (panopticon) ขึ้นมาเพื่อใช้กำกับพฤติกรรมของนักโทษและผู้ต้องขังให้มีพฤติกรรมดูแลกำกับพฤติกรรมของตนเองให้อยู่ในกรอบกฎระเบียบแบบแผนการลงโทษแบบรุนแรงอย่างแต่ก่อน ตามโครงการปฏิรูประบบราชทัณฑ์ในการควบคุมนักโทษ

คุกแบบ Panopticon นี้ เป็นการใช้ความรู้ทางสถาปัตยกรรมออกแบบ โดยอาคารคุมขังแห่งนี้จะออกแบบให้นักโทษในแต่ละห้องมองไม่เห็นกัน แต่ทุกห้องจะมองเห็นหอคอยผู้คุมนักโทษ

ที่อยู่ตรงกลาง แพนนอปติคอน จึงหมายถึงคุกที่ออกแบบให้มีหอคอยของผู้คุมอยู่ตรงกลาง ในขณะที่ห้องขังนักโทษจะอยู่โอบล้อมหอคอยนั้นและสามารถมองเห็นหอคอยนั้นได้ตลอดเวลา ทำให้ไม่อาจรู้ได้เลยว่าเวลาไหนที่พวกเขาจะถูกจับตามองบ้างเพราะนักโทษจะไม่เห็นว่าผู้คุมอยู่ในหอหรือไม่ แต่จะเกิดความรู้สึกว่ามีผู้คุมเฝ้ามองตนอยู่ตลอดเวลา ในที่สุดนักโทษก็จะเฝ้าระวังควบคุมตัวเองไปโดยปริยาย สถาปัตยกรรมที่ออกแบบให้หอคอยอยู่ตรงกลางนี้ จะทำให้เกิดความรู้สึกหรือเชื่อว่าจากหอคอยจะสามารถมองเห็นได้ทั้งหมด (pan = all, optic = seeing) ซึ่งจริง ๆ แล้วไม่ใช่หอคอยที่สามารถกำกับพฤติกรรมของ

นักโทษเพราะผู้คุมอาจไม่ได้มองดูนักโทษอยู่ตลอดเวลา แต่เป็นเพราะนักโทษมองเห็นหอคอยตลอดเวลามากกว่า

จากเรื่องนี้ทำให้เบนแธม เสนอให้นำแนวคิดแพนนอปติคอนมาใช้ในสังคม โดยทำให้เทคโนโลยีการควบคุมแบบหอคอยแพนนอปติค (panoptic tower) สถาปนาลงในจิตใจของผู้คนในสังคม เพื่อให้พวกเขามีพฤติกรรมกำกับตนเองให้เป็นไปในอย่างที่รัฐต้องการ โดยการกำหนดว่าสังคมควรจะมีการปฏิบัติกรอย่างไรในการรักษาระเบียบเรียบร้อยของสังคม ประชาธิปไตยทุนนิยม แล้วทำให้ประชาชน “เชื่อว่า” พวกเขาถูกเฝ้าระวัง จับจ้องมองอยู่ตลอดเวลา และกลายเป็นตำรวจเสียเองในการสอดส่องตรวจตราเฝ้าระวังตนเอง และสำหรับสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ที่มีการพัฒนาเทคโนโลยีมากขึ้นนี้ รัฐสามารถกระทำได้ไม่ยากเพียงแค่อำนาจเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาช่วย เช่น กล้องวงจรปิด หมายเลขบัตรประชาชน เครื่องข่ายอินเทอร์เน็ต และโทรศัพท์มือถือ เป็นต้น ซึ่งเทคโนโลยีเหล่านี้จะเข้ามาช่วยให้รัฐและสังคมสามารถติดตามตรวจสอบพฤติกรรมเคลื่อนไหวของประชาชนอย่างใกล้ชิดได้มากขึ้น

ฟูโกต์ นำแนวคิดเรื่องหอคอยแพนนอปติคนี้ มาสร้างเป็นแนวคิดเรื่อง **วัฒนธรรมแห่งการควบคุมจากภายใน** ในงานเขียนของเขา โดยฟูโกต์ยกตัวอย่างปฏิบัติการดังกล่าวผ่านวาทกรรมทางด้านการแพทย์ ที่มีการแยกแยะระหว่างคนปกติและคนป่วย, เรื่องเพศที่มีการแยกแยะระหว่างผู้ที่มีความปกติทางเพศกับผู้ที่มีความเบี่ยงเบนทางเพศ เป็นต้น ที่ทำให้ปัจเจกที่ต้องการได้ชื่อว่าเป็นคนปกติต้องทำการสอดส่อง ตรวจสอบตราเรื่อในร่างกายไปถึงความคิดจิตใจของตนเองอยู่ตลอดเวลา นี่คือการตัวอย่างผลกระทบจากเทคโนโลยีแห่งอำนาจของรัฐรูปแบบใหม่ ที่มีการ

ควบคุมอย่างแยบยลมากขึ้น โดยที่ปัจเจกแต่ละคนจะถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของกลไกของเทคโนโลยีแห่งอำนาจ และมีพฤติกรรมกำกับตนเอง โดยละเอียดที่จะใส่ใจกับความรุนแรงบางประการที่มาพร้อมกับการกำกับตนเองนั้น และเลือกที่จะตั้งใจเล่นไปตามเกมแห่งวาทกรรมของรัฐนั้นต่อไป เพื่อให้ได้มาซึ่งป้ายประกาศเกียรติยศต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็น ป้ายของคนดี ผู้มีศีลธรรม ผู้มีความรู้ หรือผู้ที่ เป็นปกติ เป็นต้น

ที่เป็นเช่นนี้ได้ก็เพราะ อำนาจรูปแบบใหม่นี้ เมื่อปฏิบัติการณ์อยู่ในโลกของความเป็นจริงซึ่งเป็นพื้นที่เปิด ซึ่งแตกต่างจากคุณนั้น เราจะไม่สามารถมองหาหรือรู้แน่ได้ถึงที่มาของอำนาจ จึงไม่อาจรู้สึกถึงการใช้อำนาจนั้นๆ อีกทั้งภายใต้การเลือกและตัดสินใจของตนเองอย่าง “มีเหตุมีผล” ตามวิถีทางประชาธิปไตย ยิ่งทำให้เกิดภาพลวงว่าตนมีอำนาจในการเลือกดำเนินชีวิตของตนเอง รู้สึกภูมิใจหรือในการอยากทำอะไรอยากเป็นในสิ่งที่สังคมให้การรับรองว่าเป็นสิ่งที่ดีที่ถูกต้อง โดยไม่รู้สึกรู้ว่าตนกำลังถูกตีกรอบความคิดและพฤติกรรมและกำลังมีพฤติกรรมกำกับตนเองอยู่ เช่น การที่สังคมให้การรับรองต่อคนที่มีการศึกษาสูงมากกว่าคนที่มีการศึกษาต่ำ ก็ทำให้ผู้คนในสังคมพยายามผลักดันตนเองให้มีการศึกษาให้สูงที่สุดเท่าที่จะทำได้ พ่อแม่บางคนถึงกับต้องขายที่ขายนา ยอมกู้เงินเป็นหนี้ เพื่อส่งลูกเรียน ทั้ง ๆ ที่ไม่อาจรู้แน่ได้เลยว่า การเรียนให้สูงๆ นั้นจะให้ประโยชน์อะไรบ้าง หากเราวัดความสำเร็จกันที่ตัวเงิน คนที่เรียนจบระดับปริญญาบางคนยังรายได้แต่เดือนน้อยกว่าคนที่จบป.4 ด้วยซ้ำไป แต่กระนั้นผู้คนก็ยังมีความนิยมในการส่งลูกให้เรียนสูง ๆ เพราะอย่างน้อยเป้าหมายประการหนึ่งก็คือเพื่อเลื่อนระดับสถานะทางสังคมของตน เป็นต้น

ฟูโกต์เรียกพฤติกรรมเช่นนี้ว่า “ซัพเจคต์” (subject) แต่ไม่ได้เป็นไปในฐานะของผู้กระทำแต่เป็นไปในฐานะของผู้ถูกกระทำ กระนั้นก็เป็นผู้ถูกกระทำที่มีความคิดริเริ่มมีอิสระในการแสวงหาสิ่งต่างๆ ให้ตนเอง (active role) ด้วย

สำหรับขั้นตอนกระบวนการผันมนุษย์ให้เป็น “ซัพเจคต์” (transfer human to be subject) นั้น ฟูโกต์เสนอว่ามีอยู่ 3 ขั้นตอนด้วยกัน¹⁰ คือ

1. **เป็นขั้นของการแสวงหาความรู้ที่วัดด้วยศาสตร์ (Science)** ทัวไปให้แก่มนุษย์ หรืออาจเรียกว่าเป็นการจำแนกทางศาสตร์ (science classification) โดยที่วิชาการหรือศาสตร์ต่าง ๆ เหล่านี้จะสร้างให้มนุษย์กลายเป็นประธานหรือกรรมของประโยค เช่น ในทาง **เศรษฐศาสตร์** มนุษย์กลายเป็น **แรงงานทางเศรษฐกิจ** ในขณะที่ทางด้าน **ชีววิทยา** มนุษย์กลายเป็น **สัตว์หรือสิ่งมีชีวิตประเภทหนึ่ง** หรือศาสตร์อย่างการแพทย์ ก็ทำให้มนุษย์กลายเป็น **คนไข้** เป็นต้น “ศาสตร์” จึงเป็นสิ่งที่จะทำให้มนุษย์กลายเป็นวัตถุในการศึกษา (objectivizing) สามารถให้การศึกษ (educate) และสามารถถูกให้การศึกษ (educated) ได้หรือก็คือถูกสอนสั่งได้

¹⁰ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, การวิเคราะห์ซัพเจคต์ (Subject) ทฤษฎีที่ใช้ทฤษฎีด้วยอำนาจของมิเชล ฟูโกต์. หน้า 9-16.

ศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการมนุษย์อย่างมากโดยตรงอื่น ๆ ก็มีอาทิ
ประชากรศาสตร์และสถิติ

2. **เป็นขั้นกระบวนการจำแนกแตกต่าง (Dividing Practice)** ในขั้นนี้มนุษย์จะถูกทำให้เกิดความรู้สึกแบ่งแยก ทั้งแบ่งแยกจากตนเองและแบ่งแยกจากผู้อื่น (divided inside himself or divided from others) โดยในขั้นนี้จะมีการเชื่อมโยงอัตลักษณ์ของปัจเจกหรือกลุ่มเข้ากับความรู้ศาสตร์ต่างๆ เพื่อจำแนกแยกแยะผู้คนออกเป็นคู่ทวิภาค เช่น การแบ่งระหว่างคนบ้า – คนปกติตามศาสตร์ทางการแพทย์ , การแบ่งระหว่างพลเมืองดี – พลเมืองไม่ดี, คนผิด – คนถูกตามศาสตร์ว่าด้วยกฎหมายและการปกครอง, คนรวย-คนจนตามหลักเศรษฐศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งการแยกแยะพฤติกรรมต่าง ๆ เหล่านี้จะใช้มาตรฐานของศาสตร์ (science) ต่าง ๆ และความเชื่อทางจริยธรรมมากำหนดว่าแบบใดเข้าข่ายปกติหรือผิดปกติ แล้วนำคู่ทวิภาคดังกล่าวปรับเข้าไปสู่ชีวิตประจำวันของสังคม (every day life) โดยใช้เทคนิคการสร้างวินัย (discipline) พร้อม ๆ กับการจับจ้องมองดู (gaze) เป็นเทคโนโลยีสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโลกสมัยใหม่ปัจจุบันที่มีความเจริญทางเทคโนโลยียิ่งทำให้การเฝ้ามองกระทำได้ง่ายขึ้น

3. **เป็นขั้นของการยอมรับการเป็นองค์ประธานผู้ถูกระทำ (Subjectification) และกลายเป็นปัจเจกที่แสวงหาการเรียนรู้ด้วยตนเอง** ซึ่งเป็นขั้นที่ปัจเจก (individual) ได้ผันตนเองให้กลายเป็น “ซับเจค” แล้วโดยสมบูรณ์ กล่าวคือเป็นขั้นที่ปัจเจกยอมรับเอาตัวตนที่รัฐสร้างและปฏิบัติตนเองให้เป็นไปตามอย่างที่รัฐและสังคมต้องการแล้ว กระนั้นก็ได้แปลว่าปัจเจกที่ยอมรับการเป็นซับเจคนั้นจะยอมรับเป็นองค์ประธานผู้ถูกระทำอย่างจำยอมและเฉื่อยชา (passive actors) การเป็นร่างกายที่อ่อนน้อมง่าย (docile body) นั้น ไม่ได้มีความหมายเท่ากันกับการเป็นร่างกายที่ถูกกระทำอย่างจำยอม ทั้งนี้เพราะแม้จะถูกทำให้เป็นซับเจค แต่ซับเจคนี้อาจเป็นซับเจคที่ยังสามารถตัดสินใจกระทำการ (conscious agency) ต่าง ๆ ด้วยตนเองได้อีกทั้งยังสามารถตอบโต้กลับได้ด้วย

ในขั้นของการผันตนเองไปเป็นซับเจคอย่างสมบูรณ์นี้ อำนาจจะถูกใช้ไปที่ร่างกาย (body) เพื่อสร้างร่างกายสังคมขึ้นมาผ่านระบบวินัยต่างๆ กระทั่งชุดพฤติกรรมเหล่านั้น ได้สถาปนาตัวลงไปสร้างสำนึกต่อจิตวิญญาณและความคิดของซับเจค อันจะส่งผลต่อการตัดสินใจต่อชุดการแสดงออกของซับเจคต่อไปในอนาคต โดยที่ปัจเจกจะรู้สึกว่าได้ตัดสินใจเลือกที่จะกระทำการสิ่งหนึ่งสิ่งใดด้วยตนเองอย่างมีเหตุผลและเข้าใจ จึงทำให้ไม่เกิดความรู้สึกว่าตนเองถูกบังคับหรือถูกรอบงำแต่อย่าง

โต และมีพฤติกรรมนั้น ๆ ออกมาด้วยความเต็มใจ การกำกับตนเอง จึงเกิดขึ้นในขั้นนี้ ซึ่งเป็นขั้นที่ปัจเจกจะผูกตนเองเข้ากับอัตลักษณ์บางอย่างแล้วโดยสำนึก

การสร้างวัฒนธรรมการควบคุมกำกับตนเองจากภายในมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างซับซ้อนหรือประธานผู้ถูกกระทำ เพราะจะนำมาสู่พฤติกรรมการกำกับตนเองของปัจเจก อย่างไรก็ตามการสร้างวัฒนธรรมดังกล่าวก็มีกระบวนการที่ซับซ้อนและเป็นกิจกรรมในระดับชาติ ต้องอาศัยความร่วมมือจากสถาบันทางสังคมต่างๆ เข้ามาช่วยกัน ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น

กล่าวโดยสรุป ฟูโกต์ อธิบายว่า ในการประกอบสร้างซับซ้อนหรือประธานผู้ถูกกระทำ (subject) นั้น รัฐจะสร้างชุดความรู้ขึ้นมาและยึดเหนี่ยวให้แก่ปัจเจกชนผู้มีอิสระ (individual) อย่างประณีต ด้วยการนำเทคโนโลยีแห่งอำนาจหรือศิลปะแห่งอำนาจ (technology / art of power) ผ่านสถาบันทางสังคมที่มีอยู่แล้วก่อนหน้านี้ (episteme) หรือสร้างขึ้นมาใหม่ ให้เข้าไปจัดการให้เกิด 'วินัย' ขึ้นแก่ร่างกาย (disciplinary body) เพื่อให้ร่างกายที่อิสระนั้นกลายเป็นร่างกายที่อยู่ภายใต้การกำกับควบคุม (regular body) จากนั้นก็ปล่อยให้การกำกับควบคุมร่างกายดังกล่าวสร้างสำนึกให้แก่จิตใจ เพื่อให้กลายเป็นร่างกายที่รัฐสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงไม่ได้มีหน้าที่เพียงแค่การบริหารโครงสร้างทางการเมืองของรัฐเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงบทบาทการสร้างสรรค์ การบริหารจัดการพฤติกรรมบางอย่างของผู้คนในสังคมอีกด้วย

2.2.3 อำนาจมิติที่ 4 : กับการต่อต้าน

การต่อต้านอำนาจ นับเป็นคุณลักษณะสำคัญอีกประการของอำนาจมิติที่ 4 ซึ่งแตกต่างไปจากอำนาจใน 3 มิติแรกที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการต่อต้านหรือปฏิกริยาที่ผู้คนจะมีต่ออำนาจมากนัก ในขณะที่อำนาจมิติที่ 4 ให้ความสำคัญกับการต่อต้านอำนาจมาก ทั้งในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นของการวิเคราะห์อำนาจ และสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นจากการใช้อำนาจในมิติที่ 4 ที่มีลักษณะลื่นไหลด้วย

ฟูโกต์ กล่าวว่า ไม่มีอำนาจใดที่จะปราศจากซึ่งการต่อต้าน (resistance) อำนาจ ทั้งนี้เพราะความลื่นไหลของอำนาจนับเป็นคุณลักษณะสำคัญของอำนาจมิติที่ 4 อันนำมาซึ่งการที่ปัจเจกอาจท้าทายอำนาจได้พร้อม ๆ กับการกำกับตนเอง ดังที่ได้พูดไปบ้างแล้ว อย่างไรก็ตามในส่วนนี้จะพูดถึงการต่อต้านให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น เพราะนอกเหนือจากคุณสมบัติของความลื่นไหลของอำนาจดังกล่าวแล้ว ปฏิบัติการทางอำนาจก็นับเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้อำนาจมิติที่ 4 ไม่อาจละเลยไม่พูดถึงการต่อต้านอำนาจได้ ทั้งนี้เพราะ อำนาจมิตินี้จะเริ่มต้นโดยตั้งอยู่บนเรื่องของการจำแนกแตกต่าง (differentiation) ทางศาสตร์เป็นสำคัญ อันส่งผลให้ต้องเกิดมีข้อขัดแย้งคู่ตรงข้ามพ่วงติดมาด้วยเสมอ

โดยที่คู่ขัดแย้งนี้จะมีลักษณะของสิ่งที่ 'ถูก' และ 'ผิด' ที่ต้องเลือก โดยที่แต่ละฟากจะประกอบไปด้วยคุณสมบัติบางอย่างให้ปฏิบัติด้วย เช่น คนสุขภาพดี-สุขภาพไม่ดี ก็จะมีชุดปฏิบัติการทางอนามัยที่ต่างกัน คนดี-คนไม่ดี ก็จะมีชุดปฏิบัติการทางศีลธรรมหน้าที่ต่างกัน เป็นต้น ณ จุดของการจำแนกแตกต่างกันนี้ จึงทำให้มีภาพของสิ่งที่ทำลายอำนาจที่ต้องกลบเกลื่อนและกดทับปรากฏอยู่ด้วยเสมอ โดยทำให้สิ่งนั้นกลายเป็นเรื่องของความไม่ถูกต้องดั่งงาม ด้วยเหตุนี้การจำแนกแตกต่าง นอกจากจะเป็นจุดเริ่มต้นและหัวใจสำคัญของการดำรงอยู่ของอำนาจในมิติที่ 4 แล้ว ก็ยังเป็นการสถาปนาอำนาจขึ้นบนความต่อต้านทำลายไปพร้อมกันด้วย โดยการพยายามสยบความทำลายนั้นลง เช่น ในขณะที่มีการจำแนกผู้คนออกเป็นคนดีและคนไม่ดี คุณลักษณะที่ถูกจัดให้เป็นคนที่ไม่ดีนั้นก็คือสิ่งทำลายอำนาจ ที่จะดำรงอยู่พร้อม ๆ กับการสถาปนาอำนาจเหนือการจำแนกนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ เมื่ออำนาจมิติที่ 4 สถาปนาขึ้นมาบนความต่อต้านทำลาย การหลีกเลี่ยงไม่ให้เกิดการต่อต้านทำลายจึงเป็นไปได้เลย

นอกจากนี้ เมื่อจุดของการจำแนกแตกต่างได้ประสานเข้ากับความสิ้นไหลของอำนาจแล้ว ก็จะไปสู่การเกาะเกี่ยวอำนาจวาทกรรมของผู้หนึ่งเพื่อการประเมินตัดสินผู้อื่นได้ด้วย นำไปสู่การแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งคุณลักษณะของวาทกรรมที่ต้องการ โดยในส่วนของผู้ที่สามารถครอบครองคุณลักษณะดังกล่าวไว้ได้ ก็อาจจะนำมาซึ่งการพยายามสร้างสรรค์กิจกรรมต่างๆที่จะทำให้พวกเขาสามารถอ้างไว้ซึ่งสถานะแห่งวาทกรรมนั้นได้ต่อไป แต่สำหรับผู้ที่ไม่อาจครอบครองสถานะทางวาทกรรมนั้นได้ ก็อาจนำมาสู่กิจกรรมที่พยายามปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจในทางที่จะทำให้วาทกรรมที่ครองการนำเหนือสังคมนั้น ๆ อ่อนด้อยลง เช่น กลับมาที่ตัวอย่างเรื่องอนามัยอีกครั้ง สำหรับผู้ที่อ้างตนไว้ซึ่งอนามัยตามหลักวิชาได้ ก็อาจจะใช้การเกาะเกี่ยววาทกรรมนั้นไปตัดสินผู้ที่ไม่อาจอ้างตนไว้ในครรลองดังกล่าวได้ และสรุปว่าตนคือผู้ที่ถูกต้องและเหนือกว่า กีดกัน ดูถูก ไม่ให้เกียรติ ไม่ให้การต้อนรับแก่ผู้ที่ด้อยอนามัยเหล่านั้น เป็นต้น แต่ในขณะเดียวกันผู้ที่ไม่อาจปฏิบัติตัวให้อ้างอยู่ในครรลองแห่งอนามัยนั้นได้ตลอดเวลา ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากความจำเป็นทางอาชีพ หรือฐานะก็ตาม ก็อาจกล่าวประชดประชันแก่ผู้ที่รักษาอนามัยเหล่านั้นว่า เป็นพวก 'ผู้ดี' เป็นพวกเหยียบขี่ไถไม่ฝ่อ เป็นพวกหยิบหย่อง หรือถึงขั้นกล่าวหาว่าเรื่องมากหรือกระแฉะไปเลยทีเดียว ซึ่งล้วนแต่เป็นการพยายามทำลายและสั่นคลอนอำนาจแห่งอนามัยลง แม้จะไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของปฏิบัติการทางอนามัยอะไรขึ้นก็ตาม แต่ก็ช่วยปรับความรู้สึกแห่งความสัมพันธ์ทางอำนาจให้เท่ากันมากขึ้น

นอกเหนือจากนั้น การขาดอนามัยนี้เองก็อาจพลิกกลับมาเป็นรูปแบบของการต่อต้านอำนาจได้โดยตรง เช่น ในชุมชนแออัดบางพื้นที่ ที่การอนามัยไม่อาจเข้าไปสถาปนาอำนาจเหนือพื้นที่และผู้คนได้ อันเนื่องมาจากผู้คนในพื้นที่นั้น อาจจะได้สิ่งแวดล้อม หรือฐานะ ที่ทำให้พวกเขาไม่อาจ (หรืออาจจะไม่อยาก) กำกับตนเองในเรื่องของความสะอาดตามหลักวิชาที่กรมอนามัย

พยายามส่งเสริม สิ่งนี้ทำให้อำนาจแห่งอนามัยต้องใช้การกีดกันและตอกย้ำถึงความด้อยอนามัยของคนกลุ่มนี้มาเป็นเครื่องมือโจมตี แต่ก็ทำอะไรไม่ได้มากไปกว่าการโจมตี เพราะไม่อาจเข้าไปจัดการอะไรได้ พื้นที่แห่งนั้นกลายเป็นแดนสนธยาที่อำนาจเข้าไม่ถึง ความขาดอนามัยรวมไปถึงคุณสมบัติของผู้ที่ไม่น่าจะเป็นคนดีของคนในชุมชนแออัด ได้กลับกลายเป็นอำนาจที่ทำลายต่อต้านโดยตัวมันเอง และทำให้ผู้ที่อุดมไปด้วยชุดอนามัยและศีลธรรมเป็นคนดี “ไม่กล้า” เข้าไปต่อกรจัดการได้เช่นกัน¹

เรื่องของการต่อต้านทำลายอำนาจที่เกิดขึ้นจากกระบวนการจำแนกแตกต่างนี้ ยังเป็นอีกจุดสำคัญที่ทำให้อำนาจมิติที่ 4 แตกต่างจากอำนาจมิติที่ 3 ทั้งนี้เพราะในขณะที่อำนาจมิติที่ 3 เน้นความเป็นเอกภาพมากกว่าภายใต้อุดมการณ์บางอย่าง เช่น ภายใต้วาทกรรมพุทธศาสนา ที่แม้จะมีการอธิบายถึงความแตกต่างของชนชั้นและหน้าที่ กระนั้นความแตกต่างระหว่างผู้คนในสังคมก็ไม่สำคัญเท่ากับความแตกต่างระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ความแตกต่างหลากหลายเหล่านั้นจึงยังคงมีความเป็นเอกภาพภายใต้ร่มเงาของพุทธศาสนา เป็นต้น แต่สำหรับอำนาจมิติที่ 4 อำนาจไม่ได้เกิดจากการพยายามสร้างร่มเงาให้กับความแตกต่างหลากหลายแต่เป็นการพยายามคงไว้ซึ่งความแตกต่างบางอย่าง เพื่อเป้าหมายในการปกครองบางประการ ที่สำคัญคือในเรื่องการสอดส่องดูแลกันและกันของผู้คนในสังคม ด้วยเหตุนี้ การอ้างไว้ซึ่งความแตกต่างและการพยายามสถาปนาชุดความแตกต่างเพื่อประโยชน์ในการประเมินตัดสินและจับตามองกันและกันลงไปเป็นผู้คน จึงเป็นสิ่งสำคัญจำเป็น ที่จะทำให้อำนาจมิติที่ 4 อารงอยู่ได้

นอกเหนือจากกระบวนการจำแนกแตกต่างแล้ว ปฏิบัติการทางวาทกรรมก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้อำนาจมิติที่ 4 ไม่อาจหลีกเลี่ยงการต่อต้านอำนาจได้ ทั้งนี้เพราะดังที่กล่าวไปแล้วว่า อำนาจในมิตินี้เกี่ยวข้องกับเรื่องความรู้และวาทกรรม ซึ่งต่างก็ต้องช่วงชิงกันสถาปนาตนขึ้นมาเป็นชุดคำอธิบายหลักในสังคม การขึ้นมาของชุดวาทกรรมหนึ่งๆ จึงหมายถึงการเบียดขับวาทกรรมอื่นๆ ให้ตกเวทีไป หรือต้องไปอยู่ที่ชายขอบแห่งอำนาจ เพราะฉะนั้น การต่อต้านทำลายอำนาจแห่งวาทกรรมกระแสหลัก จึงสามารถเกิดขึ้นจากวาทกรรมกระแสรองที่ถูกผลักดันตกขอบเวทีไปได้เสมอ ทั้งนี้เพราะวาทกรรมเหล่านั้นก็ไม่ได้หนีหายไปไหน แต่รอวันที่วาทกรรมหลักอ่อนแอและสถาปนาตนขึ้นมาแทนที่ โดยจะเด่นอยู่รอบๆ เวทีนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ ความขัดแย้งและการต่อต้านที่ตื้อท้าน จึงต้องคงอยู่คู่กันมากับอำนาจในมิติที่ 4 เสมอ

¹ อ่านเพิ่มเติมใน บุญเลิศ วิเศษปรีชา “ชุมชน : เครื่องมือใหม่เพื่อการปกครอง,” *ฟ้าเดียวกัน* 5, 3 (ก.ค. – ก.ย. 2550): 108-128. ที่กล่าวถึงชุมชนรวมใจภักดิ์ ในการพยายามที่จะยกระดับของชุมชนของตนจากชุมชนแออัดให้กลายเป็นชุมชนที่ได้รับการรับรองโดยรัฐ ซึ่งเคยให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลง จากแต่ก่อนรัฐไม่กล้าเข้ามาจัดการกับชุมชนนี้ ผู้ที่มีอิทธิพลหรือที่เรียกว่า “นักเลง” คือผู้นำที่แท้จริงของชุมชนที่จะคอยปกครองและแก้ไขปัญหาของคนในชุมชน กระทั่งเมื่อชุมชนมีความเชื่อว่าหากเข้าเป็นชุมชนในการรับรองของรัฐแล้วจะทำให้ชุมชนมีภาพลักษณ์ที่ดีขึ้นในสายตาของรัฐและคนอื่น และอาจจะนำมาซึ่งความเสมอหน้ากับคนในสังคม ทำให้ชุมชนเปิดรับและกำกับตนเอง ภายใต้คำสั่งของรัฐ แต่ผลกลับกลายเป็นว่า นั่นคือที่มาของการล่มสลายของชุมชน.

ที่สำคัญ ตามแนวคิดของอำนาจมิติที่ 4 แล้ว อำนาจนั้นจะต้องเป็นอำนาจที่กระทำลงไปทีละคนทีละคนที่มีเสรี (free man) เท่านั้น ไม่ใช่ทาส ด้วยเหตุนี้ ปฏิบัติการทางอำนาจ จึงต้องประกอบไปด้วยชุดของการกระทำระหว่างผู้กระทำและผู้ถูกกระทำเสมอ (a set of actions upon other actions) นั่นคือย่อมมีการตอบโต้เกิดขึ้นได้เสมอนั่นเอง

ดังที่เกริ่นไปข้างต้นว่า “การต่อต้านอำนาจ” นั้น มีความสำคัญในฐานะของจุดเริ่มต้นของการวิเคราะห์อำนาจในมิติที่ 4 ด้วย ทั้งนี้เพราะฟูโกต์เห็นว่าปฏิบัติการทางอำนาจเป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อนกระทั่งไม่อาจวิเคราะห์ได้ง่าย ๆ แต่กระนั้นก็สามารถวิเคราะห์ได้ โดยการเริ่มมองไปที่ “การต่อต้าน” ทัดทานอำนาจที่ปรากฏออกมาให้เห็นก่อน แล้วจึงย้อนกลับมาพิจารณาที่ **ที่มาของปัญหา** และ **สาเหตุ** ของปัญหาตามลำดับ เช่น หากลองวิเคราะห์กรณีการต่อต้านของนายธานินทร์ ดันยี่หงวน คนขับสามล้อ ที่ก่อเหตุเผาป้อมจราจรสน.บุคโล เราอาจวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางอำนาจได้โดยการเริ่มต้นมองไปที่การ**ต่อต้าน**ซึ่งในที่นี้ก็คือการเผาป้อมจราจรว่าเกิดขึ้นเพราะอะไร โดยสืบไปถึง**ที่มาของปัญหา** หรือก็คือปัจจัยที่นำไปสู่รูปแบบการต่อต้านข้างต้น ซึ่งจากการสัมภาษณ์พบว่า การเผาป้อมครั้งนี้เกิดจากพฤติกรรมเก็บกตการกระทำ กล่าวคือ ทุกครั้งที่นายธานินทร์ถูกเรียกจับโดยไม่เป็นธรรม นายธานินทร์จะเลือกเข้าไปต่อกรด้วยการขอความเห็นใจจากเจ้าหน้าที่แทนการปกป้องสิทธิอย่างเสมอหน้า ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวนับเป็นการกดทับสิทธิและศักดิ์ศรี จนเมื่อมากเข้าก็ก่อให้เกิดความรู้สึกไม่พอใจ กระทั่งเกิดการระเบิดของพฤติกรรมออกมดังกล่าว และจากจุดนี้ก็สืบย้อนกลับไปหา **สาเหตุ**ของปัญหาหรือก็คือ สาเหตุที่ทำให้นายธานินทร์เลือกที่จะเข้าไปต่อกรกับเจ้าหน้าที่รัฐอย่างไม่เสมอหน้าและเลือกที่จะเก็บกตพฤติกรรมไว้ ซึ่งเมื่อศึกษามาถึงจุดนี้ เราอาจจะพบได้ว่าสาเหตุดังกล่าวอาจมาจากความไม่เท่าเทียมกันของโครงสร้างอำนาจทางสังคม หรือเป็นเพราะความไม่ศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย กระทั่งการบีบคั้นทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ เราจึงสามารถศึกษาความสัมพันธ์ทางอำนาจได้เริ่มต้นจากการวิเคราะห์การต่อต้านอำนาจ

อย่างไรก็ตาม สำหรับฟูโกต์แล้ว เขามองว่าการต่อต้านทำลายอำนาจนั้นสะท้อนให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจที่ปรับเปลี่ยนเลื่อนไหลมากกว่า เขาไม่ได้มองว่าการทำลายอำนาจเป็นการสิ้นสุดอำนาจลงของใครของกลุ่มใดเช่นอำนาจมิติที่ 3 ที่มองว่าอำนาจนั้นเป็นก้อนกระจุกตัวอยู่ที่ชนชั้นนำ และให้ภาพของการครอบงำทางอุดมการณ์ของชนชั้นนำว่าค่อนข้างมีประสิทธิภาพ ทำให้การครอบงำทางอุดมการณ์เกี่ยวข้องโดยตรงกับการคงอยู่และการหมดอำนาจลงของผู้มีอำนาจ

ในเรื่องนี้ผู้วิจัยขอตัวอย่างเรื่อง การหมดอำนาจลงของอุดมการณ์ ฝึเก๊า ฝึเถาน ที่คนสมัยก่อนให้ความสำคัญในฐานะความชอบธรรมของเชื้อสายกลุ่มผู้ปกครอง หากจะอธิบายเรื่องนี้ตามอำนาจมิติที่ 3 แล้ว อาจกล่าวได้ว่าเมื่ออุดมการณ์การปกครองของรัฐสมัยใหม่ภายใต้รูปแบบ

ของระบบราชการเข้ามาแทนที่ระบบผี ที่ทำให้ผู้ปกครองเปลี่ยนมาเป็นคนกลุ่มใหม่เป็นข้าราชการ หรือผู้ที่มีความรู้ตามระบบราชการแทน ก็ทำให้อุดมการณ์เกี่ยวกับตระกูลผู้ปกครองที่จะต้องมาจากเชื้อสายของผีหมดอำนาจลง ซึ่งนั่นหมายถึงการหมดอำนาจลงของกลุ่มผู้ปกครองเก่าที่เป็นเชื้อสายผีด้วย อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงก็คือ แนวคิดเรื่องผีนั้นยังไม่หมดไป ตระกูลของผีก็ยังไม่หมดความสำคัญลง เพียงแต่เปลี่ยนบทบาทมาทำหน้าที่ด้านพิธีกรรมแทนเท่านั้น¹¹ จากตัวอย่างข้างต้น การอธิบายว่าการต่อต้านทำทายเป็นอำนาจก็นำมาสู่การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจ จึงมีความยืดหยุ่นและน่าจะสอดคล้องมากกว่าการมองว่าการทำทายเป็นอำนาจนั้นจะนำไปสู่การหมดอำนาจลงของผู้หนึ่งผู้ใด

ในขณะที่เดียวกันรูปแบบของการต่อต้านทำทายเป็นอำนาจก็ไม่ได้หลากหลาย และไม่จำเป็นต้องปรากฏออกมาในรูปของความรุนแรงเสมอไป ตัวอย่างการศึกษาเรื่องการต่อต้านอำนาจที่สำคัญชิ้นหนึ่งคืองานเรื่อง **คุกกับคน อำนาจ และการต่อต้านชัดเจน**¹² ของ สายพิณ ศุภุทธมงคล ที่ทำการศึกษเกี่ยวกับมิติเรื่องของการต่อต้านชัดเจนอำนาจ ซึ่งนับได้ว่าเป็นงานที่ถอดแบบการศึกษาของฟูโกต์จากงานที่ชื่อว่า Discipline and Punish มาทีเดียว เพราะเป็นการศึกษาเรื่อง คุก และการลงโทษเช่นเดียวกัน กระนั้นความแตกต่างก็อยู่ที่งานของสายพิณเน้นไปที่การต่อต้านชัดเจนอำนาจของนักโทษ ในขณะที่สิ่งที่ฟูโกต์กระทำใน Discipline and Punish นั้นเป็นความพยายามค้นหารูปแบบการลงโทษในยุคต่าง ๆ

จากงานชิ้นนี้ของสายพิณเผยให้เห็นรูปแบบการต่อต้านมากมาย ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นรูปแบบการต่อต้านที่เป็นไปในรูปแบบของความรุนแรง ชัดเจนหรือดื้อแพ่งเสมอไปเท่านั้น ดังเช่นที่นักโทษอย่าง “แก้ว” ใช้การต่อต้านแบบที่อาศัยความรู้เขียนคำร้องให้แก่ักโทษคนอื่น ๆ ปฏิเสธคำตัดสินของศาลซึ่งทำให้มีนักโทษหลุดคดีไปหลายคนแล้ว ในขณะที่ “แวว” ใช้วิธีการเข้าหาเอาใจเจ้าหน้าที่เพื่อให้เป็นที่ไว้วางใจและได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ช่วยทำงานในกิจกรรมต่าง ๆ ของเรือนจำเช่น แจกเสื้อและผ้าห่มให้แก่ักโทษคนอื่น เป็นต้น ซึ่งแววกก็อาศัยอำนาจหน้าที่ (authority) ตรงนี้ “แวว” ดูว่าเจ้าหน้าที่ที่ก้าวก่ายหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายของเธอ เป็นต้น¹³

จากงานชิ้นนี้ทำให้เราต้องขยายการตรวจสอบรูปแบบการต่อต้านอำนาจออกไปให้ครอบคลุมถึงการต่อต้านทำทายเป็นอำนาจที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันด้วย การทำทายเป็นอำนาจเล็กน้อย เหล่านี้ นับได้ว่าเป็นการพยายามปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างผู้ที่ถูกระทำจากอำนาจต่อผู้ที่ใช้อำนาจ ที่แม้ว่าจะไม่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางอำนาจอะไรในตอนแรก กระนั้น ก็ช่วยในเรื่องของความรู้สึกถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เท่าเทียมกันมากขึ้น แต่หากการทำทายเป็น

¹¹ สัมภาษณ์ คำห่อ, ชาวบ้าน บ้านลุ่มกลาง จ.ลำปาง. เรื่องพิธีกรรมเลี้ยงผีของหมู่บ้าน. 18 กันยายน 2551.

¹² สายพิณ ศุภุทธมงคล. **คุกกับคน อำนาจ และการต่อต้านชัดเจน**. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543).

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 272-275, 279-284.

อำนาจนั้นกระทำอยู่อย่างสม่ำเสมอ ก็อาจส่งผลเป็นการสันคลอนความมั่นคงของอำนาจลงได้เช่นกัน และหากอำนาจนั้นไม่อาจกระทำการอะไรตอบโต้เพื่อแสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ของอำนาจดังกล่าว อำนาจก็อาจเสื่อมลงได้เช่นกัน

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่า ผู้ที่ถูกอำนาจกระทำอย่างมากเช่นนักโทษ ก็อาจมีการตอบโต้กลับอำนาจได้เช่นกัน แม้ว่าจะอยู่ในพื้นที่ที่มีการควบคุมอย่างแน่นหนา มีการคอยสอดส่องเกือบทุกตารางนิ้วก็ตาม ดังนั้นยิ่งในพื้นที่เปิด เช่น สังคม ที่รัฐไม่อาจจะตามมากำกับควบคุมได้ทุกตารางนิ้วด้วยแล้ว ที่ทำให้ต้องใช้เทคโนโลยีการปกครองสมัยใหม่เข้ามาช่วยในการสถาปนาตัวของ “รัฐ” ลงในสำนึกของผู้คนแทน เพื่อให้เกิดพฤติกรรมกำกับตนเอง ก็ยิ่งเปิดช่องให้มีการต่อต้านทำลายอำนาจได้พร้อม ๆ กับการกำกับตนเอง ดังนั้นเราจึงเห็น คนที่ผิดกฎหมายจรรยาอย่างเช่น ผ่าไฟแดง ไม่ข้ามถนนตรงทางม้าลาย คนที่ทิ้งขยะในที่สาธารณะ คนที่โดดเรียน นินทารัฐบาล คนที่หนีภาษี มีอยู่ทั่วไปในสังคม พร้อม ๆ กับพวกที่คอยกำกับตนเองให้เข้าเรียน หยุดรถเมื่อถึงไฟแดง และเสียภาษีตรงตามเวลา ภายใต้อำนาจของพลเมืองดี

การต่อต้านขัดขืนอำนาจเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เกิดขึ้นอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันเช่นนี้ จึงเป็นหลักฐานประการหนึ่งว่า ผู้ที่ถูกอำนาจกระทำ อย่างชาวบ้าน ไม่ใช่ผู้ที่เฉื่อยชาทางการเมือง และยอมจำนนต่ออำนาจอย่างเชื่อง ๆ แต่พวกเขามีการพยายามเข้าไปปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจด้วย และหากคิดว่าสังคมนี้เป็นสังคมประชาธิปไตยที่ผู้ที่อยู่ในสังคมควรที่จะตระหนักถึงสิทธิของตนเอง และพยายามปกป้องสิทธินั้น การพยายามปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะด้วยกลวิธีใด ก็อาจนับได้ว่าเป็นการพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองประการหนึ่งได้เช่นกัน

ในที่นี้ขอยกตัวอย่างเรื่องปัญหาการคอร์รัปชันของนักการเมือง ที่มักถูกโยนมาให้เป็นความผิดในเรื่องการขายเสียงของชาวบ้าน ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ ที่ทำให้ได้นักการเมืองไม่ดีเข้ามาในสภา ซึ่งแน่นอนว่าจากข้อเท็จจริง ชาวบ้านอาจรับเงินจากนักการเมือง อย่างไรก็ตามการรับเงินนั้นชาวบ้านจะทำการกันเป็นระบบ อีกทั้งเงินไม่ใช่ปัจจัยสำคัญที่สุดที่จะซื้อชาวบ้านได้ เพราะต้องมีเรื่องของความสัมพันธ์และผลงานเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ในที่นี้อาจเป็นผลงานในเรื่องของการอุปถัมภ์ด้วยก็ได้ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่าง การเลือกตั้งของชาวบ้านในหมู่บ้านหนึ่งใน จ.สุพรรณบุรี ที่เผยให้เห็นว่าการที่ชาวบ้านจะเลือกใครมาเป็นผู้แทนของเขานั้นจะทำการกันเป็นระบบ นำโดยผู้ใหญ่บ้านที่จะเริ่มลงมาพูดคุยถึงผู้สมัครแต่ละคนกับชาวบ้านว่าแต่ละคนจะมีนโยบายอะไรลงมาสู่หมู่บ้านบ้างเมื่อผู้นั้นได้รับการเลือกตั้งแล้ว โดยจะเน้นไปที่ผู้ที่เคยได้รับเลือกคนก่อน ซึ่งเจ้าของเก้าอี้คนก่อนนั้นคือผู้สมัครจากพรรคชาติไทย อย่างไรก็ตามในการลงสมัครครั้งนี้ก็มีโครงการหนึ่งที่ชาวบ้านไม่เห็นด้วย และได้ร้องเรียนไปที่ผู้สมัครคนนั้นแล้ว แต่ปรากฏว่าผู้สมัครคนนั้นยืนยันว่าจะต้องดำเนินการต่อ ทำให้ชาวบ้านรวมตัวกันปฏิเสธที่จะเลือกผู้สมัครจาก

พรรคชาติไทยทั้งหมู่บ้าน¹⁴ แม้ว่าจะมีความสัมพันธ์กันมาและให้ความช่วยเหลือกันมาก่อนก็ตาม เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านก็มีการเมืองของชาวบ้านเอง ผ่านเครือข่ายระบบอุปถัมภ์ และความสัมพันธ์ในหมู่บ้าน แม้อาจจะแตกต่างออกไปจากการเมืองระบอบประชาธิปไตยตามตัวแบบอุดมคติ กระนั้นก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าท่ามกลางระบอบประชาธิปไตยที่ยังไม่ลงหลักปักฐานมั่นคง การเมืองในระดับหมู่บ้านดังกล่าวคือทางเลือกที่สำคัญที่จะทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าถึงประชาธิปไตยได้

กล่าวโดยสรุป พฤติกรรมการต่อต้านต้านทาน (resistance) เป็นพฤติกรรมหนึ่งที่ต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน ควบคู่กันกับพฤติกรรมการกำกับตนเอง ด้วยเหตุนี้ การศึกษาเรื่องการทำกับพฤติกรรมการตนเองในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองของ “ชาวบ้าน” จึงไม่อาจจะละเลยพฤติกรรมการต่อต้านนี้ไปได้ เพราะ “ชาวบ้าน” อาจมีวิธีการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบของเขาเอง ซึ่งอาจจะแตกต่างไปจากนิยามและการยอมรับของทางราชการก็เป็นได้ และหากเป็นเช่นนั้นจริง ก็ไม่อาจพูดได้เต็มปากว่า “ชาวบ้าน” เป็นพวกเฉื่อยชาทางการเมือง หรือมีวัฒนธรรมทางการเมืองคล้ายแบบไพร่ฟ้า ไม่มีความรู้และไม่เท่าทันการเมือง เพราะอาจเป็นไปได้ว่าในขณะที่ “ชาวบ้าน” มีพฤติกรรมการจำกัดตนเองในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองบางอย่าง ชาวบ้านก็มีรูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองบางอย่างเช่นกัน

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁴ สุขชาย ตรีรัตน์ งานวิจัย. “การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านชนบทไทยภาคกลาง กรณีศึกษาหมู่บ้านใน อ.อุทุมพร จ.สุพรรณบุรี พ.ศ. 2546-2548,” คณะรัฐศาสตร์ ภาควิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (งานวิจัยยังไม่ตีพิมพ์เผยแพร่.)

บทที่ 3

ความหมายและการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน”

3.1 “ชาวบ้าน” คือ ใคร

คำว่า “ชาวบ้าน” เป็นคำที่มีการพูดและใช้กันในสังคมอย่างเป็นทางการและเป็นปกติสามัญ และถูกหยิบยกขึ้นมาใช้โดยวงการหลายแขนงทั้งภาครัฐและเอกชน กระนั้นกลับเป็นการยากที่จะระบุนิยามที่ชัดเจนของคำ ๆ นี้ ว่าหมายถึงคนกลุ่มใดและมีลักษณะเช่นใดแน่ บ้างก็ว่า “ชาวบ้าน” หมายถึงคนทั่วไป บ้างก็มองคำว่า “ชาวบ้าน” หมายถึง ผู้มีความเกี่ยวข้องกับชนบทมักประกอบอาชีพเกษตรกรรม มักมีการศึกษาไม่สูงนักและมักมีฐานะยากจน โดยที่ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ในแง่มุมมองนี้ออกจะเป็นที่รับรู้กันมากที่สุด

จากความเข้าใจดังกล่าวนี้เอง จึงทำให้นัยความหมายที่ซ่อนทับอยู่ในคำว่า “ชาวบ้าน” เป็นภาพของกลุ่มคนที่ ‘โง่ จน เจ็บ’ ดังที่สะท้อนออกมาให้เห็นในโครงการพัฒนาชนบทต่างๆ ของรัฐ ที่กลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านในชนบท โดยที่โครงการเหล่านี้ มักมีเป้าหมายที่มุ่งนำพาคนกลุ่มนี้ออกจากวงจร ‘โง่ จน เจ็บ’ ดังกล่าวให้ได้

อาจเป็นเพราะเหตุที่คำว่า “ชาวบ้าน” มีนัยความหมายที่เป็นเชิงลบแฝงอยู่เช่นนี้เอง จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้คำว่า “ชาวบ้าน” ดังกล่าว นิยามลงไปให้ชัดเจนได้ยาก หลายคนกระอักกระอ่วนที่จะเรียกตนเองและคนอื่นว่า “ชาวบ้าน” เพราะอาจกลายเป็นการดูถูกหรือเป็นคำเรียกที่ไม่ให้เกียรติกันได้

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบัน คำว่า “ชาวบ้าน” กลับมีความหมายในอีกแง่มุมหนึ่งสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความง่าย ๆ สบาย ๆ ไม่เรื้อรังมาก เป็นมิตร ใจดี และเป็นกันเอง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นความหมายที่คนในเมืองใช้เรียกแทนตนเองว่า “บ้านๆ” ซึ่งน่าจะสนใจว่าอาจเป็นอีกความหมายหนึ่งของคำว่า “ชาวบ้าน” ที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปและให้ภาพความหมายในอีกมุมมองหนึ่งต่างไปจากเดิม

จะเห็นได้ว่าคำว่า “ชาวบ้าน” เป็นคำที่มีความสับสนในความหมายและมีความหมายที่หลากหลายอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้ว่าในขณะที่คำว่า “ชาวบ้าน” ในความเข้าใจของคนส่วนใหญ่มีความหมายค่อนข้างไปในแง่ลบและด้อยศักยภาพ แต่ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ก็สามารถถูกนำมาใช้ในความหมายในแง่บวกได้เช่นกัน

ฉะนั้น ปัญหาก็คือภาพลักษณ์ของ “ชาวบ้าน” ที่เป็นไปในแง่ลบดังกล่าวที่ปรากฏเป็นการรับรู้ของคนส่วนใหญ่และที่ถูกตอกย้ำภาพลักษณ์ในแง่ลบด้วยการพูดถึงผ่านสื่อมวลชนและด้วยการหลีกเลี่ยงไม่อยากพูดถึงของคนในสังคม ก็อาจส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของกลุ่มคนที่ถูกมองว่า

เป็น “ชาวบ้าน” ไม่น้อยในการที่เขาจะแสดงออกอย่างมีศักดิ์ศรี เพราะมีความเป็นไปได้ที่การรับรู้และความเข้าใจของสังคมดังกล่าวจะได้เข้าไปสร้างสำนึกให้แก่ “ชาวบ้าน” รับรู้ตนเองในเชิงศักยภาพ กระทั่งกระทบต่อการตัดสินใจเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบบประชาธิปไตยของ “ชาวบ้าน” ซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ของสังคม อย่างจำกัด ไม่เปิดเผย อันจะส่งผลกระทบต่อมาในเรืองของการพัฒนาการเมืองในระบบประชาธิปไตยได้

คำถามคือ ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ที่เป็นไปในแง่ลบนั้นเกิดขึ้นและเปลี่ยนไปเมื่อไรอย่างไร คำว่า “ชาวบ้าน” มีความหมายในแง่ลบมาอยู่ก่อนแล้วใช่หรือไม่

ในบทที่ 3 นี้ผู้วิจัยจะสำรวจวรรณกรรมถึงความหมายความเข้าใจต่อคำว่า “ชาวบ้าน” ว่าในอดีตนั้นรับรู้และเข้าใจคำดังกล่าวกันเช่นไร มีความหมายในแง่ดูถูกเช่นปัจจุบันหรือไม่ หากไม่มีแง่ของการดูถูก แล้วความหมายในเชิงดูถูกต่อคำว่า “ชาวบ้าน” เริ่มขึ้นเมื่อใด อย่างไร เพื่ออะไร โดยวิธีการศึกษานั้น ผู้วิจัยจะเริ่มจากการสำรวจความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ที่ปรากฏอยู่ในพจนานุกรมเสียก่อน เพราะเป็นหนทางที่สะดวกและรวดเร็วที่สุดที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวทางสังคม ณ ช่วงเวลานั้น ๆ จากนั้นจะค้นหาความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ผ่านงานทางวิชาการต่าง ๆ แล้วจึงเข้าไปพิจารณาความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” โดยผ่านการใช้งานจริงในชีวิตประจำวัน เช่น ที่ปรากฏในสื่อต่าง ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ และ สื่อทางอินเทอร์เน็ต เช่น กระทู้ต่าง ๆ เป็นต้น เพื่อตรวจสอบการรับรู้และความเข้าใจของคนส่วนใหญ่ที่มีต่อคำว่า “ชาวบ้าน” ก่อนจะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ในลำดับต่อไป

3.1.1. ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” จากพจนานุกรม

ใน *อักษรวิธานศรับท์* ที่นับเป็นพจนานุกรมภาษาไทยฉบับแรก เขียนขึ้นโดย ดร. แดน บีช แบรดลีย์ (Bradley) หรือ หมอบลัดเล เมื่อ ค.ศ. 1873 หรือ พ.ศ. 2416 มีคำว่า “ชาวบ้าน” ปรากฏอยู่ โดยหมอบลัดเลให้ความหมายของคำดังกล่าวว่า “**ชาวบ้าน** เปนชื่อพวกบ้าน, เหมือนอย่างพวกชาวบ้านทั้งปวง, เพราะหาได้เปนชาวดง, ชาวดอนไม่”³⁷

จากข้างต้น จะเห็นได้ว่าความหมายและการรับรู้คำว่า “ชาวบ้าน” แต่เดิมเป็นคำที่ใช้เรียกผู้ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ ไม่ได้อาศัยอยู่ในป่าหรือในเขา

นอกจากความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” โดด ๆ แล้ว ยังปรากฏคำว่า “ชาวบ้าน” เป็นความหมายของคำอื่นๆ ด้วยเช่น ที่ปรากฏในคำว่า “พลไพร่” ที่หมายถึง “ชนราษฎรพลเรือน, มิใช่เจ้ามิใช่ขุนนางแต่เป็น *ชาวบ้าน* ชาวเมืองปกตินั้น”³⁸ ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ในที่นี้จึงหมายถึงราษฎรหรือผู้ที่มีขุนนาง โดยที่มิได้มีการแบ่งแยกกันระหว่าง “ชาวบ้าน” กับ “ชาวเมือง”

³⁷ แบรดลีย์, แดน บีช. *อักษรวิธานศรับท์ 2416*. (พระนคร : องค์การคำคุณศัพท์, 2514). หน้า 187.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 472.

และดูเหมือนจะใช้ปะปนกันอย่างแทบจะแทนกันได้ เพราะไม่ว่าจะเป็น “ชาวบ้าน” หรือ “ชาวเมือง” ก็ล้วนแต่เป็น **พลเรือน** ทั้งสิ้น เพราะส่วนใหญ่ของพลเรือนนี้ก็คือ **ไพร่** นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาความหมายของคำว่า “ไพร่” คำเดียวเรากลับพบว่าหมอบลัดเลให้ความหมายของคำนี้ไว้ว่า **ไพร่** คือ “คนราษฎรที่เป็น ชาวเมือง มิใช่ขุนนางเป็นแต่พลเรือน” ในขณะที่คำว่า **พลเรือน** กลับให้ความหมายว่ารวมทั้ง ชาวบ้าน และ ชาวเมือง จากจุดนี้ดูเหมือนว่า “ชาวบ้าน” กับ “ชาวเมือง” นั้น จะมีความแตกต่างกันเล็กน้อยในแง่ของการควบคุมที่ชาวบ้านจะเป็นอิสระมากกว่าชาวเมือง ซึ่งอาจเป็นเพราะศูนย์กลางอำนาจของรัฐขณะนั้นยังมิได้กว้างขวางครอบคลุมไปถึง “บ้าน” ต่าง ๆ ในชนบทมากนัก ทำให้พลเมืองหรือชาวเมืองได้รับความสนใจจากศูนย์กลางอำนาจค่อนข้างมาก เพราะรัฐควบคุมและเกณฑ์แรงงานได้ง่ายกว่า “ชาวบ้าน” ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้ว่า “บ้าน” ต่าง ๆ ขณะนั้นมีความเป็นอิสระค่อนข้างมาก

ในเรื่องของความเป็นอิสระของบ้านนั้น อาจมองได้จากกรที่หมอบลัดเลจำแนก “บ้าน” ออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้อีกด้วย อาทิ **บ้านใน** คือบ้านอยู่ในกำแพงเมืองนั้น ถ้าบ้านอยู่ในค่ายนั้น **บ้านนอก** คือบ้านอยู่นอกกำแพงเมืองนั้น ถ้าบ้านอยู่นอกค่ายนั้น **บ้านดอน** คือบ้านอยู่ที่ดอน คือที่ไม่ลุ่ม **บ้านป่า** คือบ้านอยู่ในป่า **บ้านเหนือ** และ **บ้านใต้** คือบ้านอยู่ที่ศูดรหรือทิศทักษิณ เปนทิศเหนือ หรือใต้ ถ้าบ้านอยู่เหนือน้ำ ใต้น้ำ นั้น เป็นต้น³⁹ ความหลากหลายตรงนี้เป็นเพียงการสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นเอกลักษณ์และบ่งบอกสภาพทางภูมิศาสตร์ของแต่ละบ้านเท่านั้น ไม่ได้บ่งชี้ถึงความแตกต่างในเรื่องของสถานะทางสังคมระหว่างเมืองกับบ้านแต่อย่างใด อีกทั้งการจำแนกพื้นที่ตั้งของแต่ละบ้านยังบ่งบอกลักษณะเด่น ๆ หรือสินค้าเด่น ๆ ของบ้านนั้น ๆ ได้อีกด้วย เช่นบ้านป่ามักมีของป่าไว้แลกเปลี่ยนเป็นจำนวนมาก เป็นต้น คำว่าบ้านป่า และ บ้านนอก จึงไม่ได้มีความหมายในแง่ลบแต่ประการใด

ด้วยเหตุนี้ เราอาจสรุปความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” จาก **อักขรธานศรับท์** ได้ว่า “ชาวบ้าน” หมายถึงราษฎรคนธรรมดาที่มีได้มีสถาปนาบรรดาศักดิ์ “ชาวบ้าน” ก็คือพวกเดียวกับ “ชาวเมือง” แต่โดยมากอาศัยอยู่ตาม “บ้าน” หรือ หมู่บ้านต่าง ๆ ที่ห่างออกไปจากกำแพงเมือง มีความเป็นอิสระในระดับหนึ่งจากการควบคุมของเมือง

ที่น่าแปลกใจคือ ในขณะที่พจนานุกรมฉบับแรกอย่างอักขรธานศรับท์ บรรจุนำคำว่า “ชาวบ้าน” ไว้เป็นคำหนึ่งในสารบบ แต่สำหรับพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 และ 2542 นั้น กลับไม่ปรากฏว่ามีกรให้ความหมายแก่คำว่า “ชาวบ้าน” ไว้โดยตรงแต่อย่างใด ที่ให้

³⁹ บ้าน คือ ที่ตำบลใด ๆ ที่เขาตั้งเรือน ถ้าเรือนนั้น อยู่แต่เรือนหนึ่งสองเรือนขึ้นไป เรียกว่า บ้าน. แบริดเลย์, อักขรธานศรับท์. หน้า 369.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 369.

ไว้ก็มีแต่ความหมายของคำว่า “ชาว” และ “บ้าน” อย่างที่แยกออกจากกันเท่านั้น โดยที่ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ซึ่งถือได้ว่าเป็นพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานฉบับแรก ซึ่งชำระมาจากพจนานุกรมกระทรวงธรรมการ พ.ศ. 2470 โดยให้ความหมายของคำว่า ชาว ว่าเป็นคำ (น.) หมายถึง “หมู่ พวก ผู้อาศัยอยู่ คนที่อยู่ประจำถิ่นใดถิ่นหนึ่ง เช่น ชาวโลก ใช้ประกอบหน้าคำประสมเช่น ชาวบ้าน, ชาวนา, ชาวนอก, ชาวน้ำ”⁴⁰ และให้ความหมายของคำว่า บ้าน ว่าหมายถึง “ที่อยู่ บริเวณที่เรือนตั้งอยู่ ถิ่นที่มีมนุษย์อยู่ หมู่บ้าน”⁴¹

สิ่งที่น่าสนใจของพจนานุกรมฉบับนี้ก็คือ ในขณะที่ไม่ปรากฏคำว่า “ชาวบ้าน” ในการให้ความหมายใด ๆ แต่กลับปรากฏว่ามีการให้ความหมายคำว่า “ชาววัง” ไว้ด้วย ซึ่งหากถือเอาเกณฑ์ว่าคำว่า ชาวบ้าน และ ชาววัง ต่างก็เป็นคำผสมด้วยกันทั้งคู่ การให้ความหมายเพียงคำว่า “ชาว” อย่างเดียวก็น่าจะเพียงพอต่อความเข้าใจแล้ว หรือเป็นเพราะความสำคัญของคำทั้งสองนี้ต่างกัน อย่างไรก็ตามความหมายของคำว่า “ชาววัง” ที่ให้ไว้ในที่นี้ ก็ได้เป็นการให้ความหมายในลักษณะกดทับ “ชาวบ้าน” เป็นเพียงแต่หมายถึง “พวกผู้หญิงที่อยู่ในวัง”⁴² เท่านั้น จึงอาจเข้าใจได้ว่าการที่ไม่มีคำว่า “ชาวบ้าน” ปรากฏในพจนานุกรมฉบับนี้ เป็นเพราะคำว่า “ชาวบ้าน” นั้นออกจะสามัญเกินไปที่จะพูดถึง อย่างไรก็ตาม แม้ไม่อาจสรุปจากหลักฐานชิ้นนี้ได้ว่า การที่ไม่มีคำว่า “ชาวบ้าน” ปรากฏในพจนานุกรมฉบับนี้เป็นเพราะว่าคนส่วนใหญ่ในยุคนี้รับรู้คำว่า “ชาวบ้าน” ในความแ่งลบเสียแล้วจึงหลีกเลี่ยงที่จะพูดถึงความหมายของคำดังกล่าว กระนั้นก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าน่าจะมีไต่กลางการรับรู้ภาพของเมืองและชนบทอย่างเหลือมล้ำเกิดขึ้นแล้ว โดยเห็นได้จากการบัญญัติคำว่า “บ้านนอก” ขึ้นและบรรจุไว้ในพจนานุกรมฉบับนี้ โดยให้ความหมายว่า เป็น “เขตพื้นเมืองหลวงออกไป”⁴³ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความคิดที่มองเมืองเป็นศูนย์กลาง และเคำรางความคิดในการมองเมืองว่าดีกว่าชนบท

ส่วนพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ก็ให้ความหมายคำว่า “ชาว” และ “บ้าน” ไว้ไม่ต่างกันว่า ชาว⁴⁴ เป็นคำนาม (น.) หมายถึง “กลุ่มคนที่มีเชื้อชาติเดียวกัน เช่น ชาวไทย ชาวจีน หรืออยู่ในถิ่นเดียวกัน เช่น ชาวเมือง ชาวชนบท หรือมีอาชีพอย่างเดียวกัน เช่น ชาวไร่ ชาวนา ชาวประมง นับถือศาสนาร่วมกัน เช่น ชาวพุทธ ชาวคริสต์” ส่วนคำว่า บ้าน⁴⁵ นั้นหากเป็นคำนาม (น.) หมายถึง “ที่อยู่ ...สิ่งปลูกสร้างสำหรับเป็นที่อยู่อาศัย เช่น บ้านพักตากอากาศ บ้านเช่า บริเวณที่เรือนตั้งอยู่เช่น เขตบ้าน หมู่บ้าน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ถิ่นที่มีมนุษย์อยู่ ...รวมถึงแพหรือเรือ

⁴⁰ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 . (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองธรรม, 2505) หน้า 336.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 538.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 336.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 538.

⁴⁴ ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 . (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์, 2546) หน้า 361.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 623.

ซึ่งจัดเป็นประจำหรือสถานที่ หรือยานพาหนะอื่นซึ่งใช้เป็นที่อยู่อาศัยประจำได้ด้วย” หากเป็นคำวิเศษณ์ (ว.) จะหมายถึง “ที่มีอยู่ตามบ้าน เช่น หนูป้าน คู่กับหนูนา หรือที่เลี้ยงไว้ เช่น หมูบ้านคู่กับหนูป้า”

ปฏิเสธไม่ได้ว่าพจนานุกรมแต่ละยุคก็จะสะท้อนมุมมองของคนในยุคสมัยนั้นๆ การที่ไม่ปรากฏคำว่า “ชาวบ้าน” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานทั้งสองฉบับเช่นนี้ จึงน่าจะสนใจว่าอาจจะเริ่มมีความเข้าใจต่อคำว่า “ชาวบ้าน” ในแง่ลบหรือในแง่ที่ไม่เป็นทางการเกิดขึ้นในสังคมแล้ว จึงทำให้การระบุคำที่ไม่เป็นทางการเป็นเรื่องที่ไม่จำเป็น ในขณะที่ การระบุคำที่มีความหมายในแง่ลบและตีตราแม้จะเป็นสิ่งที่รับรู้กันแต่ก็เป็นสิ่งที่ระบุลงไปได้ยาก

แม้ว่าเมื่อลองรวมเอาความหมายของคำว่า “ชาว” และ “บ้าน” เข้าด้วยกันแล้วจะให้ภาพของกลุ่มคนที่มีเชื้อชาติเดียวกัน มีอาชีพอย่างเดียวกันและมีวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน ที่ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในถิ่นเดียวกันในลักษณะของ “บ้าน” หรือ “หมู่บ้าน” ก็พบว่าไม่ต่างไปจากนิยามของชาวบ้านที่ปรากฏในอักขรวิธานศรึบท์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าความหมายโดยคำศัพท์ของคำว่า “ชาว-บ้าน” นั้นไม่ได้มีความหมายในแง่ลบแต่อย่างใด เป็นคำที่ใช้เรียกกลุ่มคนหนึ่งๆแบบโดยทั่วไปเท่านั้น แต่การที่ไม่ปรากฏคำว่า “ชาวบ้าน” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานนั้น น่าจะสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ความหมายของคำดังกล่าวในสังคมว่าเกิดขึ้นแล้ว

นอกเหนือจากจะไม่ปรากฏคำว่า “ชาวบ้าน” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานแล้ว หลักฐานหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ก็คือ การเปลี่ยนแปลงการระบุความหมายของคำว่า “บ้าน” และ “เรือน” ซึ่งเคลื่อนออกไปจากเดิมที่ “บ้าน” หมายถึงหมู่บ้านซึ่งรวมไปถึงอาณาบริเวณรอบ ๆ ตัวบ้านที่เรียกว่า “เรือน” มาสู่การเข้าใจกันว่าตัวเรือนนั่นเองที่เป็น “บ้าน” อาคารที่อยู่อาศัยหรือสิ่งปลูกสร้างเพื่ออยู่อาศัยเท่านั้นที่เป็น “บ้าน”⁴⁶ ซึ่งผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ความเข้าใจเช่นนี้ทำให้ความหลากหลายของคำว่า “บ้าน” ลดลงไปไม่น้อยจากเดิมที่พจนานุกรมฉบับหมอบรัดเลมีการหลีกคำและความหมายของคำว่า “บ้าน” ออกตามพื้นที่ต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญแก่ บ้าน และ ชาวบ้าน

ซึ่งเรื่องนี้ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะการที่บ้านหรือหมู่บ้านในยุคนี้ได้ถูกผนวกเข้ามาเป็นหน่วยหนึ่งของการปกครองของรัฐชาติแล้ว มิได้เป็นพื้นที่อิสระปกครองตนเองเช่นแต่ก่อนอีกต่อไป ด้วยเหตุนี้ความหลากหลายของบ้านจึงไม่จำเป็น ทั้งยังเป็นอุปสรรคต่อการสร้างเอกภาพทางการปกครอง ดังนั้นคนปัจจุบันจึงมีการรับรู้ที่ “บ้าน” เป็นเพียงที่อยู่อาศัย ส่วนหมู่บ้านก็เป็นหน่วยการปกครองหนึ่งเท่านั้นที่ขึ้นอยู่กับส่วนกลางเท่านั้น และโดยที่มีความแตกต่างจากเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของความเจริญ เรื่องนี้สังเกตได้จากการที่เริ่มมีคำใหม่ ๆ เกี่ยวกับคำว่า “บ้าน” เกิดขึ้น ที่ให้ภาพของบ้านและหมู่บ้านในแง่ลบ เช่น คำว่า **บ้านนอกชอกนา**

⁴⁶ ศรีสักดิ์ วัลลิโกดม. เรือนไทย บ้านไทย. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2543). ; แบริดเลย์, อักขรวิธานศรึบท์. หน้า 369.

, บ้านนอกคอกนา หรือ บ้านไร่ปลายนา ที่หมายถึง ถิ่นที่อยู่ห่างไกลการพัฒนา เพราะอยู่ไกลจากเมืองหลวง เป็นชนบท เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า “บ้าน” และ “เมือง” เริ่มมีความหมายแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญมากขึ้น และจากจุดนี้เองอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ที่หมายถึงคนที่อยู่รวมกันในท้องถิ่นที่ไม่ใช่ “เมือง” แต่เดิม เริ่มมีความหมายในแง่ลบ กล่าวคือ พ่วงติดความหมายในแง่ของความห่างไกลการพัฒนาไปด้วย อันส่งผลให้ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” มีนัยของการดูถูกอย่างที่เรารับรู้กันในปัจจุบันซึ่งแต่เดิมไม่เคยมี

3.1.2. ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” จากงานทางวิชาการ

สำหรับคำว่า “ชาวบ้าน” ในทางวิชาการแล้ว มักจะปรากฏอยู่ในงานที่ทำการศึกษารื่องหมู่บ้าน และ ชุมชน

งานที่มีการพูดถึง “ชาวบ้าน” อย่างชัดเจนชิ้นแรก ๆ นั้น ต้องยกให้แก่งานของพระยาอนุমানราชธน หรือที่ใช้นามปากกาว่า เสฐียรโกเศศ ซึ่งเป็นการรวบรวมเรียบเรียงเรื่องของ “ชาวบ้าน” ขึ้นจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน ซึ่งงานของพระยาอนุমানราชธน ที่เขียนเกี่ยวกับชาวบ้าน และ วิถีชาวบ้าน มีอยู่หลายชิ้น แต่งานชิ้นที่ผู้วิจัยจะนำมากล่าวถึงในที่นี้คือเรื่อง **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน** เพราะมีการกล่าวถึงคำว่า “บ้าน” “เมือง” และ “ชาวบ้าน” “ชาวเมือง” เอาไว้ค่อนข้างชัดเจน

ในงานชิ้นนี้ พระยาอนุমানราชธน กล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ของ “ชาวบ้าน” ว่าอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านไม่มีคนมั่งมีอย่างเหลือล้นหรือมีคนยากจนถึงขั้นแค้น คนในหมู่บ้านมีฐานะไม่แตกต่างกันนัก คนแต่ก่อนไม่จำเป็นต้องสะสมเงินทองไว้เพราะในน้ำมีปลาในนามีข้าว ถ้าขาดเหลือสิ่งใดก็แลกเปลี่ยนชั่งกันอย่างและข้าวเป็นต้น เรียกได้ว่าสามารถยังชีพได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะที่ดินสำหรับทำกินเป็นไร่นายังไม่มีราคาแพงวอด ที่รกร้างว่างเปล่าที่เรียกว่า **ป่า** ยังมีอยู่มาก ที่ดินยังไม่ถือเป็นทรัพย์สินส่วนตัวแต่ถือเป็นทรัพย์สินกลางของสมาชิกในครอบครัว สำหรับเป็นที่อาศัยทำกิน ใครต้องการทำกินก็ใช้กำลังบุกเบิกเอาไม่ต้องซื้อหาด้วยเหตุนี้เพียงแต่ขยันขันแข็งเท่านั้น หนักเอาเบาผู้ก็ไม่อดตาย อย่างไรก็ตามสิ่งนั้นก็จริงแต่ในสมัยก่อน “...ไม่ใช่เดี๋ยวนี้ ซึ่งไม่มีวิชาความรู้ลำบาก เพราะสิ่งแวดล้อมทางสังคมบังคับ...”⁴⁷

ในส่วนของ การปกครองของหมู่บ้าน พระยาอนุমানราชธน อธิบายว่า จะมีลักษณะการปกครองแบบพ่อปกครองลูก “...ผู้ใดซึ่งคนในบ้านในเมืองยกย่องขึ้น ให้เป็นผู้ดูแลทุกข์สุขของชาวบ้านชาวเมือง... ผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นพ่อบ้านพ่อเมืองโดยตรง คนอื่น ๆ ในบ้านในเมืองนั้นก็เป็นผู้ลูกบ้านและลูกเมืองโดยปริยาย...” คนไทยนั้นรักอิสระเสรี สิ่งที่เขาจะเป็นเครื่องบังคับใจให้อยู่ใน

⁴⁷ เสฐียรโกเศศ. ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. (พระนคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2510). หน้า 54-55, 61.

ระเบียบวินัยไม่ให้ประพฤติเลยขอบเขต ก็คือ “จารีตประเพณี” อันเป็นวินัยและกฎหมายของคนแต่ก่อน ซึ่งรู้จักกันอยู่โดยปริยาย⁴⁸ กระนั้น แม้จะรักอิสระเสรีแต่ด้วยสภาพสังคมและภัยธรรมชาติ ก็บีบบังคับให้ชาวบ้านสามารถรวมตัวกันได้บางครั้งเพื่อความอยู่รอด

ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่าง “บ้าน” กับ “เมือง” นั้น ไม่ได้มีลักษณะที่เป็นการกำกับควบคุมดูแลเช่นปัจจุบัน แต่เป็นไปในลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน กล่าวคือ ในขณะที่บ้านไม่ได้มีกำลังมีรั้วหรือกำแพงเมืองกีดกันเข้าศึกเช่นเมือง บ้านก็ต้องพึ่งพาเมืองในเรื่องของการรักษาความปลอดภัย แต่เมืองก็ได้ประโยชน์จากบ้านในเรื่องของข้าวปลาอาหารและทรัพยากร ซึ่งเป็นลักษณะของการพึ่งพาต่างตอบแทน เมืองไม่ได้มีอำนาจเหนือบ้านไม่สามารถเข้าไปกำกับการปกครองของบ้านได้ งานสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น การสร้างวัด สร้างถนน ศาลา ชาวบ้านก็จะร่วมแรงร่วมใจทำกัน เพราะทุกคนเห็นประโยชน์ในการสร้างสิ่งเหล่านี้⁴⁹ มิได้เกี่ยวข้องกับเมืองมาจัดทำให้หรือบังคับให้ทำแต่อย่างใด หากเมืองจะเกี่ยวข้องก็แต่คอยกำกับกตিকাที่ชาวบ้านตกลงทำพร้อมกันและให้เมืองคอยระงับข้อพิพาทเท่านั้น

จากงานของพระยาอนุนุมาณราชชนช้างต้น สะท้อนให้เห็นภาพของ “ชาวบ้าน” ได้ว่า “ชาวบ้าน” คือ กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนมาก โดยเป็นไปเพื่อการยังชีพมิใช่เพื่อเงินตราหรือแสวงหากำไร ในขณะที่บ้านก็มีความเป็นอิสระจากเมือง ชาวบ้านและชาวเมืองมีวิถีชีวิตที่อิสระจากกัน และมีได้วิถีชีวิตที่แตกต่างกันเชิงเปรียบเทียบดังเช่นปัจจุบัน

งานเรื่อง **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน** ของพระยาอนุนุมาณราชชนช้างต้น มีอิทธิพลต่องานทางวิชาการอีกหลาย ๆ ชิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่นำโดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองให้ภาพของชาวบ้านไม่แตกต่างจากที่พระยาอนุนุมาณราชชน ให้ไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของความสามารถในการยังชีพและพึ่งพาตนเองได้เป็นอย่างดีของชาวบ้าน และโดยที่หมู่บ้านอาจจะไม่เปลี่ยนแปลงไปเลยหากไม่มีภัยคุกคามจากภายนอก

สำนักนี้ให้ภาพของ “ชาวบ้าน” หมายถึงคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านอันเป็นหน่วยทางสังคมที่มีรูปแบบทางวัฒนธรรมเป็นของตัวเอง คำว่า “บ้าน” เป็นคำไทยโบราณ แปลว่า หมู่บ้าน ในสมัยโบราณ คำว่า “ไทบ้าน” แปลว่า ชาวบ้าน คือคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นที่อยู่ของคนธรรมดาสามัญ ต่างจาก “ไทเมือง” ก็ตรงที่เป็นคนอยู่ในเมือง ซึ่งเป็นที่ทำการปกครอง

ฉัตรทิพย์ กล่าวว่า แต่เดิมคำว่า “ชาวบ้าน” ไม่ได้มีความหมายในเชิงดูถูกเหยียดหยามเช่นปัจจุบัน อีกทั้งเมื่อพูดถึงหมู่บ้านในทางกายภาพเราจะนึกถึง **ชุมชน** ที่มีกาจัดตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มประกอบด้วยกลุ่มบ้านจำนวนหนึ่ง ช่วยเหลือกัน การเป็นชุมชนเช่นนี้นำมาสู่ความหมายอีก

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57.

ความหมายของชาวบ้านว่าหมายถึง คนทั่วไป หรือคนอื่นในสังคม ดังปรากฏในสำนวนที่ว่า “ทำอย่างนี้ ไม่กลัวชาวบ้านนินทาหรือ” “ทำไมชอบยุ่งเรื่องชาวบ้าน” อันสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับคนอื่น ๆ ในชุมชนอันทำให้การกระทำของคน ๆ หนึ่งย่อมอยู่ในสายตาของคนในชุมชน การกระทำของบุคคลจึงถูกควบคุมด้วย ทัศนคติ ความเห็น และกฎเกณฑ์ของคนในชุมชนนั้นๆ คำว่า “ชาวบ้าน” จึงเป็นอีกคำที่ใช้ในการกำกับสังคมได้ประการหนึ่งภายใต้ความหมายที่หมายถึงบุคคลทั่วไป จะเห็นได้ว่า โดยรากและประวัติของคำว่า “ชาวบ้าน” แล้วไม่ได้มีความหมายในเชิง **ดูถูก** แต่อย่างใด⁵⁰

กล่าวโดยสรุป “ชาวบ้าน” ในสายตาของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองนั้น มีภาพของความ เป็นอุดมคติสูงมาก ซึ่งนับเป็นภาพใหญ่อีกหนึ่งภาพที่เมื่อพูดถึง “ชาวบ้าน” แล้วสังคมส่วนใหญ่จะนึกถึง “ชาวบ้าน” ในชนบททันที ที่ตามมาด้วยภาพของความเอื้ออาทรอารีอารอบต่อกัน โดยที่ กระทั่งปัจจุบันสำนวนนี้ก็ยังไม่เปลี่ยนคำอธิบายเรื่องความไม่เปลี่ยนแปลงของสังคมหมู่บ้านและ ชาวบ้าน โดยอธิบายเรื่องดังกล่าวด้วยความหนักของการเปลี่ยนแปลงของสังคมหมู่บ้าน ซึ่งเรื่อง ดังกล่าวคงไม่อาจอธิบายได้ว่า สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองกำลังพยายามให้ภาพบนความเป็นจริงของสังคมหมู่บ้านอย่างเที่ยงตรง แต่น่าจะเป็นการพยายามรักษาคำอธิบายในเชิงยุทธศาสตร์ (strategy) ไว้มากกว่า ดังจะเห็นได้ว่า สำนักนี้พยายามเรียกร้องให้สังคมหันกลับมาให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เคยช่วยให้หมู่บ้านและชาวบ้านในหมู่บ้านสามารถมีชีวิตอยู่ได้อย่างสงบและเป็นสุขเรื่อยมาในอดีต

ซึ่งแม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าการพยายามคงไว้ซึ่งคำอธิบายเกี่ยวกับหมู่บ้านและชาวบ้านในแง่ บวกของสำนักนี้ด้วยการนำเอาปัจจัยภายนอกมาเกี่ยวข้องกับการอธิบายการเปลี่ยนแปลงให้หน่อย ที่สุด จะสามารถช่วยสร้างจุดยืนหรือรากให้แก่ “ชาวบ้าน” และส่งเสริมภาพลักษณ์ในแง่บวกแก่ “ชาวบ้าน” กระนั้นก็นำมาสู่การถกเถียงว่า “ชาวบ้าน” และหมู่บ้านมีคุณลักษณะของความเป็น อุดมคติเช่นนั้นจริงเพียงไร ซึ่งงานสายที่เข้ามาได้เถียงคุณสมบัติของ “ชาวบ้าน” ในลักษณะ ดังกล่าวที่สำคัญก็คือสายที่ลงไปศึกษาหมู่บ้านในเชิงประจักษ์ ซึ่งงานที่สำคัญก็คือ งานเรื่อง หมู่บ้าน บางชั้น ของ Lauriston Sharp และ Lucien M. Hanks (1978) ที่หมู่บ้านบางชั้น(Bang Chan : Social History of a Rural Community)⁵¹ (ปัจจุบันอยู่เขตมีนบุรี กรุงเทพฯ) ที่ปฏิเสธ เรื่องการมีอยู่ของชุมชนหมู่บ้านอย่างสิ้นเชิง โดยที่กล่าวว่าพวกเขาไม่พบความเป็นชุมชนใน หมู่บ้านและไม่พบความสามารถรวมตัวกันได้ของชาวบ้านเนื่องจากหมู่บ้านมีลักษณะของ โครงสร้างแบบหลวม (Loosely Structure Social System)

⁵⁰ สุวรรณ สถาอาพันธ์ และ เนื่องน้อย บุญยเนตร. *ความคิดและภูมิปัญญาไทย คำ : ร่องรอยความคิด ความเชื่อไทย*. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535). ; ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. *บ้านและเมือง*. (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2529).

⁵¹ อ้างใน อาพันธ์ กาญจนพันธุ์, “หมู่บ้านสังคมไทย : ข้อโต้แย้งทางความคิด,” ใน จรัญ โฆษณานันท์, *วิถีสังคมไทย : สรรนิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์*. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิเด็ก, 2543) หน้า 335.

อย่างไรก็ตามสำนักนี้ก็ยังไม่ได้มองภาพของ “ชาวบ้าน” ในแง่ลบ งานที่มองชาวบ้านในแง่ลบอย่างชัดเจนคือ งานของ Edward Banfield (1958) และ George M. Foster (1965) แม้จะเป็นงานที่ลงไปศึกษาหมู่บ้านเชิงประจักษ์เช่นเดียวกับงานของ Sharp และ Hanks แต่ทั้งคู่ไม่ได้พบแต่เพียงความไม่มีชุมชนและโครงสร้างที่หลวมของหมู่บ้านเท่านั้น แต่ให้ภาพของ “ชาวบ้าน” ในแง่ลบภายใต้คำอธิบายเรื่องวัฒนธรรมความยากจน (Culture of poverty) ด้วย กล่าวคือ พวกเขาถือว่า “ชาวบ้าน” เป็นพวกไม่มีเหตุผล และเพราะมีวัฒนธรรมความยากจน จึงทำให้ เป็นพวกที่หมกมุ่นกับเรื่องโชคลาง ชอบเล่นการพนัน และซี้เกียจ เป็นต้น ในเวลาได้เลี้ยวกันก็มีงานทางวิชาการที่ออกมาให้คำอธิบายต่อหมู่บ้านและ “ชาวบ้าน” อีกหลายลักษณะโดยประเด็นที่สำคัญที่ถกเถียงกันก็มี ชาวบ้านมีลักษณะด้านบวกหรือด้านลบ, ชาวบ้านมีความสามารถในการรวมตัวกันได้หรือไม่ และมีความเป็นชุมชนในหมู่บ้านหรือไม่⁵²

งานของอานันท์ กาญจนพันธุ์ เรื่อง **หมู่บ้านในสังคมไทย : ข้อโต้แย้งทางความคิด** ซึ่งเป็นการสรุปผลการศึกษาเกี่ยวกับหมู่บ้านที่ผ่านมา เผยให้เห็นความหลากหลายของการศึกษาเรื่องหมู่บ้านได้เป็นอย่างดี อานันท์กล่าวว่า ความเข้าใจในเรื่องชุมชนหมู่บ้านและ “ชาวบ้าน” นั้นมีอยู่หลายกลุ่ม ซึ่งสามารถจัดกลุ่มออกมาได้ 4 กลุ่มคำอธิบาย คือ การศึกษาเชิงคุณค่า (normative study) 2. การศึกษาเชิงประจักษ์ (empirical study) 3. การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ (historical study) และ 4. การศึกษาเชิงวาทกรรม (discourse study)

โดยที่กลุ่มคุณค่านั้น จะเป็นกลุ่มที่เน้นภาพของความเป็นชุมชนหมู่บ้านและสายสัมพันธ์อันแนบแน่นรวมถึงภาพของความเป็นผู้ที่มีจิตใจงดงามเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของ “ชาวบ้าน” โดยกลุ่มที่ให้ภาพของความเชิงคุณค่านี้ที่สำคัญก็คือ รัฐ กระนั้น ภาพของหมู่บ้านในเชิงคุณค่านั้นก็เป็นภาพที่รัฐเพ่งให้ไว้ภายหลังจากที่รัฐเริ่มเล็งเห็นความสำคัญของการสร้างชาติแล้ว⁵³ นอกจากรัฐแล้วนักวิชาการกลุ่มคุณค่าคนอื่น ๆ ที่สำคัญที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ก็มีอาทิ Kingshill (1965) ที่เข้าไปศึกษาหมู่บ้านกุ้แดง จ. เชียงใหม่และให้ภาพของหมู่บ้านออกมาเป็นชุมชนพื้นบ้านที่มีคุณค่าทางจิตใจอย่างละเอียด Robert Redfield ที่ให้ภาพของหมู่บ้านในเชิงอุดมคติ โดยมองว่าหมู่บ้านเป็นหน่วยอิสระและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีวัฒนธรรมที่มีคุณค่าสำหรับจิตใจ สำหรับนักวิชาการคนไทยที่จัดอยู่ในกลุ่มคุณค่านี้นั้น คนสำคัญคือ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ ที่สนับสนุนแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเพื่อต่อต้านการใช้อำนาจรัฐ⁵⁴ นอกจากนั้นก็รวมไปถึงนักวิชาการสายนัก

⁵² เรื่องเดียวกัน. หน้า 335.

⁵³ Thongchai Winichakul, 1993 “The Other Within : Ethnography and Travel Literature from Bangkok Metropolis to its Periphery in the late Nineteenth Century Siam”, A paper presented at the 5th International Conference on Thai Studies, (University of London). ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์. เรื่องเดียวกัน, หน้า 330.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 330-334.

เคลื่อนไหวด้วย ที่มักให้ภาพในเชิงอุดมคติแก่หมู่บ้านและชาวบ้านเพื่อผลในการต่อสู้เชิงยุทธศาสตร์

ในขณะที่กลุ่มที่ทำการศึกษาระดับปริญญา จะให้ภาพของหมู่บ้านที่ค่อนข้างมีความหลากหลายมากขึ้น เช่น เริ่มมีการพูดถึงความเป็นชุมชนของหมู่บ้าน รวมไปถึงภาพลักษณ์ในด้านอื่น ๆ ของชาวบ้าน เช่น การมองชาวบ้านว่าไม่ได้มีความเชื่อเพื่อเป็นมิตรแต่เป็นพวกที่เห็นแก่ประโยชน์เฉพาะหน้าและมักแย่งชิงกันในเรื่องทรัพยากรไม่สามารถรวมตัวกันได้ อย่าง Edward Banfield (1958) และ George M. Foster (1965) หรือรวมตัวกันไม่ได้เลยเช่น Kemp (1991) เป็นต้น ซึ่งเริ่มให้ภาพของ “ชาวบ้าน” ที่หลากหลายมากขึ้น อย่างไรก็ตาม อานันท์ให้ความเห็นว่าเป็นต้น ซึ่งเริ่มให้ภาพของ “ชาวบ้าน” ในแง่เลวร้ายที่ตรงข้ามกับภาพอุดมคติที่กลุ่มคุณค่าให้ไว้ นั้น ได้ครอบงำความคิดทางวิชาการของไทยมานานจนจบจน พ.ศ. 2510 ซึ่งตามความเห็นของผู้วิจัยแล้วภาพลักษณ์ที่เลวร้ายของ “ชาวบ้าน” เกิดขึ้นก่อนภาพลักษณ์ในแง่บวกด้วยซ้ำ นับตั้งแต่ยุคของการสร้างชาติภายใต้ยุทธศาสตร์สร้างควมศิวิไลซ์แก่กรุงเทพฯ ให้ได้ในเวลาอันรวดเร็ว กระทั่งภายหลังจากที่เริ่มมีแนวอุดมการณ์สังคมนิยมเข้ามาทำทลายการสร้างควมศิวิไลซ์ที่กระจุกตัวอยู่เฉพาะในเมืองและชนชั้นกลางและชั้นสูงของกลุ่มที่นิยมอุดมการณ์คอมมิวนิสต์แล้วนั้น ภาพลักษณ์ของ “ชาวบ้าน” จึงเริ่มถูกมองในแง่บวกมากขึ้น กระทั่งกลายเป็นภาพในเชิงอุดมคติประการหนึ่งในปัจจุบัน

ในส่วนของกลุ่มศึกษาเชิงประวัติศาสตร์นั้น มีแนวโน้มที่จะเป็นการลงไปศึกษาในพื้นที่เชิงประจักษ์เช่นกัน โดยส่วนใหญ่มักให้คำอธิบายไปในแง่มุมมองของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น งานที่สำคัญก็เช่นงานของ ธิดา สาระยา เรื่อง **กว่าจะเป็นคนไทย** และ **ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น** และ ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม เช่นงานเรื่อง **เรือนไทย บ้านไทย, แอ่งอารยะธรรมอีสานฯ และ สยามประเทศ : ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม** เป็นต้น ซึ่งเป็นการลงไปทำงานในพื้นที่เชิงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ซึ่งภาพที่ได้มักเป็นเรื่องของความเป็นอิสระของชุมชนหมู่บ้าน และความสามารถในการพึ่งพาตนเองได้ของชาวบ้าน มีความเป็นอิสระจากเมืองแต่ไม่ได้ตัดความสัมพันธ์จากเมือง กระนั้น ก็มีงานของแคทเธอรีน โบวี เรื่อง **Peasant Perspectives on the Political Economy of Northern Thai Kingdom of Chiang Mai in the Nineteenth Century.** (1988) ที่ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้าน แล้วพบว่าชาวบ้านไม่ได้มีความเป็นอยู่ที่พอเพียง ทั้งยังคลาดแคลน โดยนำเสนอผ่านการศึกษาเรื่องผ้า ว่ามีชาวบ้านจำนวนมากที่ขาดแคลนเครื่องนุ่งห่มต้องสวมใส่ผ้าขาดวิน

ในขณะที่กลุ่มสุดท้ายคือการศึกษาเชิงวาทกรรม ซึ่งการนำเอาความคิดวาทกรรมมาศึกษาเรื่องหมู่บ้านนั้นนับว่าเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อไม่นาน โดยเป้าหมายสำคัญคือเพื่อสร้างความสามารถในการ

ปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจให้แก่ชาวบ้านผ่านการสร้างวาทกรรม งานกลุ่มนี้ไม่สนใจว่า “ชาวบ้าน” จริง ๆ จะเป็นเช่นไรเท่ากับจะปรับความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่างรัฐและหมู่บ้าน ชาวบ้านให้หมดไปได้อย่างไร ซึ่งนักวิชาการที่สำคัญของกลุ่มนี้ก็คือ Andrew Turton (1984) ซึ่งได้รับแนวคิดจากนักคิด 3 คนคือ Antonio Gramsci, Raymond Williams และ Michel Foucault นักวิชาการคนสำคัญอีกคนหรือของกลุ่มนี้คือ Philip Hirsch (1990)⁵⁵

จากข้างต้นโดยอาศัยข้อสรุปจากงานของอานันท์ที่แบ่งกลุ่มของการศึกษาเรื่องชาวบ้าน ออกเป็น 4 นั้น เมื่อพิจารณาจากเนื้อหา (ซึ่งอานันท์ก็กล่าวว่าใช้การแบ่งโดยวิธีการศึกษา) ผู้วิจัย สามารถสรุปได้ว่า การศึกษาเกี่ยวกับหมู่บ้านและภาพลักษณ์ของ “ชาวบ้าน” ที่งานวิชาการต่าง ๆ ให้ไว้นั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มด้วยกันคือ กลุ่มที่มองชาวบ้านในแง่บวก แง่ลบ และ ในแง่ที่ไม่สนใจว่าชาวบ้านและหมู่บ้านจริง ๆ จะเป็นเช่นไร แต่ที่สนใจก็คือ การเลือกที่จะอธิบาย ชาวบ้านและหมู่บ้านว่าเป็นอย่างไรดีจึงจะเป็นประโยชน์ หรือก็คือกลุ่มวาทกรรมนั่นเอง

3.1.3 ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” จากสื่อหนังสือพิมพ์และอินเทอร์เน็ต

จากการศึกษางานทางวิชาการข้างต้น ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า งานเหล่านี้ให้ภาพของ หมู่บ้านและชาวบ้านออกมาเป็น 3 ภาพใหญ่ ๆ คือ ภาพของอุดมคติ มายาคติ และภาพกลาง ๆ ซึ่งต้องยอมรับว่างานทางวิชาการคือปัจจัยสำคัญที่จะสร้างความเข้าใจในเรื่องหนึ่งๆ ต่อสังคมในฐานะขององค์ความรู้ที่อาจจะถ่ายทอดผ่านงานทางวิชาการ ผ่านการสอนในห้องเรียน ผ่านการให้ สัมภาษณ์ของนักวิชาการตามสื่อต่างๆ หรือในฐานะของเครื่องมือในการปกครองของรัฐ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เรื่องดังกล่าวก็ยังจำเป็นต้องตรวจสอบว่า จริงๆ แล้วสังคมเข้าใจคำว่า “ชาวบ้าน” ไป ในแง่ใด สอดคล้องหรือขัดแย้งกับงานทางวิชาการและคำอธิบายของรัฐต่อคำดังกล่าวหรือไม่ เพราะนอกจากจะช่วยสะท้อนให้เห็นได้ส่วนหนึ่งว่า ผู้มีอำนาจสามารถครอบงำอุดมการณ์วาท กรรมต่อสังคมได้มากเพียงไร ความเข้าใจของสังคมต่อคำว่า “ชาวบ้าน” ตรงนี้ ก็ยังเป็นปัจจัย สำคัญที่สามารถนำไปวิเคราะห์ปฏิบัติการทางวาทกรรมของคำว่า “ชาวบ้าน” ที่มีต่อทั้งชาวบ้าน และผู้คนในสังคมต่อไปได้ด้วย สำหรับการศึกษาคำความเข้าใจของสังคมต่อคำดังกล่าวในที่นี้ผู้วิจัย เลือกใช้การสำรวจความเข้าใจผ่านการใช้คำว่า “ชาวบ้าน” ที่ปรากฏตามหน้าหนังสือพิมพ์และ อินเทอร์เน็ต

จากการสำรวจโดยการโพสต์คำถามเรื่อง “ชาวบ้าน คือ ใคร” ในเว็บไซต์ไพล์ มีผู้เข้ามาตอบ 50 คน ความเห็นของคนส่วนใหญ่ ให้ภาพของคำว่า “ชาวบ้าน” ในแง่ลบ กล่าวคือ แม้จะมองว่า ชาวบ้านคือผู้ที่อยู่ต่างจังหวัด ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มักมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ กระนั้นก็มอง ว่ามักเป็นผู้ที่ด้อยโอกาส ด้อยการศึกษา และยากจน ... ซึ่งคำตอบจากเว็บไซต์ดังกล่าวสอดคล้อง

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน. หน้า 347.

กับคำตอบของผู้ที่เข้ามาตอบกระทู้ที่โพสต์โดยผู้ใช้นามว่า 'New Democracy' เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2550 ที่ถามว่า คำว่า "ชาวบ้าน" สำหรับคุณแล้ว หมายถึงใคร⁵⁶ ซึ่งมีผู้ตอบกระทู้นี้ทั้งสิ้นจำนวน 25 คน โดยคำตอบของผู้ที่เข้ามาตอบกระทู้ดังกล่าวนี้ ปรากฏว่ามีนัยที่ไม่ต่างจากข้อมูลของผู้ที่ตอบกระทู้ของผู้วิจัยในเว็บไฮไฟว์ กล่าวคือ โดยส่วนใหญ่ยังมอง "ชาวบ้าน" ว่ามักเป็นผู้ที่มีลักษณะด้อยกว่าชาวเมือง ทั้งในด้านทรัพยากร

ขณะที่ จากการศึกษาเนื้อหาและการเลือกใช้คำว่า "ชาวบ้าน" ในหนังสือพิมพ์ ก็พบว่า หนังสือพิมพ์เลือกใช้คำว่า "ชาวบ้าน" ในบางวาระโอกาส สลับกับการใช้คำว่า "ประชาชน" โดยบริบทของข่าวที่จะเลือกใช้คำว่า "ชาวบ้าน" นั้น มักจะใช้เมื่อต้องกล่าวถึงเรื่องความเดือดร้อนหรือเมื่อต้องบรรยายถึงสถานการณ์การถูกเอาเปรียบ ความโกลาหล การเดินขบวน เป็นต้น เช่น พาดหัวข่าวที่ว่า "ชาวบ้านขู่ว่าจะปล่อยลูกโป่งปนสุวรรณภูมิ"⁵⁷ "ชาวบ้านรอบสุวรรณภูมิจี้รัฐแก้ปัญหา"⁵⁸ และ "เดือนชาวบ้านปล่อยลูกโป่งกวนการบินระวังเจอาญา"⁵⁹ เป็นต้น ขณะที่ การเลือกใช้คำว่า "ประชาชน" มากกว่าเมื่อจะกล่าวถึงเนื้อหาที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสิทธิต่าง ๆ เช่น "เอแบคโพลล์เผยปชช.อยากเห็นการเลือกตั้งใน3เดือน"⁶⁰ "ประชุมส.ส.ร.เร่งให้ประชาชนรับร่างรธน."⁶¹ "ปชช.อยากให้ทำโพลการเมืองมากที่สุด"⁶² หรือ "ปชป.ห่วงนายกฯส่งสัญญาณผิด ต้องทบทวนท่าที"⁶³ เป็นต้น

ผลจากการสำรวจวรรณกรรมเกี่ยวกับความหมายของคำว่า "ชาวบ้าน" ข้างต้น สรุปได้ว่า แม้จะพบว่ามีการให้ความหมายของคำว่า "ชาวบ้าน" หลากหลาย อย่างไรก็ตาม ก็ยังอาจแบ่งการรับรู้ความหมายของคำว่า "ชาวบ้าน" ออกได้เป็น 3 แง่ใหญ่ ๆ คือ แง่ บวก ลบ และ ในแง่ของการเป็นคนทั่วไป กระนั้น ความเห็นเกี่ยวกับความหมายของคำว่า "ชาวบ้าน" ที่สังคมรับรู้ส่วนใหญ่ก็ค่อนข้างไปในแง่ลบ ซึ่งน่าสังเกตว่าความเห็นในแง่ลบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเชิงที่เห็นว่าชาวบ้านเป็นพวกที่น่าสงสาร ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของรัฐที่มีต่อ "ชาวบ้าน" ที่ปรากฏอยู่ในนโยบายเรื่องการพัฒนาชนบทที่ตั้งอยู่บนฐานคติที่มองว่า "ชาวบ้าน" เป็นผู้ด้อยศักยภาพที่ต้องรอความช่วยเหลือจากรัฐ เรื่องนี้จึงน่าสนใจว่าภาพลักษณ์ในแง่ลบต่อ "ชาวบ้าน" ที่ปรากฏในการแสดง

⁵⁶ New Democracy. "คำว่า 'ชาวบ้าน' สำหรับคุณแล้วหมายถึงใคร," [online] เว็บบอร์ดฟ้าเดียวกัน. http://www.sameskybooks.org/board/index.php?sho_wtopic=4723. [03-05-2551]

⁵⁷ "ชาวบ้านขู่ว่าจะปล่อยลูกโป่งปนสุวรรณภูมิ," [online] โพสต์ทูเดย์ www.posttoday.com. [02/11/2550]

⁵⁸ "ชาวบ้านรอบสุวรรณภูมิจี้รัฐแก้ปัญหา," [online] โพสต์ทูเดย์ www.posttoday.com. [03/09/2550]

⁵⁹ "เดือนชาวบ้านปล่อยลูกโป่งกวนการบินระวังเจอาญา," [online] โพสต์ทูเดย์ www.posttoday.com. [03/09/2550]

⁶⁰ "เอแบคโพลล์เผยปชช.อยากเห็นการเลือกตั้งใน3เดือน," [online] โพสต์ทูเดย์ www.posttoday.com. [03/06/2550]

⁶¹ "ประชุมส.ส.ร.เร่งให้ประชาชนรับร่างรธน.," [online] โพสต์ทูเดย์ www.posttoday.com. [4/06/2550]

⁶² "ปชช.อยากให้ทำโพลการเมืองมากที่สุด," [online] โพสต์ทูเดย์ www.posttoday.com. [24/06/2550]

⁶³ มติชน "ปชป.ห่วงนายกฯส่งสัญญาณผิด ต้องทบทวนท่าที," [12/02/ 2548]: 6.

ความเห็นข้างต้น ได้รับอิทธิพลมาจากการพยายามประกอบสร้างตัวตนของ “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อย ศักยภาพของรัฐหรือไม่อย่างไร

อย่างไรก็ตาม แม้ผลการศึกษาระยะก่อนให้เห็นว่าคนส่วนใหญ่ในสังคมรับรู้ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ค่อนข้างไปในแง่ลบมากที่สุด กระนั้น ปัจจุบันความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ก็มีการเปลี่ยนแปลงมีความหมายในแง่บวกมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความหมายในแง่ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาชาวบ้านที่กำลังได้รับการพูดถึงมากขึ้นในปัจจุบัน ซึ่งภาพลักษณ์ในเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้านนี้ เกิดขึ้นจากความพยายามของนักพัฒนาชนบท (อพช.) หรือที่รู้จักว่าเอ็นจีโอ (NGOs : Non-Governmental Organization) ที่เข้าไปทำงานพัฒนาคลุกคลีกับชาวบ้านโดยการฝังตัวอยู่ในหมู่บ้านและใช้การเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชาวบ้าน ซึ่งทำให้ อพช. พบศักยภาพของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาและเริ่มนำเสนอภาพลักษณ์ดังกล่าวของชาวบ้านสู่รัฐและสังคมในรูปแบบของภูมิปัญญาชาวบ้าน⁶⁴

สำหรับแนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้านนี้อาจมองได้ว่าเป็นทางเลือกของการพัฒนาประการหนึ่ง ที่มีเป้าหมายและยุทธศาสตร์แตกต่างจากการพัฒนาของรัฐ กล่าวคือ ในขณะที่รัฐมีเป้าหมายที่เรื่องเศรษฐกิจและผลกำไรเป็นหลัก โดยเน้นยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมและการส่งออก การพัฒนาตามแนวทางภูมิปัญญาชาวบ้าน กลับเน้นไปที่เป้าหมายของการพออยู่พอกินและความสามารถในการครองชีพเป็นสำคัญ โดยหันกลับไปหาธรรมชาติ เน้นการปลูกพืชหลากหลายชนิด ไม่เน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว และเน้นภูมิปัญญามากกว่าเทคโนโลยีอุตสาหกรรม ทำให้ชาวบ้านลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอกได้เป็นอย่างมาก และสามารถพึ่งพาตนเองได้⁶⁵

จากการพบศักยภาพของชาวบ้านดังกล่าว อพช. เริ่มนำเสนอแนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้านสู่รัฐและสังคม และเริ่มมีการวางยุทธศาสตร์การพัฒนาของ อพช. ที่เน้นภูมิปัญญาชาวบ้าน เน้นการลดละเลิกการพึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอกหมู่บ้าน การไม่ผูกพันตนเองเข้ากับตลาด เน้นความหลากหลายและความเป็นท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่กระแสการเคลื่อนไหวพัฒนาและแก้ไขปัญหาตนเองของชาวบ้าน เริ่มมีการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้านเพื่อการพัฒนา เช่น มีการตั้งธนาคารข้าว ธนาคารวัว-ควาย เป็นต้น รวมไปถึงเริ่มมีการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในการปกป้องทรัพยากรท้องถิ่นของตนเองไว้ เช่น การเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องป่าชุมชนให้พ้นจากการแสวงหากำไรของนายทุน เป็นต้น⁶⁶

การขยายตัวออกไปของกระแสภูมิปัญญาชาวบ้าน และการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่ปรากฏขึ้นนี้ ล้วนคลอนภาพลักษณ์ในแง่ลบของชาวบ้านที่รัฐเคยให้ไว้โดยเฉพาะภาพลักษณ์ “โง่

⁶⁴ เอนก นาคะบุตร. “บทสัมภาษณ์ เอนก นาคะบุตร,” *ปจวารยสาร*, 13 (5): 52-75. หน้า 66, 74.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน. หน้า 71.; เอนก นาคะบุตร. *จุดเปลี่ยนการพัฒนาชนบทและองค์กรพัฒนาเอกชนไทย. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา*, 2533. หน้า 2-10, 50-56.

⁶⁶ เอนก นาคะบุตร. “บทสัมภาษณ์ เอนก นาคะบุตร,” หน้า 52-75.

จนเจ็บ” ของชาวบ้าน เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นสะท้อนว่าชาวบ้านไม่ใช่ผู้ที่ด้อยศักยภาพหรือเฉื่อยชาต่อการแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหา และชาวบ้านมิใช่ผู้ที่ระอคอยรับความช่วยเหลือจากผู้อื่นหรือรัฐเพียงอย่างเดียวเท่านั้น⁶⁷ ซึ่งเป็นภาพลักษณ์ที่แตกต่างออกไปจากภาพลักษณ์ของชาวบ้านที่รัฐเข้าใจและให้คำอธิบายไว้ ภาพลักษณ์ของชาวบ้านในแง่มุมของภูมิปัญญาชาวบ้านที่ได้รับการพูดถึงมากขึ้นในปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวทางการพัฒนาทางเลือกและเกษตรผสมผสาน ผู้วิจัยมองว่าเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ของชาวบ้านให้เป็นที่ไปในแง่บวกไม่น้อย และกล่าวได้ว่าอพช.มีบทบาทสำคัญในการชูนโยบายยุทธศาสตร์การพัฒนาทางเลือกแบบใหม่โดยการดึงเอาศักยภาพของชาวบ้านขึ้นมาให้เป็นที่ประจักษ์ต่อสายตาของรัฐและสังคม

อย่างไรก็ตาม ปฏิเสธไม่ได้ว่าผลจากการศึกษาการรับรู้และใช้คำว่า “ชาวบ้าน” ในชีวิตประจำวันผ่านสื่อหนังสือพิมพ์และอินเทอร์เน็ตก็ยังคงพบว่าสังคมส่วนใหญ่ยังคงรับรู้คำว่า “ชาวบ้าน” ค่อนข้างลบ ซึ่งคล้ายคลึงกับภาพลักษณ์ที่รัฐนำเสนอในเรื่องของความยากจนและความด้อยศักยภาพของชาวบ้านผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจ จึงอาจกล่าวได้ว่าความพยายามของอพช.ในการสร้างหรือเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของชาวบ้านให้เป็นที่ไปในแง่บวกมากขึ้นนั้น ยังไม่มีประสิทธิภาพมากนัก

ในเรื่องนี้ เอนก นาคะบุตร นักพัฒนาชนบทผู้คร่ำหวอดอยู่ในวงการพัฒนามาเป็นเวลานาน ยอมรับว่า การทำงานของ อพช. นั้นมีปัญหาอยู่ไม่น้อย ประการแรก เป็นปัญหาเรื่องเงินทุน ประการที่สอง เป็นปัญหาเรื่องภาพลักษณ์ของอพช. และ ประการที่สาม เป็นปัญหาเรื่องความสามารถในการรวมตัวของอพช.กลุ่มต่าง ๆ ซึ่งทำให้อพช.ยังคงเคลื่อนไหวอย่างกระจัดกระจายและที่สำคัญเสี่ยงต่อการเข้ามาแทรกแซงและครอบงำโดยรัฐ⁶⁸ อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จในการรวมตัวของชาวบ้านส่วนหนึ่งก็เกี่ยวข้องกับความสามารถในการตระหนักถึงสิทธิและศักยภาพของตนในการแก้ไขปัญหของชาวบ้านเองด้วย อพช.ไม่ได้เป็นศักยภาพหลักในการจัดตั้งกลุ่มชาวบ้าน เป็นแต่เพียง**ศักยภาพนำ**เท่านั้น ศักยภาพหลักจริงๆอยู่ที่ชาวบ้าน⁶⁹ ซึ่งข้อเสนอนี้สอดคล้องกับข้อเสนอของมณีรัตน์ มิตรปราสาท ที่กล่าวว่า การก่อตัวขององค์กรประชาชนในหมู่บ้านนั้นมีปัจจัยหลากหลาย ปัจจัยภายนอกอย่างองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นเพียงปัจจัยหนึ่งเท่านั้น ที่จะเข้าไปส่งเสริม แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยอย่างสภาพความรุนแรงของปัญหาการตระหนักถึงปัญหาร่วมกันของชาวบ้านในหมู่บ้าน และแกนนำที่กล้าคิดกล้าทำด้วย เป็นต้น⁷⁰

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁸ เอนก นาคะบุตร. จุดเปลี่ยนการพัฒนาชนบทและองค์กรพัฒนาเอกชนไทย. หน้า 50-56.

⁶⁹ เอนก นาคะบุตร. “บทสัมภาษณ์ เอนก นาคะบุตร,” หน้า 66-68.

⁷⁰ มณีรัตน์ มิตรปราสาท ที่ศึกษาเรื่อง “การก่อตัวขององค์กรประชาชนกับการเสริมอำนาจประชาชน : ศึกษากรณีชุมชนประมงพื้นบ้าน อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.) หน้า 1-20.

เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นว่าแม้จะมีความพยายามของนักพัฒนาในการทำทนายการสร้างภาพลักษณ์ในแง่ลบให้แก่ชาวบ้านโดยรัฐ กระนั้น ความพยายามดังกล่าวก็ยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความพยายามของรัฐในการดึงอพช.เข้ามาเป็นพวก การขาดเงินทุนในการดำเนินกิจกรรมของอพช. และที่สำคัญคือการตระหนักรู้ถึงปัญหาของชาวบ้านและจิตใจมุ่งมั่นในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน รวมไปถึงโครงสร้างความสัมพันธ์ในหมู่บ้านระหว่างรัฐกับทุนด้วย เป็นต้น และที่สุดแล้วอาจกล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องสิทธิของชาวบ้านขึ้นอยู่กับ การตระหนักของชาวบ้านเป็นหลัก

ซึ่งจุดนี้ผู้วิจัยมองว่าอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้วาทกรรมเกี่ยวกับ “ชาวบ้าน” ที่สังคมส่วนใหญ่รับรู้ยังคงเป็นไปในแง่ลบ ทั้งนี้เพราะหากชาวบ้านไม่ตระหนักถึงศักยภาพของตนเสียแล้ว ก็อาจไม่นำไปสู่การเคลื่อนไหวและภาพลักษณ์ในแง่ลบของชาวบ้านก็อาจจะดำรงอยู่ต่อไป ที่สำคัญภาพลักษณ์ในแง่ลบดังกล่าวอาจสร้างปัญหาให้ชาวบ้านได้อีกด้วย เพราะการรับรู้ความหมายของ “ชาวบ้าน” เป็นไปในแง่ลบ บนมาตรฐานเรื่องการพัฒนาหนึ่งนั้น เปิดโอกาสให้ผู้อื่นเข้าไปประเมินตัดสินและตัดแปลงชาวบ้านให้เป็นไปในแง่ที่คนเหล่านั้นคิดว่า “ถูก” ได้อย่างค่อนข้างชอบธรรม ซึ่งบางครั้งความหวังดีเหล่านี้กลับเข้าไปสร้างปัญหาให้กับชาวบ้านมากกว่าที่จะเข้าไปแก้ไขปัญหา ที่สำคัญคือหากความเข้าใจในแง่ลบของสังคมเหล่านั้นได้เข้าไปก่อร่างความรู้สึกด้อยให้แก่ชาวบ้านด้วยแล้ว ก็อาจจะทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกด้อยศักยภาพกระทั่งไม่มั่นใจในความสามารถของตนเองในการลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิของตนก็เป็นได้ แม้จะปฏิเสธไม่ได้ถึงศักยภาพของชาวบ้านแต่หากชาวบ้านไม่ตระหนักถึงศักยภาพของตนเองก็ยากที่จะนำไปสู่การลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิของตน

เพราะฉะนั้นสำหรับงานชิ้นนี้ ผู้วิจัยจะเลือกใช้ความหมายความเข้าใจเกี่ยวกับ “ชาวบ้าน” ในแง่ลบในการศึกษา เนื่องจากเป็นมุมมองที่สังคมมองและมีต่อ “ชาวบ้าน” มากที่สุด ในขณะที่เดียวกันก็สอดคล้องกับหัวข้อการวิจัยและสมมุติฐานการวิจัยในเรื่องของพฤติกรรม การจำกัดการมีส่วนร่วมทางการเมืองของ “ชาวบ้าน” อันเนื่องมาจากการรับรู้ความอ่อนด้อยศักยภาพของตน แต่ก็ดังที่กล่าวไปแล้วว่าความหมายของคำว่าชาวบ้านในการรับรู้ของสังคมนั้นมีหลากหลายและที่สำคัญคือ แต่เดิมนั้นคำนี้ไม่ได้มีความหมายในแง่ลบหรือเชิงดูหมิ่นแต่อย่างใด ดังที่ปรากฏในอักษรวิธานศรับท์ของหมอบรัดเล

ด้วยเหตุนี้ ลำดับต่อไปผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่าชาวบ้านเริ่มเกิดขึ้นเมื่อใด และเกิดขึ้นเปลี่ยนแปลงไปในทางใดบ้าง โดยกระบวนการใดเทคนิคใด ทั้งนี้เพราะ เรื่องดังกล่าวจะนำไปสู่ความเข้าใจกระบวนการประกอบสร้างตัวตนของ “ชาวบ้าน” ให้มีความหมายในแง่ลบ และกลายเป็นผู้ที่ด้อยศักยภาพได้ ในขณะเดียวกันก็จะช่วยให้เราเห็น

พลวัตและการเลือกหยิบใช้ภาพลักษณ์ของคำว่า “ชาวบ้าน” ทั้งในแง่ลบและแง่บวกได้ด้วยว่าเป็นไปในลักษณะใด มีการปะทะผลกันอย่างไร กระทั่งภาพลักษณ์ของคำว่า “ชาวบ้าน” ในการรับรู้ของสังคมส่วนใหญ่ปรากฏออกมาเป็นการรับรู้ในแง่ลบดังกล่าว

ในที่นี้ผู้วิจัยจะแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ช่วง คือ 1.ชาวบ้านที่เป็นไพร่ฟ้า (subject) ผสกนิกรของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว 2. ชาวบ้านที่เป็นประชาชน (people) ภายใต้รัฐธรรมนูญและรัฐบาลทหาร-พลเรือน และ 3. “ชาวบ้าน” ในฐานะ “แรงงาน” ในยุคการพัฒนา

3.2 การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน”

ก). ชาวบ้านที่เป็นไพร่ฟ้า (subject) ผสกนิกรของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว

จากการสำรวจวรรณกรรมเบื้องต้น เผยให้เห็นว่า กระบวนการสำคัญที่เริ่มทำให้คำว่า “ชาวบ้าน” มีความหมายในแง่ลบนั้น เริ่มขึ้นเมื่อสยามกำลังเริ่มเข้ากระบวนการสร้างชาติ (nation building) ซึ่งสำหรับสยามแล้วเริ่มเข้าสู่การเป็นรัฐสมัยใหม่โดยที่มีความพยายามรวมอำนาจไว้ที่รัฐบาลกลางอย่างชัดเจนเมื่อรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือ รัชกาลที่ 5 นี้เอง

กระบวนการสร้างชาติ ส่งผลให้เกิดการสร้างและรับรู้ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ในแง่ลบได้ เพราะภายใต้กระบวนการสร้างชาตินี้ เป็นการพยายามแสวงหาองค์ประกอบของความ เป็นรัฐสมัยใหม่ (modern state) หรือรัฐชาติ (nation-state) ที่ประกอบด้วยองค์ประกอบ 4 ประการ คือ ดินแดน ประชากร รัฐบาล และอำนาจอธิปไตย ซึ่งได้นำไปสู่การผนวกรวม ชาวบ้าน และ ชาวเมือง ที่เคยอยู่กระจัดกระจายตามแคว้นต่าง ๆ ให้เข้ามาอยู่รวมกันภายใต้อาณาเขตที่แน่นอน ในฐานะของไพร่ฟ้า (subject) ภายใต้การปกครองของรัฐบาลกลางเดียวกัน ที่มีอำนาจสูงสุดเหนือดินแดนและประชากรเหล่านั้น ซึ่งภายหลังการผนวกรวมนี้จะนำไปสู่การพยายามลดทอนความแตกต่างหลากหลายของผู้คนลงด้วยข้ออ้างเรื่องความเป็น “ชาติ” ที่จะนำไปสู่กระบวนการสร้างภาพตัวแทน (representation) ให้เกิดขึ้นในหมู่ผู้คนที่เคยมีความแตกต่างหลากหลาย อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้รัฐบาลกลางสามารถเข้าไปมีอำนาจเหนือผู้คนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และใช้การจำแนกแตกต่าง (differentiation) ผู้ที่ไม่เข้าพวกออกไป อันเป็นจุดเริ่มต้นของการประเมินตัดสินผู้อื่นโดยการมีมาตรฐานบางอย่างที่รัฐวางไว้เป็นที่ตั้งในยุคต่อๆมา

ดินแดน

องค์ประกอบด้าน ดินแดน นับเป็นองค์ประกอบสำคัญอันดับแรกของการเกิดขึ้นของรัฐชาติสมัยใหม่ ดังเช่นเมื่อพูดถึง รัฐ เรามักจะนึกถึง รัฐ ในรูปของดินแดน พื้นที่ และ แผนที่มาเป็นอันดับแรก ซึ่งอันที่จริงความคิดเรื่องการมีอยู่ของ รัฐ ที่ขึ้นอยู่กับดินแดนเช่นนี้ นับเป็นความคิดใหม่ที่สยามได้รับมาจากตะวันตก ธงชัย วินิจจะกูล ชี้ให้เห็นว่าแต่เดิมผู้นำสยามไม่เคยมีความคิดเรื่องดินแดนที่แน่นอนมาก่อน เขาได้ชี้ให้เห็นในงานที่ชื่อ **ประวัติศาสตร์การสร้างตัวตน**⁷¹ ว่าแต่ก่อนรัฐไทยไม่ได้มีอาณาเขตที่แน่นอน อาณาเขตของสยามสามารถยืดขยายและหดได้ตามแต่อำนาจและบารมีของผู้ครองนครขณะนั้น จึงทำให้ประชากรที่อยู่เหนือดินแดนไม่ใช่ประชากรของรัฐใดรัฐหนึ่งโดยเฉพาะ ในขณะที่เมืองหนึ่ง ๆ ก็อาจขึ้นอยู่กับสองหรือสามรัฐได้พร้อมๆ กันได้ โดยเรียกว่าเมือง “หลายฝ่ายฟ้า” ซึ่งลักษณะดังกล่าวยังเป็นประโยชน์ต่อการรักษาบ้านเมืองให้ปลอดภัยอีกด้วย

การที่สยามรวมไปถึงแว่นแคว้นในแถบอุษาคเนย์ ไม่ให้ความสำคัญกับเรื่องดินแดนเท่าใดนั้น เป็นเพราะดินแดนแห่งนี้ค่อนข้างมีความอุดมสมบูรณ์ผู้คนสามารถเลี้ยงชีพได้ไม่อดคัตสิ่งที่สำคัญและเป็นเครื่องแสดงอำนาจจึงกลับเป็นเรื่องของกำลังพล โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากไพร่พลประกอบไปด้วยผู้คนต่างพื้นที่ ต่างชาติ ศาสนาเท่าใด ก็ยังจะเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระบารมีของผู้ปกครองได้มากเท่านั้น กระทั่งสยามได้รับแนวคิดเรื่องรัฐชาติแบบตะวันตกแล้ว เรื่องของ **ดินแดน** จึงเริ่มกลายเป็นสิ่งสำคัญ เริ่มมีการสำรวจดินแดน วัด และวาดแผนที่ขึ้น

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของดินแดนที่เกิดขึ้นนี้ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อสำนึกในเรื่องของทรัพยากรและประชากรอย่างสำคัญ ทั้งนี้เพราะเกิดความรู้สึกถึงข้อจำกัดของทรัพยากรมากขึ้น อันเนื่องมาจากการตีกรอบดินแดนที่ชัดเจน ในขณะที่ก็ก่อให้เกิดความคิดในการแบ่งแยกเขาแบ่งแยกเราขึ้นมา ตามแผนที่ที่วาดขึ้นใหม่ อันนำไปสู่ความพยายามจัดการกับผู้คนเหนือดินแดนของตนในเวลาต่อมา โดยเป้าหมายอันดับแรกก็คือ ความพยายามสร้างและรวบรวมเอาความภักดีที่อยู่กระจัดกระจายตามเจ้าเมืองและคุ้มบ้านมาไว้ที่รัฐบาลแห่งชาติของพระมหากษัตริย์ ที่เมืองหลวงเพียงแห่งเดียว

เทคโนโลยีที่สำคัญในการประกอบสร้างตัวตน ‘ดินแดน’ ของสยามในยุคนี้ ที่สำคัญก็คือ “กองทัพ” ทั้งนี้เพราะ กองทัพ นับเป็นหน่วยปฏิบัติการส่วนพระองค์หน่วยแรกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชอำนาจเต็มทีในการก่อตั้งและจัดการ ท่ามกลางความไม่มั่นคงของพระราชอำนาจเมื่อครั้งขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2411 ทำให้กองทัพได้รับการสนับสนุนและ

⁷¹ ธงชัย วินิจจะกูล. “ประวัติศาสตร์การสร้าง ‘ตัวตน’ “. ใน สมบัติ จันทร์วงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ). *อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี*. (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.)

เติบโตอย่างรวดเร็ว กระทั่งนับเป็นหน่วยแรก ๆ ขององค์การราชการที่สามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และโดยอาศัยความเป็นองค์การที่ผ่านการฝึกฝนร่างกายและวินัยมาอย่างเข้มงวด ประกอบกับมีลักษณะเป็นหน่วยเคลื่อนที่ จึงทำให้กองทัพสามารถเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ในการสำรวจดินแดน วัด และ วาดแผนที่ของประเทศสยามขึ้นได้ในพื้นที่ไกล ๆ เป็นผลสำเร็จ ส่งผลให้สยามมีตัวตนในสายตาต่างชาติขึ้นมา ผ่านภาพตัวแทนของประเทศที่คล้าย 'ชวานโบราณ' หรือประเทศที่มีลักษณะคล้าย 'หัวช้าง' นับแต่นั้น⁷² โดยที่พร้อมกันกับการสำรวจวัดและวาดแผนที่ กองทัพจะเป็นหน่วยที่ออกไปประจำการในพื้นที่ต่างๆ โดยเฉพาะในท้องถิ่นที่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ อีกด้วย ซึ่งปฏิบัติการตรงนี้ช่วยให้สยามสามารถประกาศตนว่ามีอำนาจเหนือพื้นที่นั้นๆ ได้ รวมไปถึงสามารถจับตาดูไม่ให้เกิดการขบถ ของชาวบ้านหรือเจ้าเมืองขึ้นในขณะกระบวนการสร้างชาติ ด้วยเหตุนี้ "กองทัพ" จึงเป็นองค์การที่สำคัญลำดับแรกของการสร้างชาติ

คู่กันมากับการใช้กองกำลังทหารในการก่อร่างตัวตนของชาติสยาม กระบวนการแบ่งแยกดินแดนออกเป็น **มณฑล** ต่าง ๆ แล้วปกครอง ก็นับเป็นอีกเทคนิคหนึ่งที่สำคัญในการผนึกรวมส่วนต่างๆ ของดินแดนภายใต้ภาพวาดแผนที่ ให้มีความเป็นหนึ่งเดียว ด้วยกระบวนการนี้จะใช้การตีตารางและสวมใส่คุณสมบัติให้แก่พื้นที่เหล่านั้นให้มีความเหมือนกัน กล่าวคือเท่าเทียมกันหมดในแต่ละพื้นที่ที่มณฑลจะไม่เท่าก็เพียงเมืองหลวงเท่านั้น โดยจะกำหนดบทบาทที่สำคัญของพื้นที่ดังกล่าวให้ต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของเมืองหลวง โดยผ่านสมุหเทศาภิบาลที่จะเข้าไปทำหน้าที่ปกครองแทนพระมหากษัตริย์เหนือมณฑลนั้นๆ ด้วยกระบวนการนี้ พื้นที่ที่เคยมีความหลากหลาย เคยอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าเมืองท้องถิ่น ก็จะถูกผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยาม ภายใต้สถานะของ มณฑลและรับนโยบายการปกครองต่างๆ จากส่วนกลาง

นอกเหนือจากการแบ่งแยกมณฑลแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ยังทรงแบ่งหน่วยการปกครองให้แยกย่อยลงมาอีกเป็นการปกครอง ส่วนกลาง ภูมิภาค และท้องถิ่น โดยทรงตราพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นและพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) ขึ้นมา เพื่อแบ่งการปกครองแผ่นดินออกเป็นเมือง (ต่อมาเป็น จังหวัด) อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน⁷³ เพื่อให้สายการบังคับบัญชาของเมืองหลวงสามารถ

⁷² เรื่องเดียวกัน.

⁷³ พ.ศ. 2418 เกิดขบถฮ่อ ที่สิบสองจุไทย หรือเมืองพวน และ เกิดขึ้นอีกเป็นครั้งที่ 2 พ.ศ. 2426, พ.ศ. 2446 เกิดขบถเงี้ยวขึ้นที่มณฑลพายัพ. "คำให้การหัวพันห้าทั้งหกในศึกฮ่อ" [online] แหล่งที่มา: <http://www.bloggang.com/viewblog.php?id=rattanakosin225&date=06-09-2007&group=2&gblog=79>. [20/06/2551]

⁷⁴ การจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลนี้เริ่มมีขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2429 โดยมีมณฑลพายัพ เป็นมณฑลแรก จากนั้นก็จัดตั้งเรื่อยมาปีละ 2-3 มณฑล รวม 14 มณฑลสิ้นสุดในปี 2437 โดยที่มณฑลเทศาภิบาลหนึ่ง ๆ จะมีจังหวัด คือ "เมือง" ในปกครอง 3-4 จังหวัด ผู้บริหารมณฑลเรียกว่า สมุหเทศาภิบาล หรือ ข้าหลวงใหญ่ ... ใน พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ. รัชกาลที่ 5 กับการปฏิรูปเมืองสยาม. (กรุงเทพฯ : กู๊ดมอร์นิ่ง, 2549) หน้า 163.

⁷⁵ พลาตีสัย สิทธิธัญกิจ. รัชกาลที่ 5 กับการปฏิรูปเมืองสยาม. หน้า 164.

แทรกแซงเข้าไปผนวกรวมความภักดีได้ถึงระดับที่ย่อยที่สุดคือ ชาวบ้าน เนื่องจากภายใต้พระราชบัญญัติฉบับดังกล่าว หมู่บ้าน จะกลายเป็นหน่วยการปกครองที่เล็กที่สุดของรัฐ โดยที่จะมีกำนันและผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นคนของท้องถิ่น ที่ได้รับเลือกขึ้นมาจากชาวบ้าน เข้ามาแสดงบทบาทเป็นเจ้าพนักงานปกครองของรัฐ ทำหน้าที่ในการปกครองตามคำสั่งของรัฐส่วนกลาง เช่น ทำหน้าที่ในการจัดทำบัญชีสำมะโนครัวคนในหมู่บ้านหรือทะเบียนราษฎร และช่วยอำนวยความสะดวกแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐ เช่น ในเรื่องการเก็บภาษี เป็นต้น^{*} ซึ่งการอาศัยคนในท้องถิ่นเข้ามาเป็นข้อต่อเชื่อมโยงอำนาจรัฐดังกล่าวเช่นนี้ นอกจากจะช่วยให้รัฐสามารถเข้าถึงชาวบ้านได้ในระดับปัจเจกบุคคลแล้ว ก็ยังเป็นเทคนิคที่ช่วยลดกระแสความแปลกแยกด้านทานของชาวบ้านลง อันส่งผลให้รัฐสามารถเข้าไปปกครองถึงในระดับหมู่บ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การจัดการกับพื้นที่ทางกายภาพไม่ว่าจะด้วยการวัดและวาดแผนที่ รวมไปถึงการแบ่งแยกการปกครองออกเป็นมณฑล ภาคส่วน และหน่วยต่างๆ ข้างต้น นับเป็นกระบวนการสำคัญในการสร้างรัฐชาติให้เกิดขึ้นตามความรับรู้ของสังคมปัจจุบัน แต่โดยพร้อมกันกับการเข้าไปจัดการกับพื้นที่ (space) ผู้คนและทรัพยากรเหนือพื้นที่ดังกล่าวให้ต้องถูกจัดสรร จัดการ กำหนดคุณค่าใหม่ไปพร้อมกันด้วย ดังที่ เคมป์ กล่าวว่าการเกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลงไปสู่รัฐชาติของสยามนี้ ไม่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบและธรรมชาติของรัฐเท่านั้น แต่เปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงกับชนบทด้วย ซึ่ง เคมป์ กล่าวว่ารูปแบบที่สำคัญคือ การเปลี่ยนให้พื้นที่ชนบทกลายเป็นพื้นที่อาณานิคม (colony) ของเมือง ที่สัมพันธ์กันโดยสายการบังคับบัญชา⁷⁴

เรื่องดังกล่าวอาจอธิบายได้ว่า การแบ่งเป็นประเทศต่างๆ ออกจากกันโดยการใช้นวัตกรรมอย่างแผนที่นั้น ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้คนเหนือดินแดนนั้น ๆ ที่ได้รับผลกระทบในแง่ที่พวกเขาต้องถูกแบ่งแยกออกจากกันตามแผนที่ อันเป็นการแบ่งจากการ “วัด” (measure) ไม่ใช่ “วัฒนธรรม” (culture) ซึ่งเน้นเรื่องของการสร้างความเป็นหนึ่งเดียว ความเป็นเอกภาพ กล่าวคือ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเชื้อชาติที่เคยมีอยู่เหนือดินแดนนั้น ๆ จะถูกจัดแบ่งออกจากกันด้วยเส้นวาดของแผนที่ที่เกิดจากการวัดที่จะจำแนกผู้คนออกจากกันว่าผู้นั้นจะอยู่ฝ่ายใด เป็นพวกใคร และควรต้องถือวัฒนธรรมของฝ่ายใด การวัดผู้คนออกจากกันด้วยเส้นวาดของแผนที่นี้ จึงออกจะเป็นการฝืนธรรมชาติ ที่ควรจะเป็นเรื่องของผู้ที่มีชาติพันธุ์เดียวกันหรือถือวัฒนธรรมอย่างเดียวกันจะมาอยู่ร่วมกัน มิใช่จับใครก็ได้มาอยู่รวมกันภายใต้เส้นวาดของแผนที่แล้วยึดยึดยึดคุณลักษณะเฉพาะบางอย่างให้ ในแง่นี้

^{*} กำนันและผู้ใหญ่บ้านจะไม่มีเงินเดือน แต่รัฐก็จะกำหนดให้มีการตอบแทนกำนันและผู้ใหญ่บ้านบ้าง เช่น การให้สินค่านาภาษี ไม่ใช่ ค่าเหยียบย่ำที่ราษฎร เป็นต้น ใน ชาญชัย จิตรเหล้าอาภรณ์ “กำนันผู้ใหญ่บ้าน กับอำนาจทางการเมือง” [online] แหล่งที่มา : <http://isc.ru.ac.th/data/ps0003447.doc>. [12/11/2551]

⁷⁴ Kemp, Jeremy. “Peasant and Cities : The Cultural and Social Image of the Thai Peasant Village Community,” p.13.

นอกเหนือจากการวัดผู้คนออกจากกันด้วยเส้นแผนที่แล้ว วัฒนธรรมแห่งชาติ ที่พยายามสถาปนาตัวเองขึ้นมาเหนือวัฒนธรรมที่หลากหลายอื่น ๆ และครอบวัฒนธรรมอื่น ๆ ไว้ภายใต้ ข้ออ้างเรื่องความศิวิไลซ์และความเป็นเอกภาพ ก็นับเป็นมาตรวัดของรัฐสมัยใหม่ที่สำคัญอีกประการ ที่จะวัดว่าใครเป็นพวกของใครภายใต้เส้นวาดของแผนที่นั้นๆ

ภายใต้ความคิดแบ่งเขาแบ่งเรา และความพยายามสร้างเอกภาพของรัฐนี้ ได้กลายเป็นการกดทับเพิกเฉยต่อวัฒนธรรมที่หลากหลาย อันนำมาซึ่งปัญหาของการจำแนกแตกต่าง แบ่งแยก และตัดสิน ในเวลาต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งนำมาสู่ความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมราชสำนัก วัฒนธรรมราชการ กับวัฒนธรรม “ชาวบ้าน” ที่มีความต่ำต้อยกว่ากัน เพราะสำหรับวัฒนธรรมที่ได้รับการสถาปนาให้อยู่เหนือวัฒนธรรมอื่นๆ ในสยามครั้งนั้น ก็คือ วัฒนธรรมราชสำนัก และวัฒนธรรมราชการ การที่ต้องเป็นเช่นนั้นก็เพราะวัฒนธรรมดังกล่าวอยู่ใกล้ศูนย์กลางอำนาจมากที่สุด สามารถเข้าแทรกแซงจัดการให้อยู่ในร่องในรอยของรัฐได้ง่าย ด้วยเหตุนี้รัฐจึงได้ยกย่องให้วัฒนธรรมราชสำนักและราชการเป็นวัฒนธรรมที่ถูกต้องดีงาม และนำไปตัดสินวัฒนธรรมที่ผิดแผกออกไปอื่น ๆ ภายใต้ข้ออ้างเรื่องเอกภาพและความเป็นชาติ วัฒนธรรมอื่น ๆ เช่น ของชาวบ้าน จึงกลายเป็นเรื่องที่ดีด้อยลงไป

ประชากร

สำหรับรัฐไทยในยุคสร้างชาตินี้มีวิธีการจัดการกับประชากรเหนือดินแดนของตนอยู่หลายประการ โดยเทคนิคที่สำคัญและให้ผลลัพธ์ที่ค่อนข้างน่าพอใจก็คือ การเลิกไพร่และทาส และการเกณฑ์ทหาร ส่วนเทคนิคอื่นๆ เช่น การให้การศึกษาและการสาธารณสุขในยุคนี้ก็มีเริ่มขึ้นบ้างแล้ว กระนั้นก็ไม่ได้รับการส่งเสริมจริงจัง เนื่องจากยังไม่ใช่เครื่องมือที่มีประสิทธิภาพมากพอในการถ่วงโอนความภักดีและสังกัดของประชาชนมาไว้ที่รัฐบาลกลางได้อย่างรวดเร็วเท่ากับเทคนิคสองประการแรก

การเลิกทาสนับเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญอย่างยิ่งในการถ่วงโอนความภักดีของผู้คนในสังกัดมูลนาย ให้เข้ามารวมอยู่ที่พระมหากษัตริย์พระองค์เดียว เพราะในระบบไพร่นั้น แม้ผู้คนจะมีสถานะเป็นไพร่ แต่ไม่ได้หมายความว่าไพร่จะขึ้นอยู่กับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว เพราะไพร่มีอยู่หลายประเภท และมีไพร่เพียงประเภทเดียวเท่านั้นที่อยู่ในกำกับของพระมหากษัตริย์โดยตรงนั่นก็คือ ‘ไพร่หลวง’ แต่สำหรับไพร่ส่วนมากคือ ‘ไพร่สม’ ที่จะสังกัดอยู่กับมูลนาย โดยที่มูลนายมีสิทธิเต็มทีในตัวไพร่เหล่านั้น พระมหากษัตริย์ไม่อาจเข้ามาสั่งการต่อไพร่สมเหล่านั้นได้โดยตรง จะต้องสั่งการผ่านไปที่มูลนายแทนเมื่อต้องการขอกำล้างไพร่พลมาช่วยใน

กิจการแต่ละครั้ง ขณะที่การปล่อยให้ไพร่สังกัดมูลนายได้อย่างอิสระก็เสี่ยงที่เจ้านายบางพระองค์อาจช่องสุ่มกำลังไพร่พลเพื่อแข่งพระบารมีกับพระมหากษัตริย์ได้⁷⁵

ประกอบกับ เมื่อมีการเปิดประเทศภายใต้สนธิสัญญาเบาริงนับตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ก็ส่งผลให้การค้าและเงินตราหมุนเวียนในประเทศมากขึ้น ทำให้ต้องการแรงงานอิสระเป็นจำนวนมาก⁷⁶ แต่ไพร่กลับหนีการเข้าเวร โดยพักหลังๆ ไพร่นิยมส่งเงินแทนการเข้าเวร ซึ่งทำให้รัฐขาดกำลังคนไปโดยปริยาย รัฐต้องจัดจ้างแรงงานฝีมือมาทำงานให้หลวง โดยเฉพาะแรงงานจีนที่อยู่นอกระบบไพร่⁷⁷

ด้วยเหตุนี้ การเลิกระบบไพร่และทาสจึงเป็นประโยชน์ต่อรัฐบาลมากกว่า ในแง่ที่เป็นการปลดปล่อยแรงงานอิสระเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่อย่างสำคัญ ในขณะที่รัฐก็สามารถได้รับแรงงานเต็มเม็ดเต็มหน่วยมากขึ้นกว่าวิธีการเกณฑ์แรงงานเช่นในอดีต โดยใช้การ ‘จ้างงาน’⁷⁸ ประกอบกับ ภายใต้กระบวนการสร้างชาติและการปฏิรูประบบการปกครองนั้น รัฐก็จำเป็นต้องใช้แรงงานคนจำนวนมากเข้ารับราชการในระบบราชการสมัยใหม่ การปลดปล่อยผู้คนให้เป็นอิสระในแง่นี้จึงทำให้รัฐนอกจากจะสามารถถ่ายโอนความจงรักภักดีของผู้คนในฐานะไพร่ที่เคยกระจัดกระจายอยู่ตามสังกัดของมูลนายให้เข้ามาสังกัดอยู่กับพระมหากษัตริย์พระองค์เดียวแทนได้แล้ว ก็ยังสามารถสั่งการควบคุมข้าราชการของรัฐได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านระบบมูลนายที่ไร้ประสิทธิภาพได้ ที่สำคัญคือมันเป็นจุดเริ่มต้นของการเข้าไปจัดการประชากรของรัฐในฐานะไพร่ฟ้าได้อย่างชอบธรรมต่อไป

ด้วยเหตุนี้ ในปี พ.ศ.2416 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงประกาศพระราชบัญญัติทาส เพื่อป้องกันมิให้ทาสชายตัวลงเป็นทาสในรัชสมัยของพระองค์อีก และต่อมาในปี พ.ศ. 2431 ก็ทรงตราพ.ร.บ. ทหาร ขึ้นเพื่อยกเลิกระบบไพร่และทาสทั้งหมด⁷⁹ ซึ่งการเลิกทาสนี้นับเป็นกระบวนการที่สำคัญในการเปลี่ยนสถานะของผู้คนในสังคมจาก “ไพร่” มาสู่ “ไพร่ฟ้า”

⁷⁵ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. พัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย: แง่คิดเกี่ยวกับพลวัตทางการเมืองและการพัฒนาประชาธิปไตย. (กรุงเทพฯ : โอเดียนสแควร์, 2538).

⁷⁶ บรัดเลย์, วิลเลียม แอล. สยามแต่ปางก่อน : 35 ปีในบางกอกของหมอบรัดเลย์ Siam then : the foreign colony in Bangkok before and after Anna. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2547).

⁷⁷ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. พัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย. หน้า 23.

⁷⁸ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : คำบรรยาย ณ มหาวิทยาลัยโตเกียว และมหาวิทยาลัยโตเกียวโทไกกุกุอิน . (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551).

⁷⁹ พระราชบัญญัติทาส พ.ศ. 2416 ผ่อนห้ามคนที่เกิดในรัชกาลพระองค์เป็นทาส, ออกพระราชบัญญัติพิทักษ์คนอาชุลยทาสลูกไทย พ.ศ. 2417, พ.ร.บ. ทหาร พ.ศ. 2431 เพื่อแก้ปัญหาไพร่, ประเทศไทยหมดทาสลงไป โดย พ.ร.บ. ลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124 และประกาศพระราชบัญญัติเลิกทาส ร.ศ. 124 ไปทุกมณฑลทั่วพระราชอาณาจักร ยกเว้น มณฑลบูรพา ไทบุรี ถิ่นตัน และตรังกานู รวมเวลาในการเลิกทาส กว่า 30 ปี ... ใน พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. รัชกาลที่ 5 กับการปฏิรูปเมืองสยาม.

⁷⁹ พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ, รัชกาลที่ 5 กับการปฏิรูปเมืองสยาม. ; วิไลเลขา ดาวรรณสาร. ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545).

(subject) หรือพสกนิกรภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ อยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลกลางของพระมหากษัตริย์ และโดยที่มีบทบาทสำคัญคือเชื้อเพลิงและจรวักภักดีต่อพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว มีกระจัดกระจายไปที่มุลนายอีกต่อไป

นอกจากนั้น แรงงานอิสระยังช่วยให้รัฐสามารถเก็บภาษีได้มากขึ้น อันเป็นแหล่งรายได้สำคัญที่รัฐจะนำไปประกอบกิจการ “พัฒนา” ประเทศในด้านอื่นๆ เพื่อให้เกิดความศิวิไลซ์อีกด้วย การเลิกทาสจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการปลดปล่อยเพื่อประกอบสร้างผู้คนให้เป็นในแบบที่ต้องการได้

ในเรื่องของการเกณฑ์ทหาร ก็นับเป็นการจัดการกำลังคนรูปแบบใหม่อย่างหนึ่ง เพื่อใช้ทดแทนการเอาคนลงเป็นไพร่เช่นเดิม ทั้งนี้เพราะระบบของทหารนั้นมีความคล้ายคลึงกับระบบไพร่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของความเป็นกองพลรบเมื่อยามศึกสงครามและเป็นแรงงานที่รัฐสามารถเกณฑ์มาดำเนินกิจการต่างๆได้ ด้วยเหตุนี้ การนำระบบเกณฑ์ทหารเข้ามาใช้ทดแทนแรงงานที่ถูกแยกสลายและปลดปล่อยไปออกไปจากระบบไพร่นั้น จึงสามารถทดแทนระบบไพร่แบบเดิมได้ อีกทั้งยังมีประสิทธิภาพมากกว่าภายใต้การฝึกฝนที่เข้มงวดและวินัยที่เคร่งครัด

ดังที่ เคมป์ ตั้งข้อสังเกตต่อเรื่องการเลิกทาสดังกล่าวไว้ว่า แม้การปรับเปลี่ยนครั้งนี้จะก่อให้เกิด freeman ขึ้น แต่ในขณะเดียวกันมันก็สร้างความเหมือนกันให้เกิดขึ้นในหมู่ปัจเจกเสรีเหล่านั้น ด้วยการจับสวมเครื่องแบบ⁸⁰

ภายใต้กระบวนการการปลดปล่อยผู้คนออกจากสังกัดของมุลนายนั้น เรื่องที่จำเป็นต้องทำต่อเนื่องกันไปก็คือ การระบุอัตลักษณ์(identity)บุคคลให้แก่ไพร่และทาสที่ไร้สังกัดเหล่านั้นเสียใหม่ โดยเทคโนโลยีที่สำคัญที่จะเข้ามาแสดงบทบาทตรงนี้ก็ คือ การจัดทำทะเบียนราษฎรและสำมะโนครัวหรือสำมะโนประชากร โดยในปี พ.ศ.2457 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้ตรา พ.ร.บ.สำหรับทำบัญชีคนในพระราชอาณาจักร ร.ศ.128 ขึ้น แทน พ.ร.บ.ลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ.116 (พ.ศ. 2440) เพื่อใช้ในการจัดทำบัญชีคนในพระราชอาณาเขตให้ทราบความแน่นอนว่ามีคนอยู่เท่าใด เพื่อประโยชน์ของราชการแผ่นดิน โดยมีหลักการสำคัญ 3 ประการ คือ ให้จัดทำบัญชีสำมะโนครัว, บัญชีคนเกิดและคนตายและบัญชีคนเข้าออก โดยได้มอบหมายให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้รับผิดชอบหน้าที่ดังกล่าว แล้วนำส่งให้ทางอำเภอต่อไป”

⁸⁰ Kemp, Jeremy. "Peasant and Cities : The Cultural and Social Image of the Thai Peasant Village Community," p. 13.

การทำให้ทะเบียนราษฎรของไทยนั้น คาดกันว่า น่าจะผันมาจากการจดทะเบียนชายฉกรรจ์ เพื่อไว้ใช้ในราชการสงคราม ซึ่งเรียกว่า "การจดบัญชีพลเมืองหรือสารบัญชี" ซึ่งมีการจดกันมานาน กระนั้นก็ขาดความสมบูรณ์ มีความซ้ำซ้อน. ใน มหาตมไทย,กระทรวง กรมการปกครอง. "วิวัฒนาการทะเบียนบ้าน," [online] งานวิชาการและระบบทะเบียนราษฎร. http://www.dopa.go.th/card/p_book.htm [16/6/2551]

"...เป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านที่จะจัดทำบัญชีสำมะโนครัวในหมู่บ้านของตนและคอยแก้ไขให้ถูกต้องอยู่เสมอ กำนันต้องรักษาบัญชีสำมะโนครัว และทะเบียนบัญชีของรัฐบาลในตำบลนั้น และคอยแก้ไขเพิ่มเติมให้ถูกต้องกับบัญชีของผู้ใหญ่บ้าน และหน้าที่ของกรมการอำเภอในการทะเบียนบัญชี นั้นคือทำบัญชีสำมะโนครัวและทะเบียน ทุก ๆ อย่างบรรดาที่ต้องการใช้ในราชการ..." ที่มา กรมการปกครอง. "วิวัฒนาการทะเบียนบ้าน," เพิ่งอ้าง.

การสำรวจสำมะโนประชากรและจัดทำทะเบียนราษฎรนี้ นับเป็นเทคโนโลยีการปกครองที่สำคัญอย่างมาก ที่ช่วยให้รัฐสามารถเข้าถึงประชากรได้อย่างใกล้ชิดที่สุดในระดับย่อยที่สุดอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน เพราะด้วยกระบวนการนี้รัฐสามารถเข้าถึงและระบุอัตลักษณ์บุคคลได้ว่าคนนั้นคือใครได้อย่างค่อนข้างละเอียด นับตั้งแต่ชื่อ สกุล วันเดือนปีเกิด บิดามารดาผู้ให้กำเนิด ภูมิลำเนาเดิม เป็นต้น อันจะเป็นเครื่องมือในการใช้กำกับควบคุมพฤติกรรมของบุคคลให้เป็นในทางที่พึงประสงค์มากขึ้นต่อไปได้ เช่น ใช้ในการติดตามตัวบุคคลที่กระทำผิดมาลงโทษ หรือใช้ในการติดตามภาษีที่ทำให้ผู้คนบิดเบี่ยภาษีได้ยากขึ้น เป็นต้น นอกจากนี้ ในยุคปัจจุบันข้อมูลเหล่านี้ยังเป็นประโยชน์ต่อการคำนวณทางสถิติอีกด้วย เช่น ใช้คำนวณว่าปัจจุบันมีคนทำงานเท่าไรและว่างงานเท่าไร เป็นต้น เพื่อใช้เป็นแนวทางกำหนดนโยบายของรัฐบาลต่อไป และนอกเหนือจากข้อมูลทะเบียนราษฎรแล้ว พระองค์ยังทรงมอบหมายให้ทางราชการจัดทำเอกสารสำคัญทางราชการอื่น ๆ ควบคู่กันไปด้วย อาทิ ใบแจ้งการย้ายที่อยู่ รายงานคนเกิด คนตาย และมรณะบัตร เพื่อเพิ่มความสามารถในการกำกับจัดสรรผู้คนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

ในส่วนของเทคโนโลยีการปกครองอื่น ๆ ที่มีผลโดยตรงต่อการประกอบสร้างผู้คนนั้น ก็มี อาทิ การส่งเสริมแนวคิดเรื่องการศึกษาและการสาธารณสุข โดยในส่วนของส่งเสริมการศึกษานั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องการให้ “...อาจารย์สอนหนังสือไทยแลสอนเลขทุก ๆ พระอาราม”⁸¹ จึงทรงขอให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เป็นองค์ประธานจัดการศึกษาทั่วพระราชอาณาจักรขึ้น โดยให้วัดเป็นศูนย์กลาง ประกาศดังกล่าวมีขึ้นในปี 2418 อย่างไรก็ตามการศึกษาที่จัดสอนตามวัด หรือโรงเรียนวัด ถือเป็นเรื่องใหม่ จึงไม่ประสบผลได้ในทันที ประจวบกับมีเหตุการณ์ไม่สงบ⁸² จึงทำให้การปรับปรุงการศึกษาชะลออยู่ เรื่องดังกล่าวถูกนำมาดำเนินการอีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 2420 โดยเริ่มมีการตั้งโรงเรียนขึ้นใหม่ กระนั้นก็เริ่มจากโรงเรียนสอนบุตรขุนนางก่อน⁸² โดยในพ.ศ. 2422 ได้มีการจัดทำ **แผนการจัดการศึกษาและจัดตั้งโรงเรียนเพื่อสร้างคนมีความรู้**เข้ารับราชการขึ้น ในส่วนของราษฎรนั้นได้รับการส่งเสริมการศึกษาอีกครั้งใน พ.ศ. 2427- 2528 โดยพระองค์ทรง

⁸¹ พระองค์ทรงเริ่มให้มีการจดทะเบียนคนเกิด คนตายตามหัวเมืองต่าง ๆ ในพ.ศ. 2459 โดยบังคับให้ใช้ “กฎการจดทะเบียนคนเกิด คนตายหัวเมือง พุทธศักราช 2459” นี้ในหัวเมืองทุกมณฑล ยกเว้นมณฑลกรุงเทพฯ ซึ่งจะใช้กฎเสนาบดีกระทรวงนครบาลว่าด้วยการจดทะเบียนคนเกิด ตาย ร.ศ.128 แทน พระราชบัญญัติทะเบียนราษฎรนี้มีการเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา เช่น ในปี พ.ศ. 2479 กระทรวงมหาดไทยก็ได้ออก พ.ร.บ.การสำรวจสำมะโนครัว พ.ศ. 2479 ขึ้นมาใช้แทน พ.ร.บ.สำหรับทำบัญชีคนในพระราชอาณาจักร ร.ศ.128 และมีการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งในพ.ศ. 2490 และ 2499. ที่มา กรมการปกครอง. “วิวัฒนาการทะเบียนบ้าน.” เพิ่งอ้าง.

⁸¹ พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. *พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง*. (กรุงเทพฯ : ภูเก็ตมอริ่ง, 2546).

⁸² เหตุการณ์กรณีวังหน้า ในเดือน ธันวาคม 2417 อันเป็นปัญหาระหว่างกลุ่มอำนาจทางการเมืองเดิม (กลุ่มผู้สำเร็จราชการ) กับกลุ่มผู้สนับสนุนพระองค์ (กลุ่มพระเจ้านั่งอญาเธอ หรือกลุ่มสยามหนุ่ม), ใน วิไลเสชา ถาวรอนสาร. *ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก*.

⁸² เรื่องเดียวกัน.

โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอภัยยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ในภายหลัง) จัดตั้งโรงเรียนขึ้นที่ วัด โดยใช้ศาลาวัดเป็นสถานที่เรียนและพระสงฆ์เป็นครูสอน (อีกครั้ง) แต่ในครั้งนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง **โรงเรียนวัดมหรณพาราม** ตำบลเสาชิงช้า ขึ้นด้วย ซึ่งนับเป็นโรงเรียนหลวงแห่งแรกที่เปิดสอนบุตรหลานของประชาชน โดยในการจัดการศึกษาครั้งนั้นได้มีประกาศให้ผู้สนใจส่งบุตรหลานเข้าเรียนโดยไม่เสียค่าเล่าเรียน⁸³ แต่สำหรับการศึกษาทางหัวเมืองอื่น ๆ นั้น กระทั่งปี 2433-2434 แล้วจึงได้มีขึ้น

แม้จะมีการพยายามสนับสนุนการศึกษามาเป็นระยะ ๆ ในยุคนั้น กระนั้น ก็ดูเหมือนว่าการดำเนินการจะมีอุปสรรคอยู่ไม่น้อย ทั้งจากกระบวนการดำเนินการเองในเรื่องการเมืองภายในงบประมาณและกำลังคน และจากตัวประชากรเองที่ไม่เข้าใจ เกรงว่าจะเป็นการเอาคนลงเป็นทหาร⁸⁴ ในขณะที่เดียวกันวิถีชีวิตของคนสมัยนั้นก็ยังต้องทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการออกไปยังท้องนา ป่า ไร่ อยู่ทุกวัน ทำให้ไม่มีเวลาเรียนจริงจัง ** ดังนั้น การส่งเสริมการศึกษาในยุคนี้จึงมุ่งเน้นกระทำกับเจ้านายและบุตรข้าราชการเป็นหลัก ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าระบบราชการสมัยใหม่นั้นจำเป็นต้องใช้คนจำนวนมาก กระนั้นคนกลุ่มที่จะถูกเลือกใช้ก็ยังจำกัดอยู่ในชนชั้นสูงและบุตรข้าราชการเป็นส่วนมาก แม้จะมีความพยายามอยู่บ้างในการส่งเสริมการศึกษาในหมู่ประชาชน กระนั้น ก็มุ่งหวังจะใช้คนเหล่านี้ในฐานะของเสมียนเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ได้รับการศึกษาและมักมีเวลาเข้ารับการศึกษาก็จะมีแต่ชนชั้นสูงหรือที่เรียกกันว่า “ผู้ดี”⁸⁵ แต่ในขณะที่การศึกษาเริ่มมีบทบาทสำคัญในการคัดแยกคน ก็ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างความเป็น “ผู้ดี” และ “ชาวบ้าน” อย่างสำคัญ ด้วยเรื่องของการศึกษาประการหนึ่ง

เช่นเดียวกันกับการส่งเสริมเรื่องอนามัยสาธารณสุข ที่พระองค์ก็ทรงมีพระราชดำริจะให้มีการรักษาพยาบาลแบบใหม่ โดยมีการดำริให้สร้างโรงพยาบาลศิริราชขึ้นเป็นโรงพยาบาลที่ทำการรักษาแบบตะวันตกเป็นแห่งแรก กระนั้นก็ไม่ได้รับความนิยมเท่าที่ควร ชาวบ้านยังคงนิยมการ

⁸³ เรื่องเดียวกัน. หน้า 243-244.

⁸⁴ วันที่ 3 มกราคม 2433 กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ อธิบดีกระทรวงธรรมการขอพระบรมราชานุญาตจัดการศึกษาตามหัวเมืองต่าง ๆ มีความว่า “ด้วยผู้ว่าราชการหัวเมืองหลายคนได้แจ้งความแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่า อยากจะขอรับการพระราชทานให้มีโรงเรียนหลวงสอนหนังสือไทยขึ้นตามเมืองนั้น ๆ มาเนื่องๆ บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าราชการในกรมศึกษาธิการก็เรียบร้อยเจริญขึ้น แบบสำหรับฝึกสอนวิชาก็ได้คิดเรียบร้อยให้ง่ายและได้ลงพิมพ์ไว้พอสมควรจะมีสอนตามหัวเมืองได้ เพราะฉะนั้นจึงเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าในรัตนโกสินทร์ศก 100 (พ.ศ. 2434) นี้ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แล้ว ก็พอจะคิดจัดการตั้งโรงเรียนให้แพร่หลายออกไปหลายหัวเมืองได้ ...” โดยในเบื้องต้นจะเลือกจัดขึ้นแต่บางหัวเมือง คือ เมืองจันทร์บุรี เมืองเพชรบุรี เมืองสงขลา เป็นต้นไปก่อนแล้วจึงค่อยขยายต่อไปจนให้มีทั่วทุกหัวเมือง ในเรื่องเดียวกัน. หน้า 261-262.

⁸⁵ พิรพิทย์ สุคันธเมศวร. “การปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่นำไปสู่การสร้างรัฐชาติ.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2549.)

** ในการแก้ปัญหาที่พระองค์ทรงแต่งตั้งหลวงสารประเสริฐ (น้อย อचारยารุง) ไปแต่งหนังสือเรียน คือ **มูลบทบรรพกิจ** ซึ่งเป็นแบบเรียนเร็ว เพื่อใช้แทนแบบเรียนจินดามณี 6 เล่ม ที่ต้องใช้เวลาเรียน 3 ปี.

⁸⁵ อ่านเพิ่มเติมใน สุวรรณฯ สถาอานันท์ และ เนื่องน้อย บุญเนตร. **ความคิดและภูมิปัญญาไทย : ร่องรอยความคิด ความเชื่อไทย**. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535. หน้า 192-216.

รักษาแบบโบราณ กระทั่งพระองค์ต้องทรงเกณฑ์สมาชิกพระราชวงศ์ ข้าราชการและนางกำนัลที่ห้องโถงคอคอดหรือเจ็บป่วยเล็กน้อยเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลแทนการรักษาด้วยสมุนไพรหรือคาถาแบบเก่า กระทั่งเริ่มเป็นที่กล่าวขานและได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นตามลำดับ อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมนี้ก็ยังคงกระจุกตัวอยู่ที่เมืองหลวงอย่างกรุงเทพมหานครเท่านั้น การรักษาเช่นนี้ยังไม่ได้กระจายไปทั่วประเทศสยามขณะนั้น ในที่อื่น ๆ ยังคงใช้การรักษาแบบเดิมอยู่⁸⁶ ซึ่งทำให้เรื่องของการสาธารณสุขกลายเป็นอีกมาตรฐานความแตกต่างระหว่างพื้นที่เมือง -ชนบท , ชาวบ้าน และผู้ดี

จากเหตุการณ์ข้างต้น สะท้อนให้เห็นได้ว่าความสามารถในการควบคุมประชากรของรัฐนั้นไม่ได้มีความเท่ากันทั่วประเทศ ทั่วทุกกลุ่ม แม้จะมีการปฏิรูปจัดระบบราชการรวมถึงมีการนำเทคนิคการปกครองต่าง ๆ มาใช้มากมาย กระนั้นก็ไม่อาจจะทำให้ครอบคลุมได้ทั่วทั้งดินแดนสยาม เทคนิคต่าง ๆ สามารถกำกับและใช้การได้ดีเฉพาะในพื้นที่เมืองหลวงเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ การเร่งรัดพัฒนาตามแนวทางศิวิไลซ์ของตะวันตกจึงกระจุกตัวอยู่ที่กรุงเทพมหานครและเมืองท่าใกล้ๆ อย่างพระประแดงและสมุทรปราการ ไม่ว่าจะเป็นไฟฟ้า ประปา ถนน รถยนต์ รถราง โทรศัพท์ โทรเลข ฯลฯ สิ่งเหล่านี้มีแต่ในกรุงเทพฯ เท่านั้น เมืองกรุงจึงเปรียบดั่งเมืองสวรรค์ และได้รับการยกย่องว่ามีความศิวิไลซ์ไม่ต่างจากชาติตะวันตก และถือเอาว่าเมืองกรุงเทพฯ คือตัวแทนของสยาม โดยที่ไม่นับรวมชนบทที่ห่างออกไป ที่ยังคงมีสภาพเป็น “บ้านป่าเมืองเถื่อน” อยู่ ที่แม้พื้นที่เหล่านั้นจะนับเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนสยาม กระนั้นก็ไม่อาจเทียบได้กับกรุงเทพฯ ที่มีความศิวิไลซ์แล้วในทุกด้าน

การยกย่องกรุงเทพฯ อย่างมากพร้อมๆ กับการผลักดันให้ชนบทไปอยู่ที่ชายขอบในฐานะของเมืองอาณานิคมเช่นนี้ แม้จะถือได้ว่าเป็นเทคนิคของสยามประการหนึ่งในระบบความสัมพันธ์กับชาติตะวันตก แต่สิ่งนี้ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อพื้นที่ทางกายภาพและสำนึกในจิตใจของผู้คน ในเรื่องของความศิวิไลซ์ที่แตกต่างกันระหว่างพื้นที่เมืองและชนบท และระหว่างคนเมืองผู้ดี และชาวบ้านในชนบทขึ้นแล้วอย่างเลี่ยงไม่ได้

รัฐบาล

องค์ประกอบด้านรัฐบาลนี้ แต่เดิมสยามไม่มีองค์กรดังกล่าว การปกครองทั้งหมดอยู่ที่การตัดสินใจพระราชกฤษฎีกาของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว ไม่จำเป็นต้องมีการปรึกษาหารือผู้ใด แม้

⁸⁶ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี. "แรกมีอนามัยในเมืองไทย," [online] สอนุก พี.เดีย. <http://guru.sanook.com/pedia/topic/...> [16/06/2551]

⁸⁷ ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของคำว่า “เมือง” ว่า หมายถึง (น.) แดน เช่น เมืองมนุษย์ เมืองสวรรค์... ประเทศ เช่น เมืองไทย เมืองจีน... (โบ.) จังหวัด เช่น เมืองเชียงใหม่ เมืองนครศรีธรรมราช เขตซึ่งเป็นที่ชุมนุมและเป็นที่ตั้งศาลากลางจังหวัด...” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, หน้า 875.

อาจจะมีการปรึกษาอยู่บ้างกับผู้สนิทชิดเชื้อ กระจ่างนั้น พระบรมราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ก็ถือว่าเป็นที่สุด ต่างกันกับระบอบรัฐสภา ที่รัฐบาลจำเป็นจะต้องมีการปรึกษาหารือกันก่อนในกิจการต่างๆ และโดยที่อาจมีการทักท้วงได้เมื่อเห็นต่าง ในขณะที่เดียวกันความเห็นของผู้นำรัฐบาลก็ไม่จำเป็นต้องถือว่าเป็นที่สุด

สำหรับประเทศไทย การเกิดรัฐบาลขึ้นครั้งแรกอาจนับได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงตั้ง **สภาที่ปรึกษา** ขึ้น ประกอบด้วย สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินและสภาที่ปรึกษาในพระองค์หรือปริวีเคาน์ซิล(privy-council) โดยทรงตรา“พระราชบัญญัติเคาน์ซิลออฟสเตตคือที่ปลุกราชการแผ่นดิน” พ.ศ. 2417 ขึ้น กำหนดให้มีรูปแบบการประชุมและการลงมติเช่นเดียวกับสภาของชาวตะวันตก(อังกฤษ) อย่างไรก็ตาม ในที่นี้จะไม่ขอกล่าวถึงความสลับซับซ้อนหรือที่มาของการที่พระองค์ทรงมีพระราชดำริจัดตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้นในรายละเอียด โดยขอให้ผู้สนใจไปอ่านใน “เอกสารกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครองราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103” แทน แต่จะขอกล่าวต่อไปว่า นับแต่การตั้งการตั้งสภาทั้งสองขึ้นครั้งนั้นก็ทำให้สยามมีรัฐบาล (government) ที่เป็นรูปเป็นร่างขึ้นเป็นครั้งแรก โดยที่มีคาบิเนต หรือเสนาบดี มีอำนาจในการบริหารและตัดสินใจ ร่วมกันบริหารบ้านเมืองกับองค์พระมหากษัตริย์⁸⁷

ความเป็นรูปร่างของรัฐบาลสยามเกิดขึ้นชัดเจนอีกครั้งเมื่อมีการปฏิรูประบบราชการขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2435 และได้ความคิดของรัฐสมัยใหม่เรื่อง “ความรับผิดชอบ” ของรัฐบาลที่จะต้องรับผิดชอบต่อประชาชน⁸⁸ ที่ทำให้ระบบราชการถือเป็นกลไกสำคัญที่จะสามารถนำพากิจการต่างๆ ของรัฐไปสู่มือประชาชนได้ โดยที่หากขาดซึ่งกลไกนี้รัฐบาลย่อมไม่อาจทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ต้องยอมรับว่าแต่เดิมการบริหารราชการแผ่นดินมิได้มีความเป็นระบบระเบียบมากนัก กระจ่างนั้น เมื่อพิจารณาถึงภารกิจหลัก ๆ ของ เมืองหลวง ผู้ปกครอง หรือเจ้าเมือง แล้ว ก็มีแต่เรื่องของการรักษาความปลอดภัยเท่านั้น ยังไม่ได้มีความคิดเรื่องภารกิจในการดูแลบำรุงรักษาหรือพัฒนาบ้านเมืองแต่ประการใด ด้วยเหตุนี้แม้จะไม่มีระบบการบริหารที่ดีพอหรือไม่มีระบบบริหารอันใดเลย ก็ไม่ใช่เรื่องใหญ่ ต่อเมื่อได้เกิดแนวคิดเรื่องรัฐชาติและการพยายามสถาปนารัฐชาติขึ้นมาแล้ว โดยมีรัฐบาลเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญ บทบาทของรัฐบาลสมัยใหม่ที่พ่วงมากับองค์กรรัฐบาลก็ทำให้จำเป็นต้องปฏิรูประบบราชการเสียใหม่ เพื่อให้สามารถรองรับกับบทบาท

⁸⁷ เหตุการณ์หนึ่งที่เป็นปัจจัยกระตุ้นให้พระองค์ทรงตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้นนั้น คือ เหตุการณ์ที่เจ้านายและข้าราชการจำนวนหนึ่งกราบบังคมทูลความเห็นขอให้พระองค์จัดการเปลี่ยนแปลงปกครองเป็นระบอบ “คอนสติทิชันแนลโมนาซี” เมื่อ ร.ศ. 103 อ่านเพิ่มเติมได้ใน เอกสารกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครองราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103. หรือ ใน ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. *ความคิดการเมืองโพธิ์กรรมพืแห่งกรุงรัตนโกสินทร์*. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549).

⁸⁸ พลาตีย์ สิริธัญญกิจ. *พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง*. หน้า 88.

⁸⁹ บรัดเลย์, วิลเลียม แอล. *สยามแต่ปางก่อน*.

ภารกิจที่เพิ่มขึ้นได้ ในขณะที่เดียวกัน ระบบราชการ ก็ถือเป็นอีกเครื่องยืนยันหนึ่งแห่งอำนาจรัฐ ส่วนกลาง ที่จะส่งผ่านไปสู่อำเภออื่น ๆ เป็นกลุ่มปฏิบัติงานที่สำคัญ ผ่านโครงสร้างระบบการปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นอีกด้วย

การปฏิรูปในยุคนี้เกิดขึ้นหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการปรับตั้งกรม การยกสถานะของกรมขึ้นเป็นกระทรวง รวมไปถึงการปรับลดกระทรวงอีกหลายครั้ง กระนั้น การปฏิรูปการปกครองที่สำคัญที่ส่งผลต่อการบริหารราชการแผ่นดินในภาพกว้างก็คือ การปฏิรูปการแบ่งภารกิจของกระทรวงมหาดไทยและกลาโหมออกตามหน้าที่ มิใช่พื้นที่ อีกต่อไป โดยการตรา**ประกาศจัดบ้านที่กระทรวงกลาโหม มหาดไทย** เมื่อ 23 ธันวาคม ร.ศ. 113 (พ.ศ. 2437) ที่กำหนดให้กระทรวงมหาดไทยมีหน้าที่ในการวางรากฐานการปกครองในจังหวัดต่างๆ ตามแนวทางการปกครองส่วนภูมิภาคที่มุ่งรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ในขณะที่ให้กระทรวงกลาโหมทำหน้าที่เรื่องบังคับการทหารเท่านั้น

การปรับเปลี่ยนบทบาทของกระทรวงมหาดไทยให้มีความรับผิดชอบโดยตรงต่อการปกครองทั่วราชอาณาจักรเช่นนี้ ช่วยเสริมสร้างเอกภาพในการดำเนินการปกครองทั้งในแง่นโยบายและสายการบังคับบัญชาให้มีประสิทธิภาพภายใต้การบังคับการขององค์กรเดียว อันจะนำไปสู่การสิ้นสุดของระบบการปกครองหัวเมืองแบบเดิมและความสามารถในการรวมศูนย์การปกครองเข้าสู่ส่วนกลางได้อย่างมั่นคงในเวลาต่อมา โดยในการดำเนินการดังกล่าว กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้แบ่งแยกหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทย ออกเป็นส่วนย่อยๆ และจัดตั้งกรมขึ้นรับผิดชอบเป็นการเฉพาะ 12 กรม⁸⁹ โดยกรมสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการปกครองส่วนภูมิภาคโดยตรงก็คือ **กรมพลำภัง** ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับการปกครองท้องที่ การรักษาบัญชี และทำหนังสือ ในการแต่งตั้งถอดถอนย้ายข้าราชการในหัวเมือง การทำทะเบียนสัตว์พาหนะ การทำทะเบียนอาวุธปืน การพระราชทานนามสกุล เป็นต้น, **กรมตำรวจภูบาล** ที่ตั้งขึ้นในปีพ.ศ. 2456 มีหน้าที่ตรวจตราการปฏิบัติราชการของเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองตามหัวเมืองทุกมณฑล และ **กรมสรรพากรนอก** ที่ทำหน้าที่จัดเก็บภาษีอากรและผลประโยชน์ทั้งปวงในหัวเมือง ซึ่งเป็นระบบที่นำมาใช้แทนระบบกินเมืองที่เจ้าเมืองจะแบ่งปันผลประโยชน์ให้แก่เมืองหลวง โดยเปลี่ยนให้เจ้าเมืองเหล่านี้รับเงินเดือนโดยตรงจากราชการแทน กล่าวได้ว่า กระทรวงมหาดไทยมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการผนวกรวมส่วนภูมิภาคเข้ากับส่วนกลางอีกทั้งยังเป็นกระทรวงที่บุกเบิกต่องานในส่วนภูมิภาคให้กับหน่วยงานของกระทรวงอื่น ๆ ในเวลาต่อมา

นอกเหนือจากบทบาทในฐานะที่เป็นกำลังสำคัญในการสร้างชาติแล้ว ระบบราชการโดยข้าราชการ ก็ยังมีบทบาทสำคัญในการนำเอาความรู้และ “หลักวิชา” รวมไปถึงอำนาจของรัฐ

⁸⁹ สายชล สัตยานุรักษ์. “สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม,” (ภาควิชาประวัติศาสตร์, คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2545.) หน้า 117-126.

ส่วนกลางลงไปสู่ “ชาวบ้าน” ด้วย โดยให้เหตุผลว่าเป็นภารกิจหลักประการหนึ่งของรัฐสมัยใหม่ กระนั้น บทบาทดังกล่าว ก็จะไปสู่การประเมินตัดสิน “ชาวบ้าน” ในฐานะของผู้ที่ไม่รู้และปฏิบัติผิด “หลักวิชา” ตามมา “ชาวบ้าน” จึงถูกทำให้กลายเป็นผู้ที่ต้องคอยรับฟังความู้และคำสั่งจากทางราชการอยู่ร่ำไปในฐานะของผู้ที่ ‘ด้อย’ กว่า

อย่างไรก็ตาม แม้ระบบราชการจะมีความจำเป็นต่อรัฐบาลในฐานะของแขนและขาเพียงใด กระนั้น การที่ระบบราชการมีความเป็นอิสระอยู่ค่อนข้างมาก เนื่องด้วยกลไกเฉพาะทางที่ทำให้องค์การราชการก็มีส่วนที่มี “ชีวิต” ของตนเองไปพร้อม ๆ กันกับส่วนของหน้าที่ภายใต้กรอบการทำงานที่ได้รับมอบหมายจากส่วนกลาง ประกอบกับภารกิจที่เพิ่มขึ้นที่ทำให้องค์การราชการกลายเป็นองค์การของผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขา ความเป็นอิสระในบางส่วนของระบบราชการ ประกอบกับความรู้เฉพาะทางที่สร้างสำนึกเรื่องรับผิดชอบให้เกิดขึ้นและการขยายตัวออกไปอย่างมากของระบบราชการและข้าราชการ ก็ทำให้นำไปสู่การทำทลายและการเสื่อมถอยของระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 อันนำไปสู่การพยายามประกอบสร้างตัวตนของประชากรชั้นใหม่ของกลุ่มผู้ถือครองอำนาจกลุ่มใหม่ ซึ่งจะกล่าวต่อไปในส่วนที่สอง

อำนาจอธิปไตย

แนวคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยนี้เป็นความคิดเชิงนามธรรม ที่ยึด ขยาย และยกย้าย ถ่ายโอน ช่วงชิงได้ อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยที่เด่นชัดที่สุดก็คงจะเป็นเรื่องอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนซึ่งมาพร้อมกันกับการขีดเส้นดินแดนและการวาดแผนที่ แม้กระนั้นก็ยังมีการแสกคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยในรูปแบบอื่น ๆ อีก เช่น อำนาจอธิปไตยเป็นของพระมหากษัตริย์หรือประชาชนหรือรัฐบาล เป็นต้น ซึ่งความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยจะเป็นเช่นไรนั้นอาจกล่าวได้ว่าขึ้นอยู่กับระบอบการปกครองและกลุ่มผู้ปกครองขณะนั้นเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนนั้นก็ดูจะเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย ซึ่งทำให้การถกเถียงกันในเรื่องที่ว่าอำนาจอธิปไตยนี้เป็นของใคร หรือควรเป็นของใครและใช้โดยใครนั้น ต่างก็ต้องสยบยอมให้แก่ ‘อธิปไตยของชาติ’ อันนำมาซึ่งแนวคิด ‘ชาตินิยม’ ที่ส่งผลกระทบต่อการเข้ามาจัดการชีวิตของประชาชนอย่างมากและอย่างชอบธรรมในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตามแนวคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยที่ถูกนำมาใช้ในยุคนี้อันเป็นอำนาจ ‘อธิปไตยเหนือดินแดน’ เสียเป็นส่วนมาก อำนาจอธิปไตยในรูปของความคิด ‘ชาตินิยม’ ยังมิได้ถูกหยิบใช้

มากนักกระทั่งเมื่อสยามก่อร่างเป็นรูปธรรมแน่นอนแล้วภายใต้ระบบแผนที่และแนวคิด ‘ชาตินิยม’ นั้นคือนับแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา⁹⁰

ที่ว่าแนวคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยในยุคนี้ เน้นไปที่เรื่องอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนเป็นสำคัญนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะในยุคสร้างชาตินี้ ในขณะที่มีความพยายามประกอบสร้างและรวมชาติขึ้นมาด้วยเทคนิคต่างๆ ไม่ว่าจะด้วยการวัดและวาดแผนที่ การจัดรูปแบบการปกครอง ออกเป็นส่วนต่าง ๆ การปฏิรูประบบราชการ การพยายามเข้าไปเผยแพร่ความคิดความเชื่อต่างๆ แก่ประชาชน รวมไปถึงการตัดสินใจเรื่องราวต่าง ๆ เหนือดินแดนและประชากรของตน บทบาทหน้าที่ของรัฐสมัยใหม่ไม่อาจเกิดขึ้นได้ และจะไม่มีความสำเร็จเลย หากปราศจากแนวคิดเรื่อง ‘อำนาจอธิปไตย’ มารองรับปฏิบัติการต่างๆ ของรัฐบาลเหนือดินแดนและประชากรเหล่านั้น

อย่างไรก็ตามในยุคเริ่มแรกของการสร้างชาติ แนวคิดเรื่องชาตินิยมก็ยังไม่ได้ฝังตัวลงไป ในสังคมสยามขณะนั้นอย่างมั่นคงนัก⁹¹ ภาพของความเป็นอธิปไตยจึงต้องเกาะเกี่ยวกับเรื่องดินแดนอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ การพยายามขยายอำนาจในการรวบรวมดินแดน การพยายามเข้าไปให้ถึงดินแดนต่างๆ ในส่วนที่ห่างไกล ไม่ว่าจะโดย โดยการส่งข้าหลวงเทศาภิบาลไปประจำณฑลต่าง ๆ การส่งทหารเข้าไปประจำอยู่ในพื้นที่ชายแดนห่างไกลเหล่านั้น รวมไปถึงการเสด็จประพาสต้นขององค์พระมหากษัตริย์ จึงล้วนเป็นเทคนิคที่สำคัญที่เป็นการพยายามแสดงออกซึ่งอำนาจของสยามที่มีเหนือดินแดนเหล่านั้น

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ในยุคนี้เทคนิคสำคัญในการปกครองก็คือ การพยายามสลายความเป็นชั่วและถ่ายโอนความจงรักภักดีของผู้คนจากกลุ่มมูลนายเดิม มาสู่รัฐบาลแห่งชาติของพระมหากษัตริย์ ภายใต้การปกครองในระบบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งเทคนิคที่สำคัญก็มีมากมาย อาทิ การทำแผนที่ การตั้งมณฑล การยกเลิกระบบไพร่ทาส การเกณฑ์ทหาร การออกระเบียบจัดทำทะเบียนราษฎร และการปฏิรูประบบราชการ เป็นต้น ความสำคัญของเทคนิคเหล่านี้อยู่ที่ได้ทำให้สถานะของผู้คนเปลี่ยนไปสู่การเป็น “ไพร่ฟ้า” (subject) ที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์และต้องถือเอาพระบรมราชโองการเป็นประกาศิต มิใช่คำสั่งของมูลนายอีกต่อไป และโดยอาศัยเครือข่ายปฏิบัติการเหล่านี้ ก็ทำให้พระราชดำริต่าง ๆ ขององค์พระมหากษัตริย์ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับแนวคิดมาจากต่างประเทศและมีลักษณะเป็นศาสตร์ต่าง ๆ อาทิ การศึกษาและการสาธารณสุข ฯลฯ สามารถกระทำลงไปที่ไพร่ฟ้าเหล่านี้ได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านระบบมูลนายอีก

⁹⁰ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. “ชาตินิยมกับพหุวัฒนธรรม: บทนำ” ราชธานี ชาติพันธุ์ และความทันสมัย, (ตอนที่ 1) [online] ประชาไท. <http://www.prachatai.com/05web/th/home/15258> [17/1/2552].

⁹¹ เรื่องเดียวกัน.

ต่อไป แต่สามารถใช้ผ่านระบบราชการที่เป็นของพระมหากษัตริย์เอง ยังผลให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากกว่าเดิมในการประกอบสร้างตัวตนและความคิดของผู้คน

กระนั้น ด้วยข้อจำกัดในหลายด้าน เช่น ด้านการสื่อสารและงบประมาณ การสร้างความศรัทธาต่อประเทศชาติและประชากรจึงไม่อาจกระจายตัวออกไปได้ครอบคลุม แต่เนื่องจากศาสตร์เหล่านั้นได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากในการอธิบายมนุษย์และวงเวียนอยู่ในสังคมสยามแล้ว จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเกิดการจำแนกแตกต่างและการประเมินตัดสินขึ้น

ด้วยเหตุนี้ กรุงเทพฯ ในฐานะที่มีความใกล้ชิดต่อการควบคุมจัดการมากกว่าจึงถือว่ามี ความศรัทธามากกว่า ชนบท ที่อยู่ห่างไกลสายตารัฐออกไป นำไปสู่การกีดกันแบ่งแยกให้ชนบท เป็นบ้านป่าเมืองเถื่อนและมีความสัมพันธ์กับกรุงเทพเพียงแค่มืองอาณานิคมเท่านั้น ซึ่งแม้จะ กล่าวได้ว่าเป็นกุศโลบายหนึ่งในการสร้างสยามให้ศรัทธาในเวลาอันรวดเร็ว เพื่อภาพลักษณ์ของ สยามและความน่าเชื่อถือในสายตาต่างชาติ กระนั้น สิ่งนี้ก็ได้ออกร่างสำนักในแง่ลบให้เกิดขึ้นแก่ ชนบทและ “ชาวบ้าน” ในชนบทขึ้นมาแล้วอย่างมีนัยสำคัญ

อย่างไรก็ตาม ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ก็เน้นไปที่เรื่องของการสร้างรัฐชาติขึ้นมาให้เป็น รูปธรรมมากกว่าเน้นไปที่การส่งเสริมแนวคิดชาตินิยม โดยมุ่งไปที่การแสวงหาองค์ประกอบของรัฐ ชาติ 4 ประการ ซึ่งแม้จะปฏิเสธไม่ได้ถึงพลังของรัฐชาติเชิงกายภาพที่โอบล้อมให้ผู้คนในสังคมมี สังกัดที่แน่นอนภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียวที่ทำให้เกิดการถ่ายโอน ความจงรักภักดีจากมูลนายมาไว้ที่องค์พระมหากษัตริย์และสร้างเงื่อนไขให้รัฐบาลกลางสามารถ เข้าไปจัดการกับผู้คนเหนือดินแดนของตนได้อย่างชอบธรรม กระนั้นเงื่อนไขที่สำคัญอีกประการ ของการก่อเกิดรัฐชาติที่สมบูรณ์ก็คือความรู้สึกว่าเป็น “ชาติ” เดียวกัน ซึ่งความรู้สึกว่าเป็นชาติ เดียวกันนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงพยายามสถาปนาขึ้นแล้วเช่นกัน ผ่านการกำหนดประวัติศาสตร์ร่วมกันของชาวสยามโดยถือเอาสุโขทัยเป็นจุดเริ่มต้นของ ประวัติศาสตร์ชาติ และ ทรงสถาปนาพระสยามเทวาธิราชขึ้นเป็นเทพดาผู้พิทักษ์ชนชาวสยาม ทั้งหมด อย่างไรก็ตาม ขณะนั้นความเป็นสยามทางกายภาพยังไม่ก่อร่างชัดเจน แนวคิดเรื่องชาติ จึงยังไม่ฝังตัวลงไป ในสังคมมากนัก จึงกล่าวได้ว่า การก่อรูปของสยามในเชิงกายภาพภายใต้ระบบ แผนทีและองค์ประกอบ 4 ประการในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ นั้น ช่วย ส่งเสริมให้แนวคิดเรื่อง “ชาติ” ก่อตัวลงไป ในสังคมได้ง่ายขึ้น เมื่อมีความพยายามปลูกฝังแนวคิด เรื่องความเป็น “ชาติ” อย่างจริงจังอีกครั้งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6⁹²

⁹² โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. การเมือง การปกครองไทย : หลายมิติ. (กรุงเทพฯ : ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์, คณะ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2547.) หน้า 25-113.

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ นั้น องค์ประกอบของความเป็นรัฐก่อตัวได้ค่อนข้างมั่นคงแล้ว กระนั้น ปัญหาการสร้างชาติก็ยังมิได้อยู่ที่ลำดับปัญหาเรื่องความจงรักภักดีของขุนนางข้าราชการโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่มีโอกาสได้ไปศึกษาต่างประเทศและพบเห็นความศิวิไลซ์ของประเทศเหล่านั้นที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คนกลุ่มนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มทหารเริ่มมีความสงสัยต่อความสามารถของระบอบการปกครองสมบูรณาญาสิทธิราชย์ว่าจะสามารถสร้างความเจริญให้กับประเทศได้หรือไม่ ที่สำคัญคือไม่มั่นใจในพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ การณ์ดังกล่าวนำไปสู่การพูดถึงเรื่อง “ชาติ” ในแง่ที่หมายถึงคนทุกคน และหน้าที่ที่ควรมีต่อชาติมากขึ้น “ชาติ” ไม่ใช่เพียงองค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น ซึ่งแนวคิดเรื่อง “ชาติ” เช่นนี้ค่อนข้างจะทำทลายระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เพราะไม่ได้ให้ความสำคัญกับองค์พระมหากษัตริย์อันเป็นแนวทางชาตินิยมที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ สนับสนุน ยิ่งเมื่อเกิดกรณีกบฏ ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2455) ที่เป็นการเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะทหาร ที่ต้องการให้กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิจ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ หรือ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระองค์ใดพระองค์หนึ่งขึ้นมาใช้อำนาจแทน ก็ยิ่งทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงไว้วางพระราชหฤทัยคณะเสนาบดีและระบบราชการน้อยลง และเป็นปัจจัยสำคัญกระตุ้นให้พระองค์ทรงคิดที่จะปลุกฝังแนวคิดชาตินิยมโดยที่มีพระองค์เป็นศูนย์กลางให้เกิดขึ้นในสังคมไทยเป็นการเร่งด่วนและมั่นคง⁹³

สำหรับแนวคิดชาตินิยมที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงสถาปนาขึ้นนั้นเน้นองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ โดยเน้นให้พระมหากษัตริย์คือศูนย์รวมของความเป็นชาติ เพราะพระมหากษัตริย์คือศูนย์รวมที่เป็นรูปธรรมที่สุดขององค์ประกอบ 3 ประการนี้ สิ่งที่พระองค์เสนอคือความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์คือความจงรักภักดีต่อชาติ โดยวิธีการที่พระองค์ทรงใช้ในการสร้างแนวคิดนี้ส่วนใหญ่เป็นไปนอกระบบราชการ และวิธีที่พระองค์ทรงโปรดใช้มากที่สุดก็คือการเขียนบทความตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์โดยทรงใช้พระนามแฝง ซึ่งก็ทำให้มีการตอบโต้ทางแนวคิดจากกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับพระองค์กลับมาไม่น้อย และโดยการพระราชนิพนธ์นวนิยายและบทละครที่สะท้อนเรื่องชาตินิยมตามพระราชดำริของพระองค์ ซึ่งวิธีการเช่นนี้ทำให้แนวคิดเรื่องชาตินิยมกระจายไปสู่สังคมในวงกว้าง⁹⁴

อย่างไรก็ตามควรกล่าวด้วยว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นก็มีความพยายามส่งเสริมแนวคิดเรื่องชาติอยู่เช่นกัน โดยการเน้นองค์พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจของความเป็นชาติ และโดยการสร้างพระราชประเพณีด้วยการรื้อฟื้นพระราชประเพณีเก่าแก่ผสมผสานกับความเป็นสากลขึ้น

⁹³ โรจน์ จินตมาศ. “แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง “ชาติ” กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.) หน้า 17-18, 28-33, 45.

⁹⁴ ไกวิท วงศ์สุรวัฒน์. การเมือง การปกครองไทย: หลายมิติ.

ใช้ในราชสำนัก เช่น การประดิษฐ์ชุดพระราชพิธีขึ้น การกำหนดพระราชพิธี 12 เดือน เป็นต้น ซึ่งมองได้ว่าเป็นความพยายามของพระองค์เช่นกันในการสร้างความเป็นชาติให้เกิดขึ้นแก่สยามและผู้คนที่หลากหลายเหนือดินแดนแห่งนี้ว่ามีบางสิ่งบางอย่างร่วมกัน อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงเน้นการสร้างรัฐให้เป็นรูปเป็นร่างและวางรากฐานการปกครองมากกว่าเน้นส่งเสริมชาตินิยม ประกอบกับแนวคิดเรื่องชาตินิยมในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ใช้กันอยู่ในราชสำนักและในหน่วยงานราชการเป็นส่วนใหญ่ มิได้มุ่งหวังกระจายให้ใช้กันโดยทั่วไปในสังคม จึงทำให้แนวคิดเรื่องชาตินิยมยังไม่ฝังตัวลงในสยามขณะนั้น แตกต่างจากรัชกาลที่ 6 ที่พระองค์ทรงมุ่งเน้นการส่งเสริมแนวคิดเรื่องชาตินิยมในวงกว้าง ทำให้แนวคิดเรื่องชาตินิยมขยายตัวในวงกว้าง

แต่ดังที่กล่าวไปแล้วว่า แนวคิดชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ถูกท้าทายไม่น้อยจาก ปัญญาชน และข้าราชการบางกลุ่ม มีการตอบโต้กันอย่างดุเดือดผ่านหนังสือพิมพ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพิมพ์จีโนสยามวารศัพท์ ของนายเชียวสุดเส็ง ศรีบุญเรือง ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ฝ่ายค้านที่สำคัญขณะนั้น ที่นำแนวคิดเสรีนิยมแบบซุนยัตเซ็นเข้ามาเผยแพร่และตอบโต้แนวคิดชาตินิยมของพระองค์⁹⁵ กระนั้น แม้แนวคิดของพระองค์จะถูกท้าทาย แต่ในอีกแง่บรรยากาศการท้าทายเช่นนี้ ก็สะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีว่าประเด็นเรื่อง “ชาติ” ได้รับความสนใจพูดถึงอย่างมาก ซึ่งนั่นหมายความว่าความคิดเรื่อง “ชาติ” ได้ก่อร่างขึ้นแล้วในรัฐสมัยใหม่ของสยามที่เพิ่งก่อตัวขึ้น ซึ่งจุดนี้ทำให้ความเป็นรัฐชาติ (nation-state) ของสยามมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ที่สำคัญคือแนวคิดชาตินิยมนี้ได้สร้างความมั่นคงให้แก่ความจงรักภักดีด้วย เพราะการอาศัยเพียงปฏิบัติการทางกายภาพเปลี่ยนแปลงสังกัดและโอบล้อมให้ผู้คนมอบความภักดีให้ นั้นเสี่ยงต่อการที่ความภักดีจะหลุดไปได้ ซึ่งหากความภักดีที่ถูกถ่ายโอนมาด้วยเทคนิคและกำลังนั้นถูกผูกไว้กับขั้นด้วยเหตุผลของ ‘ชาติ’ แล้วก็อาจทำให้ยากยิ่งขึ้นที่จะหลุดออกไป ที่สำคัญคือผู้คนจะยินยอมมอบความภักดีให้แก่ต้นสังกัดคือ “ชาติ” อย่างเต็มใจด้วย

ยกตัวอย่างกรณีการเลิกไพร่และทาสและการถ่ายโอนสังกัดของความภักดีที่รัชกาลที่ 5 ทรงริเริ่ม แม้จะทำให้ผู้คนถ่ายโอนความภักดีมาไว้ที่พระมหากษัตริย์พระองค์เดียวได้ กระนั้น การโอบล้อมด้วยเทคนิคของการเปลี่ยนสังกัดดังกล่าวก็ไม่อาจชี้ให้เห็นได้ว่าความภักดีนั้นมาจากความยินยอม (consent) จึงไม่สามารถรับประกันความยืนยาวของความภักดีได้ แนวคิดเรื่องชาตินิยมจึงมีความสำคัญในฐานะที่ทำให้ความภักดีนั้นมีความเป็นกลุ่มเป็นก้อนและยินยอมที่จะอยู่กับสังกัด ในที่นี้ก็คือ “ชาติ” (ซึ่งเนื้อหาของความเป็นชาตินั้นอาจเปลี่ยนแปลงได้ตามคำอธิบายของผู้มีอำนาจ) อย่างมั่นคง ซึ่งเรื่องนี้จะเอื้อแก่การถ่ายโอนความภักดีและการประกอบสร้างตัวตนของผู้คนของกลุ่มผู้มีอำนาจ(ไม่ว่ากลุ่มใด)ต่อไปภายใต้การอ้างเงื่อนไขเรื่องความเป็น “ชาติ”

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน. หน้า 19.

ข). ชาวบ้านที่เป็นประชาชน (people) ภายใต้รัฐธรรมนูญและรัฐบาลทหาร-พลเรือน

ในยุคนี้ นับเป็นยุคที่องค์ประกอบต่าง ๆ ของความเป็นรัฐชาติ (nation state) 4 ประการ รวมไปถึงแนวคิดเรื่องชาตินิยม เริ่มสถาปนาตนเองลงไป ในสังคมแล้วอย่างไม่เคอะเขิน ความเข้าใจและการรับรู้ถึงองค์ประกอบต่าง ๆ เหล่านี้ รวมไปถึงความเป็น “รัฐชาติ” ของสยามเริ่มมีความเป็น “ธรรมชาติ” ผู้คนในสังคมเริ่มมีความรู้สึกว่ามีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ทั้งดินแดน ประชากร รัฐบาล อำนาจอธิปไตย และความเป็นชาติ รวมไปถึงสถานะของการเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์

ในขณะเดียวกันที่กลไกของระบบราชการและทหารก็ได้สถาปนาตนเองลงในสังคมแล้วอย่างมั่นคง ในฐานะของสถาบันหลักของชาติ แต่ก็ดังที่กล่าวไปแล้วถึงความเป็นอิสระอยู่บางส่วนขององค์การราชการ ทำให้แม้ระบบราชการและทหารจะอยู่ภายใต้กระบวนการปัจเจกจำแนก (individualized)^{*} เช่นเดียวกันกับประชาชน กระนั้นข้าราชการก็มีลักษณะของการรวมกลุ่มเป็นองค์กรด้วย แตกต่างจากประชาชนที่ไร้สังกัดและตั้งขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว ทำให้แม้องค์กรเหล่านี้จะยังคงอยู่ภายใต้พระบรมราชโองการและพระบรมราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ แต่ก็ยังมีชีวิตของตนเองต่างหาก ในฐานะของมืออาชีพ (professional) และภายใต้กระแสของรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตยอันเชี่ยวชาญ การสร้างความเจริญให้เกิดขึ้นแก่ประเทศชาติ เริ่มถือกันว่าเป็นหน้าที่ของผู้เชี่ยวชาญ ความไม่พอใจต่าง ๆ เริ่มเกิดขึ้นแก่ระบอบการปกครองโดยคนคนเดียว อย่างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อันนำมาสู่การวิพากษ์วิจารณ์และทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองในที่สุด

เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จึงนับเป็นการประทุขึ้นของความไม่พอใจขององค์การที่มีความเป็นสถาบันและมีชีวิตเป็นของตนเองที่เติบโตขึ้นเรื่อย ๆ นับตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองในรัชกาลที่ 5 อย่างองค์การราชการ การขยายตัวออกไปขององค์การเหล่านี้ภายใต้ภาระหน้าที่ที่มากขึ้นและสำนึกของความเป็นมืออาชีพ ทำให้พระมหากษัตริย์ไม่อาจควบคุมไว้ได้ องค์การเหล่านี้เริ่มที่จะเลือกเส้นทางเดินของตนเอง กระทั่ง

^{*} พูโกตีให้ความหมายของ individualized หรือ individualizing tactic ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยแปลว่ากระบวนการปัจเจกจำแนกไว้ว่า เป็นการแยกสลายบุคคลออกจากกลุ่มก่อนหรือสังกัดเก่าของพวกเขา แล้วทำให้ต้องมาขึ้นต่อรัฐ ภายใต้การกำกับดูแล ประเมิน ตัดสินของรัฐโดยตรง โดยวิธีการสำคัญคือการจำแนกรูปแบบของอำนาจออกเป็นคุณสมบัติ (characterized) ต่างๆ หรือรูปแบบต่าง ๆ ของอำนาจ (series of power) ที่รัฐคือผู้ผูกขาดความถูกต้องชอบธรรมของรูปแบบอำนาจนั้นๆ เช่น การจำแนกอำนาจออกเป็น อำนาจของระบบราชการ การแพทย์ การศึกษา การสาธารณสุข เป็นต้น ที่จะมีสถาบันของรัฐเป็นกลไกสำคัญในการดูแลและคงไว้ซึ่งอำนาจรูปแบบต่าง ๆ เหล่านี้ อำนาจจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับปัจเจก ชุมชน หรือครอบครัว เช่นแต่ก่อนอีกต่อไป กล่าวโดยสรุป กระบวนการปัจเจกจำแนกก็คือ การทำให้อำนาจของประชาชนที่เคยอยู่กับตัวเองและกลุ่มของตัวเองจัดกระจาย มาอยู่รวมกันที่รัฐ ในฐานะของประชากรที่มีความเป็นปัจเจกเสรี และอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของสถาบันต่าง ๆ ของรัฐและเครือข่ายทางสังคมสมัยใหม่ (individualizing to the state) ที่ทำหน้าที่ดูแลประชาชนแต่ละคนแทนรัฐ ... อ่านเพิ่มเติมใน Foucault M. "the subject and power", in James D. F. Power: essential works of Foucault 1954-1984. 3 : 334-335.

นำไปสู่เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 ในที่สุด โดยพวกเขาเลือกที่จะถูกปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญ ที่เชื่อกันว่าจะช่วยให้เกิดความเสมอภาค มีความชอบธรรมและมีประสิทธิภาพมากกว่าการปกครองภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

อย่างไรก็ตาม เป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงการปกครองและความรับรู้ที่มีต่อประชากรของรัฐบาลที่อ้างตนว่าเป็นตัวแทนของประชาชนอย่างคณะราษฎร ก็ไม่ต่างออกไปจากรัฐบาลของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะแม้คณะผู้ก่อการอย่างคณะราษฎรจะชูธงเรื่อง **รัฐธรรมนูญ** ในการปกครอง แต่ในทางปฏิบัติแล้วรัฐธรรมนูญและประชาธิปไตยถูกนำมาใช้เชิงสัญลักษณ์เท่านั้น ทั้งนี้เพราะคณะผู้ก่อการก็ยังมีมุมมองต่อประชาชนที่ไม่แตกต่างออกไปจากคณะรัฐบาลในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ว่าประชาชนยังไม่มีความสามารถในการปกครองตนเอง⁹⁶ ดังจะเห็นได้จากการที่ในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 ในส่วนที่ 2 หมวดสภาผู้แทนราษฎร ระบุให้ราษฎรในหมู่บ้านมีสิทธิเลือกตั้งผู้แทนราษฎรทางอ้อมเท่านั้นผ่านการเลือกผู้แทนหมู่บ้าน ชาวบ้านยังไม่ได้มีสิทธิเลือกตั้งโดยตรง โดยเงื่อนไขที่ระบุไว้ก็คือ “เว้นเสียแต่จะสามารถสอบไล่วิชาประถมศึกษาได้เกินกว่าครึ่ง ซึ่งคาดว่าจะไม่เกิน 10 ปี ส่วนวิธีการเลือกตั้งจะเป็นเช่นใดต่อไปนั้นจะพิจารณาอีกครั้งหลังจากสมัยที่ 3”⁹⁷ ด้วยเหตุนี้ปฏิบัติการที่รัฐบาลคณะราษฎรมีต่อประชาชนของพวกเขา จึงยังคงมีลักษณะของการมองคนไม่เท่ากัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความแตกต่างกันระหว่าง ชาวบ้านข้าราชการและทหาร

ฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เกิดขึ้นก็มีผลกระทบต่อประชากรไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ของการเปลี่ยนสถานะของผู้คนในสังคมจาก “ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน” (subject) ที่อยู่ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์ มาเป็น “ประชาชน” (people) ที่อยู่ภายใต้การปกครองโดยกฎหมายอย่างเท่าเทียม⁹⁸ ซึ่งแม้เป้าหมายหลักๆของความจำเป็นในการเปลี่ยนสถานะดังกล่าวของไพร่ฟ้า จะเป็นเรื่องของความต้องการสร้างความชอบธรรมในการปกครอง อดช่องว่างระหว่างระบอบเก่าและระบอบใหม่ และเพื่อถ่ายโอนความจงรักภักดีของไพร่ฟ้าที่เคยอยู่ที่พระมหากษัตริย์มาไว้ที่รัฐบาลคณะราษฎรเป็นสำคัญ กระนั้น การที่คณะราษฎรพยายามชูประเด็นเรื่อง “รัฐธรรมนูญ” ขึ้นมาอย่างมาก โดยมีการนำแนวคิดมาตอกย้ำ พูดถึง รวมไปถึงจัดให้

⁹⁶ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และวิภัลย์ พงศ์พนิตานนท์, บรรณาธิการ. “ลัทธิทหาร รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม 2481-2487”. ใน *จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่*. (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540) หน้า 351-408.

⁹⁷ วิศิษฐ์, “พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕” [online] แหล่งที่มา : <http://th.wikisource.org/>. [10/09/2551]

⁹⁸ Baechtold Philip, A. “From Subjects of a King to Citizens of a Nation : The attempt of Field Marshal P. Phibulsongkhram to change the mind and behavior of the people during his first term (1938-1944),” (A Master degree of Arts Program in Thai Studies, Faculty of Arts, Chulalongkorn University, 2005.)

มีงานรื่นเริงเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญ เช่น จัดให้มีงานเฉลิมฉลองรัฐธรรมนูญ จัดประกวดนางงามรัฐธรรมนูญหรือนางสาวไทย⁹⁹ เป็นต้น ก็ส่งผลให้ประเด็นเรื่อง รัฐธรรมนูญ ได้รับการพูดถึงอย่างมาก ซึ่งยิ่งพูดถึงมากเท่าใดก็ยิ่งเป็นการตอกย้ำความสนใจของผู้คนในสังคมให้ รู้จัก สนใจ หรืออย่างน้อยก็พูดถึงรัฐธรรมนูญ รวมไปถึงส่งเสริมสถานะความมีอยู่ของมันในสังคม ซึ่งมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการส่งเสริมแนวคิดเรื่องสิทธิของประชาชน ที่แม้จะไม่แสดงตัวออกมาชัดเจนขณะนั้น เนื่องจากในยุคนั้นเน้นเรื่อง “หน้าที่” มากกว่าสิทธิของประชาชน ภายใต้คำอธิบายเรื่องพลเมืองดี กระนั้นแนวคิดดังกล่าวก็มาแสดงตัวอย่างมากภายหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐบาลคณะราษฎรก็ยังไม่ได้ทำงานเต็มที่ เนื่องจากเป็นช่วงของการเปลี่ยนถ่ายฐานอำนาจ ภารกิจสำคัญของคณะราษฎรจึงเป็นเรื่องของการต่อรองประนีประนอมและสร้างพันธมิตรเป็นหลัก¹⁰⁰ การประกอบสร้างตัวตนของปัจเจกชนภายใต้แนวคิดเรื่องรัฐธรรมนูญนิยม จึงมาเกิดขึ้นอย่างจริงจังภายหลังที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ขึ้นครองอำนาจแล้ว ซึ่งเป็นช่วงที่กลุ่มอำนาจเก่า เช่น กลุ่มที่สนับสนุนพระมหากษัตริย์ กลุ่มเจ้านาย ขุนนาง และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เป็นต้น เริ่มอ่อนแรง

ในยุคนี้นโยบายเรื่องชาตินิยมถือเป็นหลักสำคัญในการสร้างความชอบธรรมในการปกครองและตัดแปลงตัวตนของประชากร อันที่จริงแนวคิดชาตินิยมในยุคนี้นี้ก็เป็นแนวคิดที่ได้รับการบ่มเพาะมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 แต่ที่ดังที่กล่าวไปแล้วว่าแนวคิดเรื่องชาตินิยมดังกล่าวไม่ได้มีความเป็นเอกภาพ แต่มีความแตกต่างทางด้านเนื้อหาของความคิดอยู่ไม่น้อย แนวคิดชาตินิยมในยุคนี้นี้จึงแตกต่างไปจากแนวคิด ราชาชาตินิยม ที่รัชกาลที่ 6 ทรงให้การสนับสนุนและมุ่งเน้นไปที่ความสามารถของมนุษย์ที่จะทำเพื่อ “ชาติ” ได้ โดยแนวคิดที่สำคัญก็มี อาทิ แนวคิดเรื่อง ‘วัฒนธรรม’ แนวคิดเรื่อง ‘อภิวัฒน์’ ของปรีดี พนมยงค์ แนวคิด ‘มนุสสปฏิวัติ’ ของหลวงวิจิตรวาทการ ที่มุ่งเน้นส่งเสริมความสามารถของมนุษย์ ส่งเสริมจิตใจที่รักความก้าวหน้า ความขยันหมั่นเพียรอดสูสาหะ โดยเป้าหมายที่รัฐบาลให้ไว้ก็คือ ขอให้ทุกคนทำเพื่อ “ชาติ” และสร้าง ‘ชาติ’ (nation) ให้มีความเจริญรุ่งเรือง

อย่างไรก็ตาม แนวคิดชาตินิยมบางเรื่องที่รัชกาลที่ 6 เคยทรงใช้ ก็ถูกนำมาสานต่อในยุคนี้นี้ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดเรื่องผู้นำ ที่พระองค์มองว่าพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนหางเสือเรือและลูกเรือทั้งหมดคือผู้แจวที่ควรช่วยกันแจวเรือตามแนวทางที่หางเสือกำหนด¹⁰¹ ซึ่งถูกนำมาใช้อย่างจริงจังโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่เรียกร้องให้ผู้รักชาติปฏิบัติตามนโยบายของ

⁹⁹ ชาตรี ประทีปนนทการ. “งานฉลองรัฐธรรมนูญ”, *ฟ้าเดียวกัน*. 5, 3 (กรกฎาคม – กันยายน) : 78-90.

¹⁰⁰ อารงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. 2475 และ 1 ปี หลังการปฏิวัติ. (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาฯ, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543).

¹⁰¹ โจรจน์ จินตมาศ. “แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง “ชาติ” กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของไทย,” หน้า 28-33.

ตนในฐานะของผู้นำที่รู้ว่าสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับชาติคืออะไร โดยให้ความหมายว่าการทำตามผู้นำคือ การทำเพื่อ ‘ชาติ’

เทคนิคสำคัญประการหนึ่งที่จอมพล ป. ใช้เพื่อการถ่ายโอนความภักดีของไพร่ฟ้ามาอยู่ที่ รัฐบาลของตนก็คือ การนำเอาคำว่า “ชาติ” ในความหมายที่หมายถึง **ประชาชนทุกคน** ไม่ใช่ เฉพาะ**พระมหากษัตริย์** ขึ้นมาเป็นที่ตั้ง เป็นเป้าหมายหลักให้ทุกคนเข้าไปยึดเกาะ เป็น “ชาติ” ใน ความหมายที่ที่ทุกคนสามารถเข้าถึงและทำประโยชน์เพื่อ “ชาติ” ได้ด้วยตนเอง โดยพร้อมกันนี้ จอมพล ป. ได้สั่งให้หลวงวิจิตรวาทการเขียนประวัติศาสตร์แห่งชาติที่มี ‘ชาวบ้าน’ เป็นพระเอกขึ้น¹ เพื่อให้ประเทศชาติเป็นสิ่งที่จับต้องได้สำหรับประชาชน ซึ่งจะเห็นได้ว่าเนื้อหาแนวคิดชาตินิยม ของจอมพล ป. นั้นแตกต่างออกไปจากรัชกาลที่ 6 ที่เน้นไปที่บทบาทของพระมหากษัตริย์ แต่ กระนั้นก็ยังนับว่าเป็นการเกาะเกี่ยวผลจากการบ่มเพาะแนวคิดเรื่องชาตินิยมในวงกว้างของรัชกาล ที่ 6 มาใช้อย่างได้ผล ทั้งในเรื่องของการสร้างความชอบธรรมในการปกครองและการเข้าไปจัดการ กับประชาชน รวมไปถึงการถ่ายโอนความจงรักภักดี ที่ทำให้จอมพล ป. สามารถถ่ายโอนความ ภักดีของประชาชนมาไว้ที่รัฐบาลใหม่ได้อย่างเป็นกลุ่มเป็นก้อน เพียงแต่เปลี่ยนสังกัดของความ ภักดีจากเดิมที่รัชกาลที่ 6 ทรงตั้งไว้ที่พระมหากษัตริย์มาอยู่ที่ ประเทศชาติ ดินแดนและ ประวัติศาสตร์อันยาวนานแทน ประชาชนทุกคนถูกสอนว่าพวกตนสามารถทำประโยชน์ให้แก่ ประเทศชาติได้ ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 ที่เสนอว่าการมีความภักดีต่อ พระมหากษัตริย์นั้นก็เท่ากับว่าพวกตนได้ทำเพื่อประเทศชาติแล้ว

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติประชาชนกลับถูกตีกรอบให้แสดงบทบาทพัฒนาชาติตาม แนวทางที่รัฐกำหนดไว้ โดยให้เหตุผลว่ารัฐบาลเป็นผู้ที่รู้ดีที่สุดว่า “ชาติ” ต้องการอะไร เพราะฉะนั้นสิ่งที่ดีที่สุดคือ ประชาชนต้องทำตาม **ผู้นำ** ภายใต้การนำของกองทัพ ซึ่งเป็นองค์กรที่ นำความเจริญมาสู่หลายชาติในโลกแล้ว ด้วยเหตุนี้บทบาทของประชาชนจึงมีเพียงแค่**หน้าที่** ใน การทำตามความเจริญ (?) ที่รัฐบาลเลือกสรรให้แล้วเท่านั้น โดยจอมพล ป. ให้เหตุผลต่อเรื่อง ดังกล่าวไว้ว่า

“...ในขณะที่ประเทศญี่ปุ่นมีจักรพรรดิ... แต่ไทยไม่มี สิ่งที่เรามีคือ ชาติ, ศาสนา, พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ในขณะที่ชาติเป็นเพียงสิ่งที่อยู่ในจินตนาการ ศาสนาไม่มีความ ศักดิ์สิทธิ์มากพอ กษัตริย์ก็ยังไม่เล็กลงและเป็นแค่คนที่เราเห็นในรูปภาพ และรัฐธรรมนูญก็เป็นสิ่งที่

¹ ละครองประวัติศาสตร์เรื่อง เลือดสุพรรณ ที่เนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องศึกระหว่างไทยและพม่า มีความต้องการปลุกใจให้รักชาติ แสดง ครั้งแรก พ.ศ. 2479, คีตกกลาง พ.ศ. 2480 เนื้อเรื่องเป็นการปลุกใจให้รักชาติ มีเพลงประกอบการแสดงที่สำคัญคือเพลง “ตื่นเถิดชาวไทย”, เจ้าหญิงแสนหวี ที่เป็นเรื่องราวของเจ้าท้าวเหนื่อที่เมื่อถูกคุกคามโดยพม่าก็ต่อสู้อย่างแข็งขันแม้ตัวจะเป็นผู้หญิง เป็นต้น ใน “ประวัติและผลงาน ของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ,” [online] นาฏศิลป์ไทย. <http://www.thaidances.com/vijitvatakran/index1.asp> [10/11/2551]

เขียนอยู่ในหนังสือ (...) นั่นจึงเป็นเหตุผลว่าเพราะเหตุใดข้าพเจ้าจึงอยากให้พวกท่านดำเนินตาม
ผู้นำซึ่งนั่นก็คือ ข้าพเจ้าในฐานะนายกรัฐมนตรี...”¹⁰²

โดยภาคปฏิบัติการที่จอมพล ป. นำมาใช้ในการสร้างประชาชนพลเมืองที่ภักดีต่อ “ชาติ”
อย่างได้ผลก็คือ การทำให้สังคมอยู่ภายใต้ระบบทหาร ที่มีหน้าที่คอยรับคำสั่งและปฏิบัติตาม
คำสั่งเท่านั้น¹⁰³ ภายใต้ลัทธิชาตินิยมและผู้นำนิยม โดยมีนโยบายรัฐนิยมซึ่งมีทั้งหมด 12 ฉบับ เป็น
เครื่องมือสำคัญ

รัฐนิยม ฉบับที่ 1 (24 มิ.ย. 2482)	เรื่อง การใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ
รัฐนิยม ฉบับที่ 2 (3 ก.ค. 2482)	เรื่อง การป้องกันภัยที่จะบังเกิดแก่ชาติ
รัฐนิยม ฉบับที่ 3 (2 ส.ค. 2482)	เรื่อง การเรียกชื่อชาวไทย
รัฐนิยม ฉบับที่ 4 (8 ก.ย. 2482)	เรื่อง การเคารพธงชาติ เพลงชาติและเพลง สรรเสริญพระบารมี
รัฐนิยม ฉบับที่ 5 (1 พ.ย. 2482)	เรื่อง ให้ชาวไทยพยายามใช้เครื่องอุปโภค บริโภคที่มีกำเนิดหรือทำขึ้นในประเทศไทย
รัฐนิยม ฉบับที่ 6 (10 ธ.ค. 2482)	เรื่อง ทำนองและเนื้อร้องเพลงชาติ
รัฐนิยม ฉบับที่ 7 (21 มี.ค. 2483)	เรื่อง ชักชวนให้ชาวไทยร่วมกันสร้างชาติ
รัฐนิยม ฉบับที่ 8 (1 เม.ย. 2483)	เรื่อง เพลงสรรเสริญพระบารมี
รัฐนิยม ฉบับที่ 9 (24 มิ.ย. 2483)	เรื่อง ภาษา และหนังสือกับหน้าที่พลเมืองดี
รัฐนิยม ฉบับที่ 10 (15 ม.ค. 2484)	เรื่อง การแต่งกายของประชาชนชาวไทย
รัฐนิยม ฉบับที่ 11 (8 ก.ย. 2484)	เรื่อง กิจประจำวันของคนไทย
รัฐนิยม ฉบับที่ 12 (28 ม.ค. 2485)	เรื่อง การช่วยเหลือคุ้มครอง เด็ก คนชรา หรือ คนทุพพลภาพ ¹⁰⁴

จะเห็นได้ว่านโยบายรัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับนี้ มีลักษณะเข้าไปกำกับปัจเจกบุคคลมากที่สุด
อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน โดยเฉพาะฉบับที่ 9, 10 และ 11 ในเรื่องของหน้าที่พลเมืองดี, การ
แต่งกายและกิจวัตรประจำวันของชนชาวไทย ที่เป็นการเข้ามากำกับบุคคลถึงในระดับ
ชีวิตประจำวันทีเดียว เช่น ในรัฐนิยมฉบับที่ 10 และ 11 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาว
ไทย และ เรื่องกิจประจำวันของคนไทย ที่กำหนดให้คนไทยต้องแต่งกายตามที่รัฐบาลกำหนดไว้ว่า
เป็น ‘สุภาพชน’ เช่น ผู้ชายสวมหมวกใส่เสื้อชั้นนอก สวมกางเกงขายาวแบบสากล สวมรองเท้าหุ้ม

¹⁰² ถอดความมาจากภาษาอังกฤษของ Thamsook 1978 : 237 ; Minutes of Cabinet Meeting 20/2485, 25 April 1942 ใน
Baechtold. *From Subjects of a King to Citizens of a Nation*, p. 39.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ รอง ศยามานนท์. *ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ*. (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520). หน้า 110 -119.

สั้น และถุงเท้า ส่วนผู้หญิงก็ต้อง สวมหมวก ใสเสื้อนอกคลุมไหล่ ใส่รองเท้าหรือหุ้มส้นและถุงเท้า เป็นต้น แม้กระทั่งเรื่องการทานอาหารและการนอนที่กำหนดให้ไม่ควรเกินวันละ 4 มื้อ มื้อละไม่เกิน 1 ชั่วโมง เวลานอนควรนอนประมาณ 6-8 ชั่วโมง ควรชำระร่างกายให้สะอาด เป็นต้น

เรื่องนโยบายรัฐนิยมนี่ แบทโฮลด์ กล่าวว่าเป็นการพยายามสร้างรหัส(code)และสวมแบบฟอร์ม (uniform)ให้กับประเทศและประชาชน เพื่อให้ผู้คนปฏิบัติเหมือนกันและเป็นไปในทางเดียวกัน¹⁰⁵ ซึ่งจะส่งผลต่อการควบคุมที่เป็นระเบียบ และการประเมินตัดสิน

อย่างไรก็ตามในยุคนี้ก็ยังมิมีข้อจำกัดเรื่องการสื่อสาร แม้จะมีวิทยุเป็นเครื่องมือสำคัญในการเผยแพร่นโยบายและอุดมการณ์ กระนั้น การเผยแพร่และบังคับใช้นโยบายต่าง ๆ ก็ยังไม่อาจทั่วถึงครอบคลุมทั่วประเทศ แม้ว่าการบังคับใช้นโยบายดังกล่าวในส่วนของท้องถิ่นจอมพล ป. จะได้เรียกประชุมข้าหลวงประจำจังหวัดทั่วประเทศเพื่อชี้แจงเหตุผลในการดูแลราษฎรให้ร่วมกันสร้างชาติ และย้ำว่าเป็นหน้าที่ของข้าหลวงที่จะต้องทำตนเป็นแบบอย่างแก่ประชาชน กระนั้นนโยบายรัฐนิยมของจอมพล ป. หลายเรื่องก็มีลักษณะเชื้อชาตินิยม (รัฐนิยมฉบับที่ 1 และ 3) และหลายเรื่องก็ขัดกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวบ้านในต่างจังหวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของภาษา (รัฐนิยมฉบับที่ 9) ที่เห็นได้ชัดเจนมากว่าเป็นปัญหาแก่คนที่ไม่ได้ใช้ภาษาไทย 'กลาง' มาแต่กำเนิดที่มักจะพูดไทยไม่ชัด กระทั่งพูดไทยไม่ได้ในคนเฒ่าคนแก่ คนที่ไม่ได้มีการศึกษา อีกทั้งยังไม่อาจตรวจสอบการบังคับใช้นโยบายดังกล่าวได้ ด้วยเหตุนี้นโยบายของจอมพล ป. จึงกระจุกตัวอยู่เฉพาะบริเวณกรุงเทพฯ และพื้นที่ภาคกลางเท่านั้นที่อยู่ไม่ไกลจากอำนาจรัฐ ทำให้ผู้ที่ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากนโยบายรัฐนิยมดังกล่าวก็คือพวกชนชั้นกลางเกิดใหม่ เช่น นักเรียน นักศึกษา พ่อค้าประชาชน

เป้าหมายสำคัญของนโยบายชาตินิยมจึงอยู่ที่ชนชั้นกลาง ทั้งนักเรียน นักศึกษา ข้าราชการ และพ่อค้าที่อยู่ในเมือง และเริ่มเติบโตขึ้นอย่างมาก ประกอบกับการที่คนกลุ่มนี้ไม่ได้อยู่อย่างรวมกลุ่มอย่างชาวบ้านและไม่ได้เป็นคนชั้นสูง ทำให้วัฒนธรรมของคนกลุ่มนี้จึงมีความหลากหลาย ไม่ได้เป็นเอกภาพ เช่น กรณีของคนจีน ซึ่งเป็นคนกลุ่มหนึ่งและเป็นคนส่วนใหญ่ของชนชั้นนี้ ก็จะมีวัฒนธรรมของตนที่แตกต่างออกไป คนในชั้นนี้จึงไม่ได้มีวัฒนธรรมร่วมกันแม้ว่าจะนับได้ว่าอยู่ในชนชั้นเดียวกันก็ตาม นโยบายรัฐนิยมจึงกลายเป็นที่ยึดเหนี่ยวที่สำคัญในการบอกว่าพวกเขามีอะไรร่วมกันในประเทศที่อาศัยอยู่นี้และควรมีบทบาทอย่างไรในสังคมด้วยเหตุนี้ ผู้คนในภาคกลางจึงกลายเป็นกลุ่มคนที่ได้รับและยอมรับค่านิยมต่างๆจากนโยบายรัฐนิยมมากที่สุด ภายใต้กระตือรือร้น ที่จะปรับปรุงตัวเอง ทำให้แม้ว่าภายหลังนโยบายดังกล่าวจะถูกยกเลิกไปภายหลังจากที่จอมพล ป. หมุดอำนาจลงแล้วแต่วัฒนธรรมเหล่านั้นก็ยังคงอยู่และ

¹⁰⁵ Ibid.

กลายเป็นวัฒนธรรมของคนชั้นกลาง¹⁰⁶ ดังคำกล่าวของ ศรีภูมิ ผู้ที่ให้สัมภาษณ์แก่ บาชโทลด์ ผู้หนึ่งกล่าวว่า “ตอนแรกมันก็ยาก แต่ตอนหลังเราก็ใช้กันจนชิน”¹⁰⁷

จากคำกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นได้ว่า ผู้คนในสังคมกลุ่มหนึ่งได้รับเอาวัฒนธรรมแบบรัฐนิยมมาเป็นของตนแล้วอย่างเต็มใจ แม้ว่าจะพิจารณาได้ว่าในขั้นแรกของภาคปฏิบัติมีการบังคับกันในแง่กฎหมายอยู่มาก ซึ่งพิจารณาได้ว่าเป็นอำนาจมิติที่ 1 ทั้งนี้เพราะเป็นการใช้อำนาจบงการโทษทางกฎหมาย เช่น โดยการปรับและจำคุกเป็นเครื่องมือสำคัญในการบังคับให้ผู้ขึ้นทำตามนโยบายที่รัฐให้การสนับสนุน ด้วยเหตุนี้ อำนาจจึงมีลักษณะเฉพาะหน้าตราบเท่าที่ผู้นั้นยังอยู่ภายใต้การควบคุม เรียกได้ว่าอำนาจมิติที่ 1 นี้ไม่มีประสิทธิภาพประสิทธิผลเท่าที่ควร และใช้ได้ผลในระยะสั้นๆ เท่านั้น อย่างไรก็ตาม ปฏิบัติการทางกฎหมายที่เข้มงวดก็สามารถสร้างให้ร่างกายกลายเป็นร่างที่เชื่อฟัง (docile body) และโดยพร้อมกันก็ใช้การครอบงำ (domination) ทางอุดมการณ์ในอำนาจมิติที่ 3 เข้ามาสร้างความชอบธรรมให้แก่ภาคการปฏิบัติที่ ‘จำเป็น’ ต้องบังคับนั้นด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้จะกล่าวได้ว่าการนำอำนาจมิติที่ 3 มาครอบงำ จะทำให้ผู้ปกครองสามารถครองอำนาจได้นานขึ้นและชอบธรรมมากขึ้น แต่เมื่อพิจารณาอุดมการณ์ที่ครอบงำขณะนั้นในเรื่อง “ชาติ” รวมไปถึงเรื่องของความศิวิไลซ์ พุดกันถึงที่สุดแล้ว การให้เหตุผลเชิงอุดมการณ์เช่นนั้น ยังไม่มากพอที่จะทำให้ครอบงำได้อย่างมีพลัง เพราะประโยชน์ของการกระทำยังแปลกแยกจากตัวของผู้กระทำเอง ด้วยเหตุนี้ในเรื่องของการยอมรับอุดมการณ์ของผู้นำในยุคนี้ในหมู่มชนชั้นกลาง(เกิดใหม่)จึงขึ้นอยู่กับความหว้าเหว่และการขาดหลักยึดเกาะทางอัตลักษณ์ของคนกลุ่มนี้ ที่ทำให้พวกเขาสามารถยอมรับและถือเอาอุดมการณ์ดังกล่าวมาเป็นอุดมการณ์ทางชนชั้นของตนเองได้ไม่ยาก

ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่ตามมาจึงไม่ใช่มีเพียง รัฐ เท่านั้นที่เล่นบทบาทสำคัญในการจำแนกผู้คนอีกต่อไป แต่จะนำไปสู่การตัดสินจำแนกของผู้คนในสังคมด้วยตนเองภายใต้วัฒนธรรมชาวบ้านและวัฒนธรรมชนชั้นกลาง ภายใต้ความเชื่อที่ว่าวัฒนธรรมของภาคกลาง และคนภาคกลางเหนือกว่าวัฒนธรรมของภาคอื่น และคนภาคอื่น ที่ได้รับการส่งเสริมอย่างเข้มข้นผ่านนโยบายรัฐนิยมฉบับที่ 1 คนไทยภาคกลางได้รับการยกย่องให้เป็นตัวแทนของความเป็น ‘ไทย’ ในขณะที่วัฒนธรรมของภาคอื่นนั้นถูกมองอย่างเหยียดหยามว่าเป็น ‘ลาว’ บ้าง ‘ญวน’ บ้าง ‘เขมร’ บ้าง ไม่ใช่ไทย ที่สำคัญคือไม่ศิวิไลซ์ ซึ่งอิทธิพลของการแบ่งแยกดังกล่าวยังคงตกทอดมากระทั่ง

¹⁰⁶ ชาลวีย์ เกษตรศิริ, อังรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และ วิภลย์ พงศ์พินิตานนท์. จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับการเมืองไทยสมัยใหม่. หน้า 235-237

¹⁰⁷ interview Sribhumi. in Baechtold *From Subjects of a King to Citizens of a Nation*, p. 71.

ปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากการที่ยังมีผู้คนใช้คำว่า ‘ลาว’ ‘บ้าน’ ‘เสี้ยว’ ในการเรียกหรือหมายถึงหัวว่าผู้หนึ่งผู้ใดเศษ เฉิม ไม่ทันสมัย ทั้ง ๆ ที่คำว่าเสี้ยวในภาษาพื้นเมืองนั้นหมายถึง ‘เพื่อนรัก’

อย่างไรก็ตาม นโยบายรัฐนิยมของ จอมพล ป. ก็ส่งผลต่อการปรับทัศนคติของคนในสังคมหลายเรื่องโดยสิ่งสำคัญคือการเปลี่ยนสถานะของคนในสังคมจากไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมาสู่ประชาชนพลเมืองที่รับผิดชอบต่อรัฐ แม้ว่าแนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพที่รัฐบาลส่งเสริมนั้นจะเป็นเพียงสัญลักษณ์ กระนั้นนโยบายหลายอย่างของจอมพล ป. ก็สั่นคลอนโครงสร้างทางสังคมแบบเก่าและส่งเสริมความเท่าเทียมกันของสังคมอยู่ไม่น้อย เช่น การที่กำหนดให้ผู้คนในสังคมเรียกขานกันด้วยถ้อยคำ ฉัน เธอ คุณ ไม่ว่าจะกับผู้ใด จะเป็นคนที่สามล้อหรือผู้จัดการ เป็นต้น¹⁰⁸ อันเป็นการลดทอนบรรดาศักดิ์ต่างๆตามชนชั้นที่เคยเป็นมาให้ความเท่าเทียมกันทางสังคมมากขึ้น หรือกรณีนโยบายที่ส่งเสริมสิทธิสตรี ที่แม้เบื้องลึกของนโยบายนี้ก็คือต้องการนำเอาทรัพยากรบุคคลอย่างผู้หญิงมาช่วยในการสร้างประเทศก็ตาม กระนั้นนโยบายดังกล่าวก็ช่วยยกระดับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ขึ้นมาเช่นกัน ในขณะที่การนำเอานโยบายรัฐนิยมมาบังคับใช้อย่างกว้างขวางมิได้จำกัดเฉพาะคนในราชสำนัก¹⁰⁹ ทั้ง ๆ ที่เป็นนโยบายที่ลอกเลียนมาจากพระราชนิยม ก็ทำให้อำนาจในการเป็นผู้นำด้านวัฒนธรรมของราชสำนักเกิดการสั่นคลอน เพราะต่อไปนี้ผู้ที่มี ‘วัฒนธรรม’ ไม่จำเป็นต้องเป็นคนของราชสำนักอีกต่อไป แต่หมายถึงผู้คนทั่ว ๆ ไปในสังคมที่ได้รับการศึกษา อันเป็นการเกลี่ยระดับชั้นในสังคมในราบแบนยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้ ในขณะที่นโยบายหลายอย่างของจอมพล ป. ส่งผลให้เกิดการกีดกันกันเองของผู้คนในสังคมที่มีวัฒนธรรมต่างกันตามมา กระนั้น ก็ส่งผลให้เกิดการเกลี่ยระดับของสังคมครั้งใหญ่ที่ทำให้ผู้คนในสังคมสามารถ ‘เลือก’ สถานะของตนเองได้หรือเลื่อนสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมได้ง่ายขึ้นเพียงแค่มุ่งการศึกษา ซึ่งแม้จะเป็นไปได้ยากกับชาวบ้านในชนบทสมัยนั้น กระนั้น ในสมัยต่อๆมาก็จะเห็นได้ว่าผู้คนในชนบทอพยพเข้ามาสู่กรุงเทพฯ เพื่อหางานทำและเพื่อศึกษาต่อมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ การเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรและนโยบายรัฐนิยมของจอมพล ป. แม้จะทำให้การจำแนกแตกต่างระหว่างเมืองและชนบท ชาวบ้านและชาวเมืองมีความชัดเจนแหลมคมมากขึ้น กระนั้น ก็พร้อมจะเปิดโอกาสให้บุคคลที่มุ่งมั่นพัฒนาตนเองตามแนวทางของรัฐ ได้เลื่อนระดับสถานะความเป็นอยู่และสถานทางสังคมด้วยเช่นกัน แต่แน่นอนว่าต้องเป็นไปตาม ‘แบบแผน’ ที่รัฐวางไว้

¹⁰⁸ Ibid., p.70.

¹⁰⁹ Ibid., pp. 40-43.

ค). “ชาวบ้าน” ในฐานะ “แรงงาน” ในยุคของการพัฒนา (พ.ศ. 2500 ถึงปัจจุบัน)

ในยุคนี้เป็นยุคที่เรียกได้ว่าเป็นการนำเอาทรัพยากร “มนุษย์” มาใช้ประโยชน์ได้มากที่สุด ในฐานะทรัพยากรแรงงานในการพัฒนาประเทศ แม้จะกล่าวได้ว่า แนวคิดที่มองประชาชนในฐานะทรัพยากรของประเทศที่สำคัญนั้นได้เริ่มขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว กระนั้นประชากรส่วนใหญ่ที่ถือว่าเป็นทรัพยากรสำคัญในยุคนั้นก็คือกลุ่มชนชั้นสูงและขุนนางที่มีการศึกษา ประชาชนทุกคนถูกถือว่าเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการสร้างชาติก็ต่อเมื่อยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่นำนโยบายรัฐนิยมมาเป็นทางลัดในการสร้างและใช้ทรัพยากรของประเทศ กระนั้น นโยบายที่มีความเป็นเชื้อชาตินิยมก็ส่งผลให้ประชาชนยังคงถูกเลือกใช้ โดยที่นโยบายดังกล่าวจะมุ่งให้ความสำคัญกับชนชั้นกลางเกิดใหม่ที่ได้รับการขัดเกลาทางวัฒนธรรมแล้วเท่านั้น ในฐานะของทรัพยากรในการสร้างความศิวิไลซ์แก่ประเทศ ในขณะที่ชาวบ้านโดยเฉพาะคนในชนบทที่อยู่ห่างไกลจากอำนาจรัฐและไม่อาจบ่มเพาะพฤติกรรมให้เป็นที่พึงปรารถนาของรัฐได้ ก็ยังคงถูกละเลยและถูกกีดกันออกไปจากแวดวงแห่งการสร้างความศิวิไลซ์อยู่เช่นเดิม

แต่สำหรับยุคพัฒนานี้ ซึ่งอาจเริ่มนับได้จริงจังกจากยุคที่มีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ที่ได้นำเอาความคิดเรื่องการพัฒนาเข้ามาโดยตรงจากธนาคารโลก และเริ่มลงมือผลักดันการพัฒนาประเทศอย่างจริงจังโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ ภายใต้แนวทางการพัฒนาประเทศที่มีแบบแผนชัดเจนในรูปแบบของ **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ** ภายใต้แนวทางการพัฒนาเช่นนี้ ประชาชนทุกคนถูกถือว่าเป็นทรัพยากรที่สำคัญสำหรับการพัฒนา ทำให้แม้ในยุคนี้ก็ยังคงใช้วิธีการจำแนกแตกต่าง (differentiation) เป็นแนวทางสำคัญในการจัดประเภทผู้คน แต่สิ่งที่สำคัญคือในยุคนี้ไม่ได้ใช้วิธีการกีดกันคนที่ไม่เข้าพวกออกไปแล้วเลือกพัฒนาเฉพาะกลุ่มที่เข้าพวกเท่านั้น แต่จะดึงเอาทุกกลุ่มเข้ามาไว้ด้วยกัน ภายใต้ร่มเงาของ ‘การพัฒนา’ ที่ทำให้ทุกคนจะมีบทบาท มีความสำคัญ ในฐานะของ ‘แรงงาน’ ที่แม้จะอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ต่างกันอย่างชัดเจน กระนั้นก็มีจุดร่วมกันในเรื่องความสามารถในการร่วมกันพัฒนาประเทศ

ด้วยเหตุนี้ การเป็นคนชนบท หรือคนเมือง และไม่ว่าจะมีวัฒนธรรมเช่นใด จึงไม่มีความสำคัญกับรัฐเท่าใดนัก เพราะในสายตาของรัฐทุกคนถือเป็นทรัพยากรที่สำคัญของชาติในฐานะ “แรงงาน” ที่สามารถพัฒนาและใช้ประโยชน์ได้ บนเป้าหมายของประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนา **เศรษฐกิจ** เป็นสำคัญ จึงกล่าวได้ว่า ยุคที่สามารถนำเอาทรัพยากรบุคคลมาใช้ประโยชน์ได้มากที่สุดนั้น จึงไม่มียุคใดเท่ากับยุคของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

สำหรับแนวทางการพัฒนาของประเทศไทยนั้น ได้รับเอาแนวทางการพัฒนาหลัก ๆ มาจากธนาคารโลก ภายใต้วาทกรรมการพัฒนา ที่แบ่งโลกออกเป็น 3 ส่วนคือประเทศพัฒนาแล้ว (developed) ประเทศกำลังพัฒนา (developing) และประเทศด้อยพัฒนา (undeveloped) โดย

ประเทศไทยถูกจัดให้อยู่ในประเทศกำลังพัฒนา ที่แม้จะไม่ถึงกับถูกจัดให้เป็นประเทศด้อยพัฒนา กระนั้นก็ยังได้รับคำแนะนำจากธนาคารโลกให้มีการวางแผนทำการพัฒนาอย่างจริงจังตามแนวทางของประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยธนาคารเพื่อบูรณะและพัฒนาระหว่างประเทศหรือก็คือธนาคารโลก (World Bank) ขณะนั้น จะเป็นผู้ให้คำแนะนำและสนับสนุนเรื่องงบประมาณในการพัฒนาต่างๆ¹¹⁰ ซึ่งอันที่จริงขณะนั้นการวางแผนพัฒนาประเทศถูกระบุให้เป็นเงื่อนไขสำคัญในการขอรับเงินช่วยเหลือจากธนาคารโลก ทำให้ประเทศไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจขึ้นอย่างจริงจังในยุคของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ด้วยการขับเคลื่อนอย่างเข้มข้นในเรื่องของความสมประโยชน์กันระหว่างรัฐบาลของประเทศไทยขณะนั้นกับประเทศผู้มีบทบาทนำในธนาคารโลก เช่น สหรัฐอเมริกาเป็นสำคัญ

การเกิดขึ้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจ นับเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สะท้อนให้เห็นระบียบความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ ที่มุ่งเน้นความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจมากกว่าความสัมพันธ์กันทางการทำสงครามด้วยอาวุธหนัก ที่ทำให้เกิดความสูญเสียเงินความจำเป็น แต่กระนั้นการแข่งขันกันทางเศรษฐกิจด้านหนึ่งก็คือ ‘สงคราม’ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเศรษฐกิจถูกนำมาเป็นเงื่อนไขหนึ่งในการต่อสู้ของประเทศมหาอำนาจในลักษณะของสงครามตัวแทน (proxy war) ระหว่างค่ายเสรีนิยมและคอมมิวนิสต์ หรือสงครามเย็น (พ.ศ.2490-2534) ด้วยเหตุนี้ทรัพยากรทุกหน่วยเหนือพื้นที่และการดูแลของรัฐ จึงมีความสำคัญในฐานะของปัจจัยการผลิต ที่จะสามารถสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจและผลักดันให้รัฐไปสู่สถานะของประเทศมหาอำนาจได้ ด้วยเหตุนี้ความสามารถที่รัฐจะสกัดเอาทุกหน่วยของปัจจัยการผลิตของประเทศออกมาใช้ให้ได้มากที่สุดจึงเป็นเรื่องจำเป็น

บทบาทสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจประการหนึ่งคือการเข้าไปตรวจสอบทรัพยากรของประเทศในภาพรวม ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ แรงงาน คุณภาพฝีมือแรงงาน ผ่านระบบรายได้แล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาจัดการวางแผน เพื่อแสวงหาหนทางใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้น ซึ่งวิธีการหนึ่งที่รัฐจะสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรเหล่านั้นได้ก็คือ ด้วยการกระจายโครงสร้างพื้นฐานออกไปสู่พื้นที่ชนบทห่างไกล ซึ่งยังเป็นพื้นที่บริสุทธิ์ ยังคงมีทรัพยากรจำนวนมาก

¹¹⁰ Keng Newbie. “ธนาคารโลกทำงานอย่างไร,” [online] คลินิกให้คำปรึกษาการลงทุนทางการเงิน. คณะเศรษฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยกรุงเทพ. <http://www.bu.ac.th/> [30/11/2551] ; “ธนาคารโลก,” [online] สารานุกรมเสรีวิกิพีเดีย. <http://th.wikipedia.org> [30/11/2551] สุกตธา ภูมิประชา. “โครงการเวทิวบ้าน 2534,” [online] (http://www.thaico.net/b_thaiact/wb34.html) เข้าเมื่อ 21-01-2552)

สฤษดิ์ ธนะรัชต์. “คำปรารภ” แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1. “ปัญหาสำคัญที่สุดของบ้านเมืองคือเรื่องเศรษฐกิจ เพราะเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาติและประชาชน การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 28 ปีมาแล้ว ก็ตั้งจุดหมายเพื่อบำรุงเศรษฐกิจ รัฐประหารหลายครั้งที่ทำกันมาในประเทศไทยก็อ้างเหตุผลทางเศรษฐกิจ รัฐบาลซึ่งเขามารับหน้าที่ใหม่แต่ละคณะก็แถลงว่าจะบำรุงเศรษฐกิจเป็นเรื่องสำคัญ ในที่สุดงานปฏิวัติครั้งนี้เอง จุดประสงค์อันใหญ่ที่สุดก็อยู่ที่การพัฒนาเศรษฐกิจ ...” ใน สำนักงานสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. [แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ 2504-2509.](http://www.ssc.go.th/)

แล้วดึงดูเอาทั้งทรัพยากรทั้งหมดเข้ามาสู่ส่วนกลางในฐานะ “ทรัพยากรของชาติ” ที่รัฐมีความชอบธรรมในการเข้าไปจัดการเต็มที่ ซึ่ง Hirsch เรียกว่าเป็นการดึงเอาทรัพยากรที่อยู่ชายขอบเข้าสู่ส่วนกลางนั่นเอง¹¹¹

ในเรื่องของการพยายามกระจายโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจเพื่อการพัฒนา นั้น เห็นได้ชัดเจนในเป้าหมายและแนวทางการพัฒนาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ซึ่งชัดเจนว่าไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการพัฒนาสังคมเลย ดังที่เริ่มมีให้เห็นมากขึ้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ‘และสังคมแห่งชาติ’ นับตั้งแต่ฉบับที่ 2 เรื่อยมาและเข้มข้นขึ้นในฉบับหลังๆ

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ไม่ว่าจะ เป็น ระยะเวลาที่ 1 หรือ ระยะเวลาที่ 2 (พ.ศ. 2504-09) สาระสำคัญที่ปรากฏในแผนที่ 1 คือการมุ่งเน้นการพัฒนา โครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจเพื่อส่งเสริมการลงทุนและเน้นไปที่การพัฒนาเฉพาะสาขาเพื่อให้เข้ามาช่วยกันส่งเสริมการพัฒนาให้เติบโตขึ้นในภาพรวม ดังที่ ในบทนำของแผนที่ 1 กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าเป้าหมายของ **แผนพัฒนาเศรษฐกิจ** นั้นเป็นไปเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ความว่า “เอกสารแผนพัฒนาการเศรษฐกิจระหว่าง พ.ศ. 2504-2506-2509 ฉบับนี้ กล่าวถึงจุดหมาย นโยบาย การประมาณกำลังเงิน และการใช้จ่ายในพัฒนาการเศรษฐกิจกับแนวทางดำเนินงานเกี่ยวกับพัฒนาการเศรษฐกิจในแต่ละแขนง...” จะเห็นได้ว่าในบทนำของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ได้เปลี่ยเจตนาารมณของการร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่ามุ่งเน้นเป็นไปเพื่อการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

ด้วยเหตุนี้การเกิดขึ้นของแนวทางการพัฒนาสังคมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับหลัง ๆ รวมไปถึงการเพิ่มคำว่า “สังคม” ลงไปในชื่อของ แผนพัฒนาเศรษฐกิจด้วยนั้น จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า เป็นไปเพื่อเป้าหมายของการพัฒนาสังคมจริงเพียงไร หรือเป็นไปเพราะเหตุผลอื่น หรือเป็นเพียงเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐในการเข้าไปดึงดูทรัพยากรของท้องถิ่นได้อย่างชอบธรรมมากขึ้นและมีประสิทธิภาพมากขึ้นเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศในภาพรวมอย่างมีเสถียรภาพ

ข้อสังเกตดังกล่าวอาจพบได้ในเป้าหมายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฯ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510-1514) ซึ่งเป็นแผนที่เริ่มนำแนวคิดเรื่องของ “สังคม” เข้ามาบรรจุไว้ในแผนพัฒนาด้วย โดยสร้างให้เห็นถึงความ “ตั้งใจ” ดังกล่าว ผ่านการเปลี่ยนชื่อของ **แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ** มาสู่ **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ** ใน ข้อ 1.1 ที่กล่าวว่า เป้าหมายของแผนฉบับนี้เป็นไป “...เพื่อระดมทรัพยากรกำลังคน ทรัพยากรธรรมชาติ และทุนมาใช้ ให้เกิดคุณประโยชน์สูงสุดในด้านเศรษฐกิจตามหลักวิชาการและวิทยาการแผนใหม่ เพื่อขยายผลผลิตของ

¹¹¹ Hirsch, Philip. *Development Dilemmas in Rural Thailand*. (Singapore : Oxford University Press, 1990).

ประเทศอันจะเป็นการเพิ่มพูนรายได้ประชาชาติ ...”¹¹² ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนว่า เป้าหมายของการเพิ่มคำว่า “สังคม” เข้ามาในแผนนั้นไม่ได้มุ่งเน้นที่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรแต่เป็นไปเพื่อการ ‘ระดมทรัพยากร’ เพื่อเป้าหมายในการพัฒนาประเทศเป็นสำคัญ

ด้วยเหตุนี้ การนำแนวคิดเรื่องการพัฒนาสังคมเข้ามาบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในฉบับหลัง ๆ ด้วยนั้น จึงมิได้เป็นไปเพื่อการแก้ไขปัญหาด้านสังคมแต่ประการใด และยังคงเป็นไปเพื่อมุ่งเน้นการระดมทรัพยากรเพื่อนำมาพัฒนาเศรษฐกิจไม่ต่างจากแผนที่ 1

นอกจากนั้น อาจมองได้ว่าการนำแนวคิดเรื่องการพัฒนาสังคมและการเปลี่ยนชื่อของแผนพัฒนาเศรษฐกิจกลายเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมนั้น เป็นกลยุทธ์หนึ่งที่รัฐใช้ต่อกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในสงครามยิ่งชิงมวลชน ที่ขณะนั้นกำลังเคลื่อนไหวอย่างแข็งขันในประเทศไทยและสามารถสร้างมวลชนได้ส่วนหนึ่งประกอบด้วย ชาวไร่ ชาวนา และนักศึกษา ซึ่งช่วงนั้นเป็นช่วงระหว่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 2พอดี

สำหรับบริบทที่ทำให้รัฐไทยต้องมีการปรับตัวโดยการนำยุทธศาสตร์ที่มุ่งเน้นสังคมมากขึ้นนั้น ประการแรก เป็นผลมาจากบริบทของสังคมโลกขณะนั้นที่กำลังอยู่ในสภาวะสงครามเย็น อันเป็นสงครามต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างฝ่ายเสรีนิยมและฝ่ายคอมมิวนิสต์ ที่ทำในลักษณะสงครามตัวแทนที่ประเทศมหาอำนาจของทั้งสองฝ่ายพยายามแสวงหาและช่วงชิงพันธมิตรทางอุดมการณ์ สำหรับประเทศไทยเลือกที่จะอยู่ฝ่ายเสรีนิยม การต่อสู้ดำเนินการเรื่อยมา แต่การได้รับชัยชนะของทั้งพรรคบอลเชวิคเหนือราชวงศ์โรมานอฟ ล้มล้างจักรวรรดิรัสเซียแล้วเปลี่ยนการปกครองมาสู่ระบอบคอมมิวนิสต์ ในปี 1917 (พ.ศ.2460) และ ชัยชนะของพรรคคอมมิวนิสต์จีนเหนือพรรคก๊กมินตั๋ง เมื่อ 2464 ที่ทำให้พรรคคอมมิวนิสต์ได้เข้าครอบครองจีนแผ่นดินใหญ่นับแต่นั้นเป็นต้นมา และได้สถาปนาระบอบคอมมิวนิสต์ในการปกครองประเทศจีนอย่างเป็นทางการ¹¹³ ก็สร้างความหวั่นเกรงให้แก่ฝ่ายที่ถือระบอบการปกครองประชาธิปไตยโดยเฉพาะในประเทศไทยที่ยังคงมีพระมหากษัตริย์อยู่ไม่น้อย ที่สำคัญคือพรรคคอมมิวนิสต์จีนได้พยายามแผ่ขยายแนวคิดดังกล่าวเข้ามาในประเทศไทยใกล้เคียงอย่างเวียดนามและลาวรวมไปถึงประเทศไทยด้วย และเริ่มมี

¹¹² “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2,” [online] สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. <http://www.nesdb.go.th/>. [13/09/2551]

¹¹³ พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2485 และได้ดำเนินการเรื่อยมา โดยดำเนินการผ่านวิถีทางรัฐสภาด้วย โดยการลงรับเลือกตั้งและได้รับเลือกตั้งจำนวนมาก เช่นในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 เป็นต้น แต่ต่อมาเมื่อเห็นว่าประชาชนมีความตื่นตัวเพียงพอ พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย จึงเริ่มมีมติให้ใช้แนวทางติดอาวุธ พ.ศ. 2504 และขยายการจัดตั้งหน่วยติดอาวุธขึ้นเรื่อย ๆ กระทั่งประกาศจัดตั้ง กองทัพปลดแอกประชาชนแห่งประเทศไทย หรือ ท.ป.ท. เมื่อ พ.ศ. 2512. ที่มา สิทธานต์ รัชประเทศ. *ความรุ่งเรืองพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย*. (กรุงเทพฯ : พิทักษ์ประชา, 2519). หน้า 11-38.

¹¹³ “พรรคบอลเชวิค,” [online] สารานุกรมเสรีวิกิพีเดีย. <http://th.wikipedia.org/>. [18/04/2552] ; “พรรคคอมมิวนิสต์จีน,” [online] สารานุกรมเสรีวิกิพีเดีย. <http://th.wikipedia.org/>. [18/04/2552]

กองกำลังคอมมิวนิสต์เคลื่อนไหวใน 3 ประเทศแล้ว โดยประเทศไทยนั้นเริ่มมีการเคลื่อนไหว โดยเฉพาะบริเวณที่ติดต่อกับชายแดนแถบภาคอีสาน ที่ทำให้รัฐบาลประเทศไทยขณะนั้นไม่มั่นใจในเสถียรภาพของอุดมการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจรัฐบาลพยายามตอบโต้ด้วยการออก พ.ร.บ.ป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 และส่งกองกำลังทหารเข้าไปประจำตาม จุดล่อแหลมต่าง ๆ พร้อม ๆ กับการดำเนินยุทธศาสตร์แย่งชิงมวลชน¹¹⁴

ประการที่สองนั้นเป็นเพราะในการเผยแพร่อุดมการณ์นั้นพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้ดำเนินการอย่างนุ่มนวลในขั้นแรก โดยใช้การเข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านเพื่อชี้ให้ชาวบ้านเห็น ปัญหาความยากจนที่ตนประสบอยู่ก่อนที่จะเผยแพร่อุดมการณ์โดยพร้อมกันนี้ได้ตั้งโรงเรียนและโรงพยาบาลขึ้นเพื่อดำเนินกิจการทางด้านสังคมเพื่อจูงใจให้ชาวบ้านเห็นดีในอุดมการณ์ดังกล่าว ซึ่งปฏิบัติการด้านมวลชนของพรรคคอมมิวนิสต์นี้ไม่ใช่เพียงแค่อุดมการณ์แต่ชาวบ้านได้รับ ประโยชน์เชิงรูปธรรมด้วย ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่รัฐบาลดำเนินการมาตลอดระยะเวลาในการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 ที่มุ่งเน้นเรื่องการดึงดูดทรัพยากรเพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาประเทศเท่านั้น โดยไม่ได้ให้ความสนใจกับความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่ยากจนมากนัก กระทั่ง เมื่อการดำเนินการบริหารประเทศภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ในระยะเวลา 6 ปีสิ้นสุดลง ช่องว่างทางเศรษฐกิจและความยากจนเพิ่มสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ผลงานของรัฐบาลเริ่มถูกโจมตีมากขึ้นจากนิสิตนักศึกษาที่ขณะนั้นเริ่มได้รับความคิดแบบพรรคคอมมิวนิสต์อยู่ไม่น้อย

ด้วยเหตุนี้ การหยิบผลงานของรัฐบาลที่ทำให้เกิดช่องว่างทางรายได้และการละเลยที่จะใส่ใจชาวบ้านมาโจมตีพร้อม ๆ กับการดำเนินการให้ความช่วยเหลือและต่อยอดทางอุดมการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์ จึงเป็นสิ่งที่อ่อนไหวต่อความรู้สึกของชาวบ้านและมีพลังในการจูงใจ ซึ่งสร้างความหนักใจให้แก่รัฐบาลไทยขณะนั้นได้น้อย รัฐบาลได้พยายามตอบโต้ทางหนึ่งคือด้วยการออก พ.ร.บ.ป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ แต่อีกทางหนึ่งก็คือโดยการปรับกลยุทธ์การพัฒนาประเทศเสียใหม่ ด้วยการระบุแนวทางการพัฒนา “สังคม” ลงไปในแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 2 ด้วย และต่อท้ายชื่อของแผนพัฒนาแต่เดิมที่เป็นเพียงแผนพัฒนาเศรษฐกิจ กลายเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

ด้วยเหตุนี้ อาจมองได้ว่าเรื่องที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 มีการระบุเรื่องของการพัฒนาสังคมไว้ในแผนด้วยนั้น ส่วนหนึ่งเป็นการปรับตัวของรัฐในเรื่องของ **ความมั่นคง** และเพื่อเป็นการตอบโต้ทางกลยุทธ์ต่อพรรคคอมมิวนิสต์ในเกมแย่งชิงมวลชนด้วยการเข้าไปเอาใจชาวบ้านมากขึ้นผ่านแนวทางการพัฒนาสังคม ดังที่มีปรากฏในเนื้อความของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 ว่า “...แนวทางการพัฒนาประเทศทางเศรษฐกิจนั้นเป็นไป

¹¹⁴ สิทธานต์ รัชประเทศ. ความรู้เรื่องพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย. หน้า 11-38.

เพื่อความมั่นคงของประเทศด้วย...” ในข้อที่ 1.4 และข้อ 2.8 บทที่ 3 ของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 ที่ว่า “1.4 สนับสนุนการรักษาความมั่นคงของชาติ โดยถือหลักว่าความมั่นคงของชาติย่อมอาศัยพลังทางเศรษฐกิจและความสามัคคีเป็นอันเดียวของระบบสังคม...” และ “ 2.8 ดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมให้สอดคล้องกับนโยบายรักษาความมั่นคงของประเทศ การรักษาความมั่นคงและอธิปไตยของประเทศย่อมมีความสำคัญสูงเหนือสิ่งอื่นใด...”¹¹⁵

นับจากนั้นการดำเนินการในเรื่องของการพัฒนาสังคมจึงกลายเป็นยุทธวิธีที่รัฐไทยต้องถือดำเนินการ โดยบรรจวาระนี้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับต่าง ๆ เรื่อยมา ในบทที่ 6 แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524)¹¹⁶ นั้น ระบุชัดเจนในเรื่องของปฏิบัติการของแผนพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อความมั่นคง ในขณะที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) นั้น ก็ได้ระบุเรื่องการพัฒนาพื้นที่ชนบทล้าหลังเอาไว้อย่างชัดเจน

ในเรื่องนี้ Hirsch¹¹⁷ ตั้งข้อสังเกตว่า ความท้าทายแนวทางการพัฒนาเดิมของรัฐที่มุ่งเน้นไปที่เรื่องของการพัฒนาด้านวัตถุและการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) และองค์กรพัฒนาเอกชน (อพช.) เป็นปัจจัยสำคัญที่กระตุ้นให้รัฐไทยต้องทบทวนบทบาทการพัฒนาของตนเองใหม่ เนื่องจากการปฏิบัติงานของกลุ่มเหล่านี้จะมุ่งทำงานในพื้นที่ เน้นการทำงานที่ใกล้ชิดกับประชาชนและปัญหา ทำให้สามารถตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการได้ตรงจุดและรวดเร็ว ในขณะที่ปฏิบัติการของรัฐที่มุ่งเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการลงทุนเพียงอย่างเดียว โดยไม่ได้สนใจไปสัมพันธ์กับ

¹¹⁵ “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2,” [online]. สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=62> [13-09-2551]

¹¹⁶ “บทที่ 6” ของ “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4,” [online]. สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=62> [13-09-2551]

¹¹⁷ Hirsch, Philip. *Development Dilemmas in Rural Thailand.*

ความท้าทายที่องค์กรพัฒนาเอกชน (อพช.) หรือ ที่รู้จักกันว่า เอ็นจีโอ (NGOs : Non-governmental Organization) ในปัจจุบันมีต่อรัฐนั้น มีทั้งเรื่องอุดมการณ์การพัฒนา ที่เน้นการกระจายสวัสดิการไปสู่คนยากจนและชนบทเป็นหลัก ขณะที่รัฐมุ่งเน้นไปที่ผลกำไรและการเติบโตของรายได้ประชาชาติ แนวทางการเข้าหาชาวบ้านที่ อพช. มักใช้วิธีการฝังตัวในพื้นที่ที่ตัวเองเป็นลูกหลานของชาวบ้าน และใช้การเรียนรู้จากชาวบ้านมากกว่าข้าราชการที่มุ่งถ่ายทอดสิ่งที่ตนคิดว่าถูกต้องให้แก่ชาวบ้านเป็นหลัก ไม่ใคร่เริ่มต้นจากการเรียนรู้จากชาวบ้าน ซึ่งวิธีเช่นนี้ของ อพช. สามารถซื้อใจชาวบ้านได้ไม่น้อย และที่สำคัญคือ คนใน อพช. ส่วนหนึ่งเป็นพวกที่เคยเป็นแนวร่วมพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยมาก่อน แม้ว่าภายหลังจะเกิดปัญหาเรื่องความคิดไม่ตรงกัน และแยกตัวออกมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐมีการดำเนินนโยบาย 66/2523 ที่เป็นการดึงเอาแนวร่วมของ พคท. เข้ามาเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย ที่ทำให้ผู้ที่เคยเป็นแนวร่วมพคท. เดินทางออกมาป่าสู่เมืองเป็นจำนวนมาก กระนั้น สำหรับการดำเนินงานของ อพช. ก็ยังไม่ได้เข้าร่วมกับรัฐในทันที เพราะเกรงว่ารัฐอาจจะครอบงำและควบคุมการทำงานของคนที่สำคัญคือยังสงสัยว่ารัฐจะจริงใจและมีความสามารถในการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำได้เพียงใด ทำให้ อพช. ดำเนินการด้วยตนเองต่อไป โดยมีส่วนหนึ่งได้รับเงินทุนจากต่างประเทศ ทำให้สามารถดำเนินกิจกรรมต่อไปได้โดยไม่ต้องขอความช่วยเหลือจากรัฐ และดังที่กล่าวไปแล้วว่าแนวทางและวิธีการพัฒนาของ อพช. แตกต่างจากรัฐ ทำให้อพช. เป็นอีกแรงกระตุ้นที่ทำให้รัฐต้องทบทวนท่าทีการพัฒนาของตน โดยแนวทางที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ การเพิ่มแผนพัฒนาชนบทเข้ามาในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 และโดยที่ในแผนฯที่ 6 เริ่มมองแนวทางที่จะดึงเอา ‘ภาคเอกชน’ ซึ่งรวม อพช. เข้ามาเป็นคณะกรรมการผสม เพื่อร่วมกันพัฒนาชนบทด้วยกันกับรัฐ เป็นต้น. ที่มา เอนก นาคะบุตร. “บทสัมภาษณ์ เอนก นาคะบุตร,” *ปจวรายสาร*, 13 (5): 52-75. และ เอนก นาคะบุตร. *จุดเปลี่ยนการพัฒนาชนบทและองค์กรพัฒนาเอกชนไทย*. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา, 2533. หน้า 2-10.

ชาวบ้านมากนัก จึงส่งผลให้แนวทางการพัฒนาของรัฐไม่ได้เข้าไปแก้ปัญหาทั้งยังเป็นชนวนของปัญหาในเรื่องของความยากจนและความเหลื่อมล้ำทางรายได้ กระทั่งเกิดช่องว่างทางเศรษฐกิจขึ้นเนื่องจากขาดการกระจายความเจริญนั้นออกไป ส่งผลให้ความเจริญกระจุกตัว ทำให้นักศึกษาเริ่มเรียกร้องกันมากขึ้นให้รัฐเอาผลกำไรคืนสู่ประชาชนบ้าง ประกอบกับขณะที่ปฏิบัติการของกลุ่มพคท.และเอ็นจีโอที่มุ่งเน้นการเข้าไปสัมพันธ์กับผู้คนในพื้นที่ก็สามารถจูงใจให้ชาวบ้านคล้อยตามแนวคิดของพวกเขาของตนได้เป็นจำนวนมาก ซึ่งกระทบกับความมั่นคงในสายตาของรัฐ ด้วยเหตุนี้รัฐจึงริเริ่ม**โครงการพัฒนาชนบท**ขึ้น โดยที่แผนพัฒนาชนบทนั้นเป็นรูปร่างชัดเจนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฯ ฉบับที่ 5¹¹⁸

อย่างไรก็ตาม แม้จะบอกว่าเป็นโครงการพัฒนาชนบทและดำเนินการพัฒนาชนบทตามแนวทางใหม่ ในแผนที่ 5 ต่างจากแผนพัฒนาชนบทที่ดำเนินการมาในแผนที่ 4 ที่เน้นการพัฒนาในรูปแบบเดิมที่มุ่งกระจายโครงสร้างพื้นฐานลงไปเฉพาะในพื้นที่ที่ทดลอง และโดยส่วนใหญ่ก็มักเลือกพื้นที่ที่มีแนวโน้มที่จะสามารถพัฒนาต่อไปได้เท่านั้น ทำให้ไม่สามารถแก้ปัญหาให้แก่ชาวบ้านที่ยากจนได้อย่างแท้จริง กระนั้น เมื่อพิจารณาในเนื้อหาแล้วกลับพบว่าแผนที่ 5 นี้ก็ไม่ได้มีการดำเนินการที่แตกต่างออกไปจากเดิมสักเท่าใด การดำเนินกิจกรรมส่วนใหญ่ตามแนวนโยบายและเป้าหมายของการพัฒนาชนบทในแผนที่ 5 ยังคงมุ่งเน้นเป้าหมายทางด้านเศรษฐกิจเป็นอันดับแรกเพียงแต่กลยุทธ์ที่รัฐพยายามส่งเสริมในแผนที่ 5 นี้คือการเน้นให้ชาวบ้านพัฒนาตนเองมากขึ้นหวังพึ่งรัฐน้อยลง กระนั้น รัฐก็ยังคงสนับสนุนกิจกรรมพื้นฐานเป็นหลักเช่นเดิม

สำหรับโครงการที่ดำเนินการในช่วงนี้ก็มี อาทิ โครงการสร้างงานในชนบท (เงิน กสช.) ใน 246 อำเภอและกิ่งอำเภอที่ยากจนหนาแน่น ซึ่งเป็นความพยายามที่จะจ้างงานประชากรที่ยากจนในฤดูที่ว่างจากการเกษตร รวมไปถึงการส่งเสริมการพัฒนาอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้ในระดับหมู่บ้าน โครงการปรับปรุงซ่อมแซมสิ่งสาธารณประโยชน์ในหมู่บ้าน โครงการพัฒนาแหล่งน้ำ โครงการก่อสร้างและปรับปรุงการคมนาคมในหมู่บ้าน ส่งเสริมการรวมกลุ่มของชาวบ้าน และการผลิตอาหารในระดับหมู่บ้าน โครงการจัดตั้งธนาคารโค-กระบือ จัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก และโครงการสร้างที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน เป็นต้น¹¹⁹ ส่วนรูปธรรมของโครงการเหล่านี้ ก็มี อาทิ เช่น โครงการยกระดับท่าอากาศยานเชียงใหม่และหาดใหญ่เป็นท่าอากาศยานพาณิชย์สากล, ปรับปรุง

¹¹⁸ 'ส่วนที่ 6 : การแก้ไขปัญหาคความยากจนและพัฒนาชนบทเขตล้าหลัง,' ใน "แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5," [online]. สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=62> [13-09-2551]

¹¹⁹ 'บทที่ 2,' ของ 'ส่วนที่ 6 : การแก้ไขปัญหาคความยากจนและพัฒนาชนบทเขตล้าหลัง,' ใน "แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5," [online]. สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=62> [13-09-2551]

ท่าอากาศยานขอนแก่นรองรับธุรกิจการบินในประเทศ , การสร้างท่าเรือน้ำลึกสงขลา การขยายบริการโทรศัพท์ในเมืองหลัก, การจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ (เชียงใหม่-ลำพูน)¹²⁰ เป็นต้น

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า โครงการเหล่านี้ไม่ได้แตกต่างไปจากแนวทางการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่ส่งเสริมกันมาตั้งแต่แผนที่ 1 เพราะยังคงเน้นที่การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ และเน้นส่งเสริมการประกอบอาชีพเช่นเดิม เพียงแต่มุ่งกระจายการพัฒนาโครงสร้างเหล่านี้มาสู่เมืองหลักในส่วนภูมิภาคมากขึ้นเท่านั้น ในขณะที่โครงการที่เข้ามาในระดับหมู่บ้าน เมื่อพิจารณาเนื้อหาโครงการก็พบว่าไม่ใช่การแก้ไขปัญหาที่ตรงจุด เช่น การจัดตั้งธนาคารโค-กระบือ หรือศูนย์เด็กเล็ก เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันโครงการเหล่านี้ในหลายพื้นที่ก็ยกเลิกไปแล้วเนื่องจากขาดประสิทธิภาพในการทำงาน

เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า แนวทางการพัฒนาชนบทเป็นเพียงการกระจายแนวทางการพัฒนาแบบเดิมให้ครอบคลุมพื้นที่มากขึ้นเท่านั้น แนวทางการพัฒนายังคงมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจและรายได้ประชาชาติเป็นหลัก บนฐานคิดที่มองว่าเมืองหลวงอย่างกรุงเทพฯเริ่มหมดศักยภาพในการสร้างความเจริญเติบโตแล้ว เนื่องจากตลอดระยะเวลาของการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้ผู้คนอพยพเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯเป็นจำนวนมาก กระทั่งโครงสร้างสาธารณูปโภคในกรุงเทพฯไม่เพียงพอที่จะรองรับ ซึ่งการกระจุกตัวเช่นนี้นอกจากจะนำไปสู่ภาวะว่างงานแฝง ที่ทำให้ไม่ได้รับผลจากแรงงานเต็มเม็ดเต็มหน่วยแล้ว ก็ยังนำไปสู่ปัญหาการเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม ที่จะวนเวียนกลายเป็นปัจจัยด้านลบที่จะกระทบต่อความสามารถในการพัฒนาเศรษฐกิจในระยะยาวด้วย ดังนั้น แนวทางประการหนึ่งในแผนที่ 5 จึงมุ่งเน้นกระจายการพัฒนาไปตามเมืองหลัก ๆ เพื่อกระจายคนออกไป รวมไปถึงเพื่อแก้ไขความสามารถของการผลิตในภาพรวม

ซึ่งเรื่องนี้มองได้ดังที่ Hirsh กล่าวไว้ไม่น้อยในเรื่องของการกระจายการพัฒนาเพื่อดึงดูดทรัพยากรรอบนอกเข้ามาสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจให้กับระบบเศรษฐกิจส่วนกลาง โดยที่โครงการพัฒนาชนบทเหล่านี้ จะเข้าไปก่อร่างพื้นที่ชายขอบเหล่านั้นกลายเป็นส่วนหนึ่งของส่วนกลางอย่างรวดเร็ว กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจและการเมืองระดับชาติ ที่ทำให้ทรัพยากรต่างๆ ถูกดูดดึงไปใช้อย่างมากอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ดังที่ Hirsch กล่าวว่า ไม่มีกระบวนการใดที่จะสามารถผนวกรวมเอาพื้นที่ชนบทมาเข้ากับศูนย์กลางได้รวดเร็วเท่ากับการพัฒนาอีกแล้ว¹²¹ อย่างไรก็ตาม ก็ควรตระหนักไม่น้อยว่า ชาวบ้านเองก็ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเหล่านี้เป็นรูปธรรมไม่น้อยเช่นกัน ในรูปของความสะดวกสบาย และรายได้ที่เพิ่มขึ้น

¹²⁰ “แผนพัฒนาเมืองศูนย์กลางความเจริญ,” [online]. สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. http://www.nesdb.go.th/Portals/0/news/plan/p6/M10_3.doc [18-04-2552]

¹²¹ Hirsch, Philip. *Development Dilemmas in Rural Thailand*.

เพราะฉะนั้นโครงการพัฒนาที่ Hirsh มองว่าจะดึงดูดเอาทรัพยากรจากรอบนอกเข้าไปทำประโยชน์ในแก๊สส่วนกลางนั้น อันที่จริงก็สามารถดึงดูดโครงการจากส่วนกลางเข้ามาทำประโยชน์ให้กับพื้นที่รอบนอกได้พร้อมๆกันด้วย แม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าความสามารถในการดึงดูดและประโยชน์ที่จะได้รับการดึงดูดทรัพยากรของกันและกันนั้น ส่วนกลางจะได้รับประโยชน์จากรอบนอกมากกว่าที่รอบนอกจะได้รับประโยชน์ส่วนกลาง

ด้วยเหตุนี้ เราจึงพบว่าแม้การพัฒนาชนบทจะดำเนินการมาเป็นระยะเวลาเกือบ 30 ปีแล้ว นับตั้งแต่ 2525 ตามแผนพัฒนาฉบับที่ 5 กระทั่งปัจจุบันเป็นแผนพัฒนาฉบับที่ 10 พ.ศ. 2550-2554 ปัญหาความยากจนและช่องว่างทางรายได้ก็ยังไม่หมดไป ซ้ำยังเพิ่มสูงขึ้น ขณะที่ปัญหาการคุกคามทางอุดมการณ์จากฝ่ายตรงข้ามเช่นคอมมิวนิสต์เริ่มหมดพลังลง แต่แนวทางการพัฒนาชนบทก็ยังคงอยู่ ทั้งนี้เพราะแนวทางดังกล่าวเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมาก จึงกล่าวได้ว่า เหตุผลทางด้านความมั่นคงนั้นเป็นเงื่อนไขและตัวกระตุ้น (ticker) ที่สำคัญที่ทำให้โครงการพัฒนาชนบทได้รับการกระจายออกไปสู่พื้นที่ชนบทอย่างจริงจัง โดยรัฐได้อำนาจเรื่องการลดช่องว่างของรายได้และความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ในการสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐที่ไม่ได้เพิกเฉยต่อความทุกข์ยากของประชาชน อันจะส่งผลต่อความสามารถในการคงอยู่ของแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่กำลังถูกท้าทายได้ต่อไป ซึ่งเรื่องนี้มองได้ตามแนวคิดของฟูโกต์ ว่าเป็นการพยายามปรับตัวของวาทกรรมกระแสหลักต่อวาทกรรมกระแสรองที่กำลังตีตื้นเข้ามาครอบงำพื้นที่ทางสังคมและจิตใจของผู้คน โดยมีกระบวนการพัฒนาชนบทเป็นภาคปฏิบัติการสำคัญในการรักษาพื้นที่ดังกล่าว อย่างไรก็ตาม สำหรับการคงอยู่ของแผนดังกล่าวกระทั่งปัจจุบันก็เป็นผลมาจากความสามารถในการพัฒนาที่เพิ่มมากขึ้นภายหลังการเพิ่มแผนพัฒนาชนบทเป็นแนวทางหนึ่งในการส่งเสริมการเติบโตทางเศรษฐกิจนั่นเอง

เรื่องของการผนวกรวมทรัพยากรรอบนอกเพื่อสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจให้แก่ระบบเศรษฐกิจส่วนกลางนี้ มีความสำคัญอย่างยิ่งในการประกอบสร้างตัวตนของผู้คนในสังคมให้กลายเป็นแรงงานและมีแรงจูงใจทางด้านเศรษฐกิจเป็นส่วนสำคัญในการคิดและแสดงพฤติกรรมในส่วนของการกระบวนการที่การกระจายความเจริญไปสู่รอบนอกได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านนั้น Turton ยกตัวอย่างได้ชัดเจน ในกรณีของชาวนาที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจ จากรูปแบบของการเกษตรแผนใหม่ที่ผนวกเอาเทคนิค เทคโนโลยีต่าง ๆ รวมไปถึงการให้สินเชื้อมา ซึ่งนับเป็นการชุดรีดแบบใหม่ ที่ควบคุมผ่านกติกาและเครือข่ายตัวแสดงระดับชาติ เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรที่จะเป็นผู้ให้สินเชื่อ สถาบันวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตร บริษัทยาปราบศัตรูพืช บริษัทจำหน่ายพันธุ์พืช ปุ๋ยและสารเคมี พ่อค้าที่รับซื้อผลผลิตจากไร่ กลุ่มบริษัทที่เป็นผู้จำหน่ายเมล็ดพันธุ์และรับซื้อผลผลิต เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเข้าไปกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้ผลิตโดยตรง ทำให้พวกเขาต้องถูกควบคุมทั้งเรื่องของ เวลา ทักษะ

และสุขภาพ ภายใต้คำพูดที่สยบหรือเรื่องประสิทธิภาพและคุณภาพชีวิต ในขณะที่วิธีการผลิตนั้นก็เกิดสายการบังคับบัญชาขึ้น ทำให้ชาวนาไม่อาจควบคุม ผลผลิต และวิธีการผลิตของตนเองได้ ทั้งในเรื่องเมล็ดพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ที่ถูกนำเข้ามาจากต่างประเทศมากขึ้น และเปลี่ยนแทบทุกปี ภายใต้คำว่า “พัฒนา” รวมไปถึงเรื่อง เครื่องจักร เคมีภัณฑ์ ขั้นตอนการขนส่ง การบริการ การรับซื้อ การขายต่างๆ ฯลฯ ที่ชาวนาเข้าไปไม่ถึงเลย การผลิตดังกล่าวถูกยกออกไปจากตัวของชาวนาแล้ว ภายใต้การแนะนำผู้เชี่ยวชาญที่ปรารภนาดี¹²²

สำหรับกรณีปัญหาที่พอจะนำมาแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างถึงความล้มเหลวของการพัฒนา และสะท้อนให้เห็นความไม่สามารถควบคุมปัจจัยการผลิตและผลผลิตของชาวบ้าน ก็คือกรณีปัญหาลำไยล้นตลาด เรื่องของปัญหาลำไยล้นตลาดนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะผลผลิตลำไยออกสู่ตลาดพร้อมกันในช่วงเดือนกรกฎาคม ถึง สิงหาคม ให้ราคาเริ่มต่ำจนไม่คุ้มต้นทุน ซึ่งปัญหานี้เริ่มจากการที่รัฐบาลประโคนส่งเสริมการปลูกลำไยของในช่วงที่ราคาลำไยกำลังขึ้นสูงสุด นั่นคือประมาณปี 2537 ซึ่งรัฐบาลมองว่าเป็นจังหวะดีที่จะแก้ปัญหาการว่างงานและทำให้เกษตรกรไทยมีรายได้เพิ่มขึ้น รวมไปถึงเศรษฐกิจของประเทศในภาพรวมก็จะดีขึ้น จึงทำให้รัฐประชาสัมพันธ์ส่งเสริมการปลูกลำไยเป็นการใหญ่ ขณะที่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ก็ดำเนินนโยบายเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำแก่เกษตรกรที่ต้องการประกอบอาชีพปลูกลำไยด้วย ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ โดยเฉพาะเขตภาคเหนือใน จ.ลำพูน เปลี่ยนแปลงที่นาของตนเองเป็นสวนลำไยไปเป็นจำนวนมาก ลำสุดท้ายตัวเลขพื้นที่การผลิตในปี 2550 พื้นที่เพาะปลูกลำไยทั่วประเทศคิดเป็นจำนวน 1 ล้าน 9 พันไร่¹²³ เพียงเพราะรัฐบาลบอกว่าอนาคตสดใส

แต่กลับปรากฏว่าผลผลิตออกมอล้นตลาด จนราคาของลำไยตกลงเป็นอย่างมาก รัฐบาลต้องตั้งศูนย์รับจำนำลำไยขึ้นเพื่อประกันราคาให้แก่เกษตรกรเป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า และต่อมาเมื่อรัฐบาลไทย ไทยเปิดเขตการค้าเสรีกับจีน ลำไยก็ต้องพบศึกหนักจากผลไม้เมืองหนาวจากจีนซึ่งทำให้ราคาตกต่ำลงไปอีก อีกทั้งยังถูกซ้ำเติมจากการกดราคาของพ่อค้าคนกลาง ทำให้เกษตรกรหลายรายเป็นหนี้และล้มละลาย เช่นกรณีของเกษตรกรอายุ 55 ปีผู้หนึ่งที่เคยเปลี่ยนอาชีพจากการทำนา มาปลูกลำไย แต่พบกับความล้มเหลวจนทำให้ลูกและครอบครัวมีหนี้สิน

¹²² Turton, Andrew. *Coercion, Consent, And Opposition : Problems in the study of the social consciousness of rural producers in Thailand*, paper presented at the symposium on History and Peasant consciousness in South East Asia, 1982, p. 13.

¹²³ สุพานี ธนวิมล. “กรณีศึกษาลำไย ผลกระทบการค้าเสรี และการผูกขาดตลาดสินค้าเกษตร,” ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน, 2547. ใน ทิพย์อักษร มั่นปาดิ “คดีทุจริตใบ ลย. เคราะห์ซ้ำกรรมชดของเกษตรกรชาวสวนลำไย,” 27 กรกฎาคม 2551. [online] ประชาชนธรรมสำนักข่าวประชาชน. http://www.newsppn.com/V2008/detail.php?code=r1_27072008_01 [18/04/2552]

จำนวนมาก เพราะลำไยให้ผลผลิตปีเว้นปี แกรมราคาลำไยก็ไม่แน่นอน ปัจจุบันต้องเปลี่ยนอาชีพ มาปลูกสวนยางพาราแทน¹²⁴

ส่วนเกษตรกรหญิงจากอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ผู้หนึ่ง ก็ประสบกับความล้มเหลวที่ คล้ายกันจากการเปลี่ยนอาชีพจากทำนา มาทำสวนลำไยว่า “ในอดีตเคยทำนาปลูกข้าว และปลูก ลำไยที่หัวไร่ปลายนา ซึ่งเมื่อลำไยมีราคาดีขึ้นก็เปลี่ยนที่นามาเป็นสวนลำไย แต่มาถึงปัจจุบันราคา ลำไยเหลือเพียงกิโลกรัมละ 4-5 บาท ทั้งที่เคยขายได้มากกว่ากิโลกรัมละ 160 บาท ทำให้เป็นหนี้ สภาพตลาดลำไยปัจจุบันถูกควบคุมโดยพ่อค้าคนจีนเกือบหมด หลังจากที่มีการเปิดเสรีมีพ่อค้าจีน จำนวนมากเข้ามาลงทุนซื้อลำไยจากเกษตรกรเพราะมีสายต่อทางการตลาดโดยตรงกับตลาดใน ประเทศจีน ซึ่งในระยะแรกจะซื้อลำไยในราคาแพงกว่าพ่อค้าไทยเล็กน้อย แต่ต่อมาเมื่อควบคุม ตลาดได้ก็กดราคาลง”¹²⁵

อย่างไรก็ตาม ความล้มเหลวของการขายผลผลิตและความไม่สามารถควบคุมดำเนินการ กับผลผลิตของพวกเขาได้ของทั้งสอง ก็มีสาเหตุจากระบบกลไกตลาดอย่างง่าย ๆ แต่มีความ สลับซับซ้อนของเครือข่ายปฏิบัติการระดับชาติที่พยายามประกอบสร้างพวกเขาให้กลายเป็น แรงงานที่ทำประโยชน์ในการส่งเสริมเศรษฐกิจและรายได้ประชาชาติให้แก่ประเทศ กลายเป็น แรงงานที่ใช้เหตุผลทางด้านเศรษฐกิจเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต

โดยกระบวนการนี้เริ่มขึ้นภายหลังจากที่เกษตรกรเล็กลงตัวเข้าสู่วังวนการผลิตที่ เกี่ยวพันกับตลาด ในที่นี้ก็คือการผลิตลำไย และภายใต้ความคาดหวังเรื่องผลกำไรทำให้การผลิต อย่างเข้มข้นในพื้นที่เพียงไม่กี่ไร่เป็นทางเลือกที่ไม่อาจมองข้ามได้ ซึ่งการผลิตที่เข้มข้นนี้ทำให้ เกษตรกรต้องถูกดูดดึงเข้าไปสู่วังวนของธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการผลิตลำไยอีกหลายอย่าง ที่สำคัญ คือปุ๋ยและยาฆ่าแมลง ชาวบ้านต้องซื้อผลิตภัณฑ์เหล่านี้มาใช้ซึ่งเป็นการเพิ่มต้นทุนขึ้นไปอีก ขณะที่รายได้จากการขายผลผลิตที่รับซื้อโดยพ่อค้าคนกลางที่มีโควตากับโรงงาที่มักนิยมเข้ามาซื้อ ในสวนก็มักจะกดราคา ซึ่งหากชาวบ้านจะนำมาขายแก่โรงงาเองก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการขนส่ง รวมไปถึงเสี่ยงที่จะถูกปฏิเสธเพราะโรงงาได้ทำสัญญากับพ่อค้าคนกลางไว้แล้ว ทำให้ทางเลือกที่ ดีที่สุดก็คือขายให้แก่พ่อค้าคนกลางไปแม้จะได้ราคาที่ต่ำ ซึ่งหากช่วงไหนที่ผลผลิตออกมาล้น ตลาดชาวบ้านก็ยิ่งถูกกดราคาหนักขึ้น กระทั่ง บางครั้งเมื่อราคาขายไม่คุ้มทุนพวกเขาจึงออกมา เรียกร้องให้รัฐช่วยเหลือซึ่งรัฐก็ออกมาเปิดศูนย์รับจำนำลำไย ซึ่งก็เป็นการแก้ไขเฉพาะหน้า เท่านั้น และเมื่อรัฐลงมารับปากว่าจะประกันราคาให้ ก็กลายเป็นการผลักให้คนกลุ่มนี้เข้าสู่วังวน ของการผลิตที่พวกเขาไม่สามารถจะควบคุมทั้งวิธีการผลิต ผลผลิต ของตนได้เช่นเดิม ซึ่งทำให้

¹²⁴ “มาตรฐานกล้วย 1 ล้านไร่วันนั้น ส่งผลดีต่อการเติบโตต้นยางวันนี้,” [online] กลุ่มธุรกิจพืชครบวงจร.

<http://www.cpcrop.com/> [18/04/2552]

¹²⁵ ผู้จัดการรายวัน. (24/09/2548). “เปิด FTA ญี่ปุ่นขาดดุลทันทีแสนล้าน,” [online] จดหมายข่าวศูนย์ศึกษาเอเปค.

<http://apecthai.org/2008/th/journal.php?year=2005&month=8&id=567> [18/04/2552]

ชาวบ้านต้องวนเวียนออกมาเรียกร้องและต้องพบเจอกับความไม่แน่นอนของราคาและความไร้ประสิทธิภาพของการแก้ไขปัญหอย่างซ้ำซากอยู่ร่ำไป

เรื่องนี้เป็นเพียงตัวอย่างเดียวของการที่ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมประสบกับการประกอบสร้างตัวตนจากเครือข่ายปฏิบัติการระดับชาติที่เข้ามาโอบล้อมทางกายภาพโดยการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและการดำเนินชีวิตของพวกเขาให้ขึ้นอยู่กับตลาดและผลผลิต ที่ผันให้ชาวบ้านกลายเป็นแรงงานที่มีการตัดสินใจขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ

สำหรับหนทางแก้ไขปัญหานั้น เกษตรกรบางรายเช่น อดีตข้าราชการทหารซึ่งลาออกมาประกอบอาชีพเกษตรกรกว่า 10 ปี กล่าวเนื่องในวันเกษตรกรว่า เขาได้ตัดสินใจที่จะเปลี่ยน พื้นที่ปลูกลำไยมาเป็นการปลูกข้าวแทนเพื่อหวังว่าจะได้กำไรจากการขายข้าวในราคาที่สูงขึ้นในอนาคต¹²⁶ ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีว่า ชาวบ้านถูกกำกับให้คิดและตัดสินใจบนเหตุผลทางเศรษฐกิจและผันตนเองไปเป็นแรงงานที่ชีวิตสัมพันธ์อยู่กับระบบตลาดแล้วอย่างเต็มที่

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า ชาวบ้านในฐานะเกษตรกรได้ถูกผนวกเข้าไปสู่อำนาจรัฐส่วนกลางอย่างมากและหลีกเลี่ยงแทบไม่ได้ เนื่องจากแนวทางดังกล่าวเป็นการร่วมมือกันโดยภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคมที่มีบทบาทเป็นตัวแสดงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ในการประกอบสร้างและปรับแต่งสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อระบบของการเติบโตทางเศรษฐกิจและระบบการแลกเปลี่ยน ที่ทำให้เรื่องดังกล่าวกลายเป็นระบอบของความจริง (regime of truth) ที่ทำให้แม้ชาวบ้านไม่อยากจะสัมพันธ์กับมันแต่ก็จำเป็นต้องสัมพันธ์ สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับ “ชาวบ้าน” ขณะนี้คือต้อง “เลือก” ว่าจะสัมพันธ์กับมันอย่างไร

กล่าวได้ว่า ในการพยายามประกอบสร้างตัวตนของผู้คนขึ้นใหม่ในสถานะของความเป็น “แรงงาน” (labour) นั้น ส่งผลให้มนุษย์ในฐานะแรงงานที่ “พัฒนาได้” มีการกำกับพฤติกรรมของตนเอง (self-regulation) อย่างมาก และกลายเป็นซับซ้อนที่มีการควบคุมตนเองจากภายใน (internalize) ผ่านการเฝ้ามองตนเองด้วยสายตาของคนอื่นและประเมินสิ่งที่จะได้รับจากสิ่งแวดล้อมรอบข้าง อันเนื่องมาจากเทคนิคและปฏิบัติการทางวาทกรรมของเครือข่ายพันธมิตรที่เข้ามาแทรกแซงอยู่ในชีวิตประจำวันของพวกเขาอย่างแนบเนียน นำไปสู่การพยายามแสวงหาการเป็นซับซ้อนนั้นอย่างเต็มใจและมุ่งมั่น อย่างที่ไม่เกิดขึ้นกับซับซ้อนในฐานะไพร่ฟ้าและประชาชน

โดยเทคนิคในการประกอบสร้างตัวตนที่สำคัญนั้น เริ่มขึ้นด้วยการจำแนกแตกต่างบนเรื่องของมาตรฐาน ซึ่งในยุคนี้มาตรฐานที่ถูกหยิบยกขึ้นมาใช้อย่างสำคัญก็คือ เรื่องของคุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งกินความมากมาย ทั้งเรื่อง การศึกษา สุขภาพ และรายได้ รวมไปถึงสถานะทางเศรษฐกิจและ

¹²⁶ ชาวรอบเมืองเหนือ. “เกษตรกรลำพูน ขอรัฐบาลส่งเสริมเรื่องปากท้องให้มากขึ้น.” [online] สวท.ลำพูน. สำนักประชาสัมพันธ์

สังคม โดยเรื่องที่สำคัญคือ เรื่องรายได้ เพราะเรื่องดังกล่าวเป็นแนวทางที่รัฐตั้งไว้ว่าเป็นหนทางสำคัญในการแก้ไขปัญหาเรื่องคุณภาพชีวิตและเป็นปัจจัยสำคัญในการเข้าถึงมาตรฐานคุณภาพชีวิตดังกล่าวได้ ด้วยเหตุนี้รัฐจึงนำเอาเส้นความยากจน^๗ มาใช้วัดความสามารถหรือศักยภาพของบุคคลในการเข้าถึงมาตรฐานคุณภาพชีวิตดังกล่าว โดยเส้นความยากจนนี้มีรายละเอียดที่สำคัญอยู่ที่ความสามารถในการเข้าถึงโภชนาการที่มีคุณภาพและบริการที่ดี ทำให้ผู้ที่มีปัญหาในเรื่องของความยากจน นอกเหนือจากจะพบปัญหาเรื่องโภชนาการที่ดีในสายตารัฐแล้ว ก็ยังเกี่ยวเนื่องไปถึงปัญหาเรื่องอื่นๆด้วย คือ ปัญหาเรื่องสุขภาพอันเนื่องมาจากไม่ได้รับอาหารที่เพียงพอ หรือได้รับอาหารที่ไม่มีคุณภาพ ทำให้ขาดสุขภาพอนามัยที่ดี ซึ่งเรื่องดังกล่าวจะกระทบต่อความสามารถในการเรียนรู้ อันจะกระทบต่อมาในเรื่องของความสามารถในการแสวงหารายได้ ซึ่งก็จะกลับมากกระทบกับความสามารถที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีอีก เป็นวงจร (circle) หรือที่รัฐและสังคมเรียกอย่างรวบรัดว่า วงจร “โง่ จน เจ็บ” ของ “ชาวบ้าน” นั่นเอง^๘ ด้วยเหตุนี้ การจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ หมายความว่าผู้ผู้นั้นต้องสามารถแสวงหาการพัฒนา กระทั่งสามารถหลุดพ้นจากวงจรความยากจนดังกล่าว

^๗ ข้อ 1.6 ความยากจนและความล้าหลังในฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นปัญหาที่สัมพันธ์เชื่อมโยงโดยตรงกับความทุจริตของคุณภาพชีวิต ...ดัชนีทางสาธารณสุขในปัจจุบันชี้ให้เห็นว่า...ประชาชนในหมู่บ้านที่ยากจนส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดจะเป็นโรคพยาธิลำไส้ถึงร้อยละ 80-100 ตามลำดับความยากจนมากขึ้น...สิ่งเหล่านี้ล้วนบั่นทอนทรัพยากรกำลังคนของประเทศชาติอย่างมหาศาล และ ข้อ 1.7 หากปล่อยให้สถานการณ์เป็นเช่นนี้ต่อไป คนยากจนในชนบทจะไม่สามารถพึ่งตัวเองทางเศรษฐกิจและอ่อนแอในสุขภาพอนามัย ตลอดจนขาดความรู้ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต นอกจากนั้นปัญหาความยากจนจะก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมและการเมืองตามมา และจะเกิดผลกระทบต่อฐานะความมั่นคงของประเทศอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ในที่สุด. ใน 'ส่วนที่ 6 : การแก้ไขปัญหาความยากจนและพัฒนาชนบทหลัง' ของ "แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5," [online]. สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=62> [13-09-2551]

^๘ **เส้นความยากจน (เดิม)** ตั้งขึ้นมาโดยธนาคารโลกเมื่อปี พ.ศ. 2505/06 พิจารณาจากความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต โดยแยกเป็นความจำเป็นด้านอาหารและสินค้าอุปโภค ต่อมาในปี 1998 Kakwani and Medhi คิด **เส้นความยากจนใหม่ขึ้น** แต่ก็ยังคงพิจารณาความต้องการพื้นฐานขั้นต่ำของปัจเจกบุคคล ทั้งด้านอาหารและสินค้าอุปโภคเช่นเดิม. ที่มา "สถานการณ์ความยากจนในประเทศไทย," [online] แหล่งที่มา : <http://www.tdri.or.th/poverty/report.htm> [30/11/2551] โดยที่ ปี 1976 (2519) นั้น รายได้ที่ต่ำกว่า 150 บาท ต่อเดือน ถือว่าเป็นเส้นความยากจน (ที่มา IBRD. 1980 : 62 หน้า 25 ใน Hirsch) ขณะที่ พ.ศ. 2542 ระดับของเส้นความยากจนเลื่อนขึ้นมาอยู่ที่ประมาณ 1,703 สำหรับผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่กรุงเทพฯ และอยู่ที่ประมาณ 1,236 สำหรับประชากรในเขตภาคเหนือที่อยู่นอกเมือง. ที่มา "เส้นความยากจนใหม่," เอกสารประกอบการประชุม การปรับปรุงเส้นความยากจนครั้งที่ ๒. [online] สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.). http://poverty.nesdb.go.th/poverty_new/nesdb/2476/new.html [30/11/2551]

^๙ ปราชญ์ชัดเจนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 5 แม้ว่าในแผนฯจะไม่ได้กล่าวออกมาตรง ๆ ด้วยถ้อยคำว่า “โง่ จน เจ็บ” แต่การกล่าวถึง ปัญหาการด้อยการศึกษา ปัญหาเรื่องความยากจน และปัญหาเรื่องอนามัย ในส่วนของ “การแก้ไขปัญหาความยากจนและพัฒนาชนบทหลัง” (ส่วนที่ 6) เช่น ที่กล่าวว่า “ความยากจนและความล้าหลังในฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นปัญหาที่สัมพันธ์เชื่อมโยงโดยตรงกับความทุจริตของคุณภาพชีวิต...” ที่ปรากฏในบทที่ 1 ของส่วนที่ 6 แผนที่ 5 ที่กล่าวไว้ในส่วนเกริ่นของบทที่ 2 ของส่วนที่ 6 แผนที่ 5 ที่ว่า “...ปัญหาสำคัญๆ ที่เกี่ยวข้องกับความยากจน เช่น ความขาดแคลน ความหิวโหย โรคภัยไข้เจ็บ และการขาดแคลนความรู้...” เป็นต้นนั้น ก็สามารถอนุมานได้ถึง ถ้อยคำ “โง่ จน เจ็บ” ดังกล่าวที่รัฐมีต่อชาวบ้านในชนบทห่างไกล (และล้าหลัง) แหล่งที่มา : สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. <http://www.nesdb.go.th/>

เรื่องของความยากจนจึงเป็นเรื่องสำคัญ ที่รัฐพยายามจะบอกว่าความยากจนนั้นจะนำมาซึ่งปัญหาอย่างไร ในขณะที่หากหลุดพ้นจากความยากจนได้นั้นจะนำไปสู่สิ่งที่ดีและได้รับการยอมรับจากสังคมอย่างไร ดังที่จะเห็นได้ว่าปัญหาเรื่องความยากจนนั้น ถูกระบุไว้ในทุกแผนพัฒนานับแต่แผนที่ 2 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามก็เป็นที่น่าสังเกตว่า รัฐมีความจริงจังในการแก้ไขปัญหาเรื่องความยากจนดังกล่าวเพียงไร เพราะแม้จะมีการระบุเรื่องของความยากจนไว้ในทุกแผนฯเป็นระยะเวลาว่า 40 ปีแล้ว กระนั้น ก็ยังไม่ปรากฏว่าปัญหาความยากจนดังกล่าวจะหายไปประการใด ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงต่อไป

โดยที่นอกเหนือจากเทคนิคด้านการสร้างมาตรฐาน และการพยายามส่งเสริมความรู้ ความคิดและทัศนคติแล้ว ปฏิบัติการเครือข่ายทางสังคม (social network) ก็มีส่วนสำคัญในการร่วมสร้างวาทกรรม โง่ จน เจ็บ ให้แก่ผู้ที่ไม่สามารถพัฒนาตนเองทางเศรษฐกิจและสังคมด้วยอย่างมาก โดยสถาบันที่สำคัญในยุคนี้คือสถาบันทางเศรษฐกิจ ที่จะปฏิบัติการผ่านการคัดเลือกคน และการจ้างงาน ที่ส่วนมากมักเลือกผู้ที่มีการศึกษาที่แม้จะไม่สูงแต่ก็ต้องพอมีความรู้ในกิจการธุรกิจของหน่วยงานนั้น โดยที่ผู้ที่มีการศึกษาแตกต่างกันไปนี้จะถูกจัดตำแหน่งให้แตกต่างกัน และสัมพันธ์กับรายได้ โดยที่ผู้ที่ไม่มีการศึกษาหรือการศึกษาต่ำนั้นจะถูกกันไว้ให้ทำงานใน ส่วนที่มีความเสี่ยงสูงและรายได้ต่ำ ซึ่งทำให้ผู้คนไม่อยากทำ หากเลือกได้ และบนระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจที่เปิดมากขึ้น ความต้องการ 'เลือกได้' ก็ทำให้ระบบการศึกษาเข้ามามีบทบาทสำคัญในการประกอบสร้างผู้คน ซึ่งแน่นอนย่อมเป็นไปในทางส่งเสริมเศรษฐกิจของรัฐ ทำให้ภาคการศึกษาจับมือกันกับภาคธุรกิจในการผลิตสร้างแรงงานที่มีความสามารถเฉพาะด้าน โดยนำเอาเรื่องของรายได้ สถานะทางเศรษฐกิจและสังคมมาเป็นเครื่องจูงใจให้ผู้คนหมั่นพัฒนาตนเองให้เป็นไปทางนั้น โดยพร้อมกันนี้ได้ร่วมกันกับโครงสร้างของสังคมอื่น ๆ ที่ปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ส่วนตัวไปอยู่บนเรื่องของเศรษฐกิจ ทำให้สังคมปัจจุบันปฏิสัมพันธ์กันบนฐานของการแลกเปลี่ยนและระบบเงินตรา "รายได้" จึงกลายเป็นสิ่งที่สำคัญ!

ในขณะที่ภาคสังคมก็มีบทบาทสำคัญในการผลิตสร้างความหมายในแง่ลบให้แก่ "ชาวบ้าน" ผู้ที่ถูกรัฐตีตราว่า "โง่ จน เจ็บ" ผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในสังคม ในลักษณะของการเกาะเกี่ยววาทกรรม "โง่ จน เจ็บ" นั้นในการแสวงหาประโยชน์รวมไปถึงตัดสินผู้อื่น หรือเพื่อสร้างความรู้สึกภูมิใจในตนเอง หากสามารถแสวงหาความเป็นซ้ำเจดตามมาตรฐานของรัฐได้ กระทั่งหลุดพ้นจากการตกอยู่ในวาทกรรม "ชาวบ้าน" ที่ โง่ จน เจ็บ ซึ่งเรื่องนี้มีผลอย่างยิ่งต่อการเฝ้ามองตนเองจากภายใน (internalized) อันเป็นการมองตนเองด้วยสายตาของผู้อื่น (care of the self) ว่า สังคมจะมองตนและคิดกับตนเช่นไร หากสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของตนต่ำต้อย เช่นนั้น เช่น อาจมองว่าตนต่ำต้อย ต้อยศักยภาพ และไม่ให้การยอมรับ ฯลฯ ซึ่งนอกจากจะกระทบต่ออำนาจของตนแล้วยังกระทบต่อความสามารถทางเศรษฐกิจด้วย ซึ่งเรื่องนี้ส่งผลอย่าง

มากต่อพฤติกรรมกำกับตนเองของปัจเจกในฐานะปัจเจก ทั้งในเรื่องของการสร้างวินัยและฝึกฝนตนเองรวมไปถึงการจำกัดบทบาทของตนเองในบางเรื่อง

ซึ่งในแง่นี้ ฟูกอตต์ เรียกว่า มนุษย์ผู้นั้นได้ผันตนเองไปเป็น ชับเจค หรือ ประธานผู้ถูกกระทำ แล้วอย่างเต็มใจ ทั้งยังแสวงหาการเป็นชับเจคเช่นนั้นด้วยตนเอง รวมไปถึงพยายามรักษาความเป็นชับเจคนั้นไว้กับตนเองให้นานที่สุด ในที่นี้ ยกตัวอย่างอาทิ การที่ผู้นั้นพยายามศึกษาต่อในระดับปริญญา เพื่อหวังว่าจะได้รับการยอมรับจากสังคมและมีอาชีพและรายได้ที่ดีหรือได้รับการพิจารณาเลื่อนขั้น เป็นต้น ที่จะส่งผลให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น รวมไปถึงสามารถครอบครองสถานการณืเป็นชับเจคที่มี “คุณภาพ” มีหน้าตาและสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจเช่นนั้นเอาไว้ต่อไปได้อย่างมั่นคง

ในเรื่องของการพยายามพัฒนาและผลักดันตนเองให้หลุดพ้นจากวงจรความยากจนของสังคมอย่างมากเช่นนี้สะท้อนให้เห็นได้ว่า ภาครัฐโดยโครงการพัฒนาชนบทนั้นไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาเรื่องความยากจนของ “ชาวบ้าน” อย่างมีประสิทธิภาพเลย ด้วยเหตุนี้ จึงน่าจะสนใจว่า ท่ามกลางความล้มเหลวที่เกิดขึ้นในการแก้ไขปัญหาตามเป้าหมายของแผนพัฒนาชนบทฯ ทั้งในเรื่องการแก้ไขปัญหาความยากจนลดช่องว่างของรายได้และปรับปรุงคุณภาพชีวิตประชากร* แผนพัฒนาชนบทดังกล่าวยังคงมีความจำเป็นหรือไม่ ในเมื่อไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ เพราะเหตุใดมันจึงยังคงอยู่ก็ทั้งยังดูเข้มแข็งเรื่อยๆ แผนพัฒนาชนบทดังกล่าวจำเป็นต้องมีไว้เพื่ออะไร

การคงอยู่ของแผนพัฒนาชนบท ส่วนหนึ่งแน่นอนว่าเป็นเรื่องของความมั่นคง ทั้งนี้เพราะแผนพัฒนาชนบทเกิดขึ้นและกระจายตัวออกไปอย่างมากที่สุดก็ด้วยปัญหาเรื่องความมั่นคง ซึ่งแม้ปัจจุบันอุดมการณ์ที่ต่อต้านทุนนิยมอย่างคอมมิวนิสต์จะเริ่มอ่อนกำลังลง กระนั้นปัญหาเรื่องความมั่นคงก็มีใช้เรื่องที่เกิดจากปัจจัยปัญหาคอมมิวนิสต์เท่านั้น ท่ามกลางการแข่งขันของสงครามเศรษฐกิจที่เข้มข้น ผลกำไรยังเป็นเรื่องสำคัญ ซึ่งตราบดีที่ผลกำไรยังคงเป็นเรื่องสำคัญ ช่องว่างระหว่างคนรวยคนจนนั้นก็ยังคงจะเป็นผลดีมากกว่าผลเสีย ในเรื่องของแรงงานราคาถูกระนั้น การพยายามคงไว้ซึ่งความเหลื่อมล้ำดังกล่าว ก็อาจจะนำมาสู่ความไม่พอใจของผู้คนในสังคมได้ แผนพัฒนาชนบทจึงมีความสำคัญด้านความมั่นคงในแง่นี้ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่รูปแบบการปกครองและเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ให้สามารถอยู่มั่นคงต่อไปได้โดยไม่มีการลุกฮือขึ้นมาต่อต้านจาก “ชาวบ้าน” ผู้เสียประโยชน์

* ข้อ 1.1 ระดมทรัพยากรกำลังคน ทรัพยากรธรรมชาติ และทุนมาใช้ให้เกิดคุณประโยชน์สูงสุดในด้านเศรษฐกิจตามหลักวิชาการ และวิทยาการแผนใหม่ เพื่อขยายผลผลิตของประเทศอันจะเป็นการเพิ่มพูนรายได้ประชาชาติ เนื่องจากคุณประโยชน์ของการพัฒนาเป็นของส่วนรวมจึงพึงที่ควรจะต้องถึงมือประชาชนโดยทั่วถึง, บทที่ 3 แผนที่ 2 และ ข้อ 2.1 เพิ่มกำลังการผลิตของประเทศและรายได้ประชาชาติ เพื่อยกระดับมาตรฐานการครองชีพและรายได้ของประชาชน กับส่งเสริมให้ประชาชนได้รับผลจากการพัฒนาโดยเสมอภาคและทั่วถึงยิ่งขึ้น..., 'บทที่ 3,' ใน "แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2," [online] สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. <http://www.nesdb.go.th/> [30/11/2551]

ในขณะเดียวกัน แผนพัฒนาชนบทก็เป็นเครื่องมือและข้ออ้างอย่างชอบธรรมที่รัฐจะใช้เพื่อเข้าไปผนวกรวมและดึงดูดทรัพยากรจากขอบนอก หรือจากหมู่บ้านและ “ชาวบ้าน” เข้ามาใช้ในฐานะของทรัพยากรส่วนกลาง และโดยที่ปัจจุบันนี้ การผนวกรวมเอาทรัพยากรจากชายขอบเข้ามาสู่ส่วนกลางนั้นมิจำเป็นต้องเกิดขึ้นจากโครงการของรัฐหรือเอกชนเข้าไปในพื้นที่ดังกล่าวด้วยตนเองเท่านั้น แต่เป็นการนำเอาทรัพยากรออกมาด้วยตัวของชาวบ้านเอง ด้วยเหตุนี้การพัฒนาชนบทจึงให้ผลลัพธ์ที่มีประสิทธิผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมากและโดยที่เป็นไปในระยะยาว

ในขณะที่การกีดกันเรื่องของการพัฒนาของ “ชาวบ้าน” ให้อย่างคงความด้อยพัฒนาไว้ผ่านปฏิบัติการโครงการพัฒนาชนบทต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ นั้น นอกจากจะส่งผลต่อเรื่องของการกีดกันค่าแรงเพื่อจูงใจต่อการเข้ามาลงทุนทางเศรษฐกิจ ดังที่กล่าวไปแล้ว การคงไว้ซึ่งความคิดวาทกรรมเรื่องความ “ด้อยพัฒนา” ก็ยังมีความจำเป็นต่อความชอบธรรมในการคงอยู่ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจด้วย เพราะหากไม่มีความด้อยพัฒนา การเข้าไปพัฒนาย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ไม่มีเหตุผล (rationalization) และความชอบธรรมที่จะเข้าไป “พัฒนา” แต่ประการใด ซึ่งเรื่องดังกล่าวจะกระทบต่อความสามารถในการผนวกรวมเอาทรัพยากรจากชายขอบเข้ามาสู่ส่วนกลาง ซึ่งย่อมกระทบต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในภาพรวม

ที่สำคัญคือการคงไว้ซึ่งความด้อยพัฒนา จำเป็นต่อการคงอยู่ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ในฐานะของ **สัญลักษณ์** ของแนวทางการพัฒนาหลักของประเทศ ที่จะสะท้อนและกำหนดว่าสังคมควรมีปฏิสัมพันธ์กันในลักษณะอย่างไร ตั้งอยู่บนเรื่องใด การคงอยู่ของความด้อยพัฒนาจึงจำเป็นในแง่ที่จะสร้าง ความชอบธรรมต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและการคงอยู่ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้สามารถเข้าไปปฏิบัติการดังที่กล่าวถึงข้างต้นทั้งหมดต่อไป

ด้วยเหตุนี้แนวคิดเรื่องการด้อยพัฒนาจึงยังคงอยู่เรื่อยมา ถูกผลิตซ้ำและกีดกันมาที่ผู้คนในสังคม โดยการสร้างให้มีคนพวกหนึ่งที่มีคุณลักษณะด้อยกว่ามาตรฐานในหลาย ๆ เรื่อง โดยที่จะเรียกรวม ๆ ว่า “ชาวบ้าน” ผ่านโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่บนฐานคติที่มอง “ชาวบ้าน” ว่ายังไม่พัฒนา โดยที่แม้ว่าโครงการพัฒนาชนบทจะหมายถึงโครงการที่ลงไปในพื้นที่ชนบท กระนั้นด้วยการนำเอาเส้นความยากจนและรายได้มาวัดเรื่องคุณภาพของคนนั้น ๆ “ชาวบ้าน” ในความหมายของผู้ที่ยากจนจึงอาจไม่จำเป็นต้องเป็นผู้ที่อยู่ในต่างจังหวัดก็ได้ แต่สามารถมีอยู่ได้ทั่วไป ในความหมายของผู้ที่ยังอยู่ในวงจรของความยากจน ‘โง่ จน เจ็บ’

ตราบใดที่แผนพัฒนาชนบทยังคงเล่นบทบาทสำคัญ “ความยากจน” ก็ยังมีความจำเป็นต้องคงอยู่ต่อไป รวมไปถึงภาพลักษณ์ของ “ชาวบ้าน” ที่ ‘โง่ จน เจ็บ’ และต้องรอรับความช่วยเหลือจากรัฐ แน่แน่นอนว่าผ่านโครงการพัฒนาชนบท ก็ยังคงคงอยู่ต่อไปเช่นกัน

ด้วยเหตุนี้ แม้จะไม่ปรากฏคำว่า “ชาวบ้าน” ในแผนพัฒนาฯ แต่เมื่อพิจารณาถึงเป้าหมายและกลุ่มคนที่แผนพัฒนาชนบทลงไปกระทำ ซึ่งแน่นอนว่าต้องเป็นพื้นที่ชนบท ก็ทำให้

ภาพลักษณ์ของผู้ที่อยู่ในชนบทที่เรียกกันว่า “ชาวบ้าน” เป็นไปในเชิงด้อยศักยภาพ ทำให้การพูดถึงคำว่า “ชาวบ้าน” ไม่สามารถพูดออกมาได้อย่างสง่าผ่าเผย (unspeakable) หลายคนหลีกเลี่ยงที่จะเรียกผู้อื่นว่า “ชาวบ้าน” เพราะกลัวว่าจะไปดูถูกผู้อื่นให้รู้สึกไม่พอใจหรือน้อยใจ ในขณะที่หลายคนก็ไม่ต้องการให้ใครมาเรียกตนว่า “ชาวบ้าน” ทั้งนี้เพราะคำว่า “ชาวบ้าน” เป็นวาทกรรมที่หมายถึงตัวบุคคลโดยตรง ต่างจากคำว่า “การพัฒนา” ด้วยเหตุนี้ การจะใช้คำว่า “ชาวบ้าน” ต่อผู้ใดในสังคมจึงจำเป็นต้องมีการเลือกเฟ้นบุคคลและสถานการณ์อย่างระมัดระวังมิให้กระทบกับความสัมพันธ์ ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีว่า แม้จะไม่ได้ปรากฏคำว่า “ชาวบ้าน” อยู่ในแผนพัฒนาฯ (เพราะกลายเป็นคำที่มีความหมายเชิงดูถูกนับแต่ยุคสร้างชาติแล้ว จึงไม่อาจพูดได้โจ่งแจ้ง) กระนั้น ก็ไม่อาจปฏิเสธถึงการมีอยู่ของวาทกรรม “ชาวบ้าน” เพียงแต่ที่ทางของคำดังกล่าวในฐานะของวาทกรรมไม่ได้ปรากฏออกมาอย่างชัดเจนในเชิงนิยาม แต่ปรากฏอยู่ในรูปของปฏิบัติการและโดยที่มันแฝงฝังอยู่ในความรู้สึกของเราทุกคน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

คำว่า “ชาวบ้าน” ในสายตาของ “ชาวบ้าน” กับ การจำกัดตนเอง ในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของ “ชาวบ้าน”

จากการสำรวจวรรณกรรมเกี่ยวกับคำว่า “ชาวบ้าน” ในบทที่ 3 จะเห็นได้ว่า คำว่า “ชาวบ้าน” นั้น มีการเปลี่ยนแปลงเรื่อยมา มีการรับรู้และเข้าใจคำนี้ในหลายลักษณะ โดยหลัก ๆ แบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะคือ “ชาวบ้าน” ที่หมายถึง คนทั่วไป, “ชาวบ้าน” ที่มีความหมายในแง่บวก ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นความหมายเชิงอุดมคติ (ideal) มักผูกติดกับความเป็นชุมชนและวัฒนธรรม และ “ชาวบ้าน” ในความหมายเชิงลบ หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นความหมายในเชิง “มายาคติ” (myth) ที่จะผูกติดกับความเจริญการพัฒนาและการด้อยพัฒนา

อย่างไรก็ตามนิยามกระแสหลักของคำว่า “ชาวบ้าน” ที่ครอบคลุมพื้นที่ทางความคิดความเข้าใจของสังคมส่วนใหญ่ในขณะนี้ กลับเป็นความหมายในเชิง ‘มายาคติ’ ทั้งนี้เพราะเป็นความหมายที่ได้รับการส่งเสริมและประกอบสร้างโดยรัฐมาโดยตลอด แม้ว่ารัฐอาจจะไม่ได้พูดออกมาตรง ๆ ว่า “ชาวบ้าน” นั้นด้อยพัฒนา โง่ จน เจ็บ อีกทั้งยังไม่ใช้คำว่า “ชาวบ้าน” ในเอกสารโครงการต่าง ๆ ส่วนหนึ่งให้เหตุผลว่าเพราะไม่ใช่ภาษาราชการ กระนั้น สิ่งที่น่าจะสำคัญมากกว่าการไม่ใช่ภาษาราชการก็คือ ความหมายในแง่ลบของคำว่า “ชาวบ้าน” ซึ่งสังคมรับรู้เรื่องดังกล่าวดี ทำให้แม้จะมีการใช้คำว่า “ชาวบ้าน” โดยทั่วไป แต่ก็จะถูกเลือกหยิบใช้ในบางบริบทที่ไม่รุนแรง ราวกับคำว่า “ชาวบ้าน” เป็นคำที่ไม่อาจพูดได้สะดวกปากนัก

กระนั้น สิ่งที่สำคัญก็คือ “ชาวบ้าน” รับรู้ตนเองว่าเป็นเช่นนั้นหรือไม่อย่างไร “ชาวบ้าน” มองตนเองว่าด้อยศักยภาพด้อยการพัฒนาดังที่รัฐวาดภาพและพยายามประกอบสร้างขึ้นหรือไม่ “ชาวบ้าน” มีพฤติกรรมแสดงออกอย่างไร มีความพยายามในการกำกับพฤติกรรมของตนเองตามแนวทางที่รัฐวางไว้หรือมีพฤติกรรมจำกัดบทบาทของตนเองอันเนื่องมาจากการรับรู้ที่ตนด้อยศักยภาพ ตามภาพของ “ชาวบ้าน” ที่รัฐพยายามประกอบสร้างขึ้นหรือไม่ สิ่งเหล่านี้จำเป็นต้องมีการตรวจสอบข้อมูลเชิงประจักษ์เข้ามาประกอบการพิจารณาด้วย

ดังนั้น ในบทที่ 4 นี้ จะเป็นการเข้าไปสำรวจข้อมูลเชิงประจักษ์ถึงผลลัพธ์ของกระบวนการอันเข้มข้นในการประกอบสร้างตัวตนของ “ชาวบ้าน” ให้มีความด้อยศักยภาพว่า ส่งผลต่อการรับรู้ตนเองในเชิงศักยภาพของชาวบ้านจริงหรือไม่ มากน้อยเพียงไร โดยในการศึกษาจะเลือก

¹ องค์การอนามัยโลกพยายามออกรายงานหลายฉบับที่แสดงหลักฐานเชิงประจักษ์ที่เกิดจากความเกี่ยวพันระหว่างความจนกับโรคที่สร้างภาระเป็นอย่างมาก และกำลังกลายเป็นศูนย์กลางของประเด็นต่างๆ ทั้งมวลตามมา ... ประเทศยากจนมักเป็นโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ มากกว่าประเทศที่ร่ำรวยและพัฒนาแล้ว ที่มา สุภัตรา ภูมิประชาส. “มารู้จักธนาคารโลกกันเถอะ,” [online] โครงการเวทีชาวบ้าน 34. http://www.thaico.net/b_thaiact/wb34.html [30/11/2552]

พื้นที่ชนบทในต่างจังหวัด ในฐานะภาพตัวแทนของคำว่า “ชาวบ้าน” กระแสหลักหรือก็คือในเชิง ด้อยศักยภาพเข้ามาศึกษาประกอบกันกับ “ชาวบ้าน” ในพื้นที่กรุงเทพมหานคร เพื่อแสดงให้เห็นถึง พลวัตของการจำกัดและกำกับบทบาทของตนเองได้ชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีการย้าย ถิ่นฐานเข้ามาหางานทำในกรุงเทพมหานครของ “ชาวบ้าน” จากชนบท ซึ่งน่าสนใจว่าการอพยพ ของ “ชาวบ้าน” เหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกันหรือไม่อย่างไรกับการรับรู้ที่ตนด้อยศักยภาพในการ พัฒนา และกล่าวได้หรือไม่ว่าการอพยพดังกล่าวเป็นพฤติกรรมกำกับตนเองประการหนึ่งที่เป็นผล สะท้อนออกมาจากปฏิบัติการทางวาทกรรม “ชาวบ้าน”

โดยพื้นที่ชนบทที่ผู้วิจัยเลือกเข้าไปศึกษาสำหรับงานชิ้นนี้ก็คือ พื้นที่หมู่บ้านใน ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง ใน 4 หมู่บ้าน คือ บ้านลุ่มกลาง, บ้านหัวทุ่ง, บ้านปันเต้า และ บ้านนาเงิน ทั้งนี้เพราะหมู่บ้านเหล่านี้อยู่ค่อนข้างไกลจากศูนย์กลางอำนาจอย่างกรุงเทพฯ อีกทั้งยังมีความ เป็นชนบทสูง “ชาวบ้าน” ยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนมาก โดยที่โรงงานอุตสาหกรรม ยังเข้าไปในพื้นที่ค่อนข้างน้อย ซึ่งให้ภาพของสังคมชนบทและ “ชาวบ้าน” ตามนิยามความเข้าใจ ของรัฐและสังคมกระแสหลักได้เป็นอย่างดี

โดยวิธีการศึกษานั้น ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง (semi-structured interview) โดยคำถามที่ใช้แบ่งออกเป็น 7 หมวด คือ 1.หมวดข้อมูลพื้นฐาน 2. หมวดเศรษฐกิจ ในส่วนของอาชีพหลักและอาชีพเสริม 3.หมวดทัศนคติและค่านิยมของพ่อแม่ในการอบรมสั่งสอน บุตร 4. หมวดความรู้สึกรู้สึกต่อการพัฒนา 5. หมวดความขัดแย้งและการแก้ไขความขัดแย้ง 6. หมวด การตระหนักเรื่องสิทธิและการมีส่วนร่วมทางการเมือง และ 7. หมวดการรับรู้เรื่อง “ชาวบ้าน” คือ ใคร ? มีลักษณะอย่างไร ? ด้อยศักยภาพหรือไม่ ?

โดยในการสัมภาษณ์นั้น สำหรับพื้นที่ชนบท ผู้วิจัยกำหนดกลุ่มตัวอย่างไว้ 50 คนเฉลี่ยกัน ไปใน 4 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 12-13 คน โดยมีการกำหนดช่วงอายุไว้ คือช่วงอายุระหว่าง 15-20 หมู่บ้านละ 2 คน อายุระหว่าง 21-30 หมู่บ้านละ 3-4 คน และ อายุระหว่าง 31 -50 หมู่บ้านละ 5-6 คน และอายุระหว่าง 51-60 ปีขึ้นไป หมู่บ้านละ 2 คน โดยใช้การคละเทศให้เท่าๆกัน ในส่วน ของกรุงเทพมหานครนั้น ผู้วิจัยกำหนดกลุ่มตัวอย่างไว้จำนวน 20 คน คละเทศและคละอาชีพ ส่วนวิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างนั้นใช้การสุ่มเลือก โดยการแปรผลจะใช้การคำนวณค่าเปอร์เซ็นต์

4.1 กลไกการปกครองในหมู่บ้าน โครงข่ายความสัมพันธ์ในการประกอบสร้างตัวตนระดับหมู่บ้าน

ก่อนจะเข้าสู่ส่วนสรุปผลการสำรวจนั้น ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงกลไกการปกครองภายในหมู่บ้านสักเล็กน้อย เพื่อให้เห็นภาพที่เชื่อมโยงกันระหว่างการปกครองส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นว่า มีการเชื่อมโยงการทำงานกันในลักษณะใด มีความแนบแน่นของระบบสายการบังคับบัญชาเพียงใด อันจะแสดงให้เห็นถึงความสามารถของรัฐในการเข้าไปมีบทบาทแทรกแซงกำกับสร้างความคิดให้เกิดขึ้นแก่ “ชาวบ้าน” ได้ถึงระดับหมู่บ้าน ว่ามีประสิทธิภาพ มีปัญหา หรือมีเครือข่ายพันธมิตรของปฏิบัติการอย่างไร และในขณะที่รัฐอ้างว่าได้มอบอำนาจให้แก่องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ปกครองตนเองแล้วนั้น รัฐหมดบทบาทไปแล้วหรือ ? และอปท.มีอิสระเพียงใด หรือความเป็น ‘อิสระ’ ดังกล่าวเป็นเพียงแค่อีกเทคนิคหนึ่งในการเพิ่มประสิทธิผลในการปกครองของรัฐเท่านั้นใช่หรือไม่

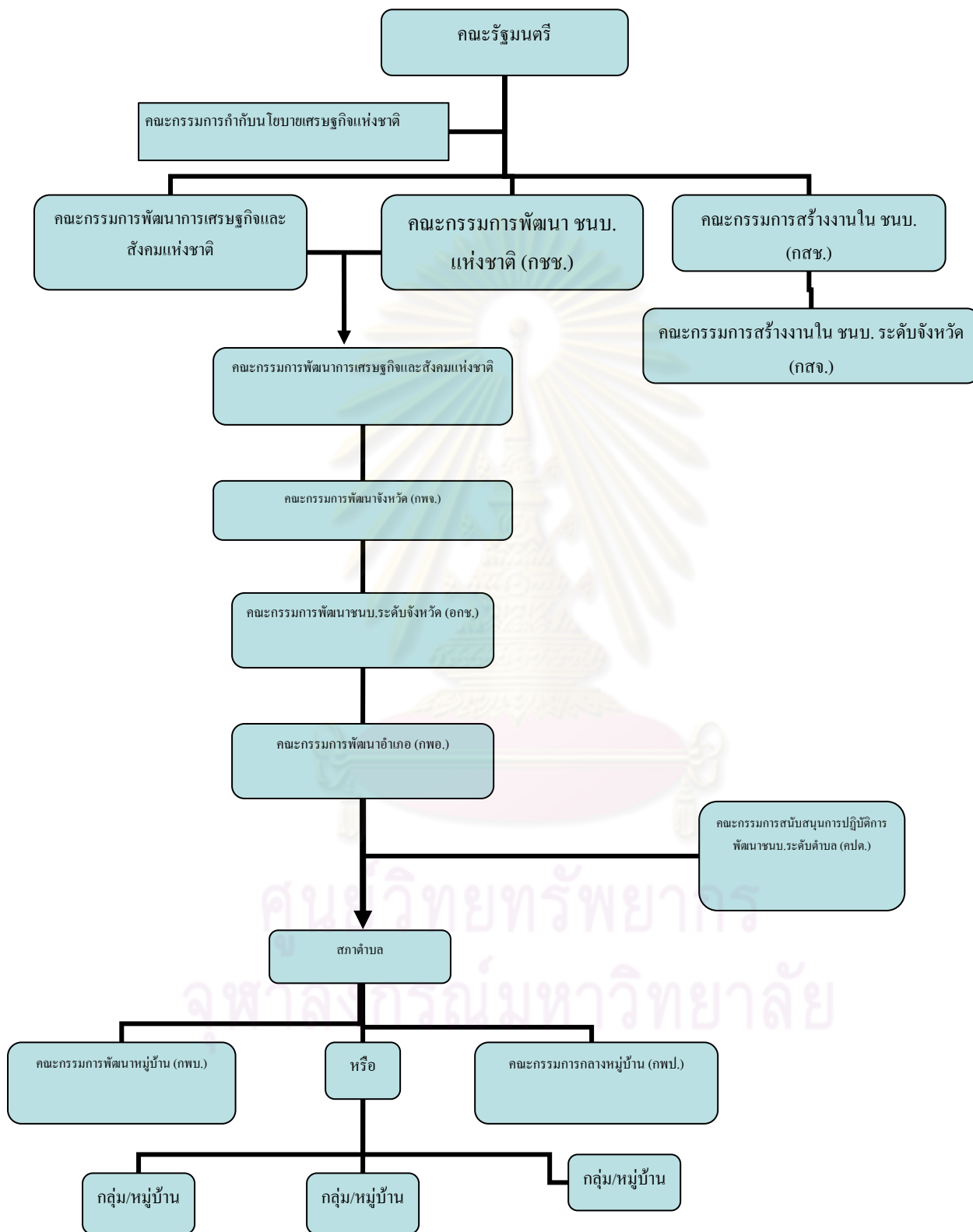
สำหรับการจัดการปกครองหมู่บ้านอย่างเป็นทางการในฐานะหน่วยการปกครองหนึ่งของรัฐนั้น เริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการภายใต้พระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 (2440)* ที่กำหนดให้ต้องมีการจัดระเบียบตำบลและหมู่บ้านให้มีสายการบังคับบัญชาปกครองในระดับท้องที่อย่างชัดเจน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าหมู่บ้าน และมีกำนันเป็นหัวหน้าตำบล ซึ่งภายใต้พระราชบัญญัติการปกครองท้องที่นี้ หมู่บ้านจะถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสายการปกครองและรับคำสั่งจากส่วนกลางมาปฏิบัติ ดังแผนภูมิด้านล่าง โดยมีกำนันผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเป็นสื่อเชื่อมโยงระหว่างรัฐบาลกับ “ชาวบ้าน” ในชนบท¹

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* พระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ได้รับการปรับปรุงอีกครั้งพ.ศ. 2457 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว...
ที่มา : ชาญชัย จิตรเหล้าอาภรณ์ “กำนันผู้ใหญ่บ้าน กับอำนาจทางการเมือง” [online] แหล่งที่มา : <http://isc.ru.ac.th/data/ps0003447.doc>.
[12/11/2551]

¹ เรื่องเดียวกัน.

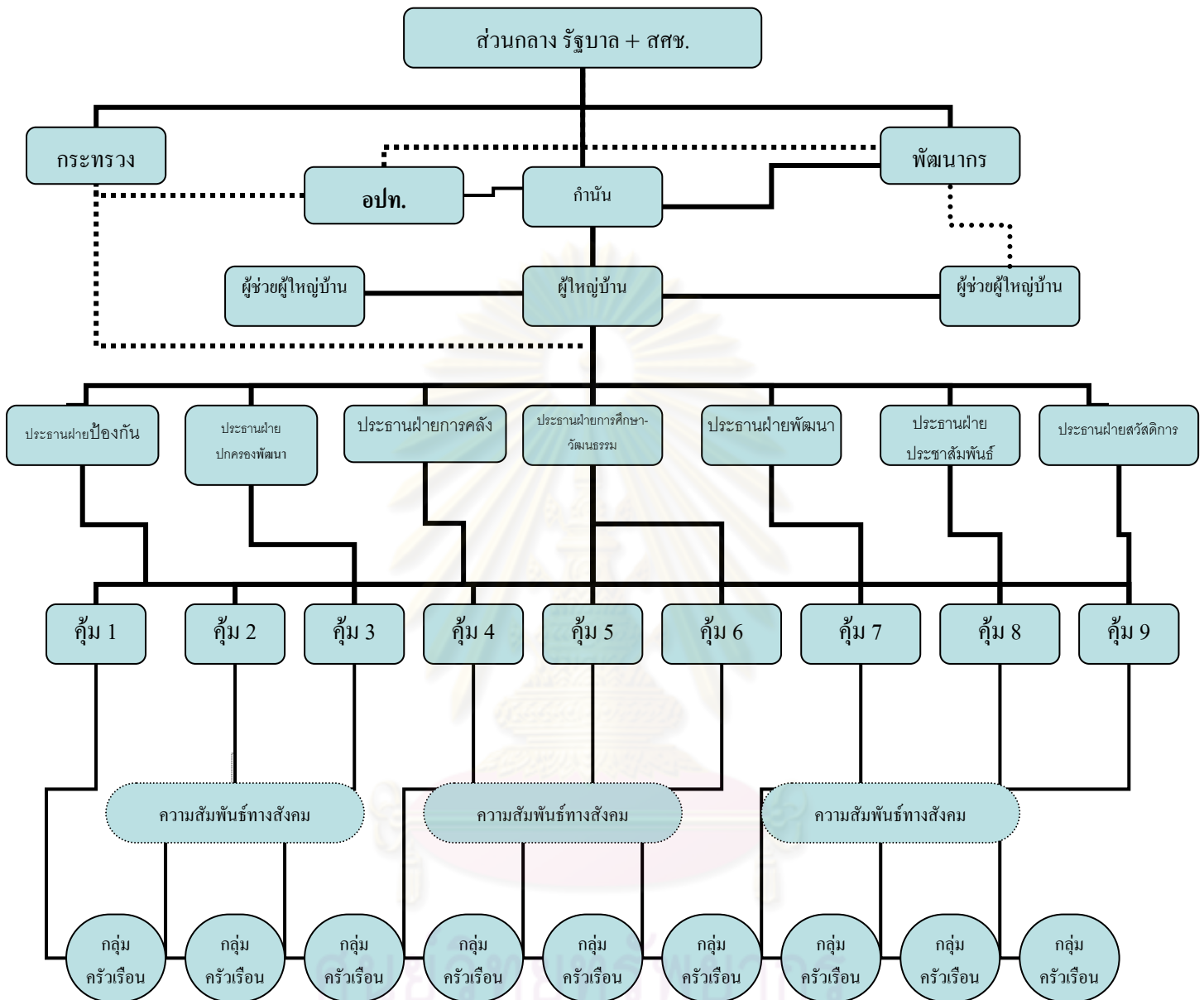
แผนภูมิที่ 1 โครงสร้างการจัดระบบบริหารการพัฒนาชนบท

ที่มา : ปรับปรุงมาจาก Hirsch, Philip. *Development Dilemmas in Rural Thailand*. Singapore : Oxford University Press, 1990. p. 17.

และ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. [online] แหล่งที่มา : www.nesdb.go.th [09/06/2551]

แผนภูมิที่ 2 โครงสร้างการจัดระบบบริหารในหมู่บ้าน

หมายเหตุ : “คุ้ม” คือ กลุ่มของบ้านหรือครัวเรือนที่ผู้ใหญ่บ้านกำหนดขึ้น ส่วนใหญ่มีไม่เกิน 10 บ้าน ต่อ 1 กลุ่ม เรียกกลุ่มเหล่านี้ว่า “คุ้ม” โดย “คุ้ม” มีไว้เพื่อทำหน้าที่เป็นกลไกหนึ่งในการประสานงานระหว่างผู้ใหญ่บ้าน กับลูกบ้าน ในการทำงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น โดยผู้ใหญ่บ้านจะสามารถติดต่อกับลูกบ้านผ่านหัวหน้าคุ้ม ซึ่งสะดวกต่อการประสานถ่ายทอดโครงการและติดตามประสานงาน

จากแผนภูมิทั้งสองภาพข้างต้นจะเห็นได้ว่ามีสายการบังคับบัญชาที่เหนียวแน่นจากรัฐส่วนกลางสู่หมู่บ้าน นับตั้งแต่ คณะรัฐมนตรี คณะกรรมการพัฒนาการกำกับนโยบายเศรษฐกิจแห่งชาติ, คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, คณะกรรมการพัฒนาชนบท (กชช.) เป็นต้น ที่ทำงานผ่านลงมาเป็นทอด ๆ จากระดับชาติสู่ระดับจังหวัด โดยคณะกรรมการพัฒนาจังหวัด (กพจ.) และคณะกรรมการพัฒนาชนบทระดับจังหวัด (อกช.) , สู่ระดับอำเภอโดยคณะกรรมการพัฒนาอำเภอ (กพอ.), สู่ระดับตำบลโดย สภาตำบล และสู่ระดับหมู่บ้านโดยคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน (กพบ.) โดยมีกำนันและผู้ใหญ่บ้านเข้ามาทำหน้าที่รับช่วงถ่ายทอดแนวคิดและนโยบายนั้น ๆ สู่ชาวบ้านต่อไป

ในขณะที่การจัดการในระดับหมู่บ้านนั้น จากแผนภูมิที่ 2 จะเห็นได้ว่า มีความละเอียดแต่ไม่ซับซ้อน เรียกว่ามีระบบการจัดการที่ดีมีประสิทธิภาพ โดยในการถ่ายทอดโครงการหนึ่งๆนั้น ผู้ใหญ่บ้านจะมีคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 7 ฝ่ายที่ผู้ใหญ่บ้านเลือกขึ้นมาให้ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยและได้รับการแต่งตั้งโดยอำเภอ เข้ามาทำหน้าที่ในการรับช่วงสานนโยบายแต่ละสาขาจากผู้ใหญ่บ้าน หรือรับนโยบายจากกระทรวงที่เกี่ยวข้องโดยตรง ซึ่งคณะกรรมการเหล่านี้ประกอบด้วย

1. ประธานฝ่ายป้องกัน/รักษาความสงบ
2. ประธานฝ่ายปกครอง*
3. ประธานฝ่ายการคลัง
4. ประธานฝ่ายสวัสดิการฯ
5. ประธานฝ่ายการศึกษา-วัฒนธรรม
6. ประธานฝ่ายพัฒนา
7. ประธานฝ่ายประชาสัมพันธ์

ซึ่งการจำแนกเช่นนี้ นอกจากจะเป็นการแบ่งเบาภารกิจของผู้ใหญ่บ้านลงไปเป็นอย่างมาก ก็ยังช่วยในเรื่องของประสิทธิภาพในการถ่ายทอดโครงการอีกด้วย

อย่างไรก็ตามก่อนหน้านั้นหมู่บ้านทั้ง 4 แห่งนี้ก็ยังไม่มีความกรรมการหมู่บ้านฝ่ายต่างๆ เข้ามาช่วยบริหารดังเช่นปัจจุบัน แต่เดิมนั้นหมู่บ้านจะมีเพียงผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ปกครองสูงสุดของหมู่บ้าน มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 2 คน และผู้ทรงคุณวุฒิจำนวนหนึ่งเท่านั้น คณะกรรมการหมู่บ้าน 7 ฝ่ายเพิ่งมีขึ้นภายหลังจากที่กองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน (กอ.รมน.) นำเอาโครงการ

* โดยที่ฝ่ายปกครองนี้จะมีความพิเศษตรงที่ต้องเข้ารับการอบรมจากฝ่ายปกครองก่อน กระทั่งได้ใบประกาศมาจึงจะได้รับการรับรองการปฏิบัติหน้าที่

‘หมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง’ (อพป.) พ.ศ. 2522² ภายใต้โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองเข้ามาในหมู่บ้านที่มีความเสี่ยงจากกลุ่มผู้ก่อการคอมมิวนิสต์ ซึ่งสำหรับตำบลแม่สัน มีบ้านลุ่มกลาง และ บ้านหัวทุ่ง ที่ได้รับเลือกให้เข้าร่วมโครงการดังกล่าว เนื่องจากทางราชการกำหนดให้เป็นหมู่บ้านสีชมพู

สำหรับโครงการอาสาพัฒนาป้องกันตนเองนี้ มีทหารเป็นผู้ขับเคลื่อนสำคัญ โดยเป้าหมายหลักอยู่ที่การเน้นให้ชาวบ้านเห็นว่าคอมมิวนิสต์เป็นภัยคุกคามสำคัญต่อทั้งชาวบ้านเองและประเทศชาติ โดยรูปแบบของกิจกรรมจะเป็นไปในลักษณะของการป้องกันตนเอง การส่งเสริมอาชีพ การพัฒนาหมู่บ้านในรูปแบบต่างๆ รวมไปถึงการส่งเสริมเรื่องการสร้างคุณภาพชีวิตที่ดี เช่น งดเหล้า งดบุหรี่ ตามโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง³ อันเป็นไปตามแผนการแย่งชิงมวลชนกลับมาภายใต้โครงการพัฒนาชนบท⁴ ซึ่งหนึ่งในกิจกรรมที่ อพป. เน้นอย่างมากระหว่างการอบรมก็คือการสอนให้หมู่บ้านจัดโครงสร้างการบริหารของหมู่บ้านออกเป็นคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ โดยให้เหตุผลว่าเพื่อให้ชาวบ้านสามารถป้องกันตนเองได้ กระนั้นเป้าหมายส่วนสำคัญก็อยู่ที่การพยายามคงไว้ซึ่งความสามารถในการจัดการตนเองของชาวบ้านตามแบบที่รัฐต้องการ ภายหลังจากทหารถอนกำลังออกไปแล้วนั่นเอง

สำหรับหลักฐานที่จะสะท้อนให้เห็นถึงประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการพยายามเผยแพร่แนวคิดของทางราชการโดยหน่วย อพป. ในเรื่องความมั่นคงนั้น การคงอยู่และการแตกกิ่งก้านสาขาของหน่วยความมั่นคงในหมู่บ้าน น่าจะเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นได้ว่าโครงการที่หน่วยงานของรัฐโดยอพป. เข้ามาปูรากฐานให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านนั้น ยังคงได้รับการสานต่อเป็นอย่างดีโดยชาวบ้านเอง เพราะนอกจากหน่วยรักษาความปลอดภัยและความสงบเรียบร้อยของหมู่บ้านอย่าง อพป. ที่แต่งตั้งและอบรมกันมาตั้งแต่ยุคที่ อพป. เข้าไปในหมู่บ้านแล้วนั้น ปัจจุบันหน่วยงานที่มีหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยในหมู่บ้านได้ขยายออกไปอีกหลายหน่วยงาน อันประกอบด้วย ชุดรักษาความสงบเรียบร้อยหมู่บ้าน (ชรบ.) ที่จะนุ่งเครื่องแบบตามอย่างทหารสวมชุดลายพราง สวมหมวกแบเร่และรองเท้าทหาร, หน่วยอาสาสมัครหมู่บ้าน (อสม.) ซึ่งหน่วยนี้นอกจากจะทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยจากการทะเลาะวิวาทกันแล้ว ก็ยังทำหน้าที่เป็นหน่วยพยาบาลผู้บาดเจ็บอีกด้วย นอกจากนี้ ปัจจุบันยังมีหน่วย อพพร. หรือ อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน เพิ่มขึ้นมาอีกหน่วยงานหนึ่งด้วย สำหรับหมู่บ้านที่ผู้วิจัยลงไปศึกษานั้น ทราบจากคณะกรรมการฝ่ายปกครองว่ากลุ่มนี้เพิ่งตั้งขึ้นมาได้ไม่เกิน 3-4 เดือนเท่านั้น

² “สรุปสาระสำคัญของพระราชบัญญัติจัดระเบียบบริหารหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง พ.ศ.2522,” [online] มหาไไทย, กระทรวง, กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย, กลุ่มงานกฎหมาย, สำนักมาตรการป้องกันสาธารณภัย http://www.disaster.go.th/html/law/law/sum/sumsub_45.doc [25/11/2551]

³ Hirsch, Philip. *Development Dilemmas in Rural Thailand*. p.14.

⁴ *Ibid.*, pp. 9-16.

นอกจากนั้น การลอกเลียนแบบรูปแบบการบริหารงาน ในรูปของคณะกรรมการหมู่บ้านก็สะท้อนให้เห็นได้ถึงประสิทธิผลของการแพร่กระจายความคิดในเรื่องการปกครองตามวิถีของทางราชการที่ อพป. นำมาเผยแพร่ได้เป็นอย่างดี เพราะตอนแรกจะมีเพียงหมู่บ้านที่ถูกคัดเลือกให้เข้าร่วมโครงการ อพป. เท่านั้น ที่จะมีรูปแบบการบริหารของคณะกรรมการดังกล่าว แต่ต่อมาหมู่บ้านอื่น ๆ ก็เริ่มจัดการปกครองหมู่บ้านออกเป็นคณะกรรมการ 7 ฝ่ายเช่นเดียวกับหมู่บ้าน อพป. ทั้งนี้ โดยให้เหตุผลว่าช่วยให้การทำงานมีประสิทธิภาพมากกว่า รวมไปถึงช่วยดึงดูดโครงการของรัฐในการพัฒนาเข้ามามากขึ้น⁵ จึงทำให้ปัจจุบันรูปแบบการปกครองในระดับหมู่บ้านมีลักษณะอย่างเดียวกันหมดในลักษณะของคณะกรรมการหมู่บ้าน 7 ฝ่าย โดยให้ยกเลิกตำแหน่งผู้ทรงคุณวุฒิเสีย เพราะเห็นว่าไม่มีประสิทธิภาพในการทำงานมากพอ

อย่างไรก็ตาม อันที่จริงการเสนอให้ตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านเพิ่มขึ้นในส่วนของผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านฝ่ายปกครอง ก็ได้รับการระบุอยู่ใน พ.ร.บ. ลักษณะปกครองท้องที่ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2519 มานานแล้ว กระนั้น สำหรับหมู่บ้านที่ห่างไกลจากศูนย์อำนาจอย่าง จ.ลำปาง อพป. นับเป็นอีกเครือข่ายปฏิบัติการที่สำคัญ ที่ทำให้ความคิดของรัฐส่วนกลาง สามารถกระจายไปสู่พื้นที่รอบนอกห่างไกลได้ อพป. จึงนับเป็นหน่วยแรกๆ ที่นำโครงการพัฒนาชนบทเข้าไปในหมู่บ้านกลุ่มนี้ นอกเหนือจาก เจริญพัฒนาชนบท (รพช.) และ พัฒนาชุมชน (พช.) ที่ปฏิบัติการเรื่องดังกล่าวอยู่ในขณะนั้น ซึ่งจากตารางโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เข้ามาในหมู่บ้านช่วงนั้น (ดูตารางโครงการพัฒนาของทั้ง 4 หมู่บ้านฯ ในภาคผนวก ก. ประกอบ) สะท้อนให้เห็นว่าพัฒนาชุมชน (พช.) และ เจริญพัฒนาชนบท (รพช.) เองก็ยังเข้าถึงกลุ่มหมู่บ้านดังกล่าวได้ไม่มากนักในช่วง 2520⁶ ด้วยเหตุนี้ อพป. จึงนับเป็นอีกหน่วยปฏิบัติการสำคัญที่จะทำหน้าที่ในเชิงรุกในการเผยแพร่โครงการพัฒนาลงสู่หมู่บ้านกลุ่มนี้

สำหรับขั้นตอนการรับนโยบายและการเผยแพร่นโยบายต่าง ๆ นั้น ผู้ใหญ่บ้านจะได้รับมอบหมายนโยบายผ่านการประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้านที่จะจัดขึ้นเดือนละครั้ง โดยอาจจะมีผู้ว่าราชการจังหวัด ปลัดอำเภอ หรือพัฒนากรอำเภอเข้าร่วมประชุมด้วยในบางครั้ง ในขณะที่หากทางราชการต้องการดำเนินโครงการบางอย่างก็อาจขอความร่วมมือไปยังกำนันผู้ใหญ่บ้านให้เข้ามาร่วมประชุมด้วยเพื่อนำนโยบายดังกล่าวไปเผยแพร่ หรือบางครั้งผู้เชี่ยวชาญจากหน่วยงานราชการอาจจะเข้าไปดำเนินการให้ความรู้แก่ชาวบ้านด้วยตนเองโดยตรง โดยมีกำนันและผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้อำนวยความสะดวกและเป็นสื่อกลางในการทำความเข้าใจให้ และภายหลังจากการรับมอบนโยบาย ผู้ใหญ่บ้านก็จะประกาศนโยบายนั้น ๆ ผ่าน “เสียงตามสาย” ซึ่งจะเป็น

⁵ สัมภาษณ์ พอลวงลา. อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านลุ่มกลาง และ พอลวงคำอ้าย, ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านปันเต้า. 21 กันยายน. 2551.

⁶ ดูตารางโครงการพัฒนาในหมู่บ้านเพิ่มเติมใน ภาคผนวก ก. ซึ่งจะเห็นได้ว่าแม้จะมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาตั้งแต่ พ.ศ. 2504 กระนั้นโครงการพัฒนาต่าง ๆ ก็เข้ามาในหมู่บ้านหลัง พ.ศ. 2520 แล้ว

เครื่องขยายเสียง ติดไว้บนเสา ตามจุดต่าง ๆ ของหมู่บ้าน เพื่อให้ชาวบ้านได้รับรู้โดยทั่วกัน โดยจะมีระบบ “คุ่ม” เข้ามาทำหน้าที่เป็นกลไกขับเคลื่อนนโยบายในระดับหมู่บ้านที่สำคัญอีกชั้นหนึ่ง

ระบบคุ่ม นี้เป็นการดำเนินการที่ผู้ใหญ่บ้านปรับขึ้นมาจากระบบการรวมตัวกันเป็นกลุ่มของชาวบ้านในสมัยก่อนเมื่อครั้งที่ชาวบ้านยังเป็นหน่วยอิสระมีการปกครองตนเองและเมื่อครั้งที่หมู่บ้านเพิ่งจะถูกผนวกเข้าสู่สายการบังคับบัญชาส่วนกลางแรกๆ ที่กลไกราชการยังเข้าไม่ถึงในหมู่บ้านมากนัก สมัยนั้น ชาวบ้านมีระบบคุ่มเป็นกลไกหนึ่งที่จะใช้เป็นหูเป็นตาดูแลความปลอดภัยของชาวบ้าน เช่น ใช้คุ่มเป็นหน่วยเฝ้าระวังการขโมยโคกระบือในตอนกลางคืน และผลัดเวรกันด้วยระบบคุ่มนี้ หรือใช้ระบบคุ่มเป็นตัวแบ่งหน้าที่ในการจัดงานรื่นเริงต่างๆ เป็นต้น สำหรับระบบคุ่มในปัจจุบันนี้ ผู้ใหญ่บ้านนำมาใช้เป็นกลไกหนึ่งในการปกครอง แต่ไม่ใช่ในฐานะกลไกของรัฐ แต่ใช้ในฐานะเครื่องมือในการปกครองระดับย่อยที่สุดที่ผู้ใหญ่บ้านจะนำมาเชื่อมกับกลไกของรัฐได้อย่างไม่เคอะเขิน

ระบบคุ่มนี้จะใช้การแบ่งครัวเรือนออกเป็นจำนวนเท่า ๆ กัน แล้วกำหนดให้มีหัวหน้าคุ่มขึ้นดูแลครัวเรือนเหล่านั้น หน้าที่ของหัวหน้าคุ่มที่สำคัญก็คือ ทำให้นโยบายที่ได้รับมอบหมายเป็นไปในทางปฏิบัติ โดยจะเข้าไปกำกับถึงระดับครัวเรือน เช่น เมื่อผู้ใหญ่บ้านได้รับพันธู์พืชหรือพันธู์สัตว์มาจากทางราชการ นอกจากจะเรียกประชุมประชาคมหมู่บ้านและประกาศผ่านเสียงตามสายให้เป็นที่รู้โดยทั่วกันแล้ว ก็จะมีมอบหมายให้หัวหน้าคุ่มดำเนินการแจกจ่ายพันธู์เหล่านั้นให้แก่ชาวบ้านถึงครัวเรือน พร้อมทั้งแนะนำวิธีการปฏิบัติ และติดตามผล เพื่อรายงานต่อทางราชการต่อไป (ตามแผนภูมิที่ 2)

ระบบคุ่มนั้นทำงานค่อนข้างมีประสิทธิภาพ โดยจะใช้ระบบมาตรการทางสังคมร่วมกับมาตรการทางกฎหมาย มาเป็นตัว**บีบบังคับ**ให้ชาวบ้านต้องปฏิบัติตาม เช่น หากกรณีที่บ้านใดไม่เข้าร่วมประชุมประชาคมหมู่บ้าน (จากการเช็คชื่อโดยหัวหน้าคุ่ม) ครั้งแรกก็จะใช้การตักเตือน แต่ครั้งต่อไปก็จะตัดความช่วยเหลือต่างๆจากคนในหมู่บ้าน หากยังไม่ปรับปรุงตัวก็จะไม่ให้สิทธิในการเข้ากู้เงินจากกองทุนต่างๆ ในหมู่บ้าน เป็นต้น⁶ ระบบคุ่มนี้จึงนับเป็นการผสมผสานอำนาจมิติที่ 1 ในเรื่องของการบังคับให้ทำตาม เข้ากับอำนาจมิติที่ 4 ในเรื่องความรู้และอุดมการณ์ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในฐานะของเครื่องมือลงโทษผู้ที่มิพฤติกรรมเบี่ยงเบนออกไปจากอุดมการณ์ที่ดีหรือความรู้ที่ถูกต้อง ระบบคุ่มจึงนับเป็นอีกกลไกหนึ่งที่เข้ามาช่วยให้ปฏิบัติการของรัฐลงไปถึงชาวบ้านอย่างแท้จริงโดยที่มีประสิทธิภาพพอสมควร

นอกเหนือจากการปกครองส่วนท้องถิ่นในส่วนของการกำนันผู้ใหญ่บ้านแล้ว ในส่วนของการปกครองส่วนท้องถิ่น โดย องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) และองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เป็นต้น ก็มีบทบาทสำคัญในฐานะจุดเชื่อมประสานหมู่บ้านเข้ากับหน่วยงานราชการต่างๆ

⁶ กำนันผู้ใหญ่บ้าน, ชมรม. มาตรการทางสังคม เพื่อใช้บังคับในพื้นที่อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง.

โดยที่สภาอบต. นั้นจะมีตัวแทนที่ได้รับเลือกเป็นอบต. หมู่บ้าน ๆ ละ 2 คน เข้าร่วมในสภาดังกล่าวด้วย เพื่อทำหน้าที่เชื่อมโยงโครงการต่างๆระหว่างหมู่บ้านกับ อบต. หรือกับองค์กรภายนอกผ่านอบต.

แต่เดิมนั้น อบต. คือสภาตำบล ไม่มีสถานะเป็นนิติบุคคล เป็นเพียงหน่วยงานหนึ่งของอบจ. ที่ปฏิบัติงานตามคำสั่งของ อบจ. ซึ่งเป็นหน่วยการปกครองท้องถิ่นของรัฐขณะนั้นเท่านั้น จึงเรียกได้ว่าสภาตำบลเป็นกลไกหนึ่งที่จะนำโครงการที่ริเริ่มโดยรัฐเข้าไปสู่ท้องถิ่นโดยตรง กระทั่งเมื่อ พ.ศ. 2537 ได้มีการปรับปรุงฐานะของสภาตำบลให้เป็นนิติบุคคล โดยกำหนดให้สภาตำบลที่มีรายได้ตามเกณฑ์ที่กำหนด สามารถขอยกสถานะขึ้นเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลได้ ตาม พ.ร.บ.สภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537 มาตรา 6⁷ โดยให้มีบทบาทหน้าที่ในการริเริ่มโครงการพัฒนาท้องถิ่นได้ด้วยตนเอง โดยรัฐจะจัดสรรงบประมาณให้ ในขณะเดียวกันก็จะได้รับแบ่งงบประมาณจาก อบจ. ตามกฎหมายด้วย ตามนโยบายการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นเพื่อสนับสนุนการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน โดยพร้อมกันนี้ในปี 2542 ได้มีการออกพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 ขึ้นมารองรับการกระจายอำนาจดังกล่าวด้วย

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงบทบาทหน้าที่ของ อบต. ตาม พ.ร.บ. กำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจแล้ว จะพบได้ว่าในทางปฏิบัติ อบต. ไม่ได้เป็นอิสระในการริเริ่มโครงการต่าง ๆ อย่างแท้จริง เนื่องจากโครงการต่าง ๆ ที่ อบต. ทำนั้นส่วนมากเป็นโครงการที่ได้รับการถ่ายโอนภารกิจมาจากส่วนกลาง เพราะฉะนั้นแผนโครงการพัฒนาต่างๆจึงไม่เปลี่ยน** ทั้งนี้

⁷ องค์การบริหารส่วนจังหวัดในในฐานะนิติบุคคลนั้นเป็นไปตามพระราชบัญญัติระเบียบราชการส่วน จังหวัด พ.ศ. 2498 ซึ่งกำหนดให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดมีฐานะเป็นนิติบุคคลและประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 218 ที่กำหนดให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดเป็นหน่วยการปกครองท้องถิ่นรูปแบบหนึ่ง มีอำนาจหน้าที่ในการ รักษาความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน การศึกษา บำรุงศาสนา และส่งเสริมการสาธารณสุขการต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันอบจ. ดำเนินการภายใต้พระราชบัญญัติองค์การบริหารส่วนจังหวัด พ.ศ. 2540 และมีฐานะเป็นหน่วยการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นรูปแบบหนึ่งเช่นเดิม กำหนดให้มีอยู่ในทุกจังหวัดๆละ 1 แห่ง รวม 75 แห่ง มีฐานะเป็นนิติบุคคลและมีพื้นที่รับผิดชอบทั่วทั้งจังหวัด โดยทับซ้อนกับพื้นที่ของหน่วยการบริหารราชการ ส่วนท้องถิ่น อื่น คือ เทศบาล สุขาภิบาล และองค์การบริหารส่วนตำบลในจังหวัดนั้น. ที่มา องค์การบริหารส่วนจังหวัด. "ประวัติความเป็นมาขององค์การบริหารส่วนจังหวัด," [online] บริษัทพลังแผ่นดินจำกัด. <http://www.tambol.com/county/data3.asp> [18/04/2552]

⁷ ไทยตำบล. "องค์การบริหารส่วนตำบล," [online] บริษัทกำลังแผ่นดินจำกัด. <http://www.tambol.com/county/data3.asp> [18/04/2552] และ ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 116 ตอนที่ 114 พ.ศ. 2542.

** โปรดดูตารางโครงการพัฒนาของทั้ง 4 หมู่บ้าน ในภาคผนวก ก. ประกอบ ซึ่งจะเห็นว่า โครงการพัฒนาที่เข้ามาในหมู่บ้านโดย อบต. นั้นเป็นโครงการพื้นฐานด้านถนนและชลประทานทั้งสิ้น ซึ่งสอดคล้องกับภารกิจที่ได้รับการถ่ายโอนด้านโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งได้รับการถ่ายโอนภารกิจมากที่สุดและเป็นภารกิจแรก ๆ ที่ได้รับการถ่ายโอน ซึ่งโครงการด้านโครงสร้างพื้นฐานนี้ยังสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทุกฉบับที่ยังคงเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง แม้ในแผนหลัง ๆ ที่เริ่มเน้นเรื่อง "คน" มาก่อนจะทำให้โครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้ ถูกโยกไปไว้ภายในเนื้อหาของการพัฒนาชนบทแทนก็ตาม ... สำหรับภารกิจที่คาดว่าจะได้รับการถ่ายโอนอื่นๆ นั้น ประกอบด้วย ภารกิจด้านส่งเสริมคุณภาพชีวิต, ภารกิจด้านการวางแผน การส่งเสริมการลงทุน พาณิชยกรรมและการท่องเที่ยว, ภารกิจด้านการบริหารจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และภารกิจด้านศิลปะ วัฒนธรรม จารีตและภูมิปัญญาท้องถิ่น. ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลแม่สัน. แบบสำรวจการถ่ายโอนภารกิจตามแผนปฏิบัติการกำหนดขั้นตอนการ

ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการที่ประเทศไทยเป็นรัฐเดี่ยว ทำให้การกระจายอำนาจนั้นไม่อาจกระทำได้เช่นสหพันธรัฐ กล่าวคือไม่ได้มีอิสระเต็มที่ แต่จะมีอำนาจบางส่วนเท่านั้นที่ได้รับมอบไปจากส่วนกลาง

ดังนั้น ในการปฏิบัติภารกิจที่ได้รับการถ่ายโอนต่างๆ นั้น อบต. จะต้องปฏิบัติตามกฎหมายของกระทรวงต่างๆ ที่รับการถ่ายโอนภารกิจมาอย่างเคร่งครัดด้วย ภายใต้แผนพัฒนาตำบล ซึ่งจะต้องร่างให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาอำเภอและแผนพัฒนาจังหวัดที่ร่างขึ้นให้ลัดกันกับเป้าหมายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยพร้อมกันนี้ก็จะมีการติดตามผลงานการถ่ายโอนภารกิจเป็นระยะๆ จาก “คณะกรรมการบริหารการถ่ายโอนภารกิจ บุคลากร และงบประมาณ ให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น” ที่จะเข้ามาเป็นผู้ตรวจสอบ ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย อาศัยอำนาจ พ.ร.บ. องค์กรบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 (แก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ 5 พ.ศ. 2546)^๑

ด้วยเหตุนี้ การกระจายอำนาจจึงถือเป็นอีกเทคนิคหนึ่ง ในการส่งเสริมประสิทธิภาพประสิทธิผลในการกระจายโครงการพัฒนาไปสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ทั้งในส่วนเทศบาล อบจ. และ อบต. ให้กลายเป็นเครือข่ายปฏิบัติการที่สำคัญของรัฐส่วนกลาง ที่มีการกระจายอำนาจทั้งด้านงบประมาณและบุคลากร เป็นเครื่องมือสำคัญในการดำเนินการเข้ามาช่วยทำให้การกระจายโครงการพัฒนาต่าง ๆ รวมไปถึงความคิดและมาตรฐานของรัฐส่วนกลางสามารถลงสู่ท้องถิ่นได้ ทั้งยังเป็นอีกเครือข่ายสถาบันที่เป็นทางที่จะเข้ามาช่วยกันประกอบสร้างระบอบความจริงของวาทกรรม “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักยภาพให้ปรากฏมีขึ้นในระดับภูมิภาคและท้องถิ่น เข้าไปสู่ชุมชนและหมู่บ้านชนบท

โดยผลสำเร็จของปฏิบัติการดังกล่าวนี้ น่าจะดูได้จากโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจทั้งหลายที่ยังคงกระจายออกไปสู่ท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องภายหลังจากกระจายอำนาจแล้ว ซึ่งเมื่อกล่าวถึงหลักการของการกระจายอำนาจแล้ว อปท. มีอิสระในการคิดโครงการต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของชาวบ้านได้อย่างเต็มที่ แต่การที่อปท. ส่วนใหญ่เลือกที่จะเสนอโครงการที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจแก่ชาวบ้านและชาวบ้านส่วนใหญ่ก็เห็นด้วยนั้น สะท้อนให้เห็นได้ถึงประสิทธิผลในการประกอบสร้างตัวตนของชาวบ้านให้เป็นแรงงานและเห็นความสำคัญของโครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้ที่เริ่มมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกในพ.ศ. 2504 ว่ามีประสิทธิผลต่อสำนึกในการเลือกแนวทางการดำเนินชีวิตพอสมควร

กระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. ; คณะกรรมการมาตรฐานการบริหารงานบุคคลส่วนท้องถิ่น. สรุปรายงานที่ถ่ายโอนตามแผนปฏิบัติการกระจายอำนาจ, [online] แหล่งที่มา : http://www.local.moi.go.th/tab_1.htm [15/01/2552]

^๑ “เรื่อง การติดตามผลการถ่ายโอนภารกิจ บุคลากร และงบประมาณให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ถึง นายอำเภอทุกอำเภอ นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำปาง และนายกเทศมนตรีนครลำปาง,” หนังสือราชการ. ลงวันที่ 19 มิ.ย. 2546.

^๒ ดังจะเห็นได้จากตารางโครงการพัฒนาทั้ง 4 หมู่บ้าน (ในภาคผนวก ก.) ที่แสดงให้เห็นว่าโครงการพัฒนาส่วนใหญ่นั้นจะเริ่มเข้ามามากขึ้นในพ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นภายหลังจากพ.ร.บ.กระจายอำนาจมีผลบังคับใช้แล้ว

นอกจากนั้น ตัวแทนจากภาครัฐส่วนกลางอย่าง พัฒนาการ ก็นับเป็นอีกบุคคลหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากในการพัฒนาหมู่บ้าน โดยบทบาทหลักๆก็คือการเก็บข้อมูลภายในหมู่บ้าน จัดทำขึ้นเป็นรายงานการพัฒนาหมู่บ้านในพื้นที่ของตน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการประเมินถึงจุดอ่อนและจุดแข็งของหมู่บ้านและชาวบ้านตามแนวทางที่ระบุไว้ใน จปฐ. (ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานหมู่บ้าน) และ กชช 2 ค (หรือ ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน)* รวมไปถึงแผนพัฒนาชนบทระดับชาติ โดยที่อาจจะมีการเสนอความเห็นแนวทางการพัฒนาหมู่บ้านได้ โดยประสานความร่วมมือไปยังหน่วยงานต่างๆ ให้นำโครงการพัฒนาที่ตนประเมินว่ายังขาดเข้ามาเป็นโครงการพัฒนาเร่งด่วนในหมู่บ้านนั้น พัฒนาการจึงถือเป็นอีกส่วนหนึ่งของ “ภาคีการพัฒนา”^{๖๖} ที่จะเข้ามาช่วยประกอบสร้างภาพลักษณ์ในเชิงศักยภาพของ “ชาวบ้าน” ให้เกิดกลายเป็นเป็นระบอบความจริงขึ้น ผ่านการนำแนวคิดการพัฒนาที่รัฐส่วนกลางมองว่าถูกต้องลงไปตัดสินใจและประเมิน “ชาวบ้าน” รวมทั้งส่งเสริมให้มีการ “พัฒนา” ตามแนวทางของรัฐ

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า รัฐมีเครือข่ายกลไกสำคัญในการเข้าถึงชาวบ้าน 3 ส่วนหลัก ๆ คือ ในส่วนกลาง โดยพัฒนาการ ส่วนท้องถิ่น โดยอปท. และส่วนท้องถิ่นโดยกำนันและผู้ใหญ่บ้านที่จะทำงานประสานกับคณะกรรมการหมู่บ้านและระบบคุ้มอีกชั้น ในการช่วยกันเผยแพร่และร่วม

* **จุดประสงค์ในการเก็บข้อมูลจปฐ.** หรือ ข้อมูลจำเป็นพื้นฐานนั้นเป็นไปเพื่อให้ประชาชนสามารถพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและครอบครัวให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน ซึ่งประกอบด้วย 6 หมวด รวมทั้งหมด 37 ตัวชี้วัด **หมวดที่ 1 สุขภาพดี** (ประชาชนมีสุขภาพอนามัยดี) **หมวดที่ 2 มีบ้านอาศัย** (ประชาชนมีที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม) **หมวดที่ 3 ฝักใฝ่การศึกษา** (ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงบริการด้านการศึกษา) **หมวดที่ 4 รายได้ก้าวหน้า** (ประชาชนมีการประกอบอาชีพและมีรายได้พอเพียงต่อการดำรงชีวิต) **หมวดที่ 5 ปลูกฝังค่านิยมไทย** (ประชาชนมีการปลูกฝังค่านิยมให้กับตนเองเพื่อให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น) และ **หมวดที่ 6 ร่วมใจพัฒนา** (ประชาชนมีจิตสำนึกและร่วมกันรักษาสิทธิของตนเองเพื่อประโยชน์ของชุมชนหรือท้องถิ่น) ในขณะที่ข้อมูล กชช 2 ค หรือ ข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน นั้นก็เป็นอีกตัวชี้วัดหนึ่งที่จะบ่งบอกถึงคุณภาพของประชากร “กชช.2ค” เป็นหนึ่งในรหัสชุดข้อมูลที่นักพัฒนาชนบทริเริ่มจัดทำขึ้นตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 โดยนำคำว่า “กชช.” มาจาก “คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ” โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสำรวจสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในแต่ละหมู่บ้านทั่วประเทศ สำหรับการวางแผน การกำหนดนโยบายและเป็นข้อมูลการประเมินผลการพัฒนาโดยส่วนรวม ข้อมูลส่วนนี้ประกอบด้วย สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน ซึ่งจะเป็นเรื่องข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้าน สภาพทางเศรษฐกิจของหมู่บ้าน การศึกษา การมีส่วนร่วมของชุมชน สุขภาพอนามัย สภาพแรงงานและยาเสพติด ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะนำมาใช้ประกอบกันกับข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานในส่วนของ จปฐ. โดยที่ ข้อมูลเหล่านี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการวางแผนการติดตามและประเมินผลการพัฒนาชนบทต่อไปได้. “ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน,” [online]ThaiWikiData, สารานุกรมฟรี. แหล่งที่มา : <http://www.thaiwikidata.org> [15/06/2551]

^{๖๖} ประกอบด้วย อบต., ปลัดอำเภอผู้ประสานงานประจำตำบล, อาสาพัฒนาชุมชน โดยภาคีทั้งหมดจะร่วมกันสะท้อนปัญหาที่ตนพบ วิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันตัดสินใจกำหนดแผนเพื่อการพัฒนาชุมชนขึ้น แล้วนำแนวทางการพัฒนาดังกล่าวไปเผยแพร่และปฏิบัติในชุมชนต่อไป. ที่มา: เสกสรร วรณโฆหาร. รายงานการพัฒนาหมู่บ้าน บ้านลุ่มกลาง หมู่ที่ 2 ต.แม่สั่น อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง, 2550 สำนักงานพัฒนาชุมชน อ.ห้างฉัตร.

ปฏิบัติการประกอบสร้างและตอกย้ำภาพลักษณ์ (image) ความด้อยศักยภาพของวาทกรรม “ชาวบ้าน” ให้เกิดเป็นจริงขึ้นและลงหลักปักฐานในความรู้สึกของ “ชาวบ้าน”

อย่างไรก็ตาม ในชั้นปฏิบัติการวาทกรรมดังกล่าวในหมู่บ้าน ก็เป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน เนื่องจากมีเงื่อนไขด้านความสัมพันธ์ทางสังคมต่างๆที่จะเข้ามาทำหน้าที่เป็นตัวกรองนโยบายและการก้าวท้าวต่างๆที่จะเข้ามาจากสังคมภายนอกอีกชั้น ด้วยเหตุนี้ กำนันและผู้ใหญ่บ้านจึงเป็นกลไกที่สำคัญในการเผยแพร่ความคิดทัศนคติและโครงการพัฒนาต่างๆของรัฐลงไปให้ถึงชาวบ้านในหมู่บ้านและมีผลในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม จากการสำรวจเครือข่ายปฏิบัติการข้างต้นพบว่า แม้กำนันผู้ใหญ่บ้านจะมีบทบาทเป็นแกนและพาให้แก่วรัฐอย่างแนบแน่น และมีบทบาทในการนำเอานโยบายและความคิดต่างๆ จากรัฐส่วนกลางลงไปสู่หมู่บ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพผ่านระบบคุ้มและคณะกรรมการ 7 ฝ่าย กระนั้น กำนันและผู้ใหญ่บ้านไม่ใช่ผู้ที่จะรับนโยบายจากรัฐมาอย่างเฉื่อยชา แต่จะแสดงบทบาทในการดัดแปลงดึงดูดโครงการต่าง ๆ เข้ามาในหมู่บ้านด้วย

ตัวอย่างหนึ่งก็คือ เรื่องของการพยายามปรับระบบการบริหารหมู่บ้านเป็นคณะกรรมการ 7 ฝ่ายของหมู่บ้านที่ไม่ได้เป็นหมู่บ้าน อพป. ที่ให้เหตุผลว่าเพื่อให้สามารถดึงดูดโครงการต่างๆของรัฐเข้ามาลงในหมู่บ้านของตนได้มากขึ้น ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าความพยายามดังกล่าวได้นำโครงการที่เป็นประโยชน์แก่ชาวบ้านในด้านข้อเท็จจริงเข้ามาสู่หมู่บ้านและชาวบ้านอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการสาธารณสุขและการแพทย์ที่ช่วยให้ชาวบ้านไม่ต้องทนทุกข์ทรมานกับความเจ็บไข้ได้ป่วยมากนักดังเช่นแต่ก่อน

ด้วยเหตุนี้ กำนันและผู้ใหญ่บ้านจึงไม่ใช่หมากเชิง ๆ ของรัฐที่จะเดินตามรัฐทุกฝีก้าว แม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่า ท่ามกลางสถานะที่ก้ำกึ่งระหว่างเจ้าพนักงานของรัฐและชาวบ้าน กำนันและผู้ใหญ่บ้านจะเลือกโน้มไปทางเจ้าพนักงานของรัฐมากกว่า ดังที่สะท้อนออกมาจากคำให้สัมภาษณ์ของผู้นำชาวบ้านกลุ่มนี้ ในลักษณะที่แม้จะไม่ปฏิเสธว่าตนเป็น “ชาวบ้าน” กระนั้นก็ไม่ได้มองว่าตนมีภาพลักษณ์ของความ โง่ จน เจ็บ อย่างชาวบ้านคนอื่น ๆ

ยกตัวอย่างเช่น คำให้สัมภาษณ์ของ คมกฤษ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านนาเงิน ที่แม้จะกล่าวว่า “ใช่ ผมคือชาวบ้าน” กระนั้น คำอธิบายเกี่ยวกับภาพลักษณ์และการรับรู้เกี่ยวกับชาวบ้านที่เป็นลูกบ้าน ที่หลุดออกมาจากปากของคมกฤษ ก็คือภาพของความ โง่ และไม่พัฒนา ที่ทุกครั้งตนต้องเป็นผู้เข้าไปแก้ไขปัญหาให้ “ผมไม่เข้าใจว่า ตอนนี้มีอบต.แล้ว ทำไมชาวบ้านไม่วิ่งไปหา อบต. ต้องวิ่งมาหาผม ทั้งหมด ทั้งเรื่องน้ำเรื่องไฟ ผมก็ต้องช่วยไป”⁹ คมกฤษ กล่าวอย่างภาคภูมิใจใน

⁹ จากการสัมภาษณ์พบว่าผู้ใหญ่บ้านของทั้ง 4 หมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็น ผู้ใหญ่ลา อติตผู้ใหญ่บ้านบ้านลุ่มกลาง ผู้ใหญ่ณรงค์ บ้านหัวทุ่ง ผู้ใหญ่คำอ้ายบ้านบันเต้า และผู้ใหญ่หลวย บ้านนาเงิน ต่างมีประสบการณ์ในการขออนุญาตเข้าสู่มหาวิทยาลัยของตนเองทั้งสิ้น

⁹ สัมภาษณ์ คมกฤษ, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและฝ่ายประชาสัมพันธ์เสียงตามสาย, บ้านนาเงิน. 25 กันยายน 2551.

บทบาทของตนเอง ในขณะที่คำให้สัมภาษณ์ของอดีตผู้ใหญ่บ้าน บ้านหัวทุ่ง ที่มีต่อผู้วิจัยเมื่อครั้งที่ผู้วิจัยเข้าไปเลือกสัมภาษณ์ชาวบ้านว่า น่าจะให้ผู้ใหญ่บ้านเป็นคนเลือกชาวบ้านให้และพาไปจะได้หาคนที่พูดรู้เรื่อง “...บ่ใจอะหยั่งบ้านเฮาก็ู้กั๋นอยู่ บ่ใจผู้เฮื่องผู้สาว”¹⁰ ก็สะท้อนให้เห็นทัศนคติแบบข้าราชการที่มองว่าชาวบ้านนั้นด้อยการศึกษาอย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้ เราจึงปฏิเสธไม่ได้ถึงบทบาทของการของการเป็นกลไกหนึ่งของรัฐในการถ่ายทอดสำนักภาพลักษณ์เกี่ยวกับ “ชาวบ้าน” ในแง่ลบ กดทับลงมาสู่ “ชาวบ้าน” ของกำนันและผู้ใหญ่บ้าน

กระนั้น ด้วยสถานะที่ก้ำกึ่งระหว่างเจ้าพนักงานของรัฐและการเป็น “ชาวบ้าน” ที่คนกลุ่มนี้ไม่อาจหนีออกไปได้ เนื่องจากพลังของสภาพแวดล้อมและพื้นที่ที่โอบล้อมคนกลุ่มนี้ไว้ ให้ออกไปอยู่ภายใต้วาทกรรม “ชาวบ้าน” ก็ส่งผลให้คนกลุ่มนี้จำเป็นต้องรักษาความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่นตนไว้ รวมไปถึงสถานะทางสังคมของตนในท้องถิ่นในฐานะของผู้นำชุมชนไว้ด้วย สถานะที่ก้ำกึ่งดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยที่ยุ่ยาก ที่ทำให้นโยบายหรือโครงการหนึ่ง ๆ ของรัฐอาจถูกบิดเบือนไปได้ในขั้นปฏิบัติการ (implementation) ของกำนันและผู้ใหญ่บ้าน ที่อาจจะกระทำไปเพื่อการปกป้องผลประโยชน์ของตนในท้องถิ่นหรือเพื่อสร้างผลงานและบารมีในสายตาชาวบ้าน ในขณะที่เรื่องความสัมพันธ์ทางสังคม ก็เป็นอีกเงื่อนไขหนึ่ง ที่จะทำให้โครงการหรือปฏิบัติการหนึ่ง ๆ ของรัฐสามารถประสบความสำเร็จได้หรือไม่ได้ในระดับหมู่บ้าน

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าปฏิบัติการประกอบสร้างตัวตนของชาวบ้านในเชิงด้วยศักยภาพผ่านโครงการพัฒนาของรัฐในระดับหมู่บ้านนั้น ระบบคุ่มเป็นเครื่องมือดำเนินการที่สำคัญ โดยที่ระบบดังกล่าวจะทำงานโดยอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบของการควบคุมทางสังคม (social control) เข้ามา “บีบ” ให้ชาวบ้านต้องปฏิบัติตามนโยบายที่ผู้ใหญ่บ้านนำมาเผยแพร่ด้วยเหตุผลของการขอความร่วมมือ ซึ่งสำหรับสังคมหมู่บ้านที่ทุกคนรู้จักหน้าค่าตากันหมด การที่บุคคลใดไม่ให้ความร่วมมือนับเป็นเรื่องที่ร้ายแรงมาก เพราะหมายความว่าผู้นั้นไม่ห่วงความสัมพันธ์กับผู้อื่นและไม่ต้องขอความช่วยเหลือจากชาวบ้านคนอื่นอีกต่อไป จึงนำไปสู่พฤติกรรม “ทำตามกัน” หรือ “ว่าตามกัน” ของชาวบ้าน เพื่อหลีกเลี่ยงข้อครหาในเรื่องการไม่ให้ความร่วมมือที่ทำให้ต้องตกอยู่ในสถานะของสิ่งแปลกปลอม

ด้วยเหตุนี้ ประสิทธิภาพของระบบคุ่มจึงอยู่ที่ความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นเอง Berger¹¹ กล่าวว่า ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น มีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่จะสะท้อนภาพลักษณ์และบทบาทที่เหมาะสมของผู้นั้นในสังคม รวมไปถึงขีดเสถียรคุณลักษณะบางอย่างให้เกิดแก่ผู้คนตามแนวทางที่รัฐและสังคมปรารถนา การนิเทศและการตัดความสัมพันธ์ทางสังคมถือเป็นการควบคุมทางสังคมแรกสุด ที่จะทำให้มนุษย์เลือกที่จะทำหรือไม่กระทำพฤติกรรมใด ผ่านการสร้าง

¹⁰ สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่แสง, อดีตผู้ใหญ่บ้าน, บ้านหัวทุ่ง, 20 กันยายน 2551.

¹¹ Peter L. Berger *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective*. New York: Anchor, 1963. pp. 66-120.

ให้เกิดความภูมิใจหรือสร้างให้เกิดความอับอาย ดังนั้น ความสัมพันธ์ทางสังคม จึงนับเป็นอีกเทคนิคหนึ่งในภาคปฏิบัติการของการประกอบสร้างตัวตนของ “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักยภาพ อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ทางสังคมอันเดียวกันนี้ Scott¹² มองว่าสามารถเป็นพฤติกรรมการทำทลายอำนาจรัฐได้อย่างสำคัญ

ด้วยเหตุนี้ ความสัมพันธ์ทางสังคมจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะส่งผลต่อความสำเร็จของโครงการและปฏิบัติการหนึ่งๆของรัฐด้วย แม้ว่ากำนันและผู้ใหญ่บ้านในฐานะของสื่อกลางจะเลือกนำความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าวมาเป็นเครื่องมือในการบีบบังคับให้ชาวบ้านกระทำตามนโยบายที่ตนได้รับมอบหมายมา แต่ในขณะเดียวกัน โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมเหล่านี้ ชาวบ้านก็สามารถต่อรองและเล่นเกมกับอำนาจรัฐได้ โดยสื่อผ่านไปยังกำนันผู้ใหญ่บ้านของตนในเรื่องของความไม่พอใจต่อโครงการบางอย่าง ซึ่งจะเป็นการลดความเป็นไปได้ที่โครงการดังกล่าวจะประสบความสำเร็จในหมู่บ้านลงอย่างมาก เนื่องจากไม่ได้ถูกนำมาปรับใช้ให้เข้ากับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้าน

นอกเหนือจากเรื่องการตัดความสัมพันธ์และการนิรโทษแล้ว เรื่องของการ “ทำตามกัน” นี้ก็นับเป็นเรื่องสำคัญ และอาจจะนับเป็นกลไกด้านความสัมพันธ์ทางสังคมหนึ่งที่ส่งผลต่อความสำเร็จของโครงการของรัฐอยู่ไม่น้อย เพราะจากการสำรวจพื้นที่ศึกษาในจ.ลำปาง ผู้วิจัยพบว่าหมู่บ้านเหล่านี้มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพไปอย่างมาก ปัจจุบันไม่มีบ้านใดในหมู่บ้านที่ไม่มีโทรทัศน์ ในขณะที่ทุกครัวเรือนจะมีมอเตอร์ไซด์เป็นยานพาหนะประจำทุกบ้าน หลายครัวเรือนมีรถยนต์สี่ล้อ โดยเฉพาะบ้านกลุ่มกลางที่มีทุกครัวเรือน บางครอบครัวมีมากกว่า 1 คัน หลายครอบครัวติดจานโทรทัศน์ผ่านดาวเทียม ไม่ค่อยมีบ้านที่ปลูกด้วยไม้ไผ่มาจากให้เห็นอีกต่อไป ที่น่าสนใจคือ ความเจริญของหมู่บ้านในทางวัตถุที่เกิดขึ้นอย่างมากมาย ไม่ใช่โครงการที่รัฐนำเข้ามาเผยแพร่แก่ชาวบ้านโดยตรง แต่กลับเป็นผลมาจากการลอกเลียนแบบและการเอาอย่างกันมากกว่า ชาวบ้านคนหนึ่งเล่าว่า ชาวบ้านแถวนี้ออกไปขายยา (สมุนไพร) กัน โดยส่วนมากก็จะเอาเงินที่ได้มาสร้างบ้าน เพราะว่าเห็นบ้านอื่นทำกันก็อยากจะมีบ้าง¹³

อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นความทรงจำสมัยยังสาวของแม่อุ้ยคำแปง¹⁴ที่เล่าให้ฟังถึงเรื่องวิทยุและโทรทัศน์เครื่องแรกของตนว่า ในส่วนของวิทยุนั้น แม่อุ้ยซื้อมาตอนสาว ๆ เพื่อฟังเพลงเวลาทำนา เพราะได้ยินเพื่อน ๆ คนอื่นซื้อกันมาก็อยากมีบ้าง “ตอนนั้นไปร่อนแร่ได้เงินก็เก็บหอมเพื่อนำไปซื้อวิทยุราคา 250 บาทจากเวียง (ตัวเมือง)” ในขณะที่โทรทัศน์เครื่องแรกนั้นแม่อุ้ยเล่าว่าสามีของตนไปพบบ้านอื่นมี ก็ต้องการมีบ้างจึงขายวัวไปซื้อผ่อนมา ซึ่งบ้านตนเป็นบ้านหนึ่งในสอง

¹² Scott, James C. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*.

¹³ สัมภาษณ์ คำห้ำ, 17-18 กันยายน 2551.

¹⁴ สัมภาษณ์ แม่อุ้ยคำแปง, 18 กันยายน 2551.

หลังของหมู่บ้านขณะนั้นที่มีโทรทัศน์ ทุกคนในหมู่บ้านจะมาดูโทรทัศน์ที่บ้านตน แต่ต่อมาก็มีเครื่องที่สามสี่ห้าเกิดขึ้น เพราะชาวบ้านเริ่มซื้อตามกัน

จากข้างต้นสะท้อนให้เห็นได้ว่า ความสำเร็จของโครงการพัฒนาหนึ่งๆของรัฐ จะเกิดขึ้นได้นอกเหนือจากจะต้องมีโครงสร้างการปกครองที่ละเอียดลออและสายสัมพันธ์ที่แม้จะเบาบางแต่ก็แน่นหนาแล้ว รัฐยังจำเป็นต้องคำนึงถึงลักษณะของผู้คนในสังคมรวมไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย โดยที่ต้องพยายามนำเอาโครงการนั้น ๆ เชื่อมเข้ากับความสัมพันธ์ทางสังคมในแง่ใดแง่หนึ่งให้ได้ การที่ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้านเลือกที่จะออก**มาตรการทางสังคม**ขึ้น นับว่าเป็นการฉลาดอย่างยิ่ง เพราะมาตรการดังกล่าวนับเป็นความพยายามหนึ่งในการสร้างจุดเชื่อมต่อระหว่างการควบคุมทางการเมือง (political control) และการควบคุมทางสังคม (social control) เข้าด้วยกันอย่างสำคัญ ที่จะช่วยทำให้มาตรการทางการเมืองและเศรษฐกิจของรัฐสามารถเข้าถึงสังคมของหมู่บ้านและชาวบ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผล

กล่าวโดยสรุปได้ว่า กระบวนการประกอบสร้างชาวบ้านในเชิงด้อยศักยภาพนั้นไม่ได้มีลักษณะเป็นเส้นตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับหมู่บ้าน ที่จะมีการปะทะประสาน มีการทำทนายอำนาจและพยายามปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ของชาวบ้านไปพร้อม ๆ กันกับความพยายามก้าวกายและครอบงำของรัฐ

กระนั้น ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า กระบวนการฟ้องถ่ายและการพยายามสร้างความคิดในเชิงด้อยศักยภาพให้เกิดขึ้นใน “ชาวบ้าน” นั้นมีความเข้มข้นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะภายใต้วาทกรรมเรื่องความด้อยศักยภาพดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นลอย ๆ แต่มาพร้อมกับระบอบความจริงในเชิงรูปธรรมที่เข้มแข็งด้วย ดังจะเห็นได้จากโครงสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายปฏิบัติการของรัฐในโครงการพัฒนาต่าง ๆ ตามแผนภูมิที่ 1 และ 2 ข้างต้นที่มีความเกี่ยวพันกันอย่างแนบแน่น โดยที่มีเครือข่ายปฏิบัติการของรัฐระดับเล็กสุดอย่างกำนันผู้ใหญ่บ้าน เข้ามาทำหน้าที่ในการตอกย้ำวาทกรรมดังกล่าวผ่านการนำนโยบายของรัฐมาเผยแพร่ หรือการพยายามดึงดูตโครงการของรัฐเข้ามาในหมู่บ้าน รวมไปถึงการพยายามทำตนเป็น**แบบอย่าง**ในเรื่องการพัฒนาแก่ชาวบ้าน โดยที่พฤติกรรมเหล่านั้นจะได้รับผลตอบแทนเป็นเกียรติยศหรือทรัพย์สินในเชิงรูปธรรมจากส่วนกลางด้วย ซึ่งช่วยเป็นการตอกย้ำภาพลักษณ์ความด้อยพัฒนาของชาวบ้านลงไปบนผลลัพธ์ของระบอบความจริงอีกชั้น ด้วยเหตุนี้ วาทกรรม “ชาวบ้าน” จึงมีความเข้มข้นในความพยายามประกอบสร้างยิ่งนัก

ประกอบกับ การที่รัฐนำเทคโนโลยีการปกครองสมัยใหม่มาใช้ โดยการปล่อยให้ผู้คนในสังคม คิดและมีพฤติกรรมด้วยตนเอง ท่ามกลางสังคมที่เชื่อถือในความสามารถของมนุษย์มากขึ้น ซึ่งแน่นอนว่าต้องเป็นการคิดคำนวณภายใต้อุดมการณ์วาทกรรมที่รัฐให้การรับรองไว้ หรือภายใต้กระบวนการให้เหตุผล (rationalization) แบบรัฐ ซึ่งการที่รัฐเปลี่ยนมาใช้วิธีการควบคุมผู้คนโดยใช้

การสร้างสิ่งแวดล้อมและแรงจูงใจภายใต้ข้ออ้างเรื่องเหตุผลและหลักวิชาเพื่อให้ “ชาวบ้าน” คิดเอง ทำเองได้อย่างรัฐแทนการขู่เชิญบังคับนี้ นับเป็นเทคนิคการปกครองที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะเมื่อประกอบเข้ากับระบอบความจริงที่มีอยู่ในสังคมด้วยแล้ว จึงไม่ยากที่ผู้คนอาจจะตกอยู่ในหล่มของ “เหตุผล” และ “เสรีภาพ” จอมปลอมดังกล่าว กระทั่งหลงเชื่อถือ เลือกรคิด และเลือกแสดงพฤติกรรมออกมาภายใต้กระบวนการให้เหตุผลจอมปลอมนั้น และส่งผลต่อพฤติกรรมกำกับของตนเองในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตาม ต้องคำนึงด้วยว่า “ชาวบ้าน” ไม่ใช่ซบเซาที่สามารถกดทับหรือบังคับได้ง่ายๆ หรือไร้ซึ่งการตอบโต้ ดังที่สะท้อนให้เห็นในเรื่องของเครือข่ายความสัมพันธ์ระดับหมู่บ้านที่มีส่วนต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวในโครงการหนึ่ง ๆ ของรัฐ ด้วยเหตุนี้ จึงนำเสนอใจว่าภายใต้การพยายามประกอบสร้างตัวตนในเชิงด้อยศักยภาพให้กับชาวบ้านของรัฐอย่างเข้มข้นผ่านแผนพัฒนาชนบท ที่มีเครือข่ายปฏิบัติการรองรับไปถึงระดับหมู่บ้านและครัวเรือนเช่นนี้ ส่งผลต่อความรู้สึกด้อยศักยภาพของ “ชาวบ้าน” หรือไม่เพียงไร ที่สำคัญคือมันส่งผลต่อพฤติกรรมจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของ “ชาวบ้าน” หรือไม่ประการใด เราจะสามารถอธิบายพฤติกรรมการมีส่วนร่วมทางการเมืองของคนไทยที่มักเป็นไปในรูปแบบแอบแฝงมากกว่าเปิดเผยว่าเกี่ยวข้องกันหรือไม่ประการใด ก็กับการพยายามประกอบสร้างตัวตนของผู้ถูกปกครองในเชิงด้อยศักยภาพในนามของ “ชาวบ้าน” ขึ้นสวมครอบลงไปให้ผู้คนเหล่านั้น

4.2 สหสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้เรื่องการพัฒนากับความรู้สึกด้อยพัฒนา ในความรู้สึกของ “ชาวบ้าน”

ดังที่กล่าวไปแล้วในบทที่ 3 ถึงที่มาของโครงการพัฒนาชนบทและความสำคัญจำเป็นของโครงการดังกล่าวว่ามีอยู่เพื่อการสร้างความชอบธรรมให้กับแนวทางการพัฒนาที่ไม่เป็นธรรมมากกว่าที่จะมุ่งเน้นการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของ “ชาวบ้าน” แต่กลับเป็นการเข้าไปตอกย้ำสร้างภาพเชิงมายาคติให้แก่วาทกรรม “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักยภาพให้เกิดกลายเป็นระบอบความจริงขึ้นและแพร่กระจายไปสู่การรับรู้ของสังคมในวงกว้าง โดยได้พยายามแสดงให้เห็นถึงเครือข่ายปฏิบัติการที่แนบแน่น ในการถ่ายทอดอุดมการณ์วาทกรรมดังกล่าวลงไปสู่ผู้คนในสังคม โดยเฉพาะ “ชาวบ้าน” ในชนบทไว้แล้วในบทที่ 4 ส่วนแรก

¹ ซึ่งเรื่องนี้ กระทรวงมหาดไทยตระหนักดี จึงได้กำหนดนโยบายการเข้าถึงประชาชนขึ้น เพื่อมุ่งเปลี่ยนทัศนคติและบทบาทของเจ้าหน้าที่ในการเข้าสัมพันธ์กับประชาชน ที่ให้เน้นเรื่องการช่วยเหลือให้ความรู้ให้บริการมากกว่าจะมุ่งเน้นออกคำสั่งในลักษณะของนายสั่งบ่าว เพื่อข้อใจของชาวบ้านและสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่โครงการที่นำไปเผยแพร่ โดยขั้นสุดท้ายนั้นต้องมุ่งเน้นจูงใจกระตุ้นให้ชาวบ้านคิดและทำเองเพื่อให้พวกเขาเกิดความภาคภูมิใจในสิ่งที่ปฏิบัติและช่วยกันรักษาดำเนินการด้วยตนเองต่อไป ... ที่มา : ประสานงานและวางแผนปฏิบัติงานพัฒนาชนบท, คณะกรรมการ. คู่มือปฏิบัติงานตามโครงการเร่งรัดพัฒนาชนบท ภาค 1 หลักการเข้าถึงประชาชน ของกระทรวงมหาดไทย, พ.ศ. 2508.

ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะเข้าไปตรวจสอบว่าท่ามกลางกระบวนการถ่ายทอดอุดมการณ์และการประกอบสร้างวาทกรรม “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักยภาพผ่านแผนพัฒนาชนบทโดยเครือข่ายปฏิบัติการอย่างเข้มข้น ที่สร้างให้ชาวบ้านรับรู้และมีภาพของ “การพัฒนา” ที่ถูกต้องคืออะไร แต่โดยที่โครงการพัฒนาชนบทดังกล่าวเน้นไปที่การถ่ายทอดอุดมการณ์ที่ “ถูกต้อง” มากกว่าจะเน้นไปที่การกระจายโครงการพัฒนาในพื้นที่ชนบทอย่างทั่วถึงครอบคลุมเช่นที่กรุงเทพฯหรืออย่างน้อยก็ในเมืองใหญ่ ๆ (ซึ่งนับเป็นเทคนิคสำคัญของโครงการพัฒนาในการประกอบสร้าง “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักยภาพให้เกิดเป็นจริงขึ้น) สิ่งที่เกิดขึ้นแก่ “ชาวบ้าน” จึงเป็นในลักษณะแม้จะรู้ว่าการพัฒนาคืออะไร แต่กลับไม่อาจเข้าถึงการพัฒนาได้ง่าย ๆ ซึ่งเรื่องดังกล่าวผู้วิจัยตั้งสมมุติฐานไว้ว่าจะนำไปสู่ความรู้สึกที่ด้อยพัฒนา ซึ่งจะเชื่อมโยงไปสู่ความรู้สึกด้อยศักยภาพของชาวบ้าน ภายใต้วาทกรรม “ชาวบ้าน” ที่มีภาพลักษณ์ของความด้อยพัฒนา อันจะส่งผลกระทบต่อการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของ “ชาวบ้าน” ต่อไป

โดยประชากรกลุ่มตัวอย่างนั้น ดังที่กล่าวไปแล้วว่าผู้วิจัยจะศึกษาเปรียบเทียบกันระหว่างพื้นที่ชนบทจังหวัดลำปางและพื้นที่เมืองกรุงเทพมหานคร ในการศึกษาพื้นที่ลำปางผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้นจำนวน 50 คน เฉลี่ยกันไปใน 4 หมู่บ้านที่ศึกษา อันประกอบด้วยหมู่บ้านกลุ่มกลาง หมู่บ้านหัวทุ่ง หมู่บ้านปันเต้า และหมู่บ้านนาเงิน โดยในหมู่บ้านกลุ่มกลางนั้น สัมภาษณ์ทั้งสิ้น 13 คน แยกเป็นผู้ที่มีอายุระหว่าง 15-20 ปี 2 คน อายุระหว่าง 21-30 ปี 2 คน และ อายุระหว่าง 31 -50 ปี 5 คน และอายุระหว่าง 51-60 ปีขึ้นไป 4 คน หมู่บ้านหัวทุ่ง สัมภาษณ์จำนวน 12คน แยกเป็นผู้ที่มีอายุระหว่าง 15-20 ปี 1 คน อายุระหว่าง 21-30 ปี 2 คน และ อายุระหว่าง 31 -50 ปี 5 คน และอายุระหว่าง 51-60 ปีขึ้นไป 4 คน

หมู่บ้านปันเต้า สัมภาษณ์ จำนวน 11 คน แยกเป็นผู้ที่มีอายุระหว่าง 15-20 ปี 2 คน อายุระหว่าง 21-30 ปี 2 คน และ อายุระหว่าง 31 -50 ปี 5 คน และอายุระหว่าง 51-60 ปีขึ้นไป 2 คน และ**หมู่บ้านนาเงิน** สัมภาษณ์ จำนวน 13 คน แยกเป็นผู้ที่มีอายุระหว่าง 15-20 ปี 2 คน อายุระหว่าง 21-30 ปี 2 คน และ อายุระหว่าง 31 -50 ปี 6 คน และอายุระหว่าง 51-60 ปีขึ้นไป 3 คน ในส่วนของพื้นที่กรุงเทพมหานครนั้น ผู้วิจัยกำหนดกลุ่มตัวอย่างไว้จำนวน 20 คน คละเพศและคละอาชีพ และไม่จำกัดการสัมภาษณ์เฉพาะผู้ที่ย้ายถิ่นมาจากต่างจังหวัดเท่านั้น เพื่อสะท้อนให้เห็นภาพรวมของทัศนคติของผู้ที่ในกรุงเทพฯที่มีต่อภาพลักษณ์ของคำว่า “ชาวบ้าน”

สำหรับคำถามที่ใช้สัมภาษณ์เรื่องการพัฒนานั้น ใช้แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยเริ่มต้นสอบถามข้อมูลทั่วไปก่อน ตามด้วยคำถามที่ว่า “การพัฒนาคืออะไร?” เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้เรื่องการพัฒนาว่าสำหรับผู้ที่ให้สัมภาษณ์แล้วคืออะไรก่อน จากนั้นจึงตามด้วยคำถามว่า ถ้าเช่นนั้นคิดอย่างไรกับการพัฒนาที่ผ่านมา รู้สึกด้อยหรือไม่ ซึ่งผลการศึกษาเผยให้เห็นว่า ชาวบ้านรับรู้เรื่องการพัฒนาในความหมายกว้าง ๆ อยู่ 4 ความหมายคือ การพัฒนาคือ

ความเจริญทางด้านวัตถุหรือความสะดวกสบาย, คือการพัฒนาตนเอง, คือการพัฒนาจิตใจ และ คือการพัฒนาหมู่บ้าน ตามตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ตารางแสดงสหสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้การพัฒนา กับความรู้สึกต่อพัฒนา ของชาวบ้าน

พื้นที่	ลักษณะการพัฒนา				ความรู้สึกต่อพัฒนา		
	ความเจริญ	พัฒนาตนเอง	พัฒนาจิตใจ	พัฒนาหมู่บ้าน	ดี	เฉยๆ	ไม่ดี
ลำปาง	76%	60%	16%	58%	60%	24%	16%
กรุงเทพฯ	100%	65%	15%	0%	55%	20%	30%

หมายเหตุ มีบางคนตอบมากกว่า 1 ข้อ

จากการศึกษาพบว่า รัฐประสบความสำเร็จในการสร้างความคิดวาทกรรมการพัฒนาและ ด้อยพัฒนาให้แฝงฝังลงไปในการรับรู้ของชาวบ้าน เพราะจากการสัมภาษณ์ผู้วิจัยพบว่าไม่มีผู้ให้ สัมภาษณ์คนใดไม่รู้จักรับรู้ “การพัฒนา” และโดยที่ส่วนมากให้คำตอบว่าการพัฒนาหมายถึงความ เจริญทางด้านวัตถุ กล่าวคือ ในพื้นที่ลำปาง 76% และ กรุงเทพมหานคร 100% และจากตารางจะ เห็นได้ว่ามีความสัมพันธ์กันอยู่ไม่น้อยระหว่างการรับรู้การด้อยพัฒนาทางด้านวัตถุกับความรู้สึกด้อย พัฒนาของชาวบ้าน ดังปรากฏเป็นตัวเลขของผู้ที่รู้สึกด้อยพัฒนาใน จ.ลำปางที่มีอยู่ถึง 60%

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าสนใจคือ มีผู้ที่อยู่ในพื้นที่กรุงเทพฯจำนวนสูงถึง 55% ที่รู้สึกว่าตน ด้อยพัฒนาจากการรับรู้ว่าการพัฒนาหมายถึงความเจริญด้านวัตถุ 100% และทั้งๆที่พวกเขาอยู่ ในพื้นที่กรุงเทพฯเมืองหลวงของประเทศที่มีโครงการพัฒนาต่างๆมากมายและมีความเจริญด้าน วัตถุปรากฏชัดเจน ซึ่งตามสมมุติฐานแล้วสัดส่วนของผู้ที่รู้สึกว่าด้อยพัฒนาน่าจะมีสัดส่วนผกผัน ในทางลดลงกับโครงการพัฒนาที่มีเป็นจำนวนมากในพื้นที่กรุงเทพฯ

นอกจากนั้น จากข้อมูลยังเผยให้เห็นอีกว่า ไม่จำเป็นเสมอไปที่ชาวบ้านในพื้นที่ชนบทที่ ต้องประสบกับการกระจายโครงการพัฒนาอย่างไม่ทัดเทียมเมื่อเทียบกับพื้นที่กรุงเทพฯ จะต้อง เกิดความรู้สึกว่าตนด้อยพัฒนาเสมอไป โดยจากตารางที่ 1 มีผู้ที่อยู่ในลำปางถึง 24% ที่รู้สึกเฉยๆ และ 16 % ที่ตอบว่าไม่รู้สึกด้อยเนื่องจากการพัฒนาที่ไม่ทัดเทียมดังกล่าว

จึงน่าสนใจว่าอาจจะมีปัจจัยอื่น ๆ เป็นตัวแปรที่ทำให้ไม่จำเป็นเสมอไปที่ชาวบ้านใน ชนบทจะต้องรู้สึกว่าตนด้อยพัฒนา เนื่องจากความไม่ทัดเทียมของการกระจายโครงการพัฒนา และความเจริญทางด้านวัตถุ ในขณะที่ชาวบ้านในกรุงเทพฯเองก็ไม่จำเป็นต้องรู้สึกว่าตนพัฒนา แล้วเสมอไปท่ามกลางความเจริญอย่างมากทางด้านวัตถุ

ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงชาวบ้านในชนบทก่อน ในส่วนที่ไม่จำเป็นเสมอไปที่พวกเขาจะต้อง รู้สึกว่าด้อยพัฒนาอันเนื่องมาจากการพัฒนาที่ไม่ทัดเทียม โดยจากตารางด้านบนจะเห็นได้ว่า นอกเหนือจากการรับรู้เรื่องการพัฒนาว่าหมายถึงความเจริญด้านวัตถุถึง 76% แล้ว ชาวบ้านยัง

มองว่าการพัฒนานั้นคือเรื่องของการพัฒนาตนเองถึง 60% ด้วย หมายถึงการพัฒนาหมู่บ้าน 58% และหมายถึงการพัฒนาจิตใจอีก 16% ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พร้อม ๆ กับรับรู้ว่าการพัฒนา หมายถึงความเจริญด้านวัตถุ ชาวบ้านก็รับรู้ว่าการพัฒนาหมายถึงการพัฒนาด้านอื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาตนเอง (self-development) ซึ่งตรงนี้นับได้ว่าเป็นข้อมูลสำคัญที่สามารถนำมาตอบคำถามในเรื่องที่ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องเกิดความรู้สึกด้อยพัฒนาเสมอไป อันเนื่องมาจากโครงสร้างการพัฒนาที่ไม่ทัดเทียมได้ ทั้งนี้เพราะ การรับรู้เรื่องการพัฒนาที่ขยายออกไปถึงเรื่องการพัฒนาตนเองนั้น ได้เข้ามาเป็นตัวแปรสำคัญที่จะเข้ามาเบี่ยงการกดทับลงมาโดยตรงของโครงสร้างการพัฒนาที่ไม่ทัดเทียมต่อชาวบ้าน ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกว่าแม้จะมีความไม่ทัดเทียมกันในเรื่องการพัฒนา กระนั้น ก็ยังสามารถแสวงหาการพัฒนาด้านวัตถุดังกล่าวมาด้วยตนเองได้ ภายใต้ความคิดเรื่องการพัฒนาตนเอง ด้วยเหตุนี้จึงไม่จำเป็นต้องไปที่ชาวบ้าน จะต้องเกิดความรู้สึกด้อยพัฒนาอันเนื่องมาจากการพัฒนาที่ไม่ทัดเทียม

ในกรณีของผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯพื้นที่ที่มีโครงการพัฒนาต่างๆเข้ามามากมาย อาจเกิดความรู้สึกด้อยพัฒนาขึ้นได้เช่นเดียวกับผู้ที่อยู่ในต่างจังหวัดนั้น ก็สามารถอธิบายได้ด้วยเรื่องของการพัฒนาตนเองเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้ว่าในขณะที่ผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯจะรับรู้ว่าการพัฒนาคือความเจริญ 100% แต่พร้อมๆกันนั้นก็รับรู้ว่าการพัฒนาหมายถึงการพัฒนาตนเองถึง 65% ด้วย ซึ่งเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นว่า พื้นที่ที่มีโครงการพัฒนามากเช่นกรุงเทพฯไม่ได้ส่งผลต่อความรู้สึกไม่ด้อยพัฒนาของคนในพื้นที่นี้โดยตรง แต่ต้องผ่านกระบวนการหรือเงื่อนไขบางอย่างด้วย และจากข้อมูลข้างต้นรวมไปถึงคำให้สัมภาษณ์ของผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯสามารถอนุมานได้ว่า เรื่องของความรู้สึกด้อยและไม่ด้อยนี้เกี่ยวข้องกับเรื่องของความสามารถในการแสวงหาให้ได้มาซึ่งการครอบครองความเจริญด้านวัตถุเหล่านั้นด้วย ดังเช่นคำให้สัมภาษณ์ของ มวย ชาวบุรีรัมย์ ที่ย้ายเข้ามาเป็นนักการของมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งที่กรุงเทพฯ¹⁵ กล่าวในลักษณะตัดพ้อต่อชะตาชีวิต โดยมองว่าเป็นความผิดของตนเองที่ไม่สามารถพัฒนาตนเองได้ โดยเธอเล่าว่าการตัดสินใจเดินทางเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯของเธอนั้น เป็นเพราะหวังได้บ้านสักสวยๆสักหลัง “ตอนนั้นก็หวังแล้วเพราะแก่แล้ว ไม่มีที่ข้างมัน ก็คงกลับบ้านนอก” เป็นต้น

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า ความรู้สึกด้อยหรือไม่ด้อยพัฒนานั้นอาจขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่น ๆ นอกเหนือจากโครงสร้างการพัฒนาด้านวัตถุที่ไม่ทัดเทียมด้วย อาทิ ความคิดเรื่องการพัฒนาตนเอง ประสบการณ์ตรงจากการพัฒนา และความสามารถในการครอบครองความเจริญทางด้านวัตถุ เป็นต้น

กระนั้น ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าชาวบ้านรู้สึกด้อยพัฒนาจากโครงการพัฒนาที่ไม่ทัดเทียม และหากพิจารณาว่าแนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเอง รวมไปถึงเรื่องการพัฒนาจิตใจที่ได้รับการพูดถึง

¹⁵ สัมภาษณ์ มวย, 22 ตุลาคม 2551.

มากขึ้นนับตั้งแต่แผนที่ 8 เป็นต้นมา ตั้งอยู่บนแนวคิดเรื่องความด้อยพัฒนาและได้รับการส่งเสริมจากรัฐเช่นเดียวกันกับการพัฒนาความเจริญด้านวัตถุ และในขณะที่หากการพัฒนาตนเองไม่อาจทำให้ผู้นั้นได้มาซึ่งความสามารถในการครอบครองความเจริญด้านวัตถุ ทำยที่สุดการพัฒนาตนเองก็อาจจะนำมาซึ่งความรู้สึกด้อยพัฒนาได้เช่นกัน ในลักษณะที่รู้สึกว่าเป็นความผิดของตนเองที่ไม่สามารถพัฒนาตนเองได้ ดังตัวเลขของผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯที่มีความรู้สึกด้อยพัฒนาถึง 55% ช้างต้น

เรื่องของความรู้สึกด้อยพัฒนาอันเนื่องมาจากโครงการพัฒนานี้ จึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่าง การพัฒนาด้านวัตถุ การพัฒนาตนเอง การพัฒนาจิตใจ (รวมไปถึงการพัฒนาหมู่บ้านที่มีข้อมูลแค่นั้นในพื้นที่ล้าปางเท่านั้น ซึ่งชาวบ้านให้ความหมายว่า คือการนำเอาความเจริญเข้าสู่หมู่บ้านและการทำความสะอาดหมู่บ้าน) ในการสร้างความคิดเรื่องการด้อยพัฒนาให้เกิดขึ้นแก่ชาวบ้านไม่ว่าทางตรงหรือทางอ้อม เพราะสุดท้ายแล้วอาจจะกลายเป็นว่าการพัฒนาตนเองเป็นแค่เส้นทางอ้อมของความรู้สึกด้อยพัฒนาเท่านั้น ที่อาจเกิดขึ้นได้ภายหลังจากประสบกับความล้มเหลวในการพัฒนาตนเองภายใต้โครงสร้างทางสังคมที่ไม่เท่าเทียม เท่ากับว่าแนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเองและการพัฒนาจิตใจเหล่านี้ เป็นเพียงเกราะกำบังความไม่พอใจต่าง ๆ ที่อาจขึ้นจากการพัฒนาที่ไม่ทัดเทียม โดยवादให้เส้นของความรู้สึกที่อาจเกิดขึ้นในเรื่องการด้อยพัฒนานั้น อ้อมไกลออกไปจากตัวรัฐและเริ่มขึ้นจากตัวของชาวบ้านเอง ภายใต้เงื่อนไขและข้ออ้างเรื่องการพัฒนาตนเอง

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเอง ก็มีได้เป็นเพียงเส้นทางอ้อมที่จะนำไปให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกด้อยศักยภาพและโทษตนเองเท่านั้น แต่อาจนำมาซึ่งการทำทนายอำนาจรัฐได้ด้วย เนื่องจากปฏิบัติการของแนวคิดนี้จะเปิดช่องให้ชาวบ้านสามารถริเริ่มกิจกรรมบางอย่างไปพร้อมๆกับการพยายามกำกับตนเองด้วย กระทั่งเมื่อประสบความล้มเหลวแล้วจึงอาจนำไปสู่ความรู้สึกด้อยศักยภาพดังที่อธิบายไปแล้วข้างต้น แต่กระนั้นระหว่างทางของกิจกรรมก็อาจมีการทำทนายอำนาจรัฐเกิดขึ้นได้เช่นกัน ซึ่งเรื่องนี้ผู้วิจัยจะพูดอย่างละเอียดในตอนท้าย ในส่วนของอำนาจและการต่อต้านทำทนายอำนาจ เพราะฉะนั้น หากจะกล่าวว่าการพยายามประกอบสร้างตัวตนของชาวบ้านให้เกิดความรู้สึกด้อยศักยภาพและเลือกที่จะทำตามแนวทางที่รัฐวางไว้ นั้นประสบความสำเร็จ กระนั้น ความสำเร็จดังกล่าวก็ไม่ได้เป็นความสำเร็จที่ปราศจากการทำทนาย

อีกทั้งควรต้องตระหนักด้วยว่า แนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเองนี้ ไม่ได้เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากการตั้งใจริเริ่มของรัฐ แต่เป็นการผลักดันทำทนายเข้ามาจากปัจจัยภายนอก กล่าวคือ โดยการเคลื่อนไหวพัฒนาชนบทอย่างคู่ขนานของเอ็นจีโอและพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ที่กระทบต่อเรื่องความมั่นคงในสายตาของรัฐ จึงส่งผลให้รัฐต้องปรับเปลี่ยนคำอธิบายและแนวทางการพัฒนาที่เคยมุ่งเน้นเรื่องวัตถุเพียงอย่างเดียว มาเน้นเรื่องสังคมและคนมากขึ้น โดยริเริ่ม

โครงการพัฒนาชนบทในท้องถิ่นทุรกันดารห่างไกลขึ้น เพื่อแก้ไขปัญหาภาพลักษณ์ ความชอบธรรม และประสิทธิภาพในการปกครอง โดยนำเอาเรื่องของการพัฒนาตนเองเข้ามาใช้ ในขณะที่เรื่องของการพัฒนาจิตใจก็เช่นเดียวกัน ที่เริ่มได้รับการส่งเสริมมากขึ้นภายหลังจากการพัฒนาด้านวัตถุนั้น นำมาซึ่งช่องว่างของการพัฒนาอย่างมาก และนำไปสู่การเรียกร้องความเป็นธรรมต่าง ๆ มากมาย

ดังนั้น จึงไม่อาจกล่าวได้ว่ารัฐประสบความสำเร็จอย่างงดงามในการประกอบสร้างตัวตนของประชากรโดยปราศจากแรงต้านทาน และเป็น**ผู้เดียว**ในการกำหนดวาทกรรมต่างๆ แนวทางการพัฒนาใหม่ๆ ที่เพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาตนเอง การพัฒนาจิตใจ ที่แม้ไม่อาจปฏิเสธได้ว่ารัฐให้การรับรองแนวคิดเหล่านั้นอยู่ กระนั้น ก็ควรตระหนักด้วยว่าแนวคิดเหล่านี้ไม่ได้พัฒนาขึ้นโดยฝีมือของรัฐฝ่ายเดียว หรือพัฒนาขึ้นเพราะรัฐเล็งเห็นความสำคัญและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของชาวบ้านมากขึ้นแต่อย่างใด แต่เป็นไปเพราะการ**ปะทะกัน**กับคำอธิบายเรื่องการพัฒนาที่มาจากฝ่ายตรงข้ามมากกว่า¹⁶

อย่างไรก็ตาม ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าการประกอบสร้างตัวตนของชาวบ้านในเชิงด้อยศักยภาพผ่านการกระจายการพัฒนาที่ไม่ทัดเทียมบนมาตรฐานของการพัฒนาที่ถูกต้องบางอย่าง ได้ส่งผลให้เกิดความรู้สึกด้อยพัฒนาขึ้นในแล้วในหมู่ชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านจ.ลำปางหรือชาวบ้านที่อพยพเข้ามาหางานทำให้กรุงเทพฯ ซึ่งส่วนนี้ตรงตามสมมุติฐานในสิ่งที่ว่าโครงการพัฒนานั้นจะนำมาซึ่งความรู้สึกด้อยพัฒนาของชาวบ้าน แม้ผลที่ได้ อาจจะมี ความซับซ้อน ยอกย้อนในเรื่องการก่อเกิดความรู้สึกดังกล่าวอยู่ไม่น้อย อีกทั้งยังมีเรื่องของการทำหายจากภายนอกและการทำหายกลับของชาวบ้าน ที่ทำให้รัฐต้องมีการปรับตัวและการกดทับก็ไม่ได้กระทำเป็นเส้นตรงหรือสามารถกดทับไว้ได้เต็มที่ กระนั้น ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ถึงความสามารถในการปรับตัวของรัฐในความพยายามประกอบสร้างให้ชาวบ้านยังคงมีภาพลักษณ์ในเชิงด้อยศักยภาพ ที่ทำให้เมื่อพูดถึงคำว่า “ชาวบ้าน” แล้ว จึงเป็นเสมือนทางลัด (shortcut) ของความเข้าใจเกี่ยวกับ “ชาวบ้าน” ที่ทำให้เมื่อพูดคำว่า “ชาวบ้าน” เพียงคำเดียว ก็รวมไว้ด้วยภาพลักษณ์ในแง่ลบต่าง ๆ อันเป็นผลจากกระบวนการประกอบสร้างที่ซับซ้อนเอาไว้ ให้แก่ชาวบ้านและสังคมภายนอก

ด้วยเหตุนี้ จึงยังมีสมมุติฐานอีกสองส่วนที่จำเป็นต้องได้รับการตรวจสอบนั่นคือภายใต้ภาพลักษณ์ของ “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักยภาพที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าตนด้อยพัฒนานั้น ส่งผลหรือไม่อย่างไรต่อความรู้สึกด้อยศักยภาพเมื่อพวกเขาถูกเรียกว่า “ชาวบ้าน” และส่งผลต่อการจำกัดบทบาทในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของตนเองหรือไม่ ภายใต้ภาพลักษณ์ด้อยศักยภาพของวาทกรรม “ชาวบ้าน” ที่อาจจะทำให้เกิดความรู้สึกว่าต้อง “เจียมตัว”

¹⁶ Hirsch, Philip. *Development Dilemmas in Rural Thailand*.

4.3 สหสัมพันธ์ระหว่างคำว่า “ชาวบ้าน” กับความรู้สึกด้อยศักยภาพ

ดังที่กล่าวไปแล้วว่ามีความพยายามในการประกอบสร้างภาพลักษณ์ของชาวบ้านให้มีความด้อยศักยภาพเกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างการพัฒนาที่ไม่ทัดเทียม ซึ่งจากการสำรวจพบว่า กระบวนการประกอบสร้างดังกล่าวก่อให้เกิดความรู้สึกด้อยพัฒนาแก่ชาวบ้านขึ้นจริง ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า กระบวนการดังกล่าวทำให้คำว่า “ชาวบ้าน” นั้นมีภาพลักษณ์ของความด้อยพัฒนาแฝงอยู่ การนำคำว่า “ชาวบ้าน” มาใช้จึงเป็นเสมือนทางลัดในการสร้างภาพตัวแทนให้กับผู้ที่ถูกเรียกว่า “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักยภาพ

จึงน่าสนใจว่า การนำคำว่า “ชาวบ้าน” มาใช้เรียกบุคคลอื่นในฐานะทางลัดของภาพลักษณ์เชิงลบนั้น จะส่งผลเป็นการกดทับให้ชาวบ้านรู้สึกที่ตนเองด้อยศักยภาพเนื่องจากวาทกรรม “ชาวบ้าน” หรือไม่ และโดยที่จะส่งผลให้ชาวบ้านมีพฤติกรรมจำกัดบทบาทของตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองหรือไม่ภายใต้พลังของวาทกรรมดังกล่าว

สำหรับการศึกษาถึงพลังและความสัมพันธ์ระหว่างคำว่า “ชาวบ้าน” กับความรู้สึกด้อยศักยภาพของผู้ที่ถูกเรียกว่าชาวบ้านว่ามีจริงหรือไม่เพียงไร ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาโดยการยกกรณีสมมติให้ผู้มีหน้าที่ต้องไปขอรับบริการที่สถานที่ราชการและขณะนั่งคอยก็ได้ยินเจ้าหน้าที่พูดคุยกันถึงเรื่องของตน และเรียกตนว่า “ชาวบ้าน” ถ้ามองว่าจะเกิดความรู้สึกเช่นใด

ผลการสัมภาษณ์ ปรากฏว่า ชาวบ้านรู้สึกที่ไม่ชอบและรู้สึกว่าตนเองด้อยศักยภาพเมื่อถูกเรียกว่า “ชาวบ้าน” ดังที่ สุกัญญา (ลำปาง)¹⁷ ตอบว่า ก็รู้สึก “น้อยใจ” ที่ถูกเรียกเช่นนั้น น่าจะเรียกตนเองว่า น้ำหรือป่า ยังดีกว่า ในขณะที่ เอ้ สวาน้อยจาก จ.ลำปาง¹⁸ ก็ยอมรับว่า “อาย” ไม่อยากให้เรียกว่า “ชาวบ้าน” หรือกรณีของลุงคำ (ลำปาง)¹⁹ ก็กล่าวว่าการเรียกเช่นนั้นเป็นการไม่ให้เกียรติกัน “เป็น บ่ ฮื่อเกียรติเฮานะกะ” เป็นต้น ซึ่งผลการศึกษาในกรุงเทพฯ ก็พบว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างการถูกเรียกว่า “ชาวบ้าน” และความรู้สึกด้อยศักยภาพไม่ต่างกัน ดังเช่นคำให้สัมภาษณ์ของจินตนา (ย้ายมาจากจ.นครพนม) และ หนึ่ง (ย้ายมาจากจ.อุดรธานี) ที่ยอมรับว่า พวกเขา รู้สึกที่ไม่ชอบที่จะให้เรียกว่าตนเองเป็น “ชาวบ้าน” “...เพราะเรามาถึงขนาดนี้แล้ว” จินตนา กล่าว²⁰ ในขณะที่ หนึ่ง กล่าวว่า “ผมคิดว่า ผมมาถึงตรงนี้แล้วผมไม่ใช่”²¹

จะเห็นได้ว่าคำว่า “ชาวบ้าน” กลายเป็นคำที่ละเอียดอ่อนต่อความรู้สึก เพราะมันรวมไว้ด้วยภาคปฏิบัติ การโครงสร้างที่ไม่ทัดเทียม และระบอบความจริง ที่ร่วมกันประกอบสร้างให้คำว่า “ชาวบ้าน” บรรลุไปด้วยอคติ โดยเฉพาะภาพของความ โง่ จน เจ็บ การนำคำว่า “ชาวบ้าน” มา

¹⁷ สัมภาษณ์ สุกัญญา, 20 กันยายน 2551.

¹⁸ สัมภาษณ์ เอ้, 19 กันยายน 2551.

¹⁹ สัมภาษณ์ ลุงคำ, 22 กันยายน 2551.

²⁰ สัมภาษณ์ จินตนา, 20 ตุลาคม 2551.

²¹ สัมภาษณ์ หนึ่ง, 20 ตุลาคม 2551.

เรียกขานผู้ใด จึงอาจกระทบต่อความรู้สึกด้านการด้อยพัฒนาของผู้เป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ ความรู้สึกด้อยศักยภาพจึงมีความสัมพันธ์กับการถูกเรียกว่า “ชาวบ้าน” อย่างมีนัยสำคัญ ดังตารางด้านล่าง

ตารางที่ 2 ตารางแสดงสหสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ว่าเป็นชาวบ้านกับ ความรู้สึกด้อยศักยภาพ

พื้นที่	คิดว่าตนเป็นชาวบ้านหรือไม่		ความรู้สึกเรื่องการด้อยพัฒนา และด้อยศักยภาพ		
	เป็น	ไม่เป็น	ด้อย	ไม่ด้อย	เฉยๆ
ลำปาง	100%	0%	60%	16%	24%
กทม.	90%	10%	55%	30%	20%

จากตารางจะเห็นได้ว่าชาวบ้านในพื้นที่ จ.ลำปางนั้นรับรู้ว่าเป็นชาวบ้าน 100% และ รู้สึกด้อยศักยภาพเมื่อถูกเรียกว่า “ชาวบ้าน” 60% ในขณะที่ชาวบ้านในพื้นที่กรุงเทพฯ รับรู้ว่าเป็นตนเองเป็นชาวบ้าน 90% ไม่คิดว่าตนเองเป็นชาวบ้าน 10% และรู้สึกด้อยเมื่อถูกเรียกว่าชาวบ้าน 55% แสดงให้เห็นว่ามีความสัมพันธ์กันระหว่างคำว่าชาวบ้านกับความรู้สึกด้อยศักยภาพจริงตาม สมมุติฐาน

กระนั้น ก็ไม่ได้มีสหสัมพันธ์กันในลักษณะสมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะยังมีความรู้สึกอื่น ๆ ที่อาจเกิดขึ้นเมื่อถูกเรียกขานและกดทับด้วยมายาภาพของคำว่า “ชาวบ้าน” ด้วย จากตารางจะเห็นได้ว่า มีชาวบ้านในพื้นที่จ.ลำปาง จำนวน 16 % กล่าวว่าจะไม่รู้สึกด้อย เมื่อถูกเรียกว่า “ชาวบ้าน” ในขณะที่มีจำนวน 24% ที่กล่าวว่ารู้สึกเฉย ๆ ส่วนชาวบ้านในพื้นที่กรุงเทพฯ นั้น กล่าวว่าจะไม่รู้สึกด้อยเมื่อถูกเรียกว่า ชาวบ้าน จำนวน 30 % และรู้สึกเฉย ๆ 20 %

สำหรับความสัมพันธ์ที่ไม่สมบูรณ์ระหว่างการเรียกขานผู้หนึ่งผู้ใดว่า “ชาวบ้าน” ที่จะส่งผลให้ผู้ที่ถูกเรียกเกิดความรู้สึกด้อยศักยภาพนั้น ส่วนหนึ่งอาจจะเกี่ยวข้องกับการรับรู้เรื่องการพัฒนาตนเองด้วย ที่ทำให้เกิดความรู้สึกว่าสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของ “ชาวบ้าน” นั้นสามารถเลื่อนขึ้นได้ และโดยที่การเคลื่อนของวาทกรรมนี้ไม่ได้เป็นการต่อสู้ทางวาทกรรมหรือ ภาษาเท่านั้น แต่เป็นไปโดยที่ภายใต้วาทกรรมนั้นมีโครงสร้างทางสถาบันบางอย่างรองรับด้วย ที่ทำให้การกดทับทางวาทกรรมไม่ได้เคลื่อนออกไปแค่ภาษาแต่เป็นการเคลื่อนออกไปของ ประสบการณ์ และการต่อสู้ด้วย จึงทำให้การรับรู้วาทกรรมที่เคลื่อนออกไปจากภาพลักษณ์เชิงด้อย ศักยภาพภายใต้วาทกรรมการพัฒนาตนเองนั้น มีเนื้อหาและระบอบความจริงบางอย่างรองรับ ด้วย ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ตารางแสดงการรับรู้ภาพมายาคติเกี่ยวกับคำว่า “ชาวบ้าน”

ภาพลักษณ์ของ “ชาวบ้าน” ตามความ เข้าใจของสังคมส่วนใหญ่	พื้นที่					
	ลำปาง			กรุงเทพฯ		
	ใช่	ไม่ใช่	ไม่เสมอไป	ใช่	ไม่ใช่	ไม่เสมอไป
เอื้อเฟื้อ	80%	-	20%	65%	-	35%
เกษตรกรรม	42%	-	58%	65%	-	35%
การศึกษาน้อย	28%	4%	68%	55%	-	45%
ด้อยโอกาส	46%	6%	48%	55%	5%	40%
ยากจน	32%	2%	66%	70%	-	30%
เห็นแก่ตัว	-	50%	50%	-	65%	35%
หลอกลาย	10%	78%	12%	45%	20%	30%

ตารางที่ 3 นี้เป็นข้อมูลเกี่ยวกับภาพลักษณ์ของ “ชาวบ้าน” ที่ผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมรับรู้กัน ซึ่งผู้วิจัยสรุปมาจากข้อมูลในบทที่ 3 ที่พบว่ามีการรับรู้คำว่า “ชาวบ้าน” อยู่ 2 ด้านหลักๆ คือ ในด้านลบและด้านบวก ซึ่งอาจกล่าวรวม ๆ ได้ว่าเป็นภาพมายาคติเกี่ยวกับคำว่า “ชาวบ้าน” อันประกอบด้วย ภาพลักษณ์เรื่องความเอื้อเฟื้อ ภาพลักษณ์ของการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ภาพของความยากจน ด้อยโอกาส ด้อยการศึกษา หลอกลาย ในขณะที่เดียวกันก็มีภาพลักษณ์ของความเห็นตัวด้วย โดยเฉพาะความเป็นแก่ได้ในเรื่องของเงินทอง โดยเรื่องดังกล่าวอ้างอิงมาจากคำอธิบายเรื่องการขายเสียงที่ชาวบ้านมักตกเป็นเหยื่อของคำอธิบายเนื่องจากมีภาพลักษณ์ของความยากจน

ซึ่งจากคำตอบที่ได้จะเห็นได้ว่าภาพลักษณ์มายาคติเกี่ยวกับ “ชาวบ้าน” ข้างต้นนั้นสำหรับตัวของชาวบ้านผู้ที่ถูกวาดทรรณดังกล่าวกดทับ พวกเขาไม่ได้รับรู้ว่าคุณลักษณะดังกล่าวอย่างจำยอมเฉื่อยชา แต่เป็นการรับรู้ที่มีพลวัต ดังจะเห็นได้จากตัวเลขของชาวบ้านที่ลำปาง ที่แม้จะประกอบอาชีพเกษตรกรรมแต่ก็มีได้มองตนเองว่าต้องประกอบอาชีพเกษตรกรรมเสมอไป (58%) แต่มองว่าชาวบ้านยังคงประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ (42%) ในขณะที่ชาวบ้านก็ยังสามารถประกอบอาชีพอื่น ๆ ไปด้วยหรืออาจจะทำอาชีพอื่นก็ได้ ดังเช่นที่ หนานเท่ง และ บุญชนะ²² พูดทำนองเดียวกันว่า “ทำนานี้ต้องมาเป็นหลัก เรื่องอื่นค่อยเสริมเอา” และ “ทำนานี้ทิ้งไม่ได้ ทิ้งไปก็ไม่ว่างจะเอาอะไรกิน” เป็นต้น ปัจจุบันหนานเท่งประกอบอาชีพขับรถรับ-ส่งพนักงานของนิคมอุตสาหกรรมที่ จ.ลำพูน เขาต้องออกจากบ้านประมาณตีสี่ทุกเช้า เมื่อกลับบ้านสาย ๆ แล้วจึงเข้าไปดูเทือกสวนไร่นาที่ตนปลูกไว้ ขณะที่บุญชนะประกอบอาชีพเป็นช่างเชื่อมของโรงงานอุตสาหกรรมเหล็กแห่งหนึ่งในตัวเมืองจ.ลำปาง บุญชนะมีที่นาไม่มากนักแต่ก็ไม่คิดจะ

²² สัมภาษณ์ หนานเท่ง, 20 กันยายน 2551. และ สัมภาษณ์ บุญชนะ, 23 กันยายน 2551.

ชายที่นำดังกล่าว และยังคงปลูกข้าวไว้เพื่อนำมาใช้บริโภคในครัวเรือน “อย่างน้อยก็ยังมีไม่ต้องซื้อเขา” บุญชนะ กล่าว

ขณะที่เรื่องด้อยโอกาสและด้อยการศึกษา ซึ่งเป็นภาพมายาคติที่ฝังหัวคนส่วนใหญ่ในสังคมอย่างมาก อันเนื่องมาจากแนวทางการพัฒนาที่มักสะท้อนให้เห็นถึงความด้อยพัฒนาและด้อยโอกาสของชาวบ้านในชนบทบนมาตรฐานของเมืองและตะวันตก ซึ่งสำหรับคนในเมืองอย่างกรุงเทพฯแล้วมองว่าชาวบ้านมีภาพลักษณ์ของการด้อยโอกาสและด้อยการศึกษาค่อนข้างมากคือ 55% ขณะที่ชาวบ้านในพื้นที่ชนบทอย่างลำปางนั้นกลับมองชาวบ้านอย่างมีพลวัตมากกว่า โดยพวกเขา มองว่าชาวบ้านไม่ใช่พวกที่ต้องด้อยการศึกษาเสมอไปถึง 68% มีเพียง 28% เท่านั้นที่รับรู้ว่าคุณภาพชีวิตด้อยโอกาสตามมายภาพ ขณะที่เรื่องของการด้อยโอกาสนั้นชาวบ้านที่ลำปางอาจจะยังมองว่าพวกตนด้อยโอกาสอยู่สูงถึง 46% กระนั้นก็มองว่าไม่จำเป็นเสมอไปสูงถึง 48% เช่นกัน ซึ่งเรื่องนี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเองที่รัฐเริ่มหันมาส่งเสริมมากขึ้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับหลัง ๆ นับตั้งแต่แผนที่ 5 เป็นต้นมา

เช่นเดียวกับภาพลักษณ์เรื่องความยากจน อันเป็นมายาคติซึ่งกดทับมาที่ชาวบ้านอย่างเข้มข้น และเป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาต่างๆ ในวงจร “โง่ จน เจ็บ” แต่สำหรับชาวบ้านเอง พวกเขาไม่ได้มองว่าพวกตนยากจนเสมอไป (66%) แต่ส่วนใหญ่ให้คำตอบว่า “พออยู่พอกิน” มากกว่า มีเพียง 32% เท่านั้นที่มองว่า “คนในกรุงเทพฯที่จนกว่าเรามีเยอะแยะไป” มีเพียง 32% เท่านั้นที่มองว่าชาวบ้านยากจน ตรงกันข้ามกับชาวบ้านที่กรุงเทพฯ ที่ให้คำตอบว่าพวกตนคิดว่าชาวบ้านนั้นยากจนอยู่สูงถึง 70% ที่สะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีว่า ชาวบ้านที่กรุงเทพฯนั้นถูกภาพลักษณ์ของแง่ลบของวาทกรรมชาวบ้านฝังอยู่ในความคิดมากกว่าชาวบ้านที่ลำปาง ทำให้มีพลวัตในการรับรู้ต่อวาทกรรมชาวบ้านน้อยกว่าชาวบ้านที่ลำปางและมองชาวบ้านด้วยภาพมายาคติมากกว่า

จะเห็นได้ว่า “ชาวบ้าน” ในพื้นที่ชนบทอันเป็นตัวแทนของมายาภาพแห่งความด้อยพัฒนานั้น “ชาวบ้าน” ที่มีสภาพตรงตามมายาคติที่รัฐวาดไว้ ไม่ได้ถูกภาพลักษณ์ในแง่ลบที่แฝงอยู่ในวาทกรรม “ชาวบ้าน” กดทับไว้อย่างเฉื่อยชา พวกเขารับรู้ตนเองอย่างมีพลวัต ซึ่งเรื่องนี้ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะ**ประสบการณ์**ที่ชาวบ้านประสบภายใต้วาทกรรมการพัฒนาตนเอง ที่ทำให้คำอธิบายเชิงวาทกรรมจากรัฐหรือจากงานทางวิชาการที่ให้ภาพของชาวบ้านว่า “โง่ จน เจ็บ” นั้นไม่อาจกดทับลงไปที่ชาวบ้านอย่างมั่นคงหรือหลุดออกไปไม่ได้เลย ในทางกลับกัน ชาวบ้านที่กรุงเทพฯเสียอีกที่ยังคงรับรู้วาทกรรม “ชาวบ้าน” ในเชิงมายาคติอยู่อย่างมาก ซึ่งผู้วิจัยมองว่าเรื่องนี้ เป็นเพราะประสบการณ์อีกเช่นกัน สำหรับผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯประสบการณ์ที่ได้จะต่างจากคนที่อยู่ต่างจังหวัดขณะเดียวกันพวกเขาก็อยู่ใกล้ชิดกับศูนย์กลางอำนาจอย่างรัฐผู้ผลิตซ้ำและต่อยอดภาพลักษณ์เชิงด้อยศักยภาพดังกล่าวของวาทกรรม “ชาวบ้าน” มากกว่า จึงทำให้คนในกลุ่มนี้

ได้รับความคิดเชิงมายาภาพของคำว่า “ชาวบ้าน” จากรัฐมาอย่างเข้มข้น ในขณะที่การตัดสินใจนำตัวเองออกจากภาพลักษณ์ในแง่ลบของวาทกรรม “ชาวบ้าน” ด้วยการเลือกจากออกการเป็นชาวบ้านและออกจากพื้นที่ชนบท ก็ทำให้คนกลุ่มนี้ไม่ได้เข้าไปมีประสบการณ์ในเรื่องของการรวมกลุ่มต่อต้าน และด้านทานอำนาจในสังคมหมู่บ้าน ทำให้ภาพลักษณ์ในเชิงด้อยศักยภาพของวาทกรรม “ชาวบ้าน” จึงยังติดอยู่ในความคิดของชาวบ้านส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ

อย่างไรก็ตาม แม้จากตารางจะแสดงให้เห็นว่า พลังในการกดทับเชิงวาทกรรมของวาทกรรม “ชาวบ้าน” นั้นไม่ได้มีอยู่อย่างสมบูรณ์ กระนั้น ก็ปฏิเสธไม่ได้ถึงพลังในการกดทับของรัฐว่ายังมีอยู่อย่างมาก ดังที่ควรจะต้องตั้งข้อสังเกตด้วยว่า ความรู้สึก “เฉย ๆ” ที่ชาวบ้านในพื้นที่จ.ลำปางตอบนั้น เป็นความรู้สึก “เฉย ๆ” จริงหรือไม่ หรือเป็นความรู้สึก “เฉย ๆ” เพราะรู้สึกด้อยอย่างไม่อาจเลี่ยงได้ ดังจะเห็นได้ว่าชาวบ้านที่ลำปางนั้นรับรู้ว่าเป็น “ชาวบ้าน” 100% ในขณะที่ชาวบ้านในกรุงเทพฯ 10% ปฏิเสธที่จะเรียกตนเองว่า “ชาวบ้าน” ซึ่งสิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่าคำว่า “ชาวบ้าน” นั้นผูกติดอยู่กับพื้นที่ชนบทอยู่ไม่น้อย ในขณะที่ชาวบ้านที่ย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯสามารถปฏิเสธที่จะเรียกว่าตนเองว่า “ชาวบ้าน” ได้ แต่ชาวบ้านในพื้นที่ชนบทนั้นไม่สามารถปฏิเสธ “ความรับผิดชอบ” ดังกล่าวได้เลย

ที่เรียกว่า “ความรับผิดชอบ” นั้น สะท้อนออกมาได้จากคำพูดของผู้ให้สัมภาษณ์หลายคน ที่ตอบว่า “ก็เราก็คือชาวบ้าน” ราวกับว่าเป็นความผิดของพวกเขาเองที่เกิดในพื้นที่ชนบท พวกเขาไม่สามารถปิดความรับผิดชอบดังกล่าวได้ ซึ่งเรื่องนี้สัมพันธ์กับคำตอบว่ารู้สึกเฉย ๆ ของชาวบ้าน 24% ที่พวกเขายอมรับว่าเป็น “ชาวบ้าน” ตามพื้นที่อาศัยและไม่จำเป็นต้องตื่นตกใจกับภาพลักษณ์ที่ด้อยหรือเมื่อถูกเรียกว่าชาวบ้าน เพราะพวกเขา “เป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว” จึงรู้สึก “เฉย ๆ” ด้วยเหตุนี้ ความรู้สึก “เฉย ๆ” ดังกล่าวจึงเป็นคำตอบที่มีแนวโน้มยอมรับความรู้สึกด้อยพัฒนาเชิงพื้นที่เอาไว้ในตัวด้วย

ด้วยเหตุนี้ ลำดับต่อไป ผู้วิจัยจะกล่าวถึงพลังของวาทกรรมที่ยังคงสามารถกดทับให้เกิดความรู้สึกด้อยศักยภาพหรือมีแนวโน้มที่จะเกิดความรู้สึกดังกล่าวขึ้นแก่ชาวบ้านได้ ว่ามีส่วนสัมพันธ์กันหรือไม่อย่างไรกับพฤติกรรมจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชาวบ้าน

4.4 สหสัมพันธ์ระหว่างคำว่า “ชาวบ้าน” กับการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง

คำถามต่อไปซึ่งเป็นคำถามหลักของงานวิจัยชิ้นนี้ ก็คือ ชาวบ้าน มีพฤติกรรมอย่างไรเมื่อรับรู้ว่าเป็นด้อยศักยภาพอันเนื่องมาจากวาทกรรม “ชาวบ้าน” โดยเป้าหมายสำคัญคือต้องการดูว่าพวกเขามีพฤติกรรมกำกับตนเองหรือไม่อย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองอันเนื่องมาจากวาทกรรมดังกล่าว อันจะสะท้อนให้เห็นประสิทธิผลของความ

พยายามของรัฐในการประกอบสร้างตัวของ “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักยภาพขึ้นมา ว่าในท้ายที่สุดแล้วประสบความสำเร็จหรือไม่เพียงใด

โดยในการศึกษาเรื่องการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองนี้ ผู้วิจัยยกกรณีสมมุติเรื่องการถูกเรียกเก็บเงินจากเจ้าหน้าที่ตำรวจอย่างไม่เป็นธรรมด้วยข้อหาผิดกฎจราจร มาถามว่า “ชาวบ้าน” จะมีพฤติกรรมการแสดงออกเช่นไร ‘ยอม’ แล้วจ่ายเงินไป หรือว่า ‘ไม่ยอม’ และจะมีพฤติกรรมตอบโต้อย่างไร มีความพยายามที่จะรักษาสิทธิของตนตามระบอบประชาธิปไตยหรือไม่ โดยผู้วิจัยกำหนดให้การพยายามปกป้องสิทธิของตนนั้นเป็นการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยประการหนึ่ง

ซึ่งจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยพบว่า มีสหสัมพันธ์กันอยู่จริงระหว่างปัจจัย 3 ข้อ คือ การรับรู้ว่าเป็นชาวบ้าน ความรู้สึกด้อยศักยภาพและการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง กระนั้น ก็พบว่าเป็นจำนวนที่ไม่มากนัก ในขณะเดียวกันก็พบว่ามีสหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรทั้ง 3 ข้อในลักษณะอื่น ๆ อีก ซึ่งผู้วิจัยสามารถจำแนกสหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรและผลลัพธ์จากการให้สัมภาษณ์ดังกล่าวออกมาได้เป็น 6 กรณี ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 ตารางแสดงสหสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ว่าเป็น “ชาวบ้าน” กับ ความรู้สึกด้อยศักยภาพและการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง

ความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ว่าเป็น “ชาวบ้าน” กับ ความรู้สึกด้อยจากตารางที่ 2	พื้นที่							
	ลำปาง				กรุงเทพฯ			
	ยอม	ไม่ยอม	ขอ	ไม่แน่ใจ	ยอม	ไม่ยอม	ขอ	ไม่แน่ใจ
1. เป็นชาวบ้าน + ด้อย	20%	34%	6%	-	20%	5%	5%	20%
2. เป็นชาวบ้าน + ไม่ด้อย	-	16%	-	-	5%	20%	-	-
3. เป็นชาวบ้าน + เฉย ๆ	6%	16%	2%	-	15%	-	-	-
4. ไม่เป็นชาวบ้าน + ด้อย	-	-	-	-	5%	-	-	-
5. ไม่เป็นชาวบ้าน + ไม่ด้อย	-	-	-	-	5%	-	-	-
6. ไม่เป็นชาวบ้าน + เฉย ๆ	-	-	-	-	-	-	-	-

จากตารางเป็นชุดสหสัมพันธ์ที่จำแนกได้จากสหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร 2 ตัวคือ ตัวแปรเรื่องการคิดว่าตนเองคือชาวบ้านหรือไม่ และตัวแปรเรื่องความรู้สึกด้อยศักยภาพอันเนื่องมาจากการรับรู้ว่าเป็นชาวบ้าน ดังที่แสดงไว้ในตารางที่ 2 ซึ่งจากตัวแปรดังกล่าวจะมีชุดสหสัมพันธ์ทั้งสิ้น 6 ชุด จากคำตอบที่ได้คือ รับรู้ว่าตน ‘เป็น’ หรือ ‘ไม่เป็น’ ชาวบ้าน และรู้สึก ‘ด้อย’ ‘ไม่ด้อย’ หรือ ‘เฉย ๆ’ โดยในตารางนี้เป็นกรณนำสหสัมพันธ์ของตัวแปรทั้งสองที่ได้ตามตารางที่ 2 มาหาความสัมพันธ์กับตัวแปรที่ 3 คือ เรื่องการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง ว่าเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับปัจจัยเรื่องการรับรู้ว่าเป็นชาวบ้านและความรู้สึกด้อยศักยภาพอย่างไร

หรือกล่าวได้อีกอย่างว่าสหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรเรื่องการรับรู้ว่าคุณเป็นชาวบ้านและดัชนีศักยภาพหรือไม่เน้นส่งผลต่อการจำกัดตนเองหรือไม่อย่างไร

ซึ่งผลจากการศึกษาพบว่า มีกรณีที่ตรงตามสมมุติฐานอยู่เพียง 20% (เท่ากันทั้งในพื้นที่ลำปางและกรุงเทพฯ) กล่าวคือ รับรู้ว่าคุณเป็น “ชาวบ้าน” รู้สึกดัชนีศักยภาพเมื่อถูกเรียกว่า “ชาวบ้าน” และมีพฤติกรรมยอมจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจเมื่อถูกเรียกจ่ายเงินอย่างไม่เป็นธรรมหรือในตารางที่ 4 แสดงไว้ด้วยคำตอบ ‘เป็น+ด้อย+ยอม’ นอกนั้นเป็นคำตอบที่กระจายออกไปตามชุดสหสัมพันธ์อื่นๆ จึงน่าสนใจว่า ภายใต้ตัวแปรทั้ง 3 ข้างต้น ผลลัพธ์ที่ได้ในชุดสหสัมพันธ์อื่นๆ สะท้อนให้เห็นอะไร และมีเงื่อนไขใดบ้างที่เข้ามากระทำกับตัวแปรข้างต้นที่ส่งผลให้คำตอบที่ได้ไม่ **เป็น**ไปตามสมมุติฐาน

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าควรต้องตีความชุดสหสัมพันธ์เหล่านั้นแยกเป็นกรณีว่า แต่ละกรณีมีความหมายเช่นไร สะท้อนให้เห็นถึงความสิ้นเปลืองของพฤติกรรมกำกับตนเองอย่างไร และสามารถนำไปสู่ความเข้าใจสังคมได้ในลักษณะใด โดยจะแยกอธิบายเป็นพื้นที่ไป เริ่มจากพื้นที่ลำปางก่อนแล้วจึงตามด้วยพื้นที่กรุงเทพฯ ทั้งนี้ นอกจากเพื่อความสะดวกในการทำความเข้าใจแล้ว อีกทั้ง การวิเคราะห์โดยแยกพื้นที่ ก็ยังอาจจะช่วยเผยให้เห็นถึงพลวัตและความแตกต่างอันเนื่องมาจากเงื่อนไขของพื้นที่ได้ด้วย เพราะแม้คำตอบที่ได้จะเหมือนกัน แต่ด้วยเงื่อนไขเฉพาะของพื้นที่และสิ่งแวดล้อม ก็อาจจะทำให้คำตอบนั้นๆ มีเงื่อนไขของกลไกบางอย่างอันเป็นผลเนื่องมาจากอิทธิพลของพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่ต่างกันก็เป็นได้

สำหรับพื้นที่ลำปางนั้นมีกรณีที่ตรงตามสมมุติฐาน กล่าวคือ รู้สึกดัชนีศักยภาพเมื่อถูกเรียกหรือจำกัดความว่าเป็น “ชาวบ้าน” และมีพฤติกรรมจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง มีอยู่ 20% โดยเหตุผลสำคัญที่กลุ่มนี้ให้ไว้ก็คือ “*เขามันสู้เป็นบ่ได้*” ซึ่งเป็นคำตอบที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างความรู้สึกดัชนีศักยภาพกับการจำกัดตนเองอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม ตัวเลขดังกล่าวก็นับว่าเป็นจำนวนไม่มาก แม้จะทำให้ไม่อาจปฏิเสธสมมุติฐานได้ว่ามีสหสัมพันธ์กันอยู่จริงระหว่าง วาทกรรม “ชาวบ้าน” ความรู้สึกดัชนีศักยภาพและพฤติกรรมกำกับตนเอง อย่างไรก็ตาม ข้อมูลนี้ก็ยังไม่มากพอที่จะอ้างความชอบธรรมในการอธิบายเพียงหนึ่งเดียว เพราะยังปรากฏว่ามีกรณีอื่นที่เบี่ยงออกไปจากสมมุติฐานอีก ซึ่งสำหรับที่ลำปางซึ่งไม่มีผู้ใดปฏิเสธการเป็น “ชาวบ้าน” ของตนเองนั้น ก็ยังมีชุดสหสัมพันธ์อื่นๆ ที่สะท้อนให้เห็นทัศนคติและพฤติกรรมที่ไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับสมมุติฐาน กล่าวคือ ‘ไม่ยอม’ ซึ่งมีตัวเลขค่อนข้างสูงคือ 34% และ ‘ขอ’ 6% ด้วย

สำหรับชุดสหสัมพันธ์ระหว่าง ‘เป็น-ด้อย-ขอ’ นี้ ก็คือ กรณีที่ แม้ว่าพวกเขาจะรับรู้ว่าคุณเป็นชาวบ้านและรู้สึกว่าตนดัชนีศักยภาพอันเนื่องมาจากวาทกรรม “ชาวบ้าน” จริง กระนั้น ก็ไม่ได้มีพฤติกรรมยอมจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจ แต่ใช้การ “ขอ” ซึ่งในที่นี้หมายถึงการขอร้องว่าไม่

มีเงิน เป็นต้น ซึ่งมีอยู่ 6% ในกรณีนี้แสดงให้เห็นว่า แม้จะมีความสัมพันธ์กันจริงระหว่าง วาทกรรม ชาวบ้านกับความรู้สึกด้อยศักยภาพ กระนั้น ในส่วนของพฤติกรรมการแสดงออกก็อาจจะมีความเชื่อมโยงปัจจัยบางอย่างเข้ามาแทรก ที่ส่งผลให้ชาวบ้านกล้าที่จะใช้วิธีการ “ขอ” มากกว่าการ “ยอม” เช่น กรณีของ ป้ากวน²³ ที่กล่าวว่า “สองฮ้อย มันน้อยดีไหน” ป้าระบายความรู้สึกเมื่อให้เหตุผลว่าทำไมตนถึงไม่ยอมจ่ายเงินเจ้าหน้าที่ตำรวจเมื่อถูกเรียกปรับครั้งหนึ่งตอนไปตัวเวียง “ก็ขอเป็นว่า บ่ใจมาหมั่น” สำหรับกรณีของป้ากวนเงื่อนไขที่ทำให้เธอลุกขึ้นมาร้อง ‘ขอ’ ต่อเจ้าหน้าที่รัฐก็คือเรื่องของ เงิน ซึ่งในพื้นที่ต่างจังหวัดที่เงินหาได้ยากและค่าของเงินค่อนข้างมากนั้น เพราะเงินจำนวน 200 บาทอาจจะทำให้เธอและครอบครัวสามารถมีชีวิตอยู่ได้เกือบทั้งสัปดาห์ทีเดียว การจ่ายเงินแก่เจ้าหน้าที่ตำรวจโดยที่ตนไม่มีความผิดอะไรเพื่อขอให้ปล่อยตัวนั้น จึงออกจะเป็นการฟุ่มเฟือยเกินไป

ในขณะที่ชุดสหสัมพันธ์อย่าง ‘เป็น-ด้อย-ไม่ยอม’ ที่มีอยู่ถึง 34% นั้น นับเป็นชุดสหสัมพันธ์ที่ทำทนายต่อสมมุติฐานอย่างชัดเจน เพราะแม้ว่าวาทกรรม “ชาวบ้าน” จะส่งผลให้ผู้นั้นเกิดความรู้สึกด้อยศักยภาพจริง แต่กระนั้นพฤติกรรมที่ปรากฏกลับไม่ใช่ การยอมหรือขอที่ยังคงเป็นพฤติกรรมที่สอดคล้องเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับความรู้สึกด้อยศักยภาพมากกว่า แต่กลับมีพฤติกรรมทำทนายอำนาจรัฐชัดเจนคือ ‘ไม่ยอม’ เรื่องนี้น่าสนใจว่าเป็นเพราะเหตุใด มีเงื่อนไขปัจจัยใดที่ทำให้คนกลุ่มนี้ ไม่ยอมจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจ และกล้าต่อกรกับเจ้าหน้าที่รัฐทั้ง ๆ ที่รู้สึกว่าคุณด้อยศักยภาพ

ซึ่งจากการศึกษาพบว่ากลุ่มที่ตอบว่า ‘ไม่ยอม’ นี้ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่อยู่ในวัยรุ่นตอนปลาย (20-30ปี) และวัยกลางคน (31-50) หรือหากเป็นผู้ที่มีอายุเกิน 50ปี ก็จะเป็นผู้ที่มักจะมีความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่และบุคคลภายนอกผ่านสถานะของการเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน เช่น พ่อน้อยหยวน (อดีตคณะกรรมการหมู่บ้าน บ้านลุ่มกลาง) และ ผู้ใหญ่แสวง (อดีตผู้ใหญ่บ้านบ้านหัวทุ่ง) ซึ่งคนกลุ่มนี้จะมีลักษณะร่วมกันในเรื่องของ **ประสบการณ์** ในการสัมพันธ์กับสังคมภายนอก ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจและวิธีการปรับความสัมพันธ์ เช่น ในหมู่วัยรุ่นและวัยกลางคนอาจจะได้เรียนรู้ประสบการณ์นี้จากการออกไปทำงานในนิคมอุตสาหกรรม หรือการออกไปทำงานในเมืองและในต่างจังหวัด เป็นต้น ที่ทำให้พวกเขาต้องพบกับผู้คนมากมายหลายตาจึงมีประสบการณ์เรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจมากกว่าและมีโอกาสเรียนรู้เรื่องการปรับความสัมพันธ์ ประกอบกับการแข่งขันในเมืองที่มากกว่าชนบท ก็ทำให้พวกเขาจำเป็นต้องปกป้องผลประโยชน์ของตนเองมากขึ้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ส่งผลต่อสำนึกในเรื่องสิทธิอย่างสำคัญ

²³สัมภาษณ์ กวน, 21 กันยายน 2551.

ยกตัวอย่างเช่น กรณีของ โด่ง²⁴ ชายหนุ่มบ้านหัวทุ่งระบุว่า “ถ้ามาจับผมนะ ผมจะถามเลยว่าผิดอะไร ถ้าไม่ผิดยังไงผมก็ไม่ให้” โด่งเล่าให้ฟังถึงประสบการณ์ของตนเมื่อครั้งหนึ่งถูกตำรวจเรียกขณะขับรถยนต์มุ่งหน้าจากเชียงใหม่สู่ลำปางว่า “ตอนนั้นเขามาเรียกผมให้หยุด และก็พูดอะไรสารพัด แล้วจู่ ๆ ก็มาขอยึดใบขับขี่ ก็ผมไม่ผิดนี่ ผมเถียงเลยนะ ยังไง ๆ ผมก็ไม่ให้ ผลสุดท้ายเขาก็เสียวอ่อย ๆ แล้วก็ให้ผมไป” “แล้วมีอยู่ครั้งหนึ่ง ผมขี่มอเตอร์ไซด์จะไปเวียง ตำรวจเรียกผม หาวว่าผมไม่สวมหมวกกันน็อก แล้วจะเอาเงินผม 200 ร้อย ผมไม่ให้นะ ผมบอกไปเลยว่า มีอะไรก็ไปโรงพัก” “เรื่องอะไรต้องไปยอม เจ้าหน้าที่ตำรวจก็คนเหมือนกัน” โด่งสรุป สำหรับโด่งนั้นปัจจุบันประกอบอาชีพเป็นช่างอิเล็กทรอนิกส์ในบริษัทคอมพิวเตอร์ที่ จ.เชียงใหม่ และกลับมาอยู่ที่บ้านในช่วงพักร้อน

คำตอบของโด่งนั้นคล้ายกันกับกรณีของหลันและชวน²⁵ บ้านนาเงินที่กล่าวทำนองเดียวกันว่า จะไม่ยอมเด็ดขาด หากพวกตนไม่ผิด “ผมผิดข้อหาอะไรครับ” นั่นคือสิ่งที่ชวนจะถามต่อเจ้าหน้าที่หากถูกเรียกจับอย่างไม่เป็นธรรม สำหรับชวนนั้นเป็นพ่อค้าปลาสลิด ซึ่งทำให้เขามีโอกาสพบปะผู้คนมากหน้าหลายตาและมีโอกาสได้ใช้ทักษะในการสื่อสารในเรื่องของการชักจูงและการประนีประนอมค่อนข้างมากกว่าชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว จึงทำให้ชวนเกิดการเรียนรู้และมีทักษะในการโต้ตอบ แม้ว่าชวนจะไม่ได้เข้าถึงประสบการณ์เกี่ยวกับการทำทนายอำนารัฐของตนตรง ๆ แต่ด้วยอาชีพแล้วชวนต้องขับขีรถยนต์บ่อยซึ่งทำให้มีโอกาสเผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่ตำรวจสูง สำหรับชวนแล้วเขาเล่าว่าจะพยายามหลีกเลี่ยงการทำผิดกฎหมาย “ผมจะตรวจดูสภาพรถทุกครั้งก่อนออกรถ ผมไม่อยากมีเรื่องนะ เพราะถ้าเราทำถูกแล้วเขาก็คงไม่เรียก แต่ถ้าเขาเรียกจริง ๆ ผมก็คงต้องถามให้รู้เรื่องว่าผมผิดข้อหาอะไร เพราะผมแน่ใจว่าผมไม่ได้ทำผิด และส่วนใหญ่พอถามเข้าจริง ๆ ว่าผิดอะไร ส่วนใหญ่เขาก็ปล่อยผมนะ” นี้คือคำยืนยันของชวนที่สะท้อนให้เห็นว่าเขาตระหนักถึงการปกป้องสิทธิของตนเพียงใด แม้ว่ากรณีของชวนจะเป็นไปในลักษณะของการหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้า หรือใช้วิธีการป้องกันการเรียกมากกว่ากรณีของโด่ง

สำหรับหลันนั้น เธอประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมในตัวเมืองซึ่งทำให้เธอต้องเจอกับเจ้าหน้าที่ตำรวจบ่อย เพราะเธอจะขี่รถจักรยานยนต์ไปทำงานมิได้ขึ้นรถรับส่งพนักงาน หลันเล่าว่าเธอต้องถูกเรียกบ่อย ๆ “เมื่อก่อนก็ให้นะ เพราะไม่รู้จะพูดยังไง แต่มันบ่อยเข้า เราก็เลยต้องเถียงเหมือนกันว่าเราไม่ผิด เราไม่จ่าย จะให้เราจ่ายตลอดก็แย่สิ ลูกจะเอาอะไรกิน”²⁶

²⁴ สัมภาษณ์ โด่ง, 21 กันยายน 2551.

²⁵ สัมภาษณ์ ชวน, 24 กันยายน 2551.

²⁶ สัมภาษณ์ หลัน, 24 กันยายน 2551.

คำห้ำหั่นก็เป็นอีกกรณีหนึ่งที่เป็นไปตามชุดสหสัมพันธ์ 'เป็น + ด้อย + ไม่ยอม' คำห้ำหั่นประกอบอาชีพหลากหลาย แต่เดิมเธอประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก และหลังหน้านาเธอก็รับจ้างทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่เมื่อแต่งงานค่าใช้จ่ายมากเข้าเธอก็เลือกที่จะติดรถของพ่อเลี้ยงชายยาสมุนไพรในหมู่บ้านออกไปขายตามจังหวัดต่าง ๆ ที่ทำให้เธอพบปะผู้คนมากขึ้น รวมไปถึงได้พบกับกลุ่มเกษตรกรสบปราบที่รวมตัวกันเข้ากับกลุ่มเครือข่ายชาวนาแห่งประเทศไทย ที่ทำให้ปัจจุบันเธอได้เข้าร่วมกับกลุ่มนี้ และเคลื่อนไหวเรียกร้องการปลดหนี้ของเกษตรกร คำห้ำหั่นเล่าว่าการออกไปขายยานั้นทำให้เธอได้เจอกับเจ้าหน้าที่เยาะบางที่เจ้าหน้าที่เห็นเราเดินขายก็เรียกถามเรียกดูเหมือนกัน "เมื่อก่อนที่ยาสมุนไพรยังไม่ได้รับใบรับรอง เราก็นิ่งเหมือนกันนะ แต่พอได้มาเราก็ให้เขาดู แต่เขาก็ทำหน้าแปลก ๆ เขาก็อธิบายให้เราฟัง และก็ชวนเขาซื้อด้วย ก็เรียกว่าเจอกันบ่อย เขาก็เลยรู้สึกตัวว่าตัวจริงก็คนเหมือนกัน อย่างถ้าถูกเขาเรียกถ้าเราทำผิดก็พูดที่เล่นที่จริงกับเขาไป หรือถ้าเราไม่ได้ทำผิดอะไร ก็ยอมไม่ได้"²⁷

จากตัวอย่างข้างต้น สะท้อนให้เห็นได้ว่า ประสบการณ์ในการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลภายนอก ที่ทำให้พวกเขามีโอกาสเรียนรู้เรื่องความสัมพันธ์และมีประสบการณ์เรื่องการปรับความสัมพันธ์มากขึ้น เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้แม้คนกลุ่มนี้แม้จะรับรู้ว่าตนเป็น "ชาวบ้าน" และยังคงรู้สึกด้อยและไม่ชอบเมื่อถูกเรียกว่า "ชาวบ้าน" แต่กลับกล้าที่จะต่อกรกับเจ้าหน้าที่ตำรวจด้วยการไม่ยินยอมจ่ายเงินและลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิของตน ทั้งนี้เพราะประสบการณ์ที่ขยายออกไปนั้นทำให้ภาพลักษณ์เชิงด้อยศักยภาพไม่ได้กดทับลงมาแนบสนิทกับตัวของชาวบ้าน ความรู้สึกที่ตนด้อยศักยภาพจึงเกิดช่องว่างพอที่จะทำให้ชาวบ้านสามารถนำเอาประสบการณ์ที่ขยายออกไปนั้นมาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ได้ ซึ่งเรื่องนี้นับเป็นการท้าทายอำนาจประการหนึ่งของชาวบ้านโดยอาศัยเกาะเกี่ยววาทกรรมซึ่งผู้วิจัยจะพูดถึงในตอนหลัง

ต่อมาเป็นชุดสหสัมพันธ์ ที่แม้จะยังอยู่ที่ตัวแปรร่วมในส่วนที่รับรู้ว่าตน "เป็น" ชาวบ้าน กระนั้นก็มีการเคลื่อนไหวออกไปของความรู้สึกและพฤติกรรม กล่าวคือไม่ได้รู้สึกด้อย หรือบางรายรู้สึกเฉย ๆ ซึ่งตามสมมุติฐานแล้ว ความรู้สึกทั้งคู่นี้ น่าจะส่งผลต่อพฤติกรรมในลักษณะที่ท้าทายอำนาจรัฐได้มากกว่าความรู้สึก 'ด้อย' แม้ว่าในส่วนของการรู้สึกเฉย ๆ นั้น จากการวิเคราะห์ในส่วนที่ 4.3 ที่ผ่านมา จะสะท้อนให้เห็นว่ามีนัยของการยอมรับสภาพความเป็นจริงในเรื่องของการอยู่ในพื้นที่ชนบทที่มีความด้อยพัฒนาเชิงเปรียบเทียบกับพื้นที่เมืองซึ่งผูกติดกับคำว่าชาวบ้าน อันเป็นพลังทางกายภาพของพื้นที่ที่โอบล้อมผู้ที่อยู่ในพื้นที่ชนบทให้หลุดพ้นออกไปจากการเป็นชาวบ้านได้ยาก ความรู้สึก 'เฉย ๆ' จึงมีความโน้มไปสู่ปากของความรู้สึกด้อยอย่างมีนัยสำคัญ กระนั้น ก็ไม่อาจนับได้ว่าเป็นกลุ่มของความรู้สึกด้อย เพราะความรู้สึกนี้เป็นลักษณะของกลไกทางจิตใจอย่างหนึ่งที่ถูกพัฒนาขึ้นมาเพื่อต่อสู้และปกป้องตนเองจากวาทกรรมดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ จึง

²⁷ สัมภาษณ์ คำห้ำ, 17-18 กันยายน 2551.

ควรจัดว่าเป็นความรู้สึกอีกระดับหนึ่ง ซึ่งมีคุณภาพของความรู้สึกที่แตกต่างกัน ซึ่งเมื่อพิจารณาในแง่นี้แม้ความรู้สึกเฉยๆ จะแผ่ฝั่งไปด้วยความรู้สึกด้อย กระนั้นก็มีแนวโน้มในการทำทายอำนาจได้มากกว่า

ซึ่งจากข้อมูลที่ได้พบว่าผู้ที่มีความรู้สึกเฉย ๆ เมื่อถูกเรียกว่า “ชาวบ้าน” นั้น จะมีพฤติกรรมต่อกรกับเจ้าหน้าที่รัฐโดยไม่ยอมจ่ายเงินถึง 16% ขณะที่ผู้ที่มีความรู้สึกเฉยๆ และยอมจ่ายเงินอยู่เพียง 6% และผู้ที่มีความรู้สึกเฉยๆ และเลือกที่จะขออยู่ 2% จากข้อมูลนี้สะท้อนให้เห็นว่าการปรับสำนึกของตนในความรู้สึกด้อยหรือไม่ด้อยนั้นมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับพฤติกรรมการแสดงออกในการปกป้องสิทธิ ซึ่งเมื่อพิจารณาร่วมกับชุดสหสัมพันธ์ ‘เป็น+ไม่ด้อย+ไม่ยอม’ ที่มีจำนวน 16% ด้วยแล้ว จะเห็นได้ว่าสำนึกต่อวาทกรรมชาวบ้านที่เป็นไปในทางเฉย ๆ และไม่ด้อยมากขึ้นนั้น มีผลต่อพฤติกรรมในการเข้าไปทำทายอำนาจรัฐที่ไม่เป็นธรรมมากขึ้นด้วย

ในเรื่องของการเคลื่อนออกไปของสำนึกและความรู้สึกที่มีต่อวาทกรรม “ชาวบ้าน” ที่ไม่จำเป็นต้องรู้สึกว่าคุณด้อยศักยภาพตามความพยายามในการกดทับของวาทกรรมนั้น เงื่อนไขสำคัญก็ยังคงอยู่ที่เรื่องของความไม่สามารถประทับความด้อยศักยภาพลงไปที่ตัวชาวบ้านได้ 100% ของวาทกรรมดังกล่าว ซึ่งเป็นเงื่อนไขเดียวกันกับชุดสหสัมพันธ์ ‘เป็น+ด้อย+ไม่ยอม’ ที่อธิบายไปแล้วข้างต้น อย่างไรก็ตามความแตกต่างของเงื่อนไขดังกล่าวต่อชุดสหสัมพันธ์ทั้งสองนี้ก็อยู่ที่ ในชุดสหสัมพันธ์ ‘เป็น-ด้อย-ไม่ยอม’ เงื่อนไขดังกล่าวยังไม่ได้เข้าไปทำงานถึงระดับสำนึก แต่เป็นการขับเคลื่อนโดยใช้ประสบการณ์เข้าแทรกภาวะช่องว่างของวาทกรรมมากกว่า ในขณะที่ชุดความสัมพัทธ์ ‘เป็น+ไม่ด้อย+ไม่ยอม’ นั้น เงื่อนไขดังกล่าวได้เข้าไปปฏิบัติการถึงระดับสำนึกแล้ว

อย่างไรก็ตามสิ่งที่น่าสนใจก็คือ สัดส่วนของชาวบ้านที่รู้สึกว่าเป็น ‘เฉย ๆ’ นั้นมีจำนวนมากกว่าสัดส่วนของชาวบ้านที่รู้สึกว่าเป็น ‘ไม่ด้อย’ ในอัตรา 3:1 แม้จะอธิบายได้ว่าชุดความสัมพัทธ์ ‘เป็น+เฉยๆ+ไม่ยอม’ นั้น เรื่องของความรู้สึกเฉย ๆ อาจมองได้ว่าเป็นการยกระดับของสำนึกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการทำทายอำนาจรัฐมากขึ้นเช่นเดียวกับความรู้สึกไม่ด้อย กระนั้นคุณสมบัติของความรู้สึกทั้งสองก็ต่างกัน เพราะเงื่อนไขที่นำไปสู่ความรู้สึกทั้งสองนั้นต่างกัน กล่าวคือในขณะที่เงื่อนไขของความไม่รู้สึกด้อยนั้นเป็นผลมาจากประสบการณ์ แต่เงื่อนไขของความรู้สึกเฉย ๆ นั้นเป็นผลมาจากกลไกทางจิตในการป้องกันตนเองเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามแม้ความรู้สึกเฉย ๆ นั้นส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นจากเงื่อนไขของภาวะแวดล้อมที่เข้ามาบีบอัดให้ชาวบ้านต้องยกระดับจิตใจเป็นกลไกในการป้องกันตนเอง แต่คุณลักษณะของความรู้สึก ‘เฉยๆ’ ก็ต่างออกไปจากความรู้สึก ‘ด้อย’ และเมื่อพิจารณาข้อมูลจากชุดความสัมพัทธ์ ‘เป็น+เฉยๆ+ไม่ยอม’ ที่มีอยู่ถึง 16% แล้ว จุดนี้สะท้อนให้เห็นได้ว่ามีโอกาสที่ความรู้สึกเฉย ๆ ในฐานะกลไกทางจิตในการป้องกันตนเองนี้ อาจยกระดับขึ้นสู่ความรู้สึกไม่ด้อยได้โดยประสบการณ์และการต่อสู้

ด้วยเหตุนี้ สัปดาห์ที่ 3:1 ของความรู้สึกเฉย ๆ ต่อความรู้สึกไม่ได้อยู่ จึงเป็นสภาวะการณ์ของสังคมชนบทที่สำคัญ ที่นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความไม่สามารถในการกวดทับชาวบ้านให้อยู่ภายใต้วาทกรรม “ชาวบ้าน” ใจ จน เจ็บ ได้ 100% แล้ว ก็ยังแสดงให้เห็นถึงความท้าทายที่เกิดขึ้นท่ามกลางสภาวะของการกวดทับด้วยวาทกรรม “ชาวบ้าน” ที่ยังคงกระทำลงมาที่ชาวบ้านอย่างต่อเนื่องอีกด้วย ความรู้สึกเฉย ๆ ที่พัฒนาขึ้นมาเป็นกลไกป้องกันตนเองจากการถูกกวดทับของชาวบ้านนี้ จึงอาจนับเป็นการท้าทายอำนาจประการหนึ่ง ที่ชาวบ้านจะกระทำได้ในขณะที่ยังไม่อาจหลุดออกไปจากการกวดทับของวาทกรรมนั้น เนื่องจากยังไม่มีประสบการณ์อื่นใดให้สามารถยกระดับความรู้สึกหรือกระทำให้ภาพลักษณ์ในแง่ลบของวาทกรรมดังกล่าวเคลื่อนออกไป

อย่างไรก็ตาม แม้ชาวบ้านใน จ.ลำปาง อาจมีพฤติกรรมจำกัดตนเองในลักษณะที่ยอมต่อรัฐหรือเลือกที่จะนิ่งเฉยไม่ต่อกรกับรัฐน้อยลง กระนั้นก็ไม่ได้หมายความว่ารัฐขาดความสามารถในการควบคุม หรือว่า “ชาวบ้าน” จะไม่มีพฤติกรรมจำกัดตนเองเกิดขึ้น พฤติกรรมที่ชาวบ้านพยายามพัฒนาตนเองและแสวงหาความเจริญต่างๆ ให้แก่ตนเองที่ผลสุดท้ายแล้วจะส่งเสริมต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจในภาพรวม ก็เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นได้ประการหนึ่งว่า รัฐไม่ได้ขาดความสามารถในการควบคุมและชี้นำแต่ประการใด ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ “ชาวบ้าน” ในชนบทพยายามยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเองด้วยการศึกษา การแสวงหาอาชีพที่ “ดี” การประกอบอาชีพเสริม เป็นต้น ที่แม้จะช่วยปรับเปลี่ยนการรับรู้และความรู้สึกของตนเองในฐานะ “ชาวบ้าน” ให้เป็นไปในทางที่มีศักยภาพมากขึ้น แต่พร้อมกันนั้นพฤติกรรมดังกล่าวก็กลับส่งผลให้พวกเขากำกับตนเองมากขึ้นด้วย โดยมีพฤติกรรมเอาใจใส่และเฝ้ามองบทบาทของตนเองมากขึ้น ที่ส่วนใหญ่แล้วก็เป็นที่ทิศทางของทุนนิยมและบริโภคนิยม ซึ่งจะส่งผลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจเป้าหมายหลักสำคัญในการพัฒนาของรัฐในปัจจุบัน

กระนั้น ก็ดังที่กล่าวไปแล้ว และข้อมูลก็ได้ปรากฏให้เห็นแล้วในตารางที่ 4 ว่า การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของชาวบ้านไปในทางกำกับตนเองมากขึ้นโดยการแสวงหาความพัฒนาให้แก่ตนเองมากขึ้นนั้น ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกถึงอำนาจของตนเองมากขึ้นและกล้าที่จะต่อกรกับรัฐมากขึ้นด้วยเช่นกัน กระทั่ง ทำให้รัฐต้องปรับตัวรับกับความท้าทายนั้นอยู่ตลอดเวลา กระนั้น ก็พึงต้องตระหนักไว้ด้วยว่าขณะที่พฤติกรรมกำกับตนเองของชาวบ้านในแง่หนึ่งอาจจะช่วยเพิ่มความรู้สึกถึงอำนาจในการเข้าไปต่อกรกับเจ้าหน้าที่รัฐได้อย่างเสมอหน้ามากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็พึงต้องระวังการถูกดึงดูดเข้าไปในวงจรของความรู้และเหตุผลจอมปลอม ที่รัฐนำมาใช้เพื่อสร้างกรอบความคิดและจำกัดพฤติกรรมของผู้คนในยุคสมัยใหม่นี้ด้วย ที่อาจจะทำให้เงื่อนโซ่ที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นปัจจัยในการปลดปล่อย หันกลับมาครอบตนเองไว้ยิ่งขึ้นและทำให้หลุดออกไปได้ยากยิ่งขึ้น ดังที่เกิดขึ้นแล้วกับชาวบ้านในพื้นที่กรุงเทพฯ ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงต่อไป

กล่าวโดยสรุป ชาวบ้านที่ลำปางนั้นมีพฤติกรรมจำกัดตนเองในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองจริงตามสมมุติฐาน อันเนื่องมาจากการรับรู้ว่าตนเองเป็น “ชาวบ้าน” และรู้สึกด้อยศักยภาพ อย่างไรก็ตาม การทำทนายวาทกรรมการพัฒนาระแสหลักที่เน้นความเจริญด้านวัตถุส่งผลให้รัฐปรับตัวโดยการขยายแนวคิดเรื่องการพัฒนาไปสู่แนวคิดการพัฒนาตนเอง ที่ทำให้ชาวบ้านแต่เดิมที่มักถูกปฏิบัติอย่างกดทับ ลุกขึ้นมาปฏิบัติตนเองมากขึ้น และจากจุดนี้ก็ส่งผลกระทบต่อสำนึกที่เคยถูกกดทับด้วยวาทกรรม “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักยภาพให้อ่อนพลังลงกระทั่งเปียงให้พฤติกรรมจำกัดตนเองในลักษณะเก็บกดพฤติกรรมนั้นลดลง ชาวบ้านกล้ามีปากมีเสียงกับเจ้าหน้าที่รัฐมากขึ้น ซึ่งจากข้อมูลส่วนนี้ ควรที่สังคมจะต้องทบทวนเกี่ยวกับภาพลักษณ์ของคำว่า “ชาวบ้าน” และการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชาวบ้านในคำอธิบายที่ว่าชาวบ้าน “โง่จน เจ็บ” และมีวัฒนธรรมแบบไพร่ฟ้าที่ไม่ใคร่เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองเสียใหม่ว่าเป็นจริงเพียงใด เพราะจากข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านอาจมีการมีส่วนร่วมทางการเมืองในแบบของ “ชาวบ้าน” เองก็เป็นได้ เช่น ในรูปแบบของการ “ขอ” ที่ใช้การเกาะเกี่ยววาทกรรมเชิงด้อยศักยภาพของ “ชาวบ้าน” ที่รัฐสร้างขึ้นครอบไว้มา **คืนสนองต่อรัฐ** เป็นต้น โดยที่รัฐเองก็ไม่อาจปฏิเสธถึงเหตุผลภายใต้ภาพลักษณ์ของวาทกรรมดังกล่าวได้ ซึ่งนับเป็นการต่อสู้ในลักษณะดาบคืนสนองที่ผู้วิจัยจะขอยกไปกล่าวอย่างละเอียดในส่วนของการทำงานและต่อต้านอำนาจ

สำหรับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่กรุงเทพฯ นั้น น่าสนใจอย่างยิ่งเพราะหากมองข้อมูลในภาพรวมจะเห็นได้ว่าข้อมูลที่ได้นั้น มีส่วนของการกระจายและกระจุกตัวอย่างน่าสนใจ กล่าวคือ ในส่วนที่กระจุกตัวนั้นจะเห็นได้ชัดว่ามีอยู่ 4 ส่วนคือ ในชุดสหสัมพันธ์ “เป็น+ด้อย+ยอม” 20% ในชุดสหสัมพันธ์ “เป็น+ด้อย+ไม่แน่ใจ” 20% ในชุดสหสัมพันธ์ “เป็น+ไม่ด้อย+ไม่ยอม” 20% และในชุดสหสัมพันธ์ “เป็น+เฉยๆ+ยอม” 15% นอกนั้นจะเป็นข้อมูลที่กระจายตัวออกไปในสัดส่วนเท่า ๆ กันคือ 5% ทั้งสิ้น อันประกอบด้วย ชุดสหสัมพันธ์ “เป็น+ด้อย+ไม่ยอม” 5% “เป็น+ด้อย+ขอ” 5% “เป็น+ไม่ด้อย+ยอม” 5% “ไม่เป็น+ด้อย+ยอม” 5% และ “ไม่เป็น+ไม่ด้อย+ยอม” 5%

ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงข้อมูลที่กระจุกตัวก่อนซึ่งมีอยู่ 4 ส่วน โดยในส่วนของชุดสหสัมพันธ์ที่ตรงตามสมมุติฐานคือ ‘เป็น+ด้อย+ยอม’ นั้น มีอยู่ 20% ซึ่งเท่ากับที่ลำปาง โดยเหตุผลที่คนกลุ่มนี้ให้ก็ไม่แตกต่างออกไปจากที่ลำปาง ในเรื่องของความรู้สึกว่า **สู้ไม่ได้** ดังเช่น ละออ แม่ค้าขายสินค้าไม่ประเภทต่าง ๆ หรือสินค้า “โอท็อป”²⁸ กล่าวว่า “ก็คงต้องยอมเขาไป ไม่อยากมีเรื่อง” และเล่าถึงประสบการณ์ของเธอในการเผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่ตำรวจขณะที่เธอต้องหาเลี้ยงชีพด้วยการขายของแบบกับดินว่า “ป้าขายของแบบนี้ เวลาตำรวจมาก็หนีเหมือนกัน ไม่อยากไปยุ่งกับเขา

²⁸ สัมภาษณ์ ละออ, 21 ตุลาคม 2551.

“ไม่อยากมีเรื่อง เพราะพอมีเรื่องแล้วเราก็ไม่มีเงินจ่ายเขา พอเห็นเขามาเราก็ย้ายหนี” โดยให้เหตุผลว่าที่เธอเลือกที่จะหลบหลีกไม่เผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่รัฐนั้นก็เพราะเธอคิดไกลไปถึงหลานตัวเล็ก ๆ ที่ติดตามเธอมาจากราชบุรีว่าคงต้องขาดที่พึ่งแน่หากเธอต้องระเห็จไปนอนในคุกสักสองสามคืน หรือหากต้องจ่ายค่าปรับแทน ก็เสี่ยงเหลือเกินที่หลานตัวเล็กนี้จะไม่มีอาหารประทังชีวิต

ขณะที่ประสบการณ์เผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่รัฐครั้งหนึ่งก็สอนให้เธอรู้ว่าการเข้าถึงระบบยุติธรรมของคนจนไม่ใช่เรื่องง่าย ละออล เล่าว่า “เคยเหมือนกันที่คิดจะไปฟ้องร้อง แต่ว่าเขาเรียกเราแพง ค่าธรรมเนียมพันหนึ่ง ค่าทนายอีกสามพัน จะเอาเงินที่ไหนมา จะกินทุกวันนี้ยังไม่มีเลย” ละออลเล่าถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งหนึ่ง เธอตัดสินใจจะไปเรียกร้องเอาผิดกับ อบต. และพรรคพวกที่ซ้อมเธอข้อหาที่เธอไปดำเนินองสาวของ อบต. เมื่อจับได้ว่ามาเป็นชู้กับสามีของเธอ ละออลเล่าว่า ประสบการณ์ครั้งนี้สอนให้เธอรู้ว่า เก็บปากเก็บเสียง ไม่ต้องมีเรื่องกับใครนั่นดีที่สุด “เราสู้เขาไม่ได้หรอก เรามันไม่มีพวก” นี่คือข้อสรุปที่ละออลทิ้งไว้ให้ผู้วิจัย

จากกรณีของละออล สะท้อนให้เห็นได้ว่ามีเงื่อนไขปัจจัยที่เฉพาะของสังคมเมืองบางอย่างที่ทำให้ผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ เลือกที่จะกำกับตนเองและจำกัดบทบาทในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองของตน เป็นต้นว่า เงื่อนไขโครงสร้างทางสังคมที่หลากหลายกว่าชนบท และการที่ต้องอยู่ท่ามกลางการแข่งขันที่เข้มข้น จึงส่งผลให้คนในเมืองโดดเดี่ยวมากกว่าคนชนบทเมื่อมีปัญหาการหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าต่อปัญหาจึงอาจจะเป็นหนทางที่ดีอีกทางหนึ่งสำหรับคนที่ไม่มีพวก ในขณะที่โครงสร้างทางสังคมของเมืองที่ค่อนข้างเป็นทางการและสลับซับซ้อนอย่างมาก ก็กลายเป็นเงื่อนไขกีดกันผู้ที่ไม่มีความรู้และขาดแคลนทุนทรัพย์ออกไปจากสสารบบการเรียกร้องความยุติธรรมบางอย่างไปโดยปริยาย

โดยที่เงื่อนไขส่วนนี้ ยังสามารถนำมาอธิบายชุดสหสัมพันธ์ในส่วนที่ตอบว่า “ยอม” ในชุดความสัมพันธ์อื่น ๆ ได้ด้วย ทั้งในส่วนของผู้คิดว่าตนเป็นชาวบ้านหรือไม่เป็นชาวบ้าน และไม่ว่าจะรู้สึกด้อยศักยภาพหรือไม่ก็ตามภายใต้วาทกรรม “ชาวบ้าน” ที่ประกอบด้วยชุดสหสัมพันธ์ ‘เป็น+ไม่ด้อย+ยอม’ 5% ‘ไม่เป็น-ด้อย-ยอม’ 5% และ ‘ไม่เป็น+ไม่ด้อย+ยอม’ 5% ที่กระจายตัวออกไปในสัดส่วนเท่าๆ กัน ทั้งนี้เพราะ แม้ว่าผู้ที่ตอบว่า “ยอม” ในส่วนเหล่านี้จะไม่ได้ให้เหตุผลว่าเป็นเพราะตนรู้สึกด้อยศักยภาพจึงเลือกที่จะไม่เข้าไปต่อกรกับเจ้าหน้าที่รัฐ โดยส่วนใหญ่ให้เหตุผลมุ่งไปที่เรื่องของการเสียเวลา และภาพลักษณ์ของตำรวจไทยเช่น บ๊อม กล่าวไว้ว่า “ก็รู้กันอยู่ ว่าตำรวจไทยเป็นยังไง ก็ให้ไปเถอะไม่อยากเสียเวลา”²⁹ ซึ่งแม้จะเป็นคนละชุดคำอธิบายกับกลุ่มที่รู้สึกด้อยและยอมข้างต้น แต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงเบื้องหลังโครงสร้างทางสังคมที่มุ่งเน้นเรื่องการแข่งขัน ความโดดเดี่ยวและความสลับซับซ้อนของสังคมที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงกระบวนการ

²⁹ สัมภาษณ์ บ๊อม, 22 ตุลาคม 2551.

ยุติธรรมที่ทำให้ผู้คนในสังคมเมืองเลือกที่จะยอมจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจไปมากกว่าจะยอมเสียเวลา เสียเงินเสียทอง หรือดั่งที่จินตนา กล่าวไว้ว่า “ตัดรำคาญ”³⁰ นั่นเอง

จากเงื่อนไขที่เป็นลักษณะเฉพาะทางด้านโครงสร้างของพื้นที่กรุงเทพฯ ข้างต้น อาจจะมีข้อสงสัยได้ว่า เป็นตัวแปรหนึ่งที่ส่งผลให้ผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ มีพฤติกรรมจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่าที่ลำปาง กล่าวคือ ในขณะที่ชาวบ้านที่ลำปางมีผู้ที่เลือกจะจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่เพียง 26 % (รวมกันระหว่างชุดสหสัมพันธ์ ‘เป็น+ด้อย+ยอม’ 20% และ ‘เป็น+เฉยๆ+ยอม’ 6%) แต่มีผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ สูงถึง 50% (รวมกันระหว่างชุดสหสัมพันธ์ ‘เป็น+ด้อย+ยอม’ 20% ‘เป็น+ไม่ด้อย+ยอม’ 5% ‘เป็น+เฉยๆ+ยอม’ 15% ‘ไม่เป็น+ด้อย+ยอม’ 5% และ ‘ไม่เป็น+ไม่ด้อย+ยอม’ 5%) ที่เลือกจะยอมจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจ โดยที่ไม่จำเป็นต้องรู้สึกด้อยศักดิ์ภาพเลย บางคนอาจจะรู้สึกเฉย ๆ หรือไม่คิดว่าตนด้อยศักดิ์ภาพด้วยซ้ำ กระนั้น พวกเขาเลือกที่จะยอมจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจไป

ซึ่งเรื่องนี้เป็นข้อมูลที่แตกต่างออกไปจากที่ลำปาง กล่าวคือ ในขณะที่ลำปางนั้นจะเห็นได้ชัดว่าสำนึกต่อคำว่า “ชาวบ้าน” ที่เคลื่อนออกไปจากภาพลักษณ์เชิงด้อยศักดิ์ภาพ โง่ จน เจ็บ นั้นส่งผลต่อการตระหนักถึงศักดิ์ภาพและพฤติกรรมการปกป้องสิทธิของตนมากขึ้น แต่สำหรับพื้นที่กรุงเทพฯ สำนึกที่เพิ่มมากขึ้นในเรื่องสิทธิและผลประโยชน์กลับไม่ได้ช่วยเสริมสร้างความตระหนักในการปกป้องสิทธิของตนเท่าที่ลำปาง แม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าคนทั้งสองพื้นที่ได้รับอิทธิพลมาจากการกดทับของวาทกรรม “ชาวบ้าน” เชิงด้อยศักดิ์ภาพ และการผลักดันให้หลุดออกจากวาทกรรมดังกล่าวด้วยวาทกรรมการพัฒนาตนเองเช่นเดียวกัน แต่ผลกลับกลายเป็นว่าเงื่อนไขดังกล่าวสามารถลดทอนพลังในการกดทับของวาทกรรม “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักดิ์ภาพลงไปที่ชาวบ้านที่ลำปางอย่างได้ผล และทำให้ชาวบ้านที่ลำปางกล้าทำทนายอำนารัฐได้มากขึ้น แต่สำหรับพื้นที่กรุงเทพฯ กลับกลายเป็นว่าสำนึกเรื่องการพัฒนาตนเองที่เปลี่ยนแปลงไปไม่ได้ช่วยให้พวกเขากล้าต่อกรกับเจ้าหน้าที่รัฐเท่ากับผู้ที่อยู่ที่ลำปาง ทั้ง ๆ ที่อาจกล่าวได้ว่าสำนึกเรื่องการพัฒนาตนเองของคนกลุ่มนี้เข้มข้นกว่าผู้ที่อยู่ลำปางเสียอีก มิเช่นนั้นก็คงไม่เลือกทางเดินของชีวิตด้วยการเข้ามาหางานทำที่กรุงเทพฯ เรื่องนี้จึงน่าสนใจว่า อาจจะมีเงื่อนไขบางอย่างเข้ามาแทรกให้สำนึกของผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ ที่แม้จะเปลี่ยนไปและมองว่าตนมีศักดิ์ภาพในการพัฒนาตนเองได้ ต้องถูกกดทับเอาไว้ และส่งผลให้ชาวบ้านที่กรุงเทพฯ เลือกที่จะกำกับพฤติกรรมตนเองในการต่อกรกับเจ้าหน้าที่ไว้มากกว่าผู้ที่อยู่ลำปาง

เรื่องนี้ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าเป็นผลมาจากการกำกับตนเองอย่างเข้มข้นของผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ ที่ทำให้พวกเขามีพฤติกรรมจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่าผู้ที่อยู่ลำปาง ทั้งนี้สามารถอธิบายได้ว่า การที่ชาวบ้านในพื้นที่ต่างจังหวัดเลือกที่จะเข้ามาทำงานที่กรุงเทพฯ นี้ อาจ

³⁰ สัมภาษณ์ จินตนา, 20 ตุลาคม 2551.

กล่าวได้ว่าพวกเขาเลือกที่จะออกจากความเป็น “ชาวบ้าน” ด้วยการเปลี่ยนอาชีพและพื้นที่อาศัย ซึ่งเป็นพฤติกรรมกำกับตนเองอย่างเข้มข้นภายใต้แนวทางการหลุดพ้นจากวาทกรรม “ชาวบ้าน” ที่รัฐกำหนดไว้ให้ต้องพัฒนาตนเอง และเมื่อประกอบกับภาพลักษณ์เชิงลบของ “ชาวบ้าน” ที่ติดอยู่กับคนกลุ่มนี้อย่างมาก ดังที่กล่าวไปแล้วในส่วนที่ 4.3 ในตารางที่ 3 ก็ยิ่งทำให้คนกลุ่มนี้มีพฤติกรรมกำกับตนเองอย่างเข้มข้น เข้มงวดมากขึ้น ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเพื่อต้องการหลีกเลี่ยงไปให้พ้นจากภาพลักษณ์เชิงลบของวาทกรรม “ชาวบ้าน” แต่ส่วนหนึ่งก็เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและสถานะทางสังคมที่สูงขึ้น อันเป็นเป้าหมายสูงสุดที่ทำให้พวกเขาเลือกที่จะเข้ามาเผชิญโชคที่กรุงเทพฯ

แต่การเข้ามาอยู่ในเมืองใหญ่อย่างโดดเดี่ยว ท่ามกลางการแข่งขันอย่างเอาเป็นเอาตายแทบทุกวินาที ในพื้นที่ที่เต็มไปด้วยกฎหมาย “หยุ่มหยุิม” ที่มีการบังคับใช้กฎหมายมากมายและหลากหลายสภาพการณ์อย่างกรุงเทพฯ และพบว่าการตัดสินใจ “เอาเรื่อง” และเข้าไปต่อกรกับเจ้าหน้าที่นั้น มีต้นทุนที่สูงกว่า ทั้งเวลาและรายได้ที่อาจจะต้องเสียไปมากกว่าคนในชนบท การเจียบและรักษาไว้ซึ่งสถานะของผู้เฝ้ามองจึงอาจจะเป็นหนทางที่ดีที่สุดที่จะช่วยให้ชีวิตของพวกเขาดำเนินไปได้อย่างเป็นปกติที่สุด เพื่อรักษาไว้ซึ่งความสามารถในการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ

ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าชาวบ้านในพื้นที่กรุงเทพฯ จะมีแนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเอง แต่ด้วยเหตุผลชุดเดียวกันนี้ ก็กลับกลายเป็นเงื่อนไขที่เข้าไปกดทับพวกเขาไว้อีกชั้น ภายใต้โครงสร้างระบบสังคมของเมืองกรุง อาทิ ความโดดเดี่ยว การแข่งขัน และประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ที่ทำให้การมีปากมีเสียงกับเจ้าหน้าที่รัฐ (และไม่ว่ากับใคร) มีต้นทุนที่จะต้องจ่ายสูง (opportunity cost) ทั้งเรื่องของ เวลา รายได้ และสถานภาพ ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านในกรุงเทพฯ จึงมีพฤติกรรมในการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่าชาวบ้านที่ลำปาง รวบรวมว่า การที่พวกเขาเลือกที่จะพัฒนาตนเองตามแนวทางของรัฐนั้น กลับส่งผลให้พวกเขาต้องมีพฤติกรรมกำกับตนเองดูแลและจำกัดตนเองในการแสดงออกบางอย่างมากกว่าเดิมเสียอีก เมื่อเทียบกับชาวบ้านในต่างจังหวัดที่ยังไม่สามารถกำกับตนเองให้เป็นไปในแนวทางที่รัฐต้องการได้มากนัก พวกเขาจึงมีต้นทุนน้อยกว่าในการลงมาคลุกวงในและหาเรื่องกับรัฐภายใต้แนวคิดเรื่อง “การพัฒนา” อย่างเดียวกัน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า สำหรับชาวบ้านในพื้นที่กรุงเทพฯ มีพฤติกรรมจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่าชาวบ้านในพื้นที่ลำปาง กระนั้น ก็มีเพียง 20 % เท่านั้นที่ตรงตามสมมุติฐาน กล่าวคือ เกิดจากความรู้สึกด้อยศักยภาพอันเนื่องมาจากถูกกดทับด้วยวาทกรรม “ชาวบ้าน” ที่ทำให้พวกเขามีพฤติกรรมกำกับตนเองและยอมจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจไปในขณะที่ คำตอบว่า “ยอม” ของผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่นั้น กลับเกิดจากเงื่อนไขปัจจัยที่เข้า

มาแทรกในกระบวนการดิ้นรนให้หลุดพ้นไปจากการกดทับของวาทกรรม “ชาวบ้าน” โดยอาศัยวาทกรรมการพัฒนาตนเอง โดยเฉพาะเงื่อนไขด้านเศรษฐกิจและเวลา มากกว่าที่จะเป็นเรื่องของความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างวาทกรรม “ชาวบ้าน” กับพฤติกรรมจำกัดตนเอง ด้วยเหตุนี้ จึงกลายเป็นว่ากระบวนการพัฒนาตนเองที่เป็นเงื่อนไขในการปลดปล่อยชาวบ้านในพื้นที่ลำปางให้สามารถมีช่องในการเคลื่อนออกไปจากวาทกรรม “ชาวบ้าน” ได้ กลับกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เข้ามากดทับชาวบ้านในกรุงเทพฯ อีกชั้นพร้อมๆ กับการเข้ามาปลดปล่อยพวกเขาออกจากสำนึกที่เคยถูกกดทับ

ซึ่งหากพิจารณาตามฟูโกต์ ที่อธิบายว่าการพยายามกำกับตนเองในขั้นสุดท้ายของซับเจค (subjectification) นั้น นอกจากซับเจคจะมีพฤติกรรมกำกับตนเองออกมาจากภายในแล้ว ก็จะมีพฤติกรรมแสวงหาให้ได้มารวมไปถึง**รักษา**ไว้ซึ่งการเป็นซับเจคนั้นๆ ด้วย ซึ่งในแง่นี้ การย้ายถิ่นเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ ของผู้ที่อยู่ต่างจังหวัด ก็สะท้อนให้เห็นได้ว่าพวกเขาที่มีพฤติกรรมกำกับตนเองมาจากภายใน ด้วยการแสวงหางานทำเพื่อประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและความสามารถในการครอบครองทรัพย์สินและสะสมทุนตามแนวทางการพัฒนาทุนนิยม โดยที่มีการพยายามคงไว้ซึ่งสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมดังกล่าวที่พวกเขาแสวงหามาได้แล้วเอาไว้ด้วย โดยการทำงานอย่างหนัก รวมไปถึงอาจ (เลือกที่จะ) ละเลยการปกป้องศักดิ์ศรีทางการเมืองบางอย่างเพื่อประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจได้

ด้วยเหตุนี้ ปัญหาทางด้านการเมือง แน่นนอนรวมไปถึงเรื่องของการปกป้องสิทธิทางการเมือง จึงอาจจะไม่ได้มีความสำคัญสำหรับคนกลุ่มนี้มากนักเท่ากับการพยายามปกป้องรักษาสถานะทางเศรษฐกิจ อันเป็นวาทกรรมหลักๆ ที่รัฐส่งเสริมและยกย่องอยู่ เพื่อให้ตนได้กลายเป็นคนที่มีคนดีมี “คุณภาพ” เข้าขั้นมาตรฐานของรัฐและหลุดพ้นออกไปจากวาทกรรม “ชาวบ้าน” เชิงด้อยศักยภาพ

อย่างไรก็ตาม เรื่องของคำตอบว่าไม่ยอมจ่ายเงินนั้น ก็อาจจะมีลักษณะเป็นแนวโน้มที่จะมีพฤติกรรมก็เป็นได้ แม้แนวโน้มดังกล่าวจะสะท้อนให้เห็นถึงการตระหนักถึงสิทธิและการพยายามปกป้องสิทธิของตนก็ตาม กระนั้น ก็ไม่อาจมองข้ามช่องว่างระหว่างแนวโน้มหรือการตระหนักดังกล่าวกับพฤติกรรมที่มีในความเป็นจริง เพราะพฤติกรรมจะเป็นอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมหรือสถานการณ์ด้วย ที่อาจทำให้แนวโน้มของการตระหนักถึงเรื่องสิทธิไม่สอดคล้องกับการแสดงพฤติกรรม อาทิ การที่คนที่กรุงเทพฯ มีโอกาสในการแสวงหารายได้มากกว่าและมักมีรายได้สูงกว่าคนต่างจังหวัด จึงทำให้ค่าของเงินน้อยกว่า จึงยอมหรือเลือกที่จะจ่ายเงินให้กับเจ้าหน้าที่ตำรวจได้ง่ายกว่าคนที่ลำปางเพราะว่ามีโอกาสในการแสวงหารายได้

มากกว่า ด้วยเหตุนี้ การยอมจ่ายเงินให้แก่เจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อตัดความรำคาญของผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ ก็อาจไม่ได้สะท้อนให้เห็นว่าพวกเขาไม่ตระหนักถึงการปกป้องสิทธิของตนเอง

ขณะที่ค่าเงินสำหรับคนต่างจังหวัดที่รายได้ต่ำกว่าและมีช่องทางในการหาเงินได้น้อยกว่าเงินจึงมีค่ามาก การจ่ายเงินหนึ่งครั้งจึงเป็นเรื่องที่สร้างความลำบากใจให้แก่พวกเขา และเลือกที่จะลุกขึ้นมาแสดงออกซึ่งการ 'ขอร้อง' หรือ ไม่ยอมจ่ายเงินแก่เจ้าหน้าที่ง่าย ๆ ด้วยเหตุนี้ การลุกขึ้นมาแสดงพฤติกรรมปกป้องสิทธินั้น จึงอาจจะเกี่ยวข้องกับปัจจัยเรื่องค่าของเงินด้วย นอกเหนือจากการตระหนักถึงเรื่องสิทธิ

ในขณะที่คำตอบว่ายอมเลือกที่จะจ่ายเงินให้กับเจ้าหน้าที่ตำรวจเพราะไม่ต้องการเสียเวลานั้น ก็อาจไม่ได้สะท้อนให้เห็นว่าพวกเขาไม่ตระหนักถึงการปกป้องสิทธิของตนเองเช่นกัน ทั้งนี้เพราะสำหรับผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ แล้ว เวลาทุกนาทีเป็นเงินเป็นทอง การลุกขึ้นมามีปากมีเสียงกับเจ้าหน้าที่รัฐสักเรื่องอาจทำให้พวกเขาต้องเสียเวลาน้อยก็เป็นเวลากว่าครึ่งวัน ซึ่งอาจจะทำให้เสียโอกาสในหลายๆเรื่อง การเลือกที่จะจ่ายเงินเพื่อรักษาเวลาไว้นั้นจึงอาจจะเป็นประโยชน์กับพวกเขามากกว่า ขณะที่คนต่างจังหวัดนั้นเวลาส่วนใหญ่อยู่กับการทำไร่ทำนา ทำการค้า หรือรวมกลุ่มเกษตรกร ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในทุกนาทีเช่นกรุงเทพฯที่หากพลาดโอกาสเพียงครั้งเดียวก็อาจไม่สามารถย้อนกลับมาแก้ไขได้ง่าย ๆ ทำให้การลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิของผู้ที่อยู่ลำบากไม่ทำให้เกิดความรู้สึกว่า 'เสีย' เวลาไป เมื่อเปรียบเทียบกับเรื่องค่าของเงิน ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรปกป้องมากกว่า

นอกจากนั้นเรื่องของ **ความรุนแรง** ของเหตุการณ์ ก็อาจจะทำให้แนวโน้มของพฤติกรรมและทัศนคติแตกต่างออกไปจากพฤติกรรมได้เช่นกัน อาทิ หากเป็นกรณีที่เจ้าหน้าที่ตำรวจเรียกตรวจค้นตัวของผู้นั้นโดยอ้างว่าผู้นั้นชุกชอนยาเสพติด เป็นต้น ซึ่งถือเป็นคดีอาญาที่มีบทลงโทษรุนแรง แตกต่างจากกรณีของการเรียกเก็บเงินโดยอ้างเรื่องการทำผิดกฎจราจรที่ผู้วิจัยยกมาศึกษา ซึ่งบทลงโทษรุนแรงน้อยกว่า และเมื่อเปรียบเทียบเรื่องความสูญเสียแล้ว คดียาเสพติดต้องสูญเสียมากกว่า กรณีเช่นนี้ คงจะมีน้อยรายนักที่จะไม่ลุกขึ้นมาปกป้องตนเอง แม้กระทั่งผู้ที่มีแนวโน้มของการตระหนักถึงสิทธิและความสามารถในการปกป้องรักษาสิทธิของตนค่อนข้างน้อย ก็อาจจำเป็นต้องลุกขึ้นมาต่อสู้ปกป้องสิทธิของตนด้วยเช่นกัน

ด้วยเหตุนี้ แม้คำตอบส่วนใหญ่ในตารางที่ 4 ผู้ให้สัมภาษณ์จะตอบมาจากประสบการณ์ กระนั้น ก็ควรตระหนักในเรื่องของสถานการณ์และสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ ที่จะเข้ามาเป็นเงื่อนไขทำให้แนวโน้มของความคิดและทัศนคติไม่ตรงกับพฤติกรรมที่แสดงออกก็ได้

สิ่งสำคัญที่ผู้วิจัยควรต้องกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยก็คือ กรณีศึกษาเรื่องการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองนี้ ก็เป็นเพียงแค่กรณีตัวอย่างที่ผู้วิจัยพยายามนำมาศึกษาเพื่อแสดงให้เห็นว่ามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันหรือไม่อย่างไร ระหว่างการพยายามประกอบสร้างตัวตนของผู้คนใน

สังคมในเชิงด้อยศักยภาพโดยรัฐกับการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้คนในสังคมเหล่านั้น โดยเฉพาะผู้ที่สังคมมองว่าเป็น “ชาวบ้าน” ที่ไร้การศึกษา ยากจน และมักไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจเรื่องการเมือง ซึ่งจากการศึกษาจะเห็นได้ว่ามีความสัมพันธ์กันจริงระหว่างปัจจัยข้างต้น แต่กระนั้นก็เป็นไปโดยที่มีพลวัตรและมีการทำทนายประกอบอยู่ด้วยเสมอ ที่ทำให้การจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชาวบ้าน ไม่ได้เป็นไปในลักษณะเก็บกด (suppress) ตามคำอธิบายเรื่องวัฒนธรรมทางการเมือง แต่เป็นการกำกับตนเองอย่างมีการแสดงออก (active) มากขึ้น ภายใต้หลักของเหตุผล และความรู้ ที่ทำให้การกำกับตนเองนั้นเป็นไปในลักษณะของการมีพฤติกรรมบางอย่างมากกว่าที่จะไม่มีพฤติกรรมใดๆเลย

ยกตัวอย่างเช่น ภายใต้วาทกรรมเชิงด้อยศักยภาพนั้น ชาวบ้านอาจจะไม่ได้กำกับตนเองโดยการกดเก็บความรู้สึกของตนเองไว้ แต่เป็นการกำกับตนเองโดยการแสดงออกมาในรูปแบบของการพยายามแสวงหาความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเพื่อให้หลุดพ้นจากวาทกรรมเชิงด้อยศักยภาพดังกล่าว เป็นต้น แต่ดังที่กล่าวไปแล้วว่า ในขณะที่พวกเขากำลังมีพฤติกรรมกำกับตนเองทางด้านเศรษฐกิจอย่างมากก็อาจส่งผลต่อการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจบางอย่างไปพร้อมกันด้วย

กระนั้น กรณีนี้ก็เพียงกรณีตัวอย่างเท่านั้น ซึ่งสำหรับกรณีคำถามหรือสถานการณ์อื่น ๆ ที่มีเงื่อนไขปัจจัยและระดับความรุนแรงแตกต่างกันออกไป ก็อาจจะกระทบกับพฤติกรรมจำกัดตนเองที่แตกต่างกันออกไปได้ดังที่กล่าวไปแล้ว ซึ่งรอให้ผู้ที่สนใจเข้ามาศึกษาเป็นกรณีไป ทั้งนี้เพราะกรณีศึกษาแต่ละกรณีก็จะมีเฉพาะแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัยด้านเวลาและสิ่งที่แวดล้อมที่นำมาคิดคำนวณในขณะนั้น ด้วยเหตุนี้ กรณีศึกษาเดียวกันจึงอาจให้ผลต่างกันเมื่อนำไปศึกษาในบริบทที่ต่างกัน มีเงื่อนไขปัจจัยด้านเวลาและภาวะแวดล้อมที่ต่างกัน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงไม่อาจอ้างเอากรณีตัวอย่างนี้ขึ้นมาสถาปนาเป็นชุดความรู้ที่สามารถอธิบายเรื่องราวในสังคมไทยได้ในสถานะของความรู้ความจริง และขอให้ผู้อ่านเห็นว่าเป็นกรณีศึกษาหนึ่งที่สามารถเผยให้เห็นความสัมพันธ์ของปัจจัยดังกล่าว ณ ขณะหนึ่ง ๆ เท่านั้น

4.5 อำนาจและการต้านทานอำนาจ

ดังที่กล่าวไปแล้วถึงพฤติกรรมในการกำกับตนเองทางเศรษฐกิจในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ด้วยการพยายามแสวงหาความรู้ ด้วยการเข้าศึกษาในระบบการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) หรือการศึกษาในระดับปริญญาตรี การแสวงหาอาชีพเสริม การเข้าไปทำงานในนิคมอุตสาหกรรม ทดแทนการทำการเกษตรเพียงอย่างเดียว การกู้เงินเพื่อการลงทุน การรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจในระดับหมู่บ้าน เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นไปเพื่อหาเงินมาจับจ่ายใช้สอยตามค่านิยมที่สังคมให้การยอมรับ และเพื่อยกระดับมาตรฐานการครองชีพและสถานะทางสังคมตามแนวทางที่รัฐชี้ตัวไว้

จะเห็นได้ว่าชาวบ้านมีพฤติกรรมกำกับตนเองอย่างมากและกระทำออกมาอย่างตั้งใจเต็มใจ อีกทั้งยังพยายามแสวงหาและรักษาไว้ซึ่งสถานะนั้นๆไม่ให้หายไป ซึ่งในแง่นี้อาจกล่าวได้ว่า ภายใต้ภาคปฏิบัติการวาทกรรม “ชาวบ้าน” ได้ประกอบสร้างซ้ำเจตจำนงแล้วโดยสมบูรณ์

อย่างไรก็ตาม ภายใต้การพยายามประกอบสร้างวาทกรรม “ชาวบ้าน” ให้มีภาพลักษณ์ในเชิงด้อยศักยภาพก็ไม่ใช่เรื่องง่าย ที่ปราศจากการทำทนายอำนาจนั้น

ดังที่แสดงให้เห็นแล้วว่า แม้ชาวบ้านจะมีพฤติกรรมกำกับตนเองอย่างมาก ภายใต้การผลักดันเรื่องความด้อยศักยภาพจากวาทกรรม “ชาวบ้าน” พร้อม ๆ กับการส่งเสริมเป้าหมายการพัฒนาคุณค่าบางอย่างตามแนวทางมาตรฐานที่รัฐกำหนดไว้ กระนั้น ก็ไม่ได้หมายความว่าชาวบ้าน ต้องมีพฤติกรรมกำกับตนเองตามเป้าหมายของรัฐเสมอไป ข้อมูลเรื่องความกล้าทำทนายทวงถาม และรักษาปกป้องสิทธิของตน กรณีที่ถูกกระทำอย่างไม่เป็นธรรมจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของการทำทนายอำนาจรัฐของชาวบ้าน ในการต่อต้านความพยายามประกอบสร้างตัวตนของ “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักยภาพของรัฐ ที่มีบทบาทสำคัญคือการเชื่อฟังและยอมทำตาม

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ที่พบว่า “ชาวบ้าน” ที่สังคมเชื่อว่าด้อยศักยภาพและรัฐพยายามประกอบสร้างให้ด้อยศักยภาพนั้น เมื่อต้องเผชิญหน้ากับความไม่เป็นธรรม ก็เลือกจะต่อกรกับรัฐโดยการลุกขึ้นทวงถามและปกป้องสิทธิถึง 66% (โปรดดูตารางที่ 4 ประกอบ รวมกันระหว่าง ชุดสหสัมพันธ์ ‘เป็น+ด้อย+ไม่ยอม’ 34% ‘เป็น+ไม่ด้อย+ไม่ยอม’ 16% และ ‘เป็น+เฉยๆ+ไม่ยอม’ 16%) โดยวิธีการทำทนายต่อกรนั้น ก็โดยอาศัยชุดความรู้เดียวกันกับที่รัฐใช้จัดการกับพวกเขา ในที่นี้คือ**ข้อกฎหมาย** ตามหามาตราที่เขาผิด และใช้แนวคิดเรื่อง “สิทธิ” ที่รัฐส่งเสริมตามแนวทางประชาธิปไตย มาอ้างถึงความชอบธรรมในการทวงถามดังกล่าว เช่น กรณีหนึ่งที่ชาวบ้านอ้างเรื่องของการที่ตนเป็น อปพร. (หรืออาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน) ของหมู่บ้าน มาเป็นข้ออ้างว่าขอให้เห็นแก่ตนที่ทำประโยชน์ให้แก่หมู่บ้านเถอะ เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังมีกรณีนำเอาเรื่อง “ความยากจน” มาเป็นข้ออ้างเพื่อขอผ่อนผันไม่จ่ายเงินด้วย ดังกรณีของของป่ากวน³¹ ที่ขอเจ้าหน้าที่ไปเลยว่าไม่มีเงิน ซึ่งเจ้าหน้าที่ตำรวจก็จนปัญญาที่จะเรียกร้อย เพราะเป็นเรื่องรับรู้กันดีถึงภาพลักษณ์ “ความยากจน” ของชาวบ้าน ที่ทำให้เจ้าหน้าที่ตำรวจเองไม่อาจโต้เถียง ราวกับว่าเป็น “สิทธิของคนจน”

ในเรื่องนี้จะเห็นได้ว่าเป็นพฤติกรรมต่อต้านหรือต้านทานที่เกิดขึ้นโดยตัวชาวบ้านเอง โดยที่ไม่จำเป็นต้องมีคนนอกมาบอก แต่เป็นไปด้วยตัวของชาวบ้านเอง และโดยที่การทำทนายอำนาจนั้นมีหลายรูปแบบ ด้วยเหตุนี้ อำนาจมิติที่ 4 จึงสามารถอธิบายได้ดีกว่า โดยอาศัยแนวคิดเรื่องความสิ้นไหวของอำนาจ ที่สามารถอธิบายได้ว่าในขณะที่ชาวบ้านผันตนเองไปเป็นซ้ำเจตจำนงนั้น ๆ

³¹ สัมภาษณ์ ก้อน, 21 กันยายน 2551.

แล้วอย่างเต็มที่ กระนั้นในขณะเดียวกันก็อาจเกิดกรณีที่ชาวบ้านจะเกาะเกี่ยวอำนาจทางวาทกรรมดังกล่าวเพื่อสร้างอำนาจให้กับตนเอง หรือเพื่อปรับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับตนได้ด้วย ดังกรณีของกวนที่ใช้ “สิทธิของคนจน” ซึ่งในกรณีนี้แสดงให้เห็นว่าในขณะที่รัฐพยายามควบคุมใช้อำนาจสร้างซับซ้อนขึ้นก็จะมี การต่อต้านหรือท้าทายอำนาจนั้นเกิดขึ้นไปพร้อมกันด้วย อันเป็นคุณสมบัติของอำนาจที่อธิบายไว้ในอำนาจมิติที่ 4

นอกเหนือจาก รูปแบบการทำทลายอำนาจรัฐโดยตรงซึ่งทำหน้าที่ดั่งตัวอย่างข้างต้นแล้ว รูปแบบของการท้าทายและความพยายามปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจที่พบจากการศึกษาในกรณีของชาวบ้านที่จ.ลำปาง ก็ยังมีรูปแบบอื่น ๆ อีก อาทิ

การไม่พูดภาษาไทยกลาง เป็นกรณีที่ง่ายที่สุดในการสกัดกั้น ผู้ที่เป็นคนนอกในการเข้าไปเผยแพร่ความคิดเพื่อช่วงชิงการนำหรือช่วงชิงทรัพยากรออกจากหมู่บ้าน โดยในกรณีนี้ทำให้กระทรวงมหาดไทย โดยกรมการพัฒนาชุมชน ต้องเร่งสร้างบุคลากรที่เป็นคนในพื้นที่มีความสามารถในการใช้ภาษาท้องถิ่นออกมา เพื่อให้สามารถจูงใจคนในพื้นที่ได้ด้วยการใช้ภาษาเดียวกัน และในฐานะคนในท้องถิ่นเดียวกัน ในกรณีดังกล่าว ทินกร มาชม³² พัฒนาการตำบลยอมรับว่าการพูดภาษาท้องถิ่นได้เป็นเรื่องสำคัญแม้จะไม่สำคัญที่สุดในการเข้าไปสร้างสายสัมพันธ์กับชาวบ้าน กระนั้นก็จะช่วยให้การดำเนินโครงการต่าง ๆ นั้นง่ายขึ้น

เรื่องของการใช้ภาษาท้องถิ่นในการสกัดกั้นคนนอกนั้นผู้วิจัยประสบด้วยตนเองเมื่อเข้าไปสัมภาษณ์คนในท้องถิ่นโดยผู้คนบางส่วนเลือกที่จะให้สัมภาษณ์แก่ผู้วิจัยด้วยภาษาพื้นเมือง แม้ว่าตนจะใช้ภาษาไทยกลางได้ ทั้งนี้เพื่อปรับความสัมพันธ์กับผู้วิจัยในฐานะคนนอกที่มาจากเมืองหลวงที่เป็นพื้นที่พัฒนามากกว่า ด้วยการผลักดันให้ผู้วิจัยกลายเป็นคนนอกและเข้าไม่ถึงความเป็นชุมชน ด้วยการใช้ภาษาพื้นเมือง อีกส่วนก็เป็นไปเพื่อหวังให้ผู้วิจัยไม่เข้าใจเรื่องราวที่เขาเล่าทั้งหมด ในขณะที่บางคนก็เลือกที่จะให้สัมภาษณ์แก่ผู้วิจัยด้วยภาษาไทยกลาง แม้ว่าตนจะพูดได้ไม่ดีนัก อันเป็นความพยายามที่จะออกจากความเป็นชาวบ้านชนบทของตนด้วยการเปลี่ยนภาษาพูดมาใช้ภาษามาตรฐานของรัฐเพื่อให้เกิดการสัมพันธ์ที่เสมอหน้ากันมากขึ้น

การใช้ความเป็นคนใน, การกีดกันและเฝ้ามองคนนอก เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เกิดขึ้นเนื่องจากลักษณะของสังคมหมู่บ้านที่แคบ ที่ทำให้ทุกคนรู้จักหน้าค่าตากันหมด ทำให้เมื่อมีผู้ที่แปลกหน้าเข้าไปชาวบ้านจะรู้ทันที และเข้ามาเฝ้าจับตามองและซักถามทันที เช่นเมื่อครั้งหนึ่ง ผู้วิจัยเข้าไปหมู่บ้านหัวทุ่ง เพื่อทำการสำรวจพื้นที่ โดยไปกับผู้นำทางจากบ้านลุ่มกลาง มีชาวบ้านมาจอดรถซักถามเสียยี่ดียวว่าเป็นใครมาจากไหนทำอะไร เป็นต้น ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวนี้เป็นอาการอาศัย

³² สัมภาษณ์ ทินกร มาชม, พัฒนาการ อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง. 20, 25 กันยายน 2551.

ความเป็นคนในพื้นที่ปรับความสัมพันธ์กับผู้เข้าไปใหม่ อันเป็นการท้าทายความสามารถของเจ้าหน้าที่รัฐที่จะเข้าไปเผยแพร่นโยบายหรือแนวคิดจากรัฐในหมู่บ้านประการหนึ่ง

การชุบชีพนิรโทษ ดังที่กล่าวไปแล้วว่า การชุบชีพนิรโทษเป็นกลไกที่สำคัญหนึ่งในการใช้ประกอบสร้างชาวบ้านตามแนวทางที่รัฐขอความร่วมมือ ภายใต้คำว่า ไม่ให้ความร่วมมือ และไม่มีส่วนร่วม กระนั้นในขณะเดียวกัน การชุบชีพนิรโทษก็เป็นอีกกลไกหนึ่งในการลดทอนความน่าเชื่อถือของรัฐลงอันเป็นการท้าทายอำนาจของรัฐประการหนึ่ง ซึ่งในขั้นสุดท้ายอาจก่อให้เกิดสำนึกในการต่อต้านรัฐได้ด้วย มีชาวบ้านคนหนึ่งบ่นให้ผู้วิจัยฟังเมื่อถามถึงเรื่องถนนในพื้นที่ที่เป็นหลุมเป็นบ่อว่า ตนเบื่อเหลือเกิน ถนนเส้นนี้ขอมาหลายครั้งแล้วไม่เห็นมาแก้ไขสักที “คราวหน้าไม่เลือกแล้ว” นี้คือข้อสรุปที่เขาให้ หรืออย่างกรณีที่มีชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวถึงโครงการที่ อบต. นำเข้ามาว่า “อบต.คนนี่หน้าใหญ่” ซึ่งไม่ทราบแน่ชัดว่าหมายความว่าอย่างไร กระนั้นการพูดจาดังนั้นก็ทำให้ภาพลักษณ์ของ อบต. คนนั้นเสียไปไม่น้อย

การไม่ให้ความสนใจ เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ชาวบ้านจะสร้างอำนาจให้กับตนเอง ตัวอย่างของกรณีนี้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นกับงานพัฒนา ที่พัฒนากรเล่าให้ฟังว่า ชาวบ้านเวลามาประชุมฟังโครงการต่างๆ มักจะไม่ค่อยสนใจฟังและไม่ค่อยมากัน ด้วยเหตุนี้ พัฒนาการจึงต้องใช้การจูงใจด้วยการเลี้ยงข้าว กระนั้นก็ยังมากันน้อย “ตอนนี้เปลี่ยนมาให้เงิน เพราะเลี้ยงข้าวเขาก็ไม่เอากันเลยต้องเปลี่ยนมาให้เงินค่าเสียเวลาแทน” ทินกร พัฒนาการตำบลกล่าว³³

ในเรื่องของการแจกลิงของเพื่อจูงใจชาวบ้านให้เข้ามาร่วมฟังโครงการของรัฐนั้น ผู้วิจัยพบด้วยตนเองเมื่อครั้งการอบรมเรื่องการคัดแยกขยะในตำบลแม่สัน โดยอนามัยตำบล มีแพทย์ประจำอนามัยบ้านป่าเหียง คือ หมอประไพ มาเป็นผู้ถ่ายทอดโครงการและมี ผู้ช่วยสาธารณสุขอำเภอห้างฉัตร นายบุญเรือง อินตะคำ มาเป็นผู้เปิดงาน การประชุมครั้งนั้น อนามัยและสาธารณสุขอำเภอก็ต้องร่วมกันแจกขนมและนมแก่ชาวบ้านที่มาร่วมประชุมเมื่อเลิกประชุมด้วย “อย่าฟังไปเสีย เดี่ยวจะปั่นขนมกินกันก่อน” เป็นคำที่หมอประไพใช้เรียกชาวบ้านไว้เพื่อให้ได้อยู่ฟังการประชุมจนจบ³⁴

การรอดและการเอาหน้า เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นได้ชัดในกรณีที่ชาวบ้านมักเล่าถึงเรื่องของตัวเองว่าจบปริญญาทุกคนอย่างภาคภูมิใจ หรือตอนนี้ลูกหรือหลานของตนประกอบอาชีพอะไรทำงานดี ๆ อยู่ที่ไหน รวมไปถึงการรอดอ้างว่าตนมีตำแหน่งเป็นอะไร เช่น เป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นประธานอบต. หรือแม้แต่เป็น อ้างว่าตนเป็นชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน (ชรบ.) ซึ่งเรื่องดังกล่าวเป็นความพยายามในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์กับ

³³ สัมภาษณ์ ทินกร มาชม. เฟิ่งอ้าง.

³⁴ สัมภาษณ์ หมอประไพ. แพทย์ประจำอนามัยบ้านป่าเหียง. ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร. จ.ลำปาง. 24 กันยายน 2551.

บุคคลภายนอก ไม่ว่าจะเป็นเจ้าหน้าที่หรือบุคคลอื่น โดยการเกาะเกี่ยววาทกรรมที่เป็นมาตรฐานของรัฐ เช่น เรื่องการศึกษา หรือ การเป็นส่วนหนึ่งของอำนาจรัฐในตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ เข้ามาปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ให้มีความเสมอกันมากขึ้น และปรับเปลี่ยนบทบาทจากผู้ฟังและรับนโยบายมาเป็นผู้เสนอแนะให้ความเห็นมากขึ้น

การไม่บอกความจริง เรื่องนี้ปรากฏในการเก็บข้อมูล จปฐ. หรือ ข้อมูลจำเป็นพื้นฐานของครัวเรือน ซึ่ง ชาวบ้านรายหนึ่งเล่าให้ฟังว่าเขาไม่ได้บอกหมดว่าเป็นหนี้เท่าไร ในขณะที่ชาวบ้านอีกรายก็เล่าให้ฟังว่า เจ้าหน้าที่อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) ที่มีหน้าที่เก็บข้อมูลเอง ก็ไม่เห็นมาเก็บเขาเลย มาเก็บปีเดียวแล้วก็หายไป แล้วตั้งข้อสังเกตว่า อสม.รายนั้นเดาเอาจากรายการสำรวจครั้งก่อน ซึ่งเรื่องนี้ย่อมกระทบกับข้อมูลในส่วนกลางของรัฐที่จะไม่ได้รับข้อมูลความจริงทั้งหมด

การบิดเบือนเป้าประสงค์ของโครงการ ซึ่งเป็นรูปแบบการทำทนายที่ค่อนข้างเกี่ยวพันกับปฏิบัติการด้านโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐโดยตรง ในกรณีนี้ผู้วิจัยได้รับคำบอกเล่ามาจากชาวบ้านในหมู่บ้านถึงการปฏิบัติโครงการต่างๆ ของรัฐว่าพวกเขาไม่ได้ทำตามที่ราชการสั่งมาทุกอย่าง ยกตัวอย่างกรณี**กองทุนหมุนเวียน**ซึ่งเป็นการที่ชาวบ้านใช้รูปแบบการรวมตัวกันเพื่อเข้าไปขอเงินกองทุนหมุนเวียนดังกล่าวตามเงื่อนไขของธกส. ที่จะให้เงินกู้ยืมเฉพาะกับกลุ่มที่มีการรวมตัวกันทางอาชีพ โดยในครั้งนั้นรัฐได้สนับสนุนการเลี้ยงหมู ธนาคารจึงจะให้เงินแก่กลุ่มอาชีพที่จะประกอบอาชีพเลี้ยงหมู รวมตัวกันยื่นขอกู้เงินเพื่อทำการเลี้ยงหมูในดอกเบี้ยราคาต่ำ ซึ่งครั้งนั้นชาวบ้านก็อาศัยเงื่อนไขดังกล่าว รวมตัวกันขึ้นเป็นกองทุนหมุนเวียนแล้วไปยื่นขอกู้เงินกองทุนมา แต่ครั้งนั้นกลับไม่ได้นำมาเลี้ยงหมูแต่ประการใด เพราะเมื่อได้เงินก้อนดังกล่าวมาแล้ว ชาวบ้านกลับนำมาปรึกษากันถึงวิธีการใช้เงินดังกล่าว แล้วก็ตกลงกันว่า เนื่องด้วยเงินจำนวนดังกล่าวนั้นไม่มากและชาวบ้านไม่ได้ต้องการเลี้ยงหมู พวกเขาจึงนำเงินจำนวนดังกล่าวมาเป็นเงินทุนหมุนเวียนให้แก่ชาวบ้านในหมู่บ้านผ่านระบบคืม โดยเงินก้อนแรกนั้นจะให้กับคืมที่ 1 ให้สมาชิกในคืมดังกล่าวหมุนเวียนมากู้ยืมไปประกอบอาชีพ โดยเมื่อถึงกำหนดส่งคืนคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายคืมก็จะเก็บรวบรวมเงินจากชาวบ้านที่กู้ยืมไปจ่ายคืนให้กับธนาคารต่อไป โดยที่หากมีเจ้าหน้าที่มาตรวจผู้ใหญ่บ้านก็จะพาเจ้าหน้าที่มาดูบ้านที่เลี้ยงหมูซึ่งอันที่จริงก็เลี้ยงมานานแล้ว เป็นต้น

ตัวอย่างของเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นถึงผลของความสิ้นเปลืองของอำนาจได้สองประการพร้อมกันทั้งในเรื่องที่ชาวบ้านมีพฤติกรรมกำกับตนเอง ในการที่รวมตัวกันเข้าเพื่อขอกู้เงินเพื่อนำไปหมุนเวียนทางเศรษฐกิจอื่นๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีการกำกับตนเองในการแสวงหาความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างมาก แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้ทำตามแนวทางที่รัฐกำหนดเช่น กรณีเงินกู้เพื่อการเลี้ยงหมู ที่แม้ชาวบ้านจะอาศัยแนวทางที่รัฐให้การยอมรับหรือยอมพูดภาษาเดียวกับรัฐเพื่อให้ได้เงินก้อนดังกล่าวมา แต่ก็ปรากฏว่าชาวบ้านนำเงินไปทำอย่างอื่นมิได้นำมาเลี้ยงหมู

ตามที่รัฐตั้งเป้าไว้แต่ประการใด ซึ่งเรื่องนี้ ทินกร มาชม พัฒนาการตำบลกล่าวว่ เขาู้ดีว่าบางที บางครั้งชาวบ้านก็ไม่ได้นำเงินที่กู้มาใช้ตามเป้าหมายที่รัฐตั้งไว้จริงๆ แต่ก็ทำอะไรไม่ได้เพราะ ชาวบ้านตั้งกลุ่มตามเงื่อนไข อีกทั้งเมื่อถึงสิ้นปี ชาวบ้านก็มีเงินมาคืนให้ อีกทั้งยังมีกำไรเหลือเก็บ ไว้ที่หมู่บ้านอีก “จริง ๆ ก็ไม่เข้าตามเงื่อนไขที่ตั้งไว้ แต่ถ้าสุดท้ายแล้วสามารถเข้าไปสร้างงานสร้าง อาชีพให้แก่ชาวบ้านได้ก็ถือว่าบรรลุความสำเร็จตามเป้าหมาย” ทินกร กล่าวทิ้งท้าย³⁵

สุดท้ายเป็นการทำทนายอานาจรรัฐในลักษณะของการรวมตัวเรียกกร้อง ซึ่งสำหรับหมู่บ้านที่ ผู้วิจัยลงไปศึกษานั้นพบว่ามียกลุ่มอยู่ 2 ลักษณะ คือ เป็นกลุ่มที่ทางการส่งเสริมอาชีพกลุ่มอาชีพ ต่าง ๆ และกลุ่มที่ชาวบ้านรวมตัวกันตั้งขึ้นมาเอง ซึ่งทั้งสองรูปแบบต่างก็เป็นช่องทางในการเข้าถึง รัฐได้อย่างถูกกฎหมายเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านพบว่า กลุ่มที่รัฐตั้งขึ้นเพื่อให้ชาวบ้าน ใช้เป็นช่องทางในการติดต่อสื่อสารกับรัฐนั้น เมื่อนำมาใช้ในทางปฏิบัติแล้วปรากฏว่ารัฐ “ไม่ได้ยิน” เสียงของชาวบ้านเท่าไรนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะปัญหาเรื่องข้อกฎหมายที่ทำให้รัฐละเลยที่จะฟัง ทั้งนี้เพราะสำหรับกลุ่มที่รัฐให้การสนับสนุนอย่างกลุ่มเกษตรกรทำนานั้น ในทางปฏิบัติก็เป็นเพียง กลุ่มที่ตั้งขึ้นไว้ให้ชาวบ้านที่ทำอาชีพเกษตรกรรมรวมตัวกันมากู้เงินของโครงการส่งเสริมการทำ เกษตรเท่านั้น มิได้มีบทบาทในเรื่องการแก้ไขปัญหาหนี้สิน แต่เนื่องจากเงินที่ให้กู้นั้นมีจำนวนไม่ มากแต่ความต้องการของชาวบ้านมีจำนวนมาก เพราะการลงทุนในการทำเกษตรปัจจุบันมี ต้นทุนที่สูงขึ้นโดยเฉพาะค่าสารเคมีและค่าจ้างปลูกและเก็บเกี่ยว ทำให้ชาวบ้านยังคงต้องแสวงหา เงินกู้จากแหล่งอื่นอีก เช่น จากพ่อเลี้ยงแม่เลี้ยงในหมู่บ้าน หรือจากธนาคารเพื่อการเกษตรและ สหกรณ์การเกษตร (ธกส.) และสหกรณ์ ซึ่งทำให้ชาวบ้านมีหนี้สินเป็นจำนวนมาก ปัญหาของ ชาวบ้านจึงอยู่ที่เรื่องของหนี้สินไม่ใช่เงินทุนเพียงอย่างเดียว ซึ่งกลุ่มเกษตรกรทำนาไม่อาจแก้ไข ปัญหาตรงจุดนี้ได้ ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านบางคนในหมู่บ้านที่ผู้วิจัยศึกษาที่ลำปางเลือกที่จะใช้วิธี รวมกลุ่มกันเองเพื่อเรียกร้องกับรัฐในปัญหาหนี้สินโดยตรง

อย่างไรก็ตามในส่วนของหมู่บ้านที่ลงไปศึกษานั้นพบว่า การรวมตัวกันเองของชาวบ้านยัง ไม่เข้มแข็ง ทั้งนี้เพราะการแทรกแซงของทุนนิยมเข้าไปในหมู่บ้านมีความเข้มข้น ทำให้ชาวบ้านขาด การรวมตัวกัน เพราะต่างคนต่างก็ต้องออกไปทำงานเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว กระนั้น ก็ยังมีชาวบ้านบางส่วนที่สามารถรวมตัวกันได้ แต่การรวมตัวนี้เป็นไปในลักษณะที่เข้าไปรวมตัว กับกลุ่มข้างนอก โดยกลุ่มภายนอกที่ชาวบ้านเข้าไปร่วมในที่นี่ที่พบก็คือ กลุ่มเครือข่ายชาวนาแห่ง ประเทศไทย (ภาคเหนือ) แต่สิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งของชาวบ้านกลุ่มนี้ก็คือ การที่พวกเขาใช้การ เกาะเกี่ยวเครือข่ายจากกลุ่มเกษตรกรทำนา ซึ่งเป็นกลุ่มที่รัฐส่งเสริมให้ตั้งขึ้น เพื่อแก้ไขปัญหาเรื่อง การประกอบอาชีพ เข้าไปแสวงหาสมาชิกเพื่อชักชวนและเผยแพร่ความคิดประโยชน์และ อุดมการณ์ของกลุ่มภายนอกข้างต้น

³⁵ สัมภาษณ์ ทินกร มาชม, .20, 25 กันยายน 2551.

คำหล้า³⁶ หนึ่งในสมาชิกกลุ่มเกษตรกรทำนาและสมาชิกเครือข่ายชาวนาแห่งประเทศไทยเล่าให้ฟังว่า “ปัญหาของพวกเราอยู่ที่เรื่องหนี้สินนั้นแหละ ที่ผ่าน ๆ มารัฐไม่เคยแก้ไขอะไรได้ ตอนนั้นใจร้อนมาชวนให้ไปรู้จักอาจารย์วิเชียรเจ้าของกลุ่ม ตอนนั้นเขามีประชุมเรื่องซื้อหนี้ที่สปรอบเราก็ไปกับเขา เพราะว่าอยากปลดหนี้ อย่างน้อยก็ให้เขาซื้อหนี้แล้วให้เราผ่อนดอกเบี้ยลงหน่อยก็ยิ่งดี ตอนนั้นก็คิดว่าจะลงมาชุมนุมที่กรุงเทพฯ เพื่อขอให้รัฐบาลผลักดันให้กองทุนฟื้นฟูซื้อหนี้และก็ให้ธกส.กับสหกรณ์ตัดใจขายหนี้ซะที่ เราก็ตัดสินใจเลยว่าจะให้แฟนลงมา แต่คนที่มาต้องจ่ายค่ารถคนละสองร้อย ส่วนค่าอาหารการกินชาวบ้านก็ต้องจ่ายกันเองต่างหาก เราก็ไม่ว่าอะไรนะ เพราะถ้าเขาซื้อหนี้ให้เราจริง ๆ ก็คุ้มกับที่ต้องจ่ายไป เพราะหนี้ที่มีอยู่มันทบต้นทบดอกจนจ่ายไม่ไหวอยู่แล้ว ก็ต้องยอมเสียดัง”

เรื่องของกองทุนฟื้นฟู เป็นไปตาม พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร พ.ศ. 2542 ซึ่งจะมีบทบาทในการรับซื้อหนี้ของชาวไร่ชาวนาที่มีหนี้พอกพูนกระทั่งไม่สามารถชำระได้และมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้เสีย ไม่ว่าจะหนี้นั้นจะทำกับหน่วยงานใด ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) สหกรณ์ต่าง ๆ หรือธนาคารพาณิชย์ กองทุนนี้สามารถเข้าไปซื้อหนี้ของเกษตรกรมาได้ เพื่อให้เกษตรกรผู้นั้นมาจ่ายหนี้ที่กองทุนแทน ในอัตราครึ่งเดียวของหนี้ต้น โดยไม่มีดอกเบี้ย ในขณะที่ก็เปิดโอกาสให้ชาวนาสามารถกู้เงินไปจากกองทุนได้อีกโดยไม่ต้องเสียประวัติและให้ชำระดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาทเท่านั้น³⁷ ซึ่งคำหล้าบอกว่า ปัญหาก็คือชาวบ้านไม่เชื่อกันว่ามีกองทุนที่จะรับซื้อหนี้จริง ๆ จึงทำให้รวมตัวกันได้ยาก “ก็เขาปิดกัน ธกส. สหกรณ์ก็ไม่อยากให้รู้ เพราะว่าพอรู้แล้ว คนเข้ากองทุนเยอะเขาก็เสียลูกค้า ... พอเราชวนเขาว่ามีจริง ๆ นะ เขาก็ว่าไม่มีใครเข้ามาซื้อหนี้หรอก”³⁸ อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีคนไปร่วมแม้ว่าจะเป็นจำนวนน้อย หมู่บ้านละสองสามคนเท่านั้น ทั้งนี้เพราะเรื่องของการเรียกร้องต้องทุ่มเททั้งเวลาการทำงาน และรายได้บางส่วนเพื่อเข้าร่วมชุมนุมในเรื่องของค่าเดินทางและค่าอาหาร คำหล้าเล่าว่าสำหรับการเคลื่อนไหวของเธอนั้น เธอจะเป็นผู้ออกไปรับจ้างทำงาน บางทีก็ไปรับจ้างขายยาตามต่างจังหวัด แล้วส่งเงินไปให้สามีที่กรุงเทพฯ เพื่อทำการเคลื่อนไหว “เราก็รออยู่นะว่า สักวันคงจะถึงคิวเราที่กองทุนจะรับซื้อหนี้ให้ จะได้เริ่มต้นชีวิตใหม่สักที” คำหล้ากล่าวทิ้งท้ายอย่างมีความหวัง

ทั้งหมดนี้คือข้อสรุปเพียงส่วนหนึ่งจากการสอบถามและเฝ้าสังเกตพฤติกรรมของชาวบ้านที่จะมีต่อเจ้าหน้าที่รัฐ โครงการของรัฐและคนนอก ซึ่งคาดว่าน่าจะมีรูปแบบการทำนายอำนาจ

³⁶ สัมภาษณ์ คำหล้า, 17-18 กันยายน 2551.

³⁷ สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร, องค์การเกษตรกร. หนังสือรับรองการขึ้นทะเบียนเกษตรกร, ฉบับที่ สป. 382. และคำให้สัมภาษณ์ของ คำหล้า และ พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร พ.ศ. 2542. [online] แหล่งที่มา : <http://www.bpp.go.th/e-book/1185.doc> [12/12/2551]

³⁸ สัมภาษณ์ คำหล้า, 17-18 กันยายน 2551.

อื่นๆ อีก ที่ทำให้การครอบงำของรัฐต่อชาวบ้าน ทั้งเรื่องโครงการพัฒนาและวาทกรรม “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักยภาพนั้น ไม่สามารถปฏิบัติการทางอำนาจได้สมบูรณ์

อาจกล่าวได้ว่า ในขณะที่รัฐพยายามที่จะครอบงำชาวบ้านด้วยการใช้เทคนิคในการปกครองต่างๆอย่างมีศิลปะ ชาวบ้านเองก็มีศิลปะในการต่อต้านต่อกรกับรัฐด้วยเช่นกัน ดังที่ James C. Scott (1990) แสดงไว้ในงานที่ชื่อว่า *Domination and the Arts of Resistance : hidden transcripts*³⁹ ถึงรูปแบบการต่อสู้กับอำนาจที่มีได้หลายระดับและหลากหลายรูปแบบ ไม่จำเป็นต้องเป็นการต่อสู้ที่โจ่งแจ้งเปิดเผยปรากฏแก่สาธารณะ (forms of public by declared resistance) เสมอไป แต่การต่อสู้ทำทลายอำนาจนั้นสามารถเกิดขึ้นได้ในระดับชีวิตประจำวัน อีกทั้งบางครั้งยังต้องอาศัยการตีความ (hidden transcript) เพราะเป็นการต่อสู้ที่แอบแฝง disguised resistance) เช่น การต่อสู้ผ่านเรื่องเล่าต่างๆ (tale) ที่แฝงเนื้อหาของ การแก้แค้น นิทาน เรื่องขบขัน การนินทา (gossip) และการสร้างข่าวลือ (rumor) รวมไปถึงการสวมหน้ากากเข้าหากัน (masked appropriations) ที่แม้การต่อสู้ในลักษณะดังกล่าวอาจจะไม่กระทบต่ออำนาจรัฐในทันทีแต่ก็จะสะสมและกระทบต่อความมั่นคงและชอบธรรมของอำนาจรัฐในระยะยาว

เมื่อพิจารณารูปแบบการทำทลายอำนาจที่มีอยู่หลายระดับดังที่กล่าวไปแล้ว จะเห็นได้ว่าชาวบ้านไม่ได้เป็นขั้วเจดที่เฉื่อยชาต่อการกดทับของรัฐและเพิกเฉยในการปกป้องสิทธิของตนเอง ด้วยเหตุนี้อำนาจอคติที่ 4 จึงสามารถอธิบายพฤติกรรมการกำกับตนเองของชาวบ้านได้มากกว่าอำนาจอคติที่ 3 ซึ่งเน้นไปที่ความสามารถของผู้นำในการครอบงำอุดมการณ์ต่อชาวบ้านมากกว่าที่จะมองว่าลักษณะการครอบงำดังกล่าวนั้นเป็นไปอย่างมีพลวัตและเป็นลักษณะของปฏิสัมพันธ์และแน่นอนว่าสามารถนำมาอธิบายได้ดีกว่าแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมการเมืองที่ไม่เปิดโอกาสให้กับตัวแสดงอย่าง ชาวบ้าน ได้แสดงออกซึ่งวิธีการมีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบของพวกเขาเองเลย อันเนื่องมาจากการที่แนวคิดนี้ให้คำนิยามเรื่องการมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างคับแคบตามรูปแบบตะวันตกและเน้นไปที่รูปแบบการเคลื่อนไหวแบบเปิดเผย จึงทำให้ละเลยที่จะให้ความสำคัญกับรูปแบบการต่อสู้ทำทลายอำนาจที่ไม่ได้มีลักษณะเปิดเผยและเป็นไปอย่างแฝงเร้นไป

ด้วยเหตุนี้ อำนาจอคติที่ 4 จึงมีความยืดหยุ่นกว่าในการอธิบาย เพราะอำนาจอคตินี้จะเน้นไปที่กระบวนการและปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชาวบ้าน ทั้งในลักษณะของอำนาจที่กระทำมาจากด้านบน (top-down) และอำนาจทำทลายที่ริเริ่มกระทำขึ้นไปจากด้านล่าง (bottom-up) ซึ่งทำให้สามารถมองเห็นความสัมพันธ์จากทั้งสองด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คำอธิบายเรื่องอำนาจว่ามีลักษณะลึกลับของแนวคิดอำนาจอคตินี้ นับเป็นจุดเด่นที่สามารถสะท้อนให้เห็นภาพของ

³⁹ Scott, Jame C. *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. p.198.

พฤติกรรมของชาวบ้านในปัจจุบัน ที่มีทั้งการพยายามกำกับตนเองภายใต้อำนาจและอุดมการณ์ของรัฐ ไปพร้อม ๆ กับท้าทายอำนาจของรัฐในเวลาเดียวกันได้อย่างชัดเจน

จากรูปแบบการทำทนายอำนาจที่ผู้วิจัยกล่าวไว้ข้างต้น จะเห็นได้ว่าอำนาจนั้นลื่นไหลและชาวบ้านสามารถเกาะเกี่ยววาทกรรมดังกล่าวในการปรับความสัมพันธ์ รวมไปถึงท้าทายอำนาจที่กำลังครอบงำตนขณะนั้นได้ ดังเช่นกรณีที่ชาวบ้านใช้การเกาะเกี่ยววาทกรรมการพัฒนาเข้าไปขอโครงการพัฒนาของรัฐ โดยใช้ช่องทางที่รัฐให้การรับรอง เพื่อให้ได้เงินมาจำนวนหนึ่งแต่แล้วก็นำไปทำอย่างอื่นซึ่งต่างไปจากวัตถุประสงค์ของรัฐ โดยที่รัฐไม่อาจเอาผิดได้เนื่องจากเป็น “การพัฒนา” ประการหนึ่งเหมือนกันและชาวบ้านก็เข้ามาปฏิสัมพันธ์กับรัฐตามช่องทางที่รัฐกำหนด ซึ่งการกระทำเช่นนี้ก็ทำให้ชาวบ้านได้รับสิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่พวกเขาโดยตรง มากกว่าการทำตามโครงการของรัฐที่ตนเห็นว่าไม่ได้ประโยชน์อะไรไปอย่างเฉื่อยชา หรือตัวอย่างของการเกาะเกี่ยววาทกรรมเรื่องการพัฒนาและอาศัยเป้าหมายเรื่องเศรษฐกิจที่รัฐส่งเสริม เข้ามาเรียกร้องเพื่อให้รัฐรับซื้อหนี้เสียของกลุ่มเครือข่ายชาวนา โดยอ้างว่าหากไม่รับซื้อหนี้สินเหล่านี้พวกเขาก็ไม่มีเงินจ่ายให้ ซึ่งจะกระทบกับหลายภาคส่วน ทั้งธนาคาร ตัวเกษตรกรในเรื่องของผลผลิตและรายได้ อันจะส่งผลต่อรายได้ของประเทศในภาพรวม

เรื่องเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความลื่นไหลของอำนาจได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ ในขณะที่ชาวบ้านถูกครอบงำและกำลังเดินตามแนวทางพัฒนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้เดินตามไปโดยปราศจากความคิด การที่อำนาจไม่ได้กระจุกอยู่ที่ผู้นำ แต่เกาะอยู่ที่ตัวความรู้ข้อมูลและวาทกรรมบางอย่าง จึงทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปเกาะเกี่ยวอำนาจแห่งวาทกรรมนั้นในการปรับความสัมพันธ์กับรัฐหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการใช้ “ดาบคืนสนอง” ที่ทำให้รัฐต้องกลับมาทบทวนนโยบายของตนอีกครั้ง และอาจจะมีการปรับให้โครงการเหล่านั้นเป็นไปในทางที่จะเป็นประโยชน์แก่ชาวบ้านมากขึ้น

แม้ว่าสุดท้ายแล้ว อาจจะสามารถกล่าวได้ว่าประโยชน์ก็ตกอยู่ที่รัฐอยู่ดีในการลดระดับความขุ่นเคืองไม่พอใจของชาวบ้านลงเพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งอำนาจของตน กระนั้น ท่ามกลางระบอบความจริงที่มีโครงสร้างทางสังคมรองรับอย่างเข้มข้น การเปลี่ยนแปลงระบอบความจริงที่หลายฝ่ายร่วมกันสร้างร่วมกันมีผลประโยชน์นั้น ไม่อาจทำได้ง่าย ๆ การเคลื่อนไหวเพื่อสั่นคลอนอำนาจที่พยายามครอบงำอย่างเบ็ดเสร็จเพื่อให้ตนได้ประโยชน์บางส่วน ท่ามกลางการพยายามครอบงำอย่างเข้มงวด ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการตระหนักรู้แห่งหนที่ตนอยู่ จึงอาจจะเป็นหนทางที่พึงประสงค์ที่สุดขณะนี้ และอย่างน้อยก็เพื่อให้กรอบการปกครองที่พยายามครอบงำอยู่นั้น ไม่อาจครอบงำได้อย่างเบ็ดเสร็จ และมีความชอบธรรม เป็นธรรมมากขึ้นกับคนทุกคน อันเป็นหนทางของการปกครองในระบบประชาธิปไตยที่พึงปรารถนา

ในขณะที่เดียวกันกับการใช้การเกาะเกี่ยววาทกรรมเข้ามาทำทลายอำนาจรัฐนั้น ลักษณะที่น่าสนใจในการทำทลายอำนาจอีกประการหนึ่งก็คือ การเกาะเกี่ยววาทกรรมในทางด้อยศักยภาพ ในฐานะของ “ความจริง” บางอย่าง เข้ามาเป็นเงื่อนไขให้รัฐต้องยกความผิดบางเรื่องของพวกเขาออกไป เนื่องด้วยเหตุผลบางประการที่ “ระบอบความจริง” ของวาทกรรมในเชิงด้อยศักยภาพได้สร้างขึ้นไว้ อาทิ การที่ชาวบ้านใช้วาทกรรมเชิงด้อยศักยภาพอย่างเรื่องความยากจน เข้ามาต่อกรกับเจ้าหน้าที่ตำรวจเมื่อถูกเรียกร้อยเงินอย่างไม่เป็นธรรมว่าไม่มีเงินจ่าย เป็นต้น ที่เจ้าหน้าที่ตำรวจเองก็ตกอยู่ภายใต้วาทกรรมดังกล่าวที่ทำให้ไม่อาจปฏิเสธระบอบความจริงนั้นได้ หรือแม้กระทั่งอ้างว่าไม่รู้ว่ามีกฎหมายข้อนี้ก็ยิ่งได้ แม้ว่าตามกฎหมายแล้ว ผู้ใดจะอ้างว่าไม่รู้กฎหมายไม่ได้ แต่ภายใต้วาทกรรม “ชาวบ้าน” โง่ จน เจ็บ นั้น การอ้างเรื่อง “ความไม่รู้” ของชาวบ้านกลายเป็น **สิทธิพิเศษ** ที่ผู้ที่มีภาพลักษณ์ในเชิงด้อยศักยภาพภายใต้วาทกรรม “ชาวบ้าน” เท่านั้นที่จะสามารถนำมาใช้ได้ที่น่าเชื่อถือ

นอกเหนือจากการต่อสู้ในลักษณะดาบคืนสนองโดยการเกาะเกี่ยววาทกรรมทางอำนาจ เช่น เรื่องของการพัฒนาและโครงการพัฒนาต่าง ๆ ในการเข้าไปปรับความสัมพันธ์และเรียกร้อยความเป็นธรรมบางอย่างจากรัฐแล้ว รวมไปถึงการใช้วาทกรรมในเชิงด้อยศักยภาพเพื่อขอสิทธิพิเศษของคนด้อยโอกาสบางประการ ชาวบ้านก็ยังมีลักษณะของการทำทลายอำนาจโดยอาศัยการเกาะเกี่ยววาทกรรมท้องถิ่นของตนในการเข้าไปต่อกรกับรัฐด้วย ดังที่กล่าวไปแล้วในตอนที่ 4.1 ในเรื่องของโครงสร้างการปกครองที่กระทำลงมาในหมู่บ้าน ที่เผยให้เห็นว่าการที่โครงการพัฒนาหนึ่ง ๆ จะประสบความสำเร็จในหมู่บ้านได้มากน้อยเพียงใดนั้น ความสัมพันธ์ทางสังคมบางประการในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความเชื่อ ค่านิยม ประเพณีต่าง ๆ ที่มีอยู่ในหมู่บ้านก่อนหน้า que ความคิดเรื่องการพัฒนาจะเข้ามา ก็เป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้โครงการดังกล่าวประสบความสำเร็จหรือไม่ประสบความสำเร็จ จุดปะทะประสานของวาทกรรมเก่าและใหม่ตรงนี้กลายเป็นช่องที่ชาวบ้านอาจจะใช้แทรกตัวเข้าไปปรับความสัมพันธ์กับรัฐได้ อันเป็นลักษณะด้านประการหนึ่ง

ซึ่งความสัมพันธ์ตรงนี้นับเป็นเงื่อนไขอีกประการที่รัฐต้องคำนึงถึงเมื่อต้องดำเนินการประกอบสร้างตัวตนของผู้คนในสังคม เพราะเรื่องดังกล่าวจะทำให้รัฐไม่สามารถเข้าไปสถาปนาความคิดบางอย่างในหมู่บ้านได้ง่าย ๆ ความสำเร็จในการประกอบสร้างหรือการถ่ายทอดความคิดหนึ่ง ๆ ให้เป็นจริงในทางปฏิบัติ จึงขึ้นอยู่กับความสามารถที่รัฐจะสามารถผนวกเอาอำนาจเก่าที่อยู่ในท้องถิ่นเข้ามาเป็นพวกและส่งเสริมอำนาจของรัฐให้ได้ด้วย ไม่เช่นนั้นอำนาจของรัฐก็จะมีเพียงแค่การกีดกันออกไปเท่านั้น ซึ่งไม่ทำให้รัฐได้ประโยชน์ในรูปแบบของแรงงานและความคิดของซบเจค ในการพยายามแสวงหาให้ได้มาซึ่งความเป็นซบเจคที่รัฐปรารถนา ซึ่งจะทำให้รัฐได้ประโยชน์มากกว่า

ลักษณะการทำทนายอำนาจเช่นนี้ เรียกได้ว่าเป็นการใช้อำนาจของท้องถิ่นเข้าต่อกรกับเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งรวมไปถึงแนวคิดใหม่ ๆ และคนข้างนอกที่จะเข้าไปในหมู่บ้านด้วย โดยรูปแบบเหล่านี้มีหลากหลายแตกต่างกันออกไปตามวัฒนธรรมและท้องถิ่น ซึ่งสำหรับพื้นที่หมู่บ้านที่ผู้วิจัยลงไปศึกษาก็พบว่า มีรูปแบบการทำทนายอำนาจในลักษณะนี้ อาทิ การใช้ภาษาถิ่น การใช้ความเป็นคนในคนนอกเข้าไปจัดการ กีดกันเลือกปฏิบัติเฉพาะบางเรื่องบางอย่าง เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ในขณะที่ชาวบ้านถูกประกอบสร้างให้มีลักษณะด้อยศักยภาพ และควรต้องเชื่อฟังรัฐ ชาวบ้านก็ไม่ได้ถูกประกอบสร้างอยู่ฝ่ายเดียว แม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่ารัฐประสบความสำเร็จในการประกอบสร้าง “ชาวบ้าน” ที่มีภาพลักษณ์ในเชิงด้อยศักยภาพให้เกิดขึ้นแก่ชาวบ้านและผู้คนในสังคมเป็นอย่างมาก ดังที่ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่าชาวบ้านมีพฤติกรรมกำกับตนเองในทางการพัฒนาตนเองและโดยที่มุ่งเน้นไปที่ประโยชน์ด้านเศรษฐกิจและความเจริญด้านวัตถุมากเพียงใด กระนั้น ในขณะที่ชาวบ้านกำกับตนเอง ชาวบ้านก็มีพฤติกรรมในการทำทนายอำนาจรัฐได้เช่นกัน โดยจากการศึกษาพบว่า มีอยู่ 3 รูปแบบคือ 1. การใช้อำนาจท้องถิ่นเข้าปรับความสัมพันธ์หรือกีดกันลดความเร็วในการเข้าครอบงำของอุดมการณ์และปฏิบัติการของรัฐเพื่อคงรักษาอำนาจดั้งเดิมของตนไว้ 2. การใช้การเกาะเกี่ยววาทกรรมในแง่บวกเพื่อเข้าไปต่อกรกับรัฐอย่างเสมอหน้าภายใต้ชุดความเข้าใจและกระบวนการให้เหตุผลอย่างเดียวกัน และ 3. การใช้การเกาะเกี่ยววาทกรรมในแง่ลบซึ่งเป็นวาทกรรมที่รัฐสร้างขึ้นโดยมีความมุ่งหมายที่จะกดทับชาวบ้านไว้ ในการเข้าไปต่อกรเพื่อขอสิทธิพิเศษบางอย่าง ภายใต้ระบอบความจริงที่รัฐเป็นคนสร้างขึ้น อันเป็นลักษณะของการใช้ “ดาบคืนสนอง” แก่รัฐนั่นเอง

4.6 ณ จุดปะทะประสานและการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์

หากถามว่าการทำทนายอำนาจดังกล่าวรัฐรู้หรือไม่ ย่อมตอบได้ว่าแน่นอนรัฐรู้ รัฐจึงได้มีการพยายามปรับความสัมพันธ์กระชับอำนาจกลับคืนมาแก่ตนเองแล้วครั้งใหญ่ครั้งหนึ่ง โดยการเพิ่มโครงการพัฒนาชนบทเข้าไปในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติด้วย ดังที่แสดงไว้ในบทที่ 3 จึงกล่าวได้ว่า ในขณะที่รัฐพยายามครอบงำทางวาทกรรมหนึ่งๆ ในเรื่องของการพัฒนาและความพยายามประกอบสร้างให้ “ชาวบ้าน” มีภาพลักษณ์ในเชิงด้อยศักยภาพนั้น รัฐก็มีการปรับตัวอยู่เสมอท่ามกลางวาทกรรมกระแสรองที่หลากหลายและรายล้อมอยู่รอบ ๆ เวที ขณะที่วาทกรรมกระแสหลักกำลังแสดงบทบาทของมันอยู่

ในที่นี้ขอยกตัวอย่าง เรื่องการเกิดขึ้นของสินค้าโอท็อป (OTOP) หรือ แนวคิดเรื่องหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่รัฐใช้เข้ามาต่อกรกับแนวคิดเรื่อง วิถีชุมชน วัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ถูกจุดขึ้นมาโดยนักพัฒนาและนักวิชาการสายวัฒนธรรมชุมชนและองค์กร

พัฒนาเอกชน (อพช.) ที่เข้ามาปะทะประสานกับแนวทางการพัฒนาของรัฐที่ยังคงมุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจผ่านแนวทางเดิมๆ ในเรื่องการพัฒนาอุตสาหกรรมและการลงทุนจากต่างชาติ โดยชี้ให้เห็นว่าภายใต้แนวทางการพัฒนาเช่นนั้นไม่อาจลดช่องว่างทางรายได้ลงได้ ความยากจนของชาวบ้านยังคงดำรงอยู่ ความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบทก็มีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้น นักคิดสาย อพช. ได้แสวงหาวิธีการต่อกร และได้สร้างภาพความเป็นชุมชนของหมู่บ้านขึ้นและให้คำจำกัดความของชาวบ้านใหม่ด้วยคำว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ให้เป็นตัวแทนของความเป็นของเก่า คุณภาพดี ที่เปลี่ยนภาพลักษณ์ของชาวบ้านจากที่เคยเป็น ‘ผู้ขอ’ และต้องรอความช่วยเหลือจากรัฐ กลายมาเป็น “คลังข้อมูล” ของ “ชาติ” แทน

ในแง่ที่ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านได้ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ให้กับ “ชาวบ้าน” ในการคิดและแสดงออกมากขึ้นภายใต้ร่มเงาของวาทกรรมดังกล่าว โดยใช้การเกาะเกี่ยววาทกรรมการพัฒนาของรัฐที่พยายามสร้างให้ “ชาวบ้าน” มีภาพลักษณ์ของความล้าหลังและด้อยพัฒนา ย้อนศรเข้าไปปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์กับรัฐ โดยการทำให้ความล้าหลังนั้นกลายเป็น ‘ความเก่าแก่’ เป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของสังคม และเสนอว่าแนวทางการพัฒนาเชิงวัฒนธรรมนั้นจะให้ผลที่ยั่งยืนกว่าการพัฒนาทุนนิยมที่เน้นความเจริญด้านวัตถุเป็นหลัก ซึ่งลักษณะเช่นนี้นับเป็นการทำทนายอำนาจในรูปแบบหนึ่ง โดยใช้ดาบนั้นคืนสนองแก่รัฐนั่นเอง

ในส่วนของรัฐ เพื่อไม่ให้สูญเสียความสามารถในการควบคุมและการแสวงหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจ รัฐ ก็ได้พยายามแสวงหาทางกระชับถ่ายโอนอำนาจมาไว้ที่ตน ด้วยการเกาะเกี่ยววาทกรรมด้านในเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านกลับไปแสวงหาประโยชน์และเข้าควบคุมชาวบ้านอีกครั้ง โดยนำเอาแนวทางอย่างเรื่องการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมก็ดี หรือการสนับสนุนสินค้าพื้นบ้านก็ดี มาใช้ เพื่อผนวกเอาภาคปฏิบัติการของกระแสต้านหรือวาทกรรมรณรงค์เข้าร่วมของวาทกรรมใหญ่ ดังที่ปรากฏออกมาเป็นโครงการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การส่งเสริมสินค้าโอท็อป เป็นต้นนั่นเอง ซึ่งโครงการเหล่านี้จะช่วยให้รัฐยังคงได้รับผลเป็นรูปธรรมของการพัฒนาเศรษฐกิจเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาประเทศเช่นเดิม และโดยที่ทำความท้าทายของวาทกรรมชาวบ้านในรูปแบบของภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้เป็นสิ่งที่ขัดกับสิ่งที่รัฐส่งเสริม ซึ่งจุดนี้จะทำให้วาทกรรมชาวบ้านที่หันไปเกาะเกี่ยววาทกรรมภูมิปัญญาชาวบ้านยังคงไม่หลุดพ้นไปจากความสามารถประเมินและจัดการของรัฐ

อย่างไรก็ตาม ในการเคลื่อนไหวท้าทายที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเกาะเกี่ยววาทกรรมเชิงบวกในเรื่องการพัฒนาเพื่อเข้าไปปรับความสัมพันธ์กับรัฐ ที่ทำให้ชาวบ้านมีประสบการณ์เกี่ยวกับระบอบความจริงบางอย่างเชิงอำนาจ และทำให้เกิดความรู้สึกด้านบวกแก่ตนเองมากขึ้น หรือการทำทนายอำนาจโดยการเกาะเกี่ยวอำนาจวาทกรรมในเชิงด้อยศักยภาพเพื่อเข้าไปขอสิทธิพิเศษบางอย่าง ที่ทำให้รัฐจำเป็นต้องยกผลประโยชน์บางอย่างแก่พวกเขา รวมไปถึงการใช้อำนาจ

ท้องถิ่นเข้าไปกีดกันลดความรุนแรงรวดเร็วในการเข้าครอบงำทางอุดมการณ์ของรัฐ ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น การเคลื่อนไหวเหล่านี้ได้ส่งผลให้ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” เป็นไปในแง่บวกมากขึ้น เมื่อประกอบเข้ากับวาทกรรมเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านและความเป็นท้องถิ่นที่เข้ามาทำทลายภาพลักษณ์เชิงลบของชาวบ้านที่รัฐเคยให้ไว้แล้วก็ทำให้ปัจจุบันมีการใช้คำว่า “ชาวบ้าน” ในความหมายที่เคลื่อนไหวออกไปจากวาทกรรม “ชาวบ้าน” ในเชิงโง่ จน เจ็บ ไปสู่เรื่องของความเป็นอะไรที่ “ง่าย ๆ “ สบาย ๆ ด้วย

โดยที่วาทกรรมรองของวาทกรรม “ชาวบ้าน” ที่เป็นไปในแง่บวกมากขึ้นนี้ ก็มีพื้นที่ของตนเองในการแสดงออก เช่น ในเวทีของการพัฒนาที่ยั่งยืน ภูมิปัญญาชาวบ้าน รวมไปถึงบริบทชีวิตประจำวันของชนชั้นกลาง ผู้ที่มีการศึกษาและสถานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างสูง ที่ต้องการแสดงให้เห็นถึงความเป็นคนง่าย ๆ สบาย ๆ ของตนก็มักจะใช้คำว่า “อย่างบ้าน ๆ” หรือ “อย่างชาวบ้าน ๆ” เพื่อแสดงให้เห็นถึงความไม่ถือตัวและมุมมองของตนที่มองทุกคนในสังคมอย่างให้เกียรติและเท่าเทียมมากขึ้น อันเป็นกระแสที่กำลังได้รับความนิยมในเรื่องสิทธิมนุษยชนขณะนี้

จากจุดนี้จะเห็นได้ว่าการต่อสู้ทางวาทกรรมในวาทกรรม “ชาวบ้าน” เกิดขึ้นท่ามกลางการเคลื่อนไหวออกไปของวาทกรรม “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักยภาพด้วย โดยมีวาทกรรม “ชาวบ้าน” คู่ขนานเกิดขึ้นมาในแง่ของภูมิปัญญาชาวบ้านนั่นเอง โดยที่วาทกรรมเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านขณะนี้กำลังแสดงบทบาทในการครอบงำ รัฐ ผู้ที่ครั้งหนึ่งเคยใช้วาทกรรมเชิงด้อยศักยภาพกดทับชาวบ้านไว้ภายใต้ภาพลักษณ์ของความด้อยพัฒนาด้วย แต่พร้อม ๆ กันนั้นวาทกรรม “ชาวบ้าน” ในแง่ลบที่เคยครองกระแสครั้งหนึ่งก็กำลังปรับตัวและพยายามแสวงหาร่วมเงาอันใหม่ที่สามารถครอบวาทกรรม “ชาวบ้าน” ทั้งในแง่ลบและแง่บวกที่เกิดขึ้น ให้อยู่รวมกันได้โดยที่ไม่ขัดแย้งกัน และแน่นอนว่าต้องให้เป็นไปในทางที่จะยังคงเอื้อประโยชน์แก่รัฐ

สรุป

จากการวิจัยภาคสนามสรุปได้ว่า ชาวบ้าน มีการจำกัดตนเองจริงอันเนื่องมาจากการรับรู้ว่าตนเองด้อยศักยภาพ กระนั้น ก็ไม่ได้เป็นแบบเฉื่อยชา จำยอม (passive) เช่นที่แนวคิดวัฒนธรรมการเมืองมักให้ไว้ เพราะจากการศึกษาพบว่าชาวบ้านไม่ได้จำกัดตนเองอย่างเฉื่อยชาภายใต้วาทกรรม “ชาวบ้าน” ในเชิงด้อยศักยภาพ แม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าชาวบ้านมีพฤติกรรมจำกัดตนเอง กระนั้น พฤติกรรมในการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชาวบ้านแบบเก็บปากเก็บเสียงก็ลดลง และมีความซับซ้อนอ่อนค้อมในการจำกัดตนเองมากขึ้น ภายใต้ระบบเหตุผลและความรู้

จากผลการศึกษาที่ได้ข้างต้น ส่วนหนึ่งวิเคราะห์ได้ว่าอำนาจวาทกรรมที่สิ้นไหลทำให้ชาวบ้านแม้จะถูกกดขี่ไว้ด้วยภาพลักษณ์เชิงด้อยศักยภาพของวาทกรรม “ชาวบ้าน” และถูกกำกับให้อยู่ภายใต้มาตรฐานบางอย่าง กระนั้น ความสิ้นไหลของอำนาจนั้นก็ทำให้ชาวบ้านสามารถเกาะเกี่ยวอำนาจแห่งวาทกรรมไปใช้ในการปรับความสัมพันธ์กับรัฐได้ด้วย

การเกาะเกี่ยววาทกรรมอาจเป็นไปเพื่อการปรับความสัมพันธ์ โดยไม่ผูกผันตนเองเข้ากับการพัฒนาและระบบมาตรฐานมากนัก ซึ่งก็คือ ยังคงมีจุดที่เป็นตัวของตนเองหลงเหลืออยู่ เช่น การเกาะเกี่ยวอำนาจของรัฐที่ปรากฏในชาวบ้านที่ลำปาง ที่จะเห็นได้ว่าชาวบ้านไม่ได้ปฏิเสธการพัฒนาแบบรัฐ อีกทั้งยังรู้สึกดี้อย่างการพัฒนาแบบไม่เท่าเทียมของรัฐด้วย กระนั้น พวกเขาก็ยังสามารถเกาะเกี่ยวอำนาจวาทกรรมจากแนวคิดเรื่องการพัฒนาบางอย่าง เช่น การศึกษา และอาชีพ เพื่อเข้าไปต่อรองกับรัฐ ในผลประโยชน์ที่จะได้ร่วมกันของหมู่บ้าน หรือเพื่อประโยชน์ด้านการเกษตร ที่พวกเขายังคงเห็นว่าเป็นเรื่องที่ดีที่ไปไม่ได้ เป็นต้น ซึ่งประสบการณ์ในการผูกผันตนเองเข้ากับระบบบางส่วนและการเกาะเกี่ยววาทกรรมนี้ ได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่เข้าไปกระทำการกับสำนึกของชาวบ้านที่ลำปางให้เกิดมีความรู้สึกถึงการที่ตนมีอำนาจบางอย่าง และตระหนักถึงความสามารถในการทำทลายอำนาจรัฐได้ด้วย

อีกรูปแบบหนึ่งอาจจะเป็นการเกาะเกี่ยววาทกรรมแห่งอำนาจแล้วละทิ้งตัวตนดั้งเดิมไปเลย เช่นที่เกิดขึ้นกับคนในกรุงเทพฯ ที่เลือกจะออกจากความเป็น “ชาวบ้าน” ตามวาทกรรม “ชาวบ้าน” ที่มีภาพลักษณ์เชิงด้อยศักยภาพ ด้อยการศึกษา เป็นผู้ที่อยู่ในชนบทและมักประกอบอาชีพเกษตรกรรม เป็นต้น โดยเลือกที่จะเข้ามาเป็น “คนเมือง” ประกอบอาชีพอย่างอื่นที่ไม่ใช่เกษตรกรรม ซึ่งก็นับว่าเป็นการเข้าไปต่อรองกับรัฐได้ประการหนึ่งในลักษณะของการสร้างภาพของตนขึ้นมา ให้มีภาพของความเป็นพลเมืองดี เป็นคนที่มีคุณภาพในสายตาของรัฐ โดยคาดว่ารัฐอาจจะให้เกียรติแก่พวกเขามากขึ้น หรืออย่างน้อยพวกเขาก็พอจะมีความรู้และสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม ที่รัฐให้ความเชื่อถือและยอมรับลงพุดคุยด้วยอย่างเสมอหน้า กระนั้น กลับปรากฏว่าการเกาะเกี่ยววาทกรรมโดยการละทิ้งตัวตนดั้งเดิมของผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ กลับเป็นเงื่อนไขที่ช้อนกลับมาครอบงำความคิดให้พวกเขามีพฤติกรรมจำกัดตนเองอีกรอบและอาจจะมากขึ้นกว่าเดิมเสียอีก เนื่องจากตกอยู่ภายใต้หล่มของเหตุผลจอมปลอม ที่ตั้งอยู่บนเรื่องของเศรษฐกิจการที่เวลาและเม็ดเงินในพื้นที่แห่งนี้ มีค่ามีราคามากกว่าที่ลำปาง การเข้าไปทำทลายกับเจ้าหน้าที่รัฐจึงหมายถึงการต้องมีต้นทุนในการต่อกรที่สูง

ในขณะที่ การผนวกตนเองเข้ากับรัฐและพยายามกำกับตนเองให้เป็นพลเมืองดีในสายตาของรัฐอย่างเข้มขันของคนในกรุงเทพฯ ก็ส่งผลให้พวกเขาถูกจำแนกออกจากกันและกันและขึ้นอยู่กับรัฐโดยตรงในฐานะปัจเจกชนที่เสรี ซึ่งสิ่งนี้แม้จะฟังดูเหมือนเป็นเหตุผลที่เต็มไปด้วยศีลธรรม แต่กระนั้นก็เป็นหลุมพรางอย่างสำคัญที่ทำให้ผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ โดดเดี่ยวเกินไปที่จะเข้าไปต่อกร

กับเจ้าหน้าที่รัฐ ดังข้อมูลในตารางที่ 4.4 ที่สะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านในพื้นที่ลำปางแม้จะมีพฤติกรรมจำกัดตนเองจริงภายใต้การรับรู้ว่าเป็นชาวบ้านและรู้สึกด้อยศักยภาพ กระนั้นก็มีพฤติกรรมในการทำทนายอานาจารย์รัฐที่มากกว่าผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ และมีแนวโน้มที่เพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ เสียอีก ที่มีแนวโน้มในการจำกัดตนเองมากกว่า ไม่ว่าจะรู้สึกจะรับรู้ว่าเป็นหรือไม่เป็นชาวบ้าน ด้อยหรือไม่ด้อยศักยภาพก็ตาม

ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า วาทกรรม “ชาวบ้าน” นั้นมีพลังในการประกอบสร้างตัวตนและสร้างให้คนกำกับพฤติกรรมของตนจริง โดยใช้วิธีการสำคัญสองส่วนควบคู่กัน คือ ใช้การกดทับลงไปในกลุ่มบุคคลเฉพาะ ในที่นี้ก็คือ “ชาวบ้าน” ที่มีภาพลักษณ์ตรงตามวาทกรรมดังกล่าว เพื่อสร้างให้เกิดรูปธรรมของวาทกรรมดังกล่าวขึ้น และใช้สถานะของการเป็นวาทกรรมแขวนลอย ในฐานะภาพตัวแทน เข้าไปแฝงฝังอยู่ในใจของผู้ถูกปกครองทุกคนด้วย จึงทำให้ไม่ใช่เพียงแค่ชาวบ้านในชนบทที่ถูกประกอบสร้างให้กลายเป็น ชับเจด ของรัฐ ที่มีลักษณะด้อยศักยภาพ “โง่ จน เจ็บ” แต่ภาพลักษณ์ของความโง่ จน เจ็บ ดังกล่าวของวาทกรรม “ชาวบ้าน” ได้เข้าไปประกอบสร้างผู้คนที่ไม่อยากจะ เป็น “ชาวบ้าน” แบบนั้น ให้ต้องกำกับพฤติกรรมของตนเองให้ตรงกันข้ามกับภาพลักษณ์ในแง่ลบของชาวบ้านดังกล่าวไปพร้อมกันด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้จะปฏิเสธไม่ได้ถึงความเข้มข้นในการกำกับตนเองของชาวบ้าน กระนั้นภายใต้กระบวนการให้เหตุผล (rationalization) อย่างเดียวกับรัฐ ก็ทำให้ชาวบ้านไม่ได้มีพฤติกรรมจำกัดบทบาทของตนอย่างเฉื่อยชา ข้อมูลได้แสดงให้เห็นแล้วว่าชาวบ้านได้เกาะเกี่ยววาทกรรมในการพัฒนาในรูปแบบของการพัฒนาตนเองเข้าไปต่อกรกับเจ้าหน้าที่รัฐมากขึ้น แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าแนวทางที่ชาวบ้านเข้าไปผูกพันตนเองด้วยนั้นก็ยังคงส่งผลให้ชาวบ้านกลายเป็น “แรงงาน” ที่สำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจให้แก่รัฐ โดยที่ตนเองต้องมีพฤติกรรมกำกับตนเองภายใต้เหตุผลทางด้านเศรษฐกิจมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ก็ไม่ควรมองข้ามความสามารถในการทำทนายอานาจารย์ของชาวบ้านที่อาจมีต่อรัฐได้ตลอดเวลาเช่นกัน ดังที่แสดงให้เห็นแล้วในส่วนของการทำทนายอานาจารย์ว่า ในขณะที่รัฐพยายามเข้ามาควบคุมและประกอบสร้างชาวบ้าน ชาวบ้านก็มีกลไกในการป้องกัน ทำทนายอานาจารย์ไปพร้อม ๆ กันด้วย จึงทำให้รัฐต้องใช้ศิลปะในการเข้าถึงชาวบ้านมากขึ้น และต้องปรับตัวต่อการทำทนายนั้นอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าทั้งรัฐและชาวบ้านต่างก็เป็นผู้แสดงที่สามารถมียุทธศาสตร์ของตนได้ทั้งคู่ (strategic subject) ในการที่จะสร้างเกมของตนขึ้นมาเพื่อรับและส่งความสัมพันธซึ่งกันและกัน ที่ทำให้ต่างฝ่ายต่างก็สามารถตกอยู่ภายใต้วาทกรรมบางอย่างของกันและกันหรือครอบงำทางวาทกรรมบางอย่างไปพร้อม ๆ กัน

กระนั้น ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ารัฐมีความสามารถในการครอบงำทางวาทกรรมมากกว่า ทั้งนี้เพราะรัฐมีเครือข่ายปฏิบัติการที่จะช่วยกันสร้างและคงไว้ซึ่ง “ระบอบความจริง” ที่เอื้อประโยชน์แก่

คนที่กว้างขวางและเหนียวแน่นมากกว่าชาวบ้าน และสิ่งนี้เองที่เรียกว่าการปกครอง อย่างไรก็ตาม การปกครองจะเป็นธรรมหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับอย่างยิ่งว่าซบเจตของรัฐอย่าง “ชาวบ้าน” จะตระหนักรู้และมีพฤติกรรมในการทำลายอำนาจของรัฐได้มากเพียงใด และจะสามารถขับเคลื่อนการทำทายนั้น ให้นำไปสู่ความสมประโยชน์ระหว่างรัฐและชาวบ้านได้หรือไม่

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

5.1 บทสรุป

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นความพยายามที่จะศึกษาว่าภาพลักษณ์ในแง่ลบของคำว่า “ชาวบ้าน” อันเป็นผลจากการพยายามประกอบสร้างอย่างเข้มข้นผ่านโครงการพัฒนาของรัฐที่ผ่านมา ส่งผลต่อการการรับรู้ตนเองในเชิงต่อยศักยภาพและการตัดสินใจจำกัดตนเองในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองของชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการปกป้องรักษาศักดิ์และสิทธิของตนตามระบอบประชาธิปไตยหรือไม่อย่างไร

โดยผู้วิจัยมีสมมติฐานว่า การจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชาวบ้านนั้นไม่ใช่ปัญหาเรื่อง ‘วัฒนธรรม’ แต่เป็นเพราะรัฐผลิต (produce) สร้าง (construct) กลไกบางอย่างที่เป็นอำนาจขึ้นกำกับพฤติกรรมและความคิดของบุคคลให้เกิดความรู้สึกต่อยศักยภาพ และมีพฤติกรรมจำกัดตนเองทางการเมือง อันจะเอื้อประโยชน์ต่อการปกครองของรัฐในแง่ของการปราศจากการท้าทายอำนาจ

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงต้องการเข้าไปศึกษาว่ารัฐมีกลไกและกระบวนการสถาปนาตัวตนของชาวบ้านให้กลายเป็นซบเจค (subject) ที่มีภาพลักษณ์ของความต่อยศักยภาพเช่นไร และภายใต้กระบวนการนั้น ‘ชาวบ้าน’ เกิดความรู้สึกต่อยศักยภาพและมีพฤติกรรมจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองหรือไม่ อย่างไร โดยในที่นี้ผู้วิจัยได้ขยายมุมมองเรื่องการเมืองการมีส่วนร่วมทางการเมืองออกไปสู่รูปแบบที่ไม่เป็นทางการด้วย เพื่อเผยให้เห็นว่า “ชาวบ้าน” อาจจะมีรูปแบบการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองอื่น ๆ ที่หลากหลายก็ได้ซึ่งไม่ควรมองข้าม

ส่วนวิธีการศึกษานั้น ผู้วิจัยจะใช้การศึกษาเอกสาร (documentary research) ร่วมกับการศึกษาภาคสนาม (field research) เพื่อตรวจสอบข้อสรุปทางทฤษฎี และใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง (semi-structured interview) เข้าไปศึกษาชาวบ้านที่ จ.ลำปาง ในฐานะพื้นที่ชนบทเปรียบเทียบกับชาวบ้านในพื้นที่เมืองในกรุงเทพมหานคร ซึ่งทฤษฎีหลักที่นำมาใช้นั้นก็คือแนวคิดเรื่อง **ตัวตนและอำนาจ** (The Subject and Power) ของมิเชล ฟูโกต์ ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้จะเรียกว่าอำนาจมิติที่ 4 เพราะจะนำมาศึกษาพร้อม ๆ กับแนวคิดเรื่องอำนาจ 3 มิติ เพื่อเผยให้เห็นถึงความสลับซับซ้อนของปฏิบัติการทางอำนาจที่ประกอบไปด้วยอำนาจหลากหลายมิติ

ซึ่งผลจากการสำรวจวรรณกรรมในบทที่ 2 ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดเรื่องกระบวนการประกอบสร้างตัวตนของซบเจค (subject) ที่ฟูโกต์เสนอไว้สามารถเผยให้เห็นถึงกลไกที่ทำให้ “ชาวบ้าน” อาจมีพฤติกรรมกำกับตนเองในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองได้เป็นอย่างดี โดยฟูโกต์เสนอว่ากระบวนการนี้จะประกอบไปด้วย 3 ชั้นคือ

1. **ชั้นของการแสวงหาความรู้ที่เป็นศาสตร์ (science)** ซึ่งเป็นชั้นที่ทำให้มนุษย์กลายเป็น “หน่วยการศึกษา” หนึ่งๆตามแต่ละหลักวิชา เช่น เป็น สัตว์ ประเภทหนึ่งในวิชาชีววิทยา หรือเป็น แรงงาน ประเภทหนึ่งในวิชาเศรษฐศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งชั้นของศาสตร์นี้จะนำไปสู่ชั้นการจำแนกแตกต่างต่อไปที่เป็นชั้นที่สองของการประกอบสร้างซ้ำเจตต่อไป

2. **กระบวนการจำแนกแตกต่าง (Dividing Practice)** ในขั้นนี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างมาตรฐานให้เกิดขึ้น เนื่องจากการจำแนกแตกต่างคือการแบ่งพากว่า สิ่งใดถูกหรือผิดดีหรือไม่ดี เช่น การแบ่งระหว่างคนบ้ากับคนปกติ หรือ ระหว่างคนมีศักยภาพกับคนด้อยศักยภาพ โดยที่แต่ละพากจะมีรายละเอียดเป็นของตนเอง มีวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงสิ่งซึ่งดีงามเหล่านั้น เช่น ต้องปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่โกหก ไม่ลักขโมย จึงจะนับได้ว่าเป็นคนดี เป็นต้น หรือจะต้องสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ต้องมีสถานะทางเศรษฐกิจที่ดี จึงจะนับได้ว่าเป็นผู้มีศักยภาพ เป็นต้น โดยที่ปฏิบัติการเหล่านี้จะถูกจับตามอง (gaze) และประเมินโดยผู้เชี่ยวชาญ และผู้อื่นว่าผู้นั้นมีคุณสมบัติควรจัดอยู่ในกลุ่มใด โดยในขั้นนี้ บัณฑิตจะถูกภาคปฏิบัติการกระทำลงไปที่ร่างกาย (body) อย่างเข้มข้นต่อเนื่องเพื่อสร้างให้เกิดร่างกายที่อ่อนน้อมง่าย (docile body)

3. **ชั้นของการยอมรับการเป็นองค์ประธานผู้ถูกกระทำ (Subjectification)** ขั้นนี้เป็นชั้นที่บัณฑิตได้ยอมรับการประกอบสร้างซ้ำเจตนั้นมาไว้กับตนเองแล้ว และมีพฤติกรรมตามรูปแบบของซ้ำเจตที่ถูกประกอบสร้างนั้น ๆ ด้วยตัวของตนเอง เรียกได้ว่าเป็นชั้นที่ปฏิบัติการในการประกอบสร้างตัวตนที่อ่อนน้อมง่ายในขั้นที่สองได้สถาปนาตนเองลงไปในตัวของบัณฑิตและสร้างสำนึกขึ้นแล้วในจิตใจ โดยส่งผลให้เกิดการจับจองตนเองจากภายใน (internalized) ซึ่งจะเป็นการเฝ้าตนเองด้วยสายตาของสังคม (care of the self) โดยที่จะมีพฤติกรรมบางอย่างที่คาดว่าจะเป็นที่ปรารถนาของสังคมออกมาด้วยตนเอง ที่สำคัญคือ บัณฑิตจะพยายามแสวงหาเพื่อให้ได้มาหรือครอบครองซึ่งความเป็นซ้ำเจตนั้นๆด้วย ซึ่งในขั้นนี้ฟูโกต์เรียกว่ามนุษย์ได้ผันตนเองให้กลายเป็นซ้ำเจตแล้วอย่างสมบูรณ์

สำหรับซ้ำเจตอย่าง “ชาวบ้าน” นั้น ถูกประกอบสร้างขึ้นมาบน**ศาสตร์ของการปกครอง** โดยคู่ตรงข้ามกับชาวบ้านนั้นก็คือผู้ปกครอง ด้วยเหตุนี้ คำว่า “ชาวบ้าน” จึงมีความด้อยอยู่ในระดับหนึ่งในฐานะผู้ที่ถูกปกครอง กระนั้น อุดมการณ์ของการปกครองก็ส่งผลให้มีรูปแบบของผู้ได้ปกครองที่หลากหลายออกไป นับตั้งแต่ ไพร่ฟ้า ราษฎร ชาวบ้าน และประชาชน หรือแม้กระทั่งพลเมือง ในแง่หนึ่งคำเหล่านี้มีความหมายตรงกันคือต่างก็เป็นผู้ถูกปกครอง กระนั้น สำหรับรายละเอียดในเรื่องความสามารถก็แตกต่างกันออกไป เช่น ไพร่ฟ้าและราษฎรนั้นมีแนวโน้มที่จะถูกนำไปใช้เมื่อกล่าวถึงประชาชนกับพระมหากษัตริย์ ในขณะที่ประชาชนนั้นมักนำมาใช้เมื่อ

กล่าวถึงสิทธิและข้อกฎหมาย เช่นเดียวกันกับคำว่าพลเมือง ที่มีรายละเอียดเพิ่มขึ้นมาในเรื่องของความเป็นผู้ที่มีความรู้มีฐานะเศรษฐกิจที่ดีพอสมควรมีความตระหนักรู้ทางการเมืองและมีนัยของความเป็นชนชั้นกลาง ในขณะที่ “ชาวบ้าน” คือผู้ถูกปกครองที่มีภาพลักษณ์เชิงลบมากที่สุดในเรื่องของความเป็นผู้ด้อยศักยภาพ มีภาพที่ผูกติดอยู่กับพื้นที่ในชนบท และความยากจน ซึ่งถูกสร้างขึ้นผ่านปฏิบัติการทางวาทกรรมเรื่องการพัฒนาที่มาพร้อม ๆ กับความด้อยพัฒนา

ซึ่งแม้ว่าในนโยบายต่าง ๆ ของรัฐอาจจะไม่ได้เรียกกลุ่มคนที่มีลักษณะเช่นนี้ว่า “ชาวบ้าน” ออกมาตรง ๆ เหมือนกับงานทางวิชาการที่ศึกษาเรื่องชาวบ้าน ส่วนหนึ่งเพราะคำว่าชาวบ้านไม่ได้ถูกถือว่าเป็นภาษาราชการ อีกส่วนหนึ่งก็คือภาพในแง่ลบของคำว่า “ชาวบ้าน” ดังกล่าว กระนั้นเราก็สามารถรับรู้ถึงการมีอยู่ของคำว่า “ชาวบ้าน” ในฐานะวาทกรรมที่มีภาพลักษณ์ในแง่ลบ และด้วยสาเหตุนี้เองที่ทำให้แม้จะมีการพูดถึงและใช้คำว่า “ชาวบ้าน” ในสังคมโดยทั่วไป กระนั้นเมื่อให้ระบุว่า “ชาวบ้าน” คือใคร หรือคิดว่าตนคือ “ชาวบ้าน” หรือไม่ จึงเป็นเรื่องยาก และส่วนใหญ่เสี่ยงที่จะไปใช้คำอื่นในการระบุสถานะของตนเองในฐานะของผู้ถูกปกครองมากกว่า เช่น คำว่าประชาชน หรือพลเมืองของรัฐ เพราะให้ภาพของความมีศักยภาพมากกว่า

อย่างไรก็ตามจากการสำรวจวรรณกรรมเบื้องต้นในบทที่ 3 พบว่า คำว่า “ชาวบ้าน” เป็นคำที่ไม่ได้มีความหมายในแง่ลบมาตั้งแต่ต้น แต่เพิ่งมามีความหมายในแง่ลบเมื่อสยามเข้าสู่กระบวนการสร้างชาติ (nation-building) ในฐานะรัฐชาติสมัยใหม่ ที่มีองค์ประกอบ 4 ประการสำคัญ คือ ดินแดน ประชากร รัฐบาลและอำนาจอธิปไตย ที่ทำให้ชาวบ้านในความหมายแต่เดิมที่หมายถึงผู้ที่อยู่ในหมู่บ้าน เป็นคนทั่วไป มีความเป็นอิสระจากเมืองถูกผนวกเข้ามาในฐานะของผู้ได้ปกครองขึ้นอยู่กับการปกครองของรัฐบาลกลาง “ชาวบ้าน” ถูกจัดการ ประกอบสร้าง ในรูปแบบที่หลากหลายนับแต่นั้น และโดยที่ได้รับการส่งเสริมเติมแต่งจากงานทางวิชาการที่เข้าไปศึกษาเรื่องหมู่บ้านและชาวบ้าน ในความหมายที่ถูกประกอบสร้างมาก่อนหน้าในเรื่องของความเป็น ‘ชุมชน’ และ “ชาวบ้าน” ที่หมายถึงคนในชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งยิ่งกลายเป็นการเข้าไปเสริมภาพลักษณ์ของความเป็น ‘ชาวบ้าน’ ให้ผูกติดอยู่กับ ‘หมู่บ้าน’ ‘ชนบท’ ให้แน่นหนามากขึ้น แม้ว่าจะมีงานวิชาการหลายชิ้นที่พยายามให้ภาพชาวบ้านและหมู่บ้านในแง่บวก ค่อยไปในทางอุดมคติ กระนั้นเมื่อพูดถึง “ชาวบ้าน” ภาพที่ได้ก็คือภาพของคนที่อยู่ในชนบทประกอบอาชีพเกษตรกรรมและมีความเป็นชุมชน อันไปเสริมรับต่อมากับโครงการพัฒนาชนบทของรัฐที่ทำให้ภาพของ “ชาวบ้าน” ในแง่ลบทับถม “ชาวบ้าน” โดยเฉพาะในชนบทยิ่งขึ้น

สำหรับกระบวนการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” ที่สำคัญ จากการสำรวจวรรณกรรม สามารถจัดออกได้เป็น 3 ยุคคือ ยุคที่ชาวบ้านมีสถานะเป็น ‘ไพร่ฟ้า’ ในสมัยที่

เริ่มสร้างชาติภายใต้การปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์, ยุคที่ชาวบ้านได้รับการยกสถานะเป็น 'ประชาชน' ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ ระบอบประชาธิปไตยที่ทุกคนเสมอกันภายใต้กฎหมาย และยุคสุดท้ายคือ ชาวบ้านที่มีสถานะเป็น 'แรงงาน' ที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่รัฐไทยตอบรับกับระเบียบโลกใหม่ที่เน้นความสัมพันธ์กันในเรื่องเศรษฐกิจแทนที่ความสัมพันธ์เชิงสงคราม ซึ่ง ชาวบ้านในฐานะของแรงงานนั้นยังคงเป็นตัวตนและภาพลักษณ์ของชาวบ้านที่สำคัญมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ก). การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่า "ชาวบ้าน"

1. ชาวบ้านที่เป็นไพร่ฟ้า (subject) พสกนิกรของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว

กระบวนการสร้างชาติ (nation-building) ภายใต้นโยบายเรื่องรัฐชาติ (nation-state) สมัยใหม่ ที่ทำให้สยามต้องแสวงหาองค์ประกอบ 4 ประการ อันได้แก่ ดินแดน ประชากร รัฐบาล และอำนาจอธิปไตยนั้น ได้นำไปสู่การเกิดความหมายในแง่ลบต่อ "ชาวบ้าน" อย่างสำคัญ เนื่องจาก ประการแรก การผนวกรวมพื้นที่ต่างๆ เข้าด้วยกันภายใต้กระบวนการสร้างชาติเพื่อก่อร่างก่อรูปดินแดนสยามภายใต้ภาพแผนที่นั้น ทำให้ประชากรและทรัพยากรที่เคยกระจัดกระจาย ถูกผนวกรวมเข้าสู่รัฐส่วนกลางในฐานะทรัพยากรและคนของรัฐที่อยู่ภายใต้รัฐบาลเดียวกันขึ้นอยู่ กับนโยบายและการจัดการของรัฐส่วนกลาง ซึ่งเทคนิคที่สำคัญในการก่อร่างดินแดนนี้ประกอบไปด้วย กองทัพ แผนที่ การแบ่งมณฑล การปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น โดยมีข้าหลวงเทศาภิบาล ที่เป็นคนของรัฐบาลกลาง เจ้าเมืองเดิมในฐานะของผู้ว่าการเมือง (จังหวัด) นายอำเภอที่เป็นคนของส่วนกลางเช่นกัน และกำนันผู้ใหญ่บ้านที่จะเป็นคนในท้องถิ่นแต่ทำหน้าที่แทนรัฐบาลกลาง ทำหน้าที่สำคัญในการเป็นสายเชื่อมโยงระหว่างรัฐบาลกลางและท้องถิ่น การพยายามแสวงหาองค์ประกอบด้านดินแดน เช่นนี้ จึงทำให้ "ชาวบ้าน" และ "ชาวเมือง" ถูกผนวกรวมเข้าด้วยกันภายใต้สถานะของ ไพร่ฟ้า (subject) ที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว

กระบวนการต่อมาคือ การเลิกระบบไพร่และทาส ซึ่งเป็นความพยายามปลดปล่อยไพร่และทาสจากสังกัดของมูลนายเดิม เพื่อให้รัฐสามารถถ่ายโอนความจงรักภักดีทั้งหมดที่เคยกระจัดกระจายเข้ามาสู่ส่วนกลาง โดยรวมอยู่ที่พระมหากษัตริย์พระองค์เดียว ก็ทำให้สถานะของไพร่ฟ้ามีชัดเจนขึ้น ในแง่ของผู้ที่อยู่ใต้ปกครองของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้นโยบายของรัฐบาลสามารถกระทบกับคนเหล่านี้ได้อย่างเป็นกลุ่มเป็นก้อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายที่มีลักษณะจำแนกแตกต่าง (differentiation) ประเมินตัดสิน ที่สามารถกระทบคนเหล่านี้ได้ทั้งก่อนในฐานะภาพตัวแทน

ประการต่อมาเป็นขั้นสำคัญที่ทำให้ภาพลักษณ์ของ "ชาวบ้าน" เป็นไปในแง่ลบ เพราะลำพังการแบ่งแยกแล้วปกครองที่แม้จะทำให้เกิดลักษณะปัจเจกจำแนก (individualized) กระนั้นก็

ไม่จำเป็นต้องเกิดภาพลักษณ์ในแง่ลบ หากไม่มีการสร้างมาตรฐานและการจำแนกตัดสิน ซึ่งสำหรับมาตรฐานที่เกิดขึ้นในยุคนี้ก็คือ ‘ความศิวิไลซ์’ แบบตะวันตก เช่น เรื่องการศึกษา อนามัย และโครงสร้างพื้นฐานบางอย่าง ที่ส่วนมากกระจุกตัวอยู่ใน “เมือง” อาจเนื่องด้วยข้อจำกัดด้านงบประมาณและเทคโนโลยี ที่ทำให้การสร้างความศิวิไลซ์จำเป็นต้องกระทำในเชิงยุทธศาสตร์ กล่าวคือ เป็นการสร้างความศิวิไลซ์ให้เกิดขึ้นกับพื้นที่ บางพวกบางกลุ่ม (ก่อน!) กระนั้นความพยายามสร้างชาติและความศิวิไลซ์ในแง่ดังกล่าว ก็กระทบกับภาพลักษณ์ของความเป็นชนบทและชาวบ้าน ให้กลายเป็นบ้านป่าเมืองเถื่อนและขาดความศิวิไลซ์ไปโดยปริยาย

อย่างไรก็ตาม แม้กระบวนการสร้างรัฐจะส่งผลให้เกิดภาพลักษณ์ในแง่ลบขึ้นแก่ชาวบ้านแล้วอย่างสำคัญ กระนั้น กระบวนการชาตินิยมก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่สำคัญที่จะเข้ามาช่วยแก้ภาพลักษณ์ในแง่ลบนั้นแสดงผล โดยผลักดันให้ผู้ที่ถูกภาพลักษณ์ในแง่ลบกดทับนั้นอาจเกิดความรู้สึกอยากหลุดพ้นไปจากมัน เพื่อแสดงถึงการเป็นคนรักชาติ จึงพยายามปฏิบัติตนเองตามเงื่อนไขของรัฐวางไว้ในเรื่องของการทำดีเพื่อ ‘ชาติ’ โดยการปฏิบัติตนเองเป็นพลเมืองดี เป็นต้น ซึ่งเรื่องของชาตินิยมนี้ในรัชกาลที่ 5 ยังไม่ลงหลักปักฐานในสังคมไทยเท่าใดนัก แต่มาได้รับการส่งเสริมอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ 6 อย่างไรก็ตามเนื้อหาแนวคิดชาตินิยมที่รัชกาลที่ 6 ทรงสนับสนุนนั้น ก็ยังไม่อาจจะส่งผลให้เกิดการปฏิบัติตนเองของผู้คนในสังคมที่ต้องการแสดงความรักชาติในทางที่หลากหลายมากนัก เพราะชาติที่พระองค์ทรงส่งเสริมเน้นที่องค์พระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ ความรักชาติจึงหมายถึงการแสดงความจริงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์เท่านั้นก็เพียงพอ ซึ่งต่อมาแนวคิดเรื่องชาตินิยมได้เปลี่ยนแปลงเนื้อหาไปภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ที่ทำให้เนื้อหาของ ‘ชาติ’ กินความในหลายเรื่องไม่เฉพาะแต่การภักดีต่อองค์พระประมุขเท่านั้น แต่หมายถึงการ ทำงาน การเคารพกติกา การเรียนหนังสือ การถือศาสนาพุทธ หรือเรื่องใด ๆ ที่รัฐเห็นว่า ‘ดี’ ที่สำคัญที่สุดคือการทำตามผู้นำที่ได้รับการส่งเสริมอย่างยิ่งในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งอันที่จริงแนวคิดเรื่องการทำตามผู้นำจึงเรียกได้ว่า ‘รักชาติ’ นี้ เป็นแนวคิดที่รัชกาลที่ 6 ทรงเสนอไว้ก่อนแล้ว

2. ชาวบ้านที่เป็นประชาชน (people) ภายใต้รัฐธรรมนูญและรัฐบาลทหาร-พลเรือน

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตย ที่ทุกคนเสมอกันภายใต้กฎหมายนั้น “ชาวบ้าน” ถูกประกอบสร้างอีกครั้งโดยได้รับการปลดปล่อยจากการเป็น “ไพร่ฟ้า” ที่ต้องอยู่ภายใต้พระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียวมาสู่ฐานะ “ประชาชน” ของ ‘ชาติ’ ที่สามารถคิดและทำเพื่อชาติได้ด้วยตนเอง

ทั้งนี้ กระบวนการดังกล่าวก็เป็นไปเพื่อการพยายามถ่ายโอนความภักดีของไพร่ฟ้าจากพระมหากษัตริย์มาไว้ที่ผู้ปกครองคนละใหม่ โดยการยกย่องให้ “ชาติ” ซึ่งขณะนั้นลงหลักปักฐานในสังคมไทยแล้ว เป็นหลักสำคัญ ในความหมายที่ ‘ชาติ’ มิใช่องค์พระมหากษัตริย์อีกต่อไป แต่อยู่ในความหมายที่เป็นของทุกคน ในฐานะของ “ประชาชน” ของชาติ และทุกคนสามารถริเริ่มทำความดีเพื่อชาติได้ด้วยตนเอง ความรักชาติมิได้หมายถึงความภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์เพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงรายละเอียดในทางปฏิบัติ บทบาทของประชาชน ไม่ได้มีเสรีภาพในการทำเพื่อชาติได้อย่างแท้จริง เนื่องจากผู้ปกครองกลุ่มใหม่ก็ยังคงมีแนวคิดต่อประชาชน ไม่ต่างจากรัฐบาลของพระมหากษัตริย์ในเรื่องของความไม่พร้อมของคนกลุ่มนี้ในการปกครองตนเอง ด้วยเหตุนี้ บทบาทของ ‘ประชาชน’ ที่ดีในยุคนี้จึงอยู่ที่ควรปฏิบัติ **หน้าที่** ของตนให้ดีที่สุด ซึ่งการเน้นไปที่ “หน้าที่” ของประชาชนมากกว่าสิทธิเช่นนี้ มีภาคปฏิบัติการอย่างจริงจังในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้นโยบายรัฐนิยม ซึ่งเป็นนโยบายที่เข้าไปจัดการถึงรูปแบบการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อสร้าง ‘พลเมืองดี’ ในสายตาของรัฐขึ้น

แต่เนื่องด้วยข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีอีกเช่นกัน ที่ทำให้การกำกับนโยบายเป็นไปได้ในพื้นที่ใกล้ๆคือกรุงเทพมหานครและพื้นที่รอบนอก ประกอบกับนโยบายรัฐนิยมมีลักษณะเชื้อชาตินิยมและท้องถิ่นนิยมสูงจึงทำให้นโยบายเหล่านี้ไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่นหลายอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือเรื่องของภาษาและเชื้อชาติไทย ทำให้ยากต่อการรับไปปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม กลุ่มเป้าหมายของนโยบายนี้ก็อยู่ที่ชนชั้นกลางในกลุ่ม นักเรียน ข้าราชการ และพ่อค้าที่คิดมีมากขึ้นในเมือง ไม่ใช่ “ชาวบ้าน” ในต่างจังหวัด

ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ถูกกำกับด้วยนโยบายรัฐนิยมอย่างมากจึงเป็นผู้ที่อยู่ในเมืองเป็นส่วนใหญ่ และด้วยเหตุที่คนเหล่านี้เกิดขึ้นมาใหม่ยังไม่มีวัฒนธรรมที่เป็นของตนเอง เขาจึงยึดเอาวัฒนธรรมตามนโยบายรัฐนิยมมาเป็นของเขาได้อย่างง่ายดาย ภายหลังจากการบังคับอย่างเข้มงวด ภาพลักษณ์ของ “ชาวบ้าน” ในยุคนี้จึงถูกต้องย้ำความเป็นอื่น ด้วยนโยบายรัฐนิยมเชิงเชื้อชาติและภาษาอย่างมาก ทำให้ชาวบ้านในยุคนี้นอกเหนือจากจะถูกกดทับด้วยภาพลักษณ์ของความด้อยศิวิไลซ์เชิงพื้นที่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในยุคก่อนหน้าแล้ว ยังถูกกดทับลงไปด้วยภาพของความไม่เป็นไทยและความด้อยคุณภาพอีกชั้น และโดยที่ชนชั้นกลางรับเอานโยบายรัฐนิยมมาเป็นของชนชั้นตนแล้วอย่างเต็มใจก็ให้การประเมินตัดสินผู้คนไม่ได้กระทำมาจากรัฐฝ่ายเดียวอีกต่อไป ประชาชนเริ่มมีการประเมินและตัดสินกันเอง โดยมีมาตรฐานที่รัฐวางไว้เป็นเกณฑ์ตัดสิน ภายใต้อารมณ์เรื่องสิทธิเสรีภาพและหน้าที่ประชาชน

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงสถานะของไพร่ฟ้าสู่ประชาชนในครั้งนี้นับเป็นการปลดปล่อยครั้งสำคัญที่ทำให้ประชาชนมีอิสระ (มากขึ้น) ในการตัดสินใจด้วยตนเอง และเป็นการ

เกี่วระดับทางสังคมอย่างสำคัญ ที่ทำให้ประชาชนสามารถเลื่อนสถานภาพทางสังคมให้สูงขึ้นได้ง่ายกว่าเดิม เช่น ด้วยการศึกษ เป็นต้น

3. “ชาวบ้าน” ในฐานะ “แรงงาน” ในยุคของการพัฒนา (พ.ศ.2500 ถึงปัจจุบัน)

ในยุคนี้ระเบียบความสัมพันธ์ของโลกเริ่มกลับเข้าที่อีกครั้งภายหลังเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่สอง โดยระเบียบหลัก ๆ อยู่ที่ยุทธศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจมิใช่การทำสงครามหรือล่าอาณานิคมด้วยอาวุธหนักเช่นเดิม ทำให้รัฐต้องหันไปประกอบสร้างตัวตนของประชากรใหม่ให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ดังนั้น ประชาชนในยุคนี้จึงมีบทบาทเพิ่มขึ้นนอกเหนือจากเป็นประชาชนของรัฐแล้วก็ยังเป็น “แรงงาน” ของรัฐอีกด้วย โดยเทคนิคของรัฐที่สำคัญคือการเข้าไปดึงดูดทรัพยากรจากส่วนต่างๆมาเพื่อการพัฒนาประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพพร้อมๆ กับการดัดแปลงให้มนุษย์มีค่าเท่ากับแรงงานก็คือการส่งเสริมแนวคิดเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจผ่านการยกร่าง **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ** บทบาทที่สำคัญของแผนพัฒนาอยู่ที่การเป็นสัญลักษณ์ของระเบียบทางสังคมแบบใหม่ที่ตั้งอยู่บนเรื่องของเศรษฐกิจและเป็นแม่แบบของมาตรฐานต่างๆในสังคม โดยจัดให้ทุกอย่างเป็นหน่วยที่สามารถวัดและพัฒนาได้ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ ‘มนุษย์’ ในยุคนี้จึงถูกบรรจุเข้าไปอยู่ในแผนฯในฐานะ “แรงงาน” ที่สามารถพัฒนาได้

ที่สำคัญคือ ยุคนี้นับเป็นยุคที่สามารถประกอบสร้างตัวตนและสำนึกให้แก่ประชาชนในฐานะของแรงงานได้มากที่สุด แม้ว่ากระบวนการที่สำคัญจะไม่ต่างไปจากยุคก่อนหน้าที่เน้นเรื่องของการจำแนกแตกต่างระหว่าง “สิ่ง” ที่พัฒนา และ “สิ่ง” ที่ด้อยพัฒนา กระนั้น ในกระบวนการประกอบสร้างก็ไม่ใช้การกีดกันเช่นเดิม เนื่องจากเทคโนโลยีและการสื่อสารพัฒนาขึ้นอย่างมาก ทำให้มนุษย์ในยุคนี้ถูกผนวกเข้ามาเพื่อปรับปรุง **ดัดแปลง** ให้สามารถใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน ไม่ได้ถูกกันออกไปจากกระบวนการดัดแปลงตัวตนเช่นสองยุคก่อนหน้า ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้าน ในชนบทจึงถูกผนวกเข้ามาให้ใช้มาตรฐานเดียวกันกับเมืองอย่างเข้มข้น ผ่านแผนพัฒนาชนบท ที่มุ่งเน้นให้ชาวบ้าน ในชนบทรับรู้มาตรฐาน คุณค่า รวมไปถึงประโยชน์เชิงรูปธรรมต่าง ๆ ที่รัฐตั้งไว้และสังคมร่วมกันประกอบสร้างผลิตซ้ำ

แต่ภายใต้กระบวนการจำแนกแตกต่างทางมาตรฐานและคุณภาพชีวิตที่รัฐกำหนดขึ้นและดำเนินการไปอย่างเข้มข้นด้วยความร่วมมือของภาคส่วนต่างๆในสังคม การพยายามเข้าให้ถึงคุณภาพและมาตรฐานของชีวิตเช่นนั้น เป็นหน้าที่ของชาวบ้านเองที่ต้องแสวงหา ไม่ใช่หน้าที่ของแผนพัฒนาชนบทในการเข้าไปแก้ไขปัญหาดังกล่าว แต่แผนฯมีอยู่เพื่อเข้าไปเผยแพร่คุณค่าเหล่านั้นให้กระจายไปทั่วทั้งสังคม เพื่อให้ทุกคนในสังคมได้ถือมาตรฐานเดียวกันในการคิดประเมิน ตัดสิน และมีอยู่เพื่อต่อยอดย้ำความต้อมาตรฐานของ “ชาวบ้าน” มากกว่าที่จะช่วย

แก้ปัญหาแก่ชาวบ้านให้หลุดพ้นจากภาพลักษณ์ของความด้อยศักยภาพและด้อยพัฒนาอย่างจริงจัง

ด้วยเหตุนี้ ภาพลักษณ์ของ “ชาวบ้าน” ในเชิงศักยภาพจึงยังคงอยู่เรื่อยมาแม้ว่าจะมีแผนพัฒนาชนบทเข้าไปแก้ไขปัญหาความยากจนและช่องว่างทางรายได้ให้แก่ “ชาวบ้าน” มาเป็นเวลาเกือบ 50 ปี การคงอยู่ของแผนพัฒนาที่ไร้ประสิทธิภาพนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะ การคงไว้ซึ่งภาพลักษณ์ความด้อยศักยภาพของ “ชาวบ้าน” นั้นจำเป็นต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ เพราะมันช่วยให้ชาวบ้านผู้มีภาพลักษณ์ของความด้อยพัฒนาผ่านมาตรฐานของแผนพัฒนาชนบทนั้นกลายเป็นแรงงานราคาถูก ที่สมควรได้รับค่าจ้างต่ำ ที่จะส่งผลให้ผู้ประกอบการได้รับผลกำไรมากขึ้น อันจะส่งผลต่อการตัดสินใจลงทุน รวมไปถึงแผนพัฒนาชนบทยังช่วยในเรื่องการผนวกเอาทรัพยากรจากพื้นที่ชนบทรอบนอกเข้าสู่ศูนย์กลางได้อย่างชอบธรรมด้วยเหตุผลเรื่องการ “พัฒนา” เพื่อนำมาใช้เป็นทรัพยากรในการพัฒนาเศรษฐกิจต่อไป ในขณะที่การผลักดันให้ “ชาวบ้าน” ยังคงมีภาพลักษณ์ของความด้อยศักยภาพอยู่เสมอเช่นนั้น ก็ยังสร้างความชอบธรรมต่อแนวทางการพัฒนา (เศรษฐกิจ) ให้สามารถคงอยู่ได้ เพื่อทำหน้าที่ในการผนวกรวมทรัพยากรต่อไปด้วย

ภายใต้ผลประโยชน์เหล่านี้ จึงทำให้ยิ่งรัฐพยายามส่งเสริมเรื่องการพัฒนาเท่าใด ก็ยิ่งต้องประกอบสร้างความด้อยพัฒนาให้เกิดขึ้นเท่านั้น โดย “ชาวบ้าน” คือผู้ที่ตกเป็นเหยื่อดังกล่าว

นอกจากนั้น ภาพลักษณ์ในเชิงศักยภาพของ “ชาวบ้าน” นี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพลักษณ์ของความ “โง่ จน เจ็บ” ก็ยังถูกหยิบยกไปตอกย้ำในงานทางวิชาการ รวมไปถึงงานวิจัยหลายเรื่อง เช่น เรื่องของการ ‘ขายเสียง’ เป็นต้น ที่คำอธิบายมุ่งไปที่ความยากจนและความไม่รู้ของ “ชาวบ้าน” ซึ่งทำให้ภาพของความ “โง่ จน เจ็บ” ที่กดทับลงไปให้ “ชาวบ้าน” แลดูเหมือนขึ้น ในขณะที่เดียวกันสังคมในส่วนที่รับรู้คำว่า “ชาวบ้าน” ด้วยภาพลักษณ์ในแง่ลบ และไม่ต้องการตกเป็นเหยื่อของสังคม ก็มีหลายคนพยายามผลักดันตนเองให้หลุดพ้นจากวงจร “โง่ จน เจ็บ” ดังกล่าวเพื่อให้หลุดพ้นจากการตกเป็นเหยื่อ ซึ่งการพยายามหลีกเลี่ยงนี้ในทางกลับกันได้ส่งผลให้เกิดการตอกย้ำและผลิตซ้ำภาพลักษณ์ในแง่ลบของคำว่า “ชาวบ้าน” ให้เกิดเป็นระบอบความจริงขึ้น และกลายเป็นวาทกรรมที่คงอยู่ต่อไปกับการพัฒนา

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า “ชาวบ้าน” ถูกประกอบสร้างให้มีภาพลักษณ์ในแง่ลบมาโดยตลอดไม่ว่าจะ โดยกระบวนการสร้างชาติ กระบวนการชาตินิยม หรือกระบวนการพัฒนา ด้วยเหตุนี้ คำว่า “ชาวบ้าน” จึงมีฐานะเป็นวาทกรรมที่ไม่มีความจริงแน่นอน แต่ขึ้นอยู่กับการประกอบสร้าง กระนั้นสิ่งที่สำคัญคือ ภาพลักษณ์ในแง่ลบของคำว่า “ชาวบ้าน” ดังกล่าวที่ถูกสร้างทับถมกันมาโดยตลอดนั้น ได้ส่งผลต่อสำนึกของชาวบ้านให้เกิดความรู้ด้อยศักยภาพหรือไม่อย่างไร และส่งผลต่อพฤติกรรมของชาวบ้านในทางจำกัดตนเองตามภาพลักษณ์ที่ด้อยศักยภาพที่ถูกสร้างขึ้นมา

หรือไม่ ซึ่งหากชาวบ้านมีพฤติกรรมกำกับตนเองอันเนื่องมาจากความรู้สึกด้อยศักยภาพจริง ก็จะเป็นเครื่องยืนยันถึงความสามารถในการควบคุมของรัฐ

ข). การรับรู้ความหมายของคำว่า “ชาวบ้าน” และการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง ผลจากการศึกษา

ผลจากการศึกษาที่เปรียบเทียบกันระหว่างชาวบ้านในพื้นที่จ.ลำปางและกรุงเทพฯ พบว่ามีสหสัมพันธ์ระหว่างการถูกเรียกว่า “ชาวบ้าน” กับความรู้สึกด้อยศักยภาพ กระนั้นก็ไม่ได้มีสหสัมพันธ์กันอย่างไม่ผันแปร โดยชาวบ้านในพื้นที่ชนบทรับรู้ว่าเป็นชาวบ้าน 100% และรู้สึกด้อยศักยภาพเมื่อถูกเรียกว่า “ชาวบ้าน” 60% ในขณะที่ชาวบ้านในพื้นที่กรุงเทพฯ รับรู้ว่าเป็นชาวบ้าน 90% ไม่คิดว่าตนเองเป็นชาวบ้าน 10% และรู้สึกด้อยเมื่อถูกเรียกว่าชาวบ้าน 55%

ลักษณะของสหสัมพันธ์นี้สะท้อนให้เห็นว่าภาพลักษณ์ของคำว่า “ชาวบ้าน” ที่ผูกติดอยู่กับความด้อยพัฒนาโดยเฉพาะความเจริญด้านวัตถุนั้นส่งผลให้คำว่า “ชาวบ้าน” กลายเป็นคำที่จะสร้างความรู้สึกด้อยศักยภาพให้แก่ผู้ที่ถูกเรียกขานด้วยคำดังกล่าวได้ ดังตัวเลขของผู้ที่อยู่ลำปาง 60% ที่ตอบว่ารู้สึกด้อย เพราะรู้สึกว่าพื้นที่ชนบทที่ตนอาศัยอยู่นั้นยังมีความด้อยพัฒนาทางด้านวัตถุอยู่อย่างมาก ขณะที่ผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ พื้นที่ที่มีความเจริญทางด้านวัตถุอย่างมาก กระนั้นก็มีผู้ที่ตอบว่ารู้สึกด้อยอยู่ถึง 55% ซึ่งหากพิจารณาผิวเผินอาจมองว่าความด้อยพัฒนาด้านวัตถุนั้นไม่ได้ส่งผลต่อความรู้สึกด้อยศักยภาพ แต่เมื่อพิจารณาถึงปัจจัยที่ทำให้ผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ เกิดความรู้สึกด้อยศักยภาพนั้นจะพบได้ว่ายังคงเกี่ยวข้องกับความเจริญทางด้านวัตถุเป็นสำคัญ เพราะคนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ตัดสินใจเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ ก็เพื่อแสวงหาความเจริญทางด้านวัตถุ เพราะฉะนั้นแม้พื้นที่กรุงเทพฯ จะมีความเจริญทางด้านวัตถุอย่างมาก กระนั้นความสามารถในการครอบครองความเจริญดังกล่าวก็ยังเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ผู้ที่แม้จะอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ไม่จำเป็นต้องเกิดความรู้สึกว่าตนมีศักยภาพ ดังคำตอบที่ว่ารู้สึกด้อย 55% เช่นเดียวกันกับผู้ที่อยู่ลำปางที่แม้จะเป็นพื้นที่ที่ยังด้อยความเจริญทางด้านวัตถุ กระนั้นก็ไม่จำเป็นต้องทำให้ผู้เหล่านั้นเกิดความรู้สึกด้อยพัฒนาเสมอไปดังที่มีผู้ที่ตอบว่ารู้สึกไม่ด้อยอยู่ 16%

ด้วยเหตุนี้ ลักษณะของสหสัมพันธ์ของปัจจัยทั้งสองข้างต้น จึงไม่ได้มีลักษณะที่สัมพันธ์กันโดยสมบูรณ์ เพราะไม่จำเป็นต้องเสมอไปที่ผู้ที่อยู่ในพื้นที่ชนบทจะต้องเกิดความรู้สึกว่าด้อยศักยภาพ ดังที่มีผู้ที่ตอบว่ารู้สึกไม่ด้อยอยู่ 16% และรู้สึกเฉย ๆ 24% ซึ่งเรื่องนี้อาจพิจารณาได้ว่าเกี่ยวข้องกับรับรู้ภาพลักษณ์ของวาทกรรม “ชาวบ้าน” ที่มีความเลื่อนไหลและเคลื่อนไปจากภาพมายาคติที่รัฐวาดไว้ เช่น ชาวบ้านที่ลำปางที่มองว่า ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องประกอบอาชีพเกษตรกรรม และไม่จำเป็นต้องด้อยศักยภาพเช่นด้อยการศึกษาหรือด้อยโอกาส ที่มีจำนวนสูงถึง 58% 68% และ 48% ตามลำดับ ซึ่งการรับรู้ที่เคลื่อนออกไปจากภาพมายาคติเช่นนี้ ทำให้

ภาพลักษณ์ในแง่ลบของวาทกรรม “ชาวบ้าน” ไม่สามารถกดทับลงมาที่ตัวชาวบ้านได้ 100% ประกอบกับ การรับรู้เรื่องการพัฒนาที่เลื่อนออกไปจากการพัฒนาด้านวัตถุไปสู่การพัฒนาตนเอง และการพัฒนาจิตใจ (โปรดดูตารางที่ 1) จึงทำให้ไม่จำเป็นเสมอไปที่ชาวบ้านจะต้องเกิดความรู้สึกด้อยศักยภาพอันเนื่องมาจากความด้อยพัฒนาด้านวัตถุ

อย่างไรก็ตาม จากคำตอบ 60% ของผู้ที่อยู่ลำปางที่รู้สึกว่าด้อยศักยภาพ และ 55% ของผู้ที่อยู่ที่กรุงเทพฯ ก็ทำให้ไม่อาจปฏิเสธสหสัมพันธ์ของปัจจัยเรื่องการพัฒนาและความรู้สึกด้อยศักยภาพของชาวบ้านได้ ในขณะที่จำนวนของผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ 10% ที่ปฏิเสธที่จะเรียกว่าตนเองเป็น “ชาวบ้าน” ก็สะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดีว่าคำว่า “ชาวบ้าน” ที่มีภาพลักษณ์ในแง่ลบนั้น ส่งผลต่อความรู้สึกด้อยศักยภาพมากเพียงใด จึงทำให้พวกเขาหลีกเลี่ยงที่จะเรียกตนเองเช่นนั้น และไม่ชอบให้ผู้อื่นเรียกตนเองเช่นนั้น

ซึ่งตามสมมติฐานความรู้สึกด้อยศักยภาพดังกล่าวจะนำไปสู่การจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง แต่จากการศึกษาพบว่าแม้จะมีความสัมพันธ์กันระหว่างความรู้สึกด้อยศักยภาพและการจำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมือง กระนั้น ก็เป็นส่วนที่ไม่สูงนักกล่าวคือมีเพียง 20% เท่านั้น ซึ่งเป็นจำนวนที่เท่ากันทั้งในพื้นที่ลำปางและกรุงเทพฯ ในขณะที่ผู้ที่ตอบว่าไม่ยอมแม้จะรู้สึกว่าด้อยศักยภาพอยู่ถึง 34% ในพื้นที่ลำปาง และ 5% ในพื้นที่กรุงเทพฯ นอกจากนี้ก็ยังมีความสัมพันธ์อื่น ๆ อีกเช่นใช้การ ขอ ซึ่งหมายถึงการขอร้องหรือขอผ่อนผันต่อเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ลำปางมีจำนวน 6% และในกรุงเทพฯ มีจำนวน 5% ซึ่งเรื่องของการจำกัดตนเองที่ไม่เป็นไปตามสมมติฐานนี้ ส่วนหนึ่งอาจเป็นผลมาจากการรับรู้ภาพลักษณ์ในแง่ลบของมายาภาพวาทกรรม “ชาวบ้าน” ที่เคลื่อนออกไป อันเนื่องมาจากประสบการณ์และแนวคิดเรื่องการพัฒนาตนเอง จึงส่งผลชาวบ้านไม่จำเป็นต้องรู้สึกด้อยศักยภาพหรือแม้จะรู้สึกด้อยศักยภาพแต่ก็ยังกล้าที่จะต่อกรกับเจ้าหน้าที่รัฐ

อย่างไรก็ตาม แม้จะพบว่าชาวบ้านไม่ได้มีความรู้สึกด้อยศักยภาพหรือจำเป็นต้องยึดติดกับภาพมายาคติที่รัฐสร้างไว้เสมอไป อันส่งผลให้เขากล้าที่จะต่อกรกับเจ้าหน้าที่รัฐมากขึ้น กระนั้น เขาก็มีพฤติกรรมกำกับบทบาทของตนเองในด้านเศรษฐกิจเกิดขึ้นอย่างมาก เช่น กู้เงินจากภกส. เพื่อนำมาใช้ในการลงทุนทำการเกษตร การตั้งกองทุนต่าง ๆ เพื่อขอกู้เงินจากสหกรณ์ การแสวงหาเงินมาด้วยหนทางต่าง ๆ เช่น ทำอาชีพเสริม การไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม หรือในตัวเมือง รวมไปถึงกรุงเทพฯ เพื่อนำมาใช้จ่ายเพื่อการพัฒนาทางด้านวัตถุต่าง ๆ เช่น ซื้อบ้าน ซื้อรถ ซื้อของตกแต่งบ้าน เป็นต้น รวมไปถึง การพยายามส่งเสริมบุตรหลานหรือการผลักดันตนเองให้มีการศึกษาระดับปริญญาตรีหรือในระดับที่สูงขึ้น เป็นต้น

พฤติกรรมเหล่านี้ แม้จะปฏิเสธไม่ได้ถึงประโยชน์ต่อชาวบ้านในเรื่องการยกสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวบ้าน ทั้งยังอาจช่วยในเรื่องการปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่าง

รัฐกับสังคมให้เสมอหน้ากันมากขึ้น (ซึ่งก็ไม่เสมอไป) กระนั้น เป้าหมายในภาพใหญ่ของการพยายามปฏิบัติตนเองของชาวบ้าน การดิ้นรนของชาวบ้านในการยกระดับฐานะและคุณภาพชีวิตของตนเองนั้น กลับจะเข้าไปส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจตามแบบของรัฐให้มีความเติบโตทางเศรษฐกิจในภาพรวม อันเป็นไปตามเป้าหมายที่รัฐส่งเสริมมาโดยตลอดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้แนวคิดเรื่อง “การพัฒนาตนเอง”

ด้วยเหตุนี้ ภาพที่เราเห็นจึงเป็น 2 ภาพที่คู่ขนานกันระหว่าง ภาพของความด้อยศักยภาพของชาวบ้านที่ถูกผลิตซ้ำและตอกย้ำมาตั้งแต่ยุคสร้างชาติ กับอีกภาพเป็นภาพของความสามารถในการหลุดพ้นออกไปจากความด้อยศักยภาพดังกล่าว อย่างไรก็ตามภาพที่ขัดแย้งกันนี้ก็ไม่ได้ไปปรับลดกดทับภาพลักษณะในเชิงศักยภาพภาพของคำว่า “ชาวบ้าน” ให้ออกไปจากความรู้สึกของคนส่วนใหญ่ รวมไปถึงยังคงเป็นภาพที่แฝงฝังอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจเรื่อยมา

ทั้งนี้เป็นเพราะ เมื่อภาพลักษณ์ด้านด้อยและด้านที่สามารถหลุดพ้นจากความด้อยได้ทำงานร่วมกัน ผลที่ได้คือ “ชาวบ้าน” ในฐานะแรงงานที่มีความสามารถในการปฏิบัติตนเองให้หลุดพ้นจากความด้อยศักยภาพนั้น อันส่งผลตรงเป้าประสงค์การพัฒนาประเทศในทางเศรษฐกิจและความมั่นคงของรัฐในภาพรวม โดยที่รัฐไม่ต้องออกแรงเข้าไปบังคับขู่เข็ญ แต่ “ชาวบ้าน” จะกลายเป็นขั้วเจดที่วุ่นนอนสอได้ง่ายและแสวงหาการพัฒนาในความสามารถหลุดพ้นจากวงจร “โง่ จน เจ็บ” ดังกล่าวด้วยตัวของเขาเอง ด้วยเหตุนี้ ความรู้สึกไม่ด้อยศักยภาพหรือความรู้สึกเฉย ๆ ที่อาจเกิดขึ้นเมื่อผู้นั้นถูกเรียกว่า “ชาวบ้าน” จึงไม่ใช่ความรู้สึกและพฤติกรรมที่หลุดออกไปจากความสามารถในการควบคุมของรัฐ

กระนั้น ก็ไม่อาจกล่าวได้ว่ารัฐมีอำนาจสมบูรณ์ในการสร้างวาทกรรมต่าง ๆ และประกอบตัวตนของผู้คนในสังคมขึ้นมาให้เป็นอย่างไรก็ได้ อย่างไรก็ตาม ดังเช่น แนวคิดในการพัฒนาชนบทและแนวทางในการพัฒนาตนเองที่รัฐส่งเสริมเข้ามาภายหลัง (อย่างมาก) นั้นก็เป็นผลประการหนึ่งจากการปะทะประสานกับวาทกรรมการพัฒนาของอีกฟากคือฝ่ายคอมมิวนิสต์ ที่มีวิธีการพัฒนาแตกต่างไปจากของรัฐที่ดำเนินการอยู่ขณะนั้น ซึ่งเน้นเรื่องโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

นอกจากนั้น แม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าแนวทางการพัฒนาตนเองที่รัฐส่งเสริมได้ทำให้เกิดพฤติกรรมของ “ชาวบ้าน” ในทางจำกัดตนเองของชาวบ้านมีความอึดอัดมากขึ้น กล่าวคือไม่ได้เป็นไปในลักษณะของการเก็บกดความรู้สึกหรือพฤติกรรม แต่เป็นไปในลักษณะของการแสวงหากิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจมากขึ้น ที่ทำให้พวกเขามีพฤติกรรมกำกับตนเองในทางเศรษฐกิจอย่างมากกระทั่งละเลยที่จะปกป้องสิทธิทางการเมืองบางอย่างไป หากกระทบกับการปกป้องประโยชน์ทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ ที่ตอบว่ายอมจ่ายเงินต่อเจ้าหน้าที่

มากกว่าผู้ที่อยู่ที่ลำปาง โดยให้เหตุผลเรื่องของการเสียเวลามาเป็นอันดับแรก รวมไปถึงตัดความรำคาญ

อย่างไรก็ตามควรต้องระวังในเรื่องของสถานการณ์และสภาวะแวดล้อมรวมไปถึงปัจจัยเฉพาะของพื้นที่ด้วย เช่น ในเรื่องค่าของเงินและเวลา ที่สำหรับผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯแล้วอาจมองต่างออกไปจากผู้ที่อยู่ในพื้นที่ชนบทเช่นลำปาง กล่าวคือพวกเขาอาจจะมองว่าเงินไม่ได้มีค่ามากเท่ากับเวลา จึงทำให้ยอมจ่ายเงินแก่เจ้าหน้าที่ตำรวจแม้จะถูกเรียกเงินอย่างไม่เป็นธรรมเนื่องจากไม่ต้องการเสียเวลาเพราะกิจกรรมที่ดำเนินอยู่ในกรุงเทพฯส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่ไม่อาจย้อนกลับมาแก้ไขได้ง่าย ๆ เพราะฉะนั้นเรื่องการยอมจ่ายเงินตรงนี้ จึงอาจไม่สะท้อนให้เห็นได้ว่าผู้นั้นไม่ได้ตระหนักถึงการปกป้องสิทธิของตนทางการเมืองได้ในทันที การวิเคราะห์จึงต้องพิจารณาถึงสถานการณ์และเงื่อนไขเฉพาะของสภาพแวดล้อมประกอบด้วยในฐานะปัจจัยแทรก

ดังที่ไปแล้วว่าการพยายามประกอบสร้างตัวตนของชาวบ้านของรัฐนั้นแม้จะได้ผลแต่ก็ไม่สมบูรณ์ เพราะสำหรับรัฐเองก็มีการปรับตัวต่อผู้ที่มีแนวคิดต่างจากรัฐ เช่น พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่ไม่ได้มีมุมมองเรื่องการปกครองและเศรษฐกิจเช่นเดียวกับรัฐไทย ในส่วนของชาวบ้านเองก็ทำทนายอานาจรัฐอยู่ไม่น้อย ซึ่งเป็นการทำทนายที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการกำกับตนเอง พวกเขาไม่ได้ทำตามเจ้าหน้าที่ของรัฐทุกอย่าง ในทุกนโยบาย โดยวิธีการต่อต้านนั้นอาจจัดกลุ่มได้ 3 ประเภทคือ

1. การเกาะเกี่ยววาทกรรมของรัฐในเรื่องการพัฒนาเข้าไปปรับความสัมพันธ์กับรัฐ โดยการเลือกปฏิบัติตนเองตามแนวทางการพัฒนานั้น เช่น การแสวงหาการศึกษา หรือการพยายามแสวงหาสิ่งที่สังคมให้การยอมรับ เพื่อเข้าไปปรับความสัมพันธ์กับรัฐอย่างเสมอหน้า
2. เป็นการเกาะเกี่ยววาทกรรมเช่นกัน แต่เป็นการเกาะเกี่ยววาทกรรมในแง่ลบของวาทกรรมชาวบ้านเพื่อเข้าไปขอสิทธิพิเศษบางประการจากเจ้าหน้าที่ เช่น การใช้สิทธิของความยากจนเพื่อการไม่ยอมจ่ายเงิน เป็นต้น ซึ่งกรณีทั้งสองข้างต้นอาจเรียกได้ว่าเป็นการใช้ดาบนั้นคนสนองแก่รัฐ และ
3. เป็นการใช้ความเป็นท้องถิ่นเข้าไปต่อกรกับเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น การใช้ความเป็นคนในคนนอกในการเลือกรับฟังเลือกให้ความเชื่อถือ การกีดกันด้วยภาษาและวัฒนธรรมที่แตกต่าง การนิินทา เลยไปถึงการเกาะเกี่ยววาทกรรมการพัฒนาและกติกาสัญญาที่รัฐวางไว้ในการเข้าไปขอรับเงินจากโครงการพัฒนา แต่โดยที่นำเงินเหล่านั้นมาหมุนเงินให้แก่ชาวบ้านในหมู่บ้านไม่ได้นำมาใช้เพื่อการพัฒนา รวมไปถึงการรวมตัวเพื่อเรียกร้องจากรัฐ เป็นต้น ซึ่งเรื่องนี้กระทรวงมหาดไทยทราบดีถึงกับต้องมีการประชุมข้าราชการให้ปรับทัศนคติ ในการปฏิบัติงานในพื้นที่ชนบทใหม่ โดยให้มองว่าข้าราชการคือผู้รับใช้ประชาชนและให้เลิกทัศนคติ “ดูถูก” ชาวบ้านที่ติดตังมาตั้งแต่สมัยศักดินาเสีย โดยที่หากสามารถฝึกให้สามารถรับวัฒนธรรมของชาวบ้านและพูดภาษาเดียวกันกับชาวบ้านได้จะเป็นการดีมาก เพื่อให้สามารถเข้าถึงและครองใจได้รับความศรัทธาจากชาวบ้าน

ด้วยเหตุนี้ จึงไม่อาจกล่าวได้ว่ารัฐมีความสามารถในการประกอบสร้างตัวตนของผู้คนและ “ชาวบ้าน” ได้อย่างเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ และโดยลำพัง แต่ปฏิบัติการดังกล่าวนั้นมีการปะทะประสานกันระหว่างการพยายามควบคุมของรัฐและการพยายามหลบหนีการควบคุมของ “ชาวบ้าน” รวมไปถึงยังมีวาทกรรมอื่น ๆ ที่เด่นอยู่รอบ ๆ เวทีของวาทกรรมหลักที่รัฐสร้างขึ้นอีก ที่ทำให้รัฐต้องปรับตัวหากต้องการรักษาวาทกรรมนั้นๆ ให้คงอยู่

อย่างไรก็ตาม ต้องยอมรับว่างานชิ้นนี้มีข้อจำกัดในเรื่องการวิจัยภาคสนาม *ประการแรก* คือเรื่องพื้นที่ศึกษาและกลุ่มตัวอย่างที่มีขนาดเล็กจึงทำให้ข้อมูลที่ได้อาจไม่มีนัยทางสถิติมากนัก *ประการที่สอง* คือเรื่องวิธีการวิจัย ที่แม้จะใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง (semi-structured interview) โดยการใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก กระนั้น ก็อาจมีความคาดเคลื่อนระหว่างผู้วิจัยและผู้ให้สัมภาษณ์ได้ และ *ประการที่สาม* เป็นเรื่องของการตีความคำให้สัมภาษณ์ของผู้ให้สัมภาษณ์ในการนำเสนอของผู้วิจัย ซึ่งมีโอกาสที่ผู้อื่นอาจตีความต่างกันได้

5.2 ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาข้างต้นที่เผยให้เห็นว่า “ชาวบ้าน” ภายใต้อาณัติของความคิดด้วยศักยภาพ พวกเขาที่ไม่ได้จำกัดตนเองในการมีส่วนร่วมทางการเมืองหรือไม่คิดที่จะปกป้องรักษาศักดิ์ศรีของตนเอง ตามวาทกรรมและปฏิบัติการทางสังคมที่กดทับพวกเขาลงมาเสมอไปนั้น

อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกตประการหนึ่งต่อการเคลื่อนไหวต่อสู้ของวาทกรรม “ชาวบ้าน” ภายใต้วาทกรรมการพัฒนาและด้อยพัฒนา ที่ผ่านมามาตลอดเกือบ 50 ปีนั้น ยังคงเป็นการต่อสู้อยู่บนวาทกรรม “การพัฒนา” ของรัฐ ทำให้แม้จะมีความพยายามเสนอ “การพัฒนา” ในแนวทางอื่น เช่น การพัฒนาที่ให้น้ำหนัก ชุมชน และ วิถีชาวบ้านมากขึ้น, การพัฒนาที่เน้นความสำคัญเชิงนิเวศน์ กระทั่งมาอยู่ที่การพัฒนาอย่างยั่งยืนแบบพอเพียงในแผนพัฒนาฉบับที่ 10 วาทกรรมกระแสรองเหล่านี้ก็ยังไม่หลุดออกไปจากวาทกรรมใหญ่ ทำให้ไม่สามารถเข้าไปปรับแก้ไขภาพลักษณ์ของวาทกรรมชาวบ้านในภาพลักษณ์ที่ด้อยศักยภาพให้หลุดออกไปได้ ซ้ำยังเป็นการตอกย้ำภาพของความเป็นชนบท อาชีพเกษตรกรรม และความยากจนลงไปในวาทกรรม “ชาวบ้าน” ด้วยซ้ำ

แนวทางการดิ้นรนในการต่อสู้ทางวาทกรรมของวาทกรรมกระแสรองเหล่านี้ จึงกลายเป็นเพียงการพยายามแสวงหาทางออกอย่างผู้พ่ายแพ้ คือ เดินต่อสู้ไปบนวาทกรรมนั้น ไม่ได้ฉีกตัวออกมา อย่างไรก็ตาม สำหรับความไม่สามารถฉีกตัวออกมาต่อสู้บนวาทกรรมที่ไม่ได้เกาะเกี่ยววาทกรรมกระแสหลักในการต่อสู้ของภาคสังคมในปัจจุบันนั้น อาจมองได้ว่าเป็นความสามารถในการปรับตัวของชาวบ้าน แต่ในขณะเดียวกันรัฐก็มีพลวัตในการปรับตัวได้เช่นกัน

ด้วยเหตุนี้ ในขณะที่ดูเหมือนว่าต่างฝ่ายต่างยังไม่อาจแสวงหาทางออกไปอยู่กรอบใหม่ ๆ ได้ และยังคงต้องสัมพันธ์กันต่อไปบนแนวทางแห่งการพัฒนา ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะต่อภาคส่วนต่าง ๆ บนข้อสรุปที่ได้จากผลงานวิจัยชิ้นนี้ เพื่อให้ความสัมพันธ์กันต่อไประหว่างรัฐ สังคม และประชาชน สามารถปะทะประสานกันได้อย่างเสมอหน้าเท่าทันกันมากขึ้น อันอาจจะเป็นกลไกเล็ก ๆ อันหนึ่งที่จะเข้าไปขับเคลื่อนปลุกต้นประชาธิปไตยของไทยให้ดังตาม

ในส่วนของนักวิชาการ ซึ่งนับเป็นกลไกสำคัญในการศึกษาและให้คำอธิบายเรื่องราวต่าง ๆ ต่อสังคม โดยที่คำอธิบายเหล่านั้นมักจะถูกหยิบยกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ในการปกครองหลายเรื่อง การที่นักวิชาการโดยเฉพาะนักวิชาการกระแสหลัก ตั้งฐานความคิดและการวิเคราะห์ที่ผิดพลาด เช่น โดยการตั้งอยู่บนมายาคติเกี่ยวกับหมู่บ้านและชาวบ้าน ย่อมนำไปสู่ข้อสรุปที่มีอคติ ด้วยเหตุนี้ นักวิชาการควรเป็นฝ่ายเริ่มต้นในการมองเรื่องราวต่าง ๆ ให้ทะลุเลยไปจากมายาภาพ และไม่ลุ่มหลงกับคำอธิบายที่ตนเองสร้างขึ้น โดยให้ความสำคัญกับการให้รายละเอียด คำนึงถึงความเฉพาะของบริบท (contextualize) ให้มากขึ้น ไม่ควรใช้การลดทอนการอธิบายโดยใช้ข้อรู้อย่างซึ่งเป็นเรื่องที่ถูกถือตามกันมา (taken for granted) โดยขาดการตรวจสอบ

ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงการเป็นส่วนหนึ่งของการตอกย้ำและผลิตซ้ำภาพลักษณ์ของ “วาทกรรมชาวบ้าน” ที่ติดอยู่กับความเป็นพื้นที่ ชุมชนชนบท อาชีพเกษตรกรรม ความเป็นอุดมคติด้านความมีน้ำใจ เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นคำอธิบายเกี่ยวกับ “ชาวบ้าน” ที่ตั้งอยู่บนภพมายาคติไม่ว่าจะโน้มไปในแง่บวกหรือแง่ลบทั้งสิ้น แม้จะอ้างว่าคำอธิบายดังกล่าวเป็นไปในเชิงอุดมคติ และทำไปเพื่อเป้าหมายเป็นยุทธศาสตร์ในการต่อสู้บางประการ กระนั้น สิ่งเหล่านี้ก็จะกลายมาเป็นส่วนที่รัฐหยิบมาใช้ในการตอกย้ำสร้างตัวตนของวาทกรรม “ชาวบ้าน” ให้เป็นคนที่อยู่ในชนบทและมีลักษณะเชิงอุดมคติดังที่นักวิชาการพยายามเสนอต่อไป และนำมาใช้สร้างความชอบธรรมในการประกอบสร้างตัวตนของชาวบ้านอย่างกตัญญูของชาติที่เคยปฏิบัติเรื่อยมา ซึ่งสิ่งที่สมควรกว่านั้นคือการมองทุกคนเป็นประชาชนเท่าเทียมกัน โดยไม่ยึดติดกับพื้นที่ หรือภาพลักษณ์บางอย่าง และควรจะทบทวนบทบาทที่กระทำแก่กัน ณ ขณะนั้นอย่างเสมอหน้าและตระหนักในศักดิ์ศรีความเป็น “คน”

ในส่วนของสังคม เนื่องด้วยเป็นภาคที่ใหญ่ที่สุดที่ร่วมกันประกอบสร้างผลิตซ้ำความด้อยศักยภาพของรัฐเรื่อยมาโดยการกีดกัน ‘คน’ ด้วยกันเอง ควรต้องเปิดใจทบทวนบทบาทและจุดยืนของตนเองเสียใหม่ว่าจริง ๆ แล้วเป็นประโยชน์กับใคร การที่ตนตื่นนอนอยู่ทุกเมื่อเช้านั้นเพื่อให้สามารถมีมาตรฐานชีวิตที่ดีได้ตามมาตรฐานของรัฐ นั้น จริง ๆ ตนได้ประโยชน์เพียงใด เมื่อต้องแลกกับความไม่เป็นตัวของตัวเอง และต้องตื่นนอนอยู่ตลอดเวลา ตนมีความสุขและเป็นอิสระทางความคิดและพฤติกรรมเพียงใด เพราะจากการศึกษาพบว่ายิ่งกำกับตนเองมากเท่าใด กลับกลายเป็นว่าผู้ที่ถูกเรียกว่า “ชาวบ้าน” ไม่ได้มีความสามารถปรับความสัมพันธ์กับรัฐได้มากขึ้นเลย

แต่กลับมีพฤติกรรมกำกับตนเองมากขึ้นไปอีก การที่เขาเลือกที่จะจ่ายเงินให้กับเจ้าหน้าที่รัฐแทนการยอม “เสียเวลา” ปรบความเข้าใจอย่างเสมอหน้าว่าผิดอะไรนั้นก็ยิ่งเป็นการเสริมสร้างระบบที่ไม่ทัดเทียมกันของสังคมไว้ ด้วยเหตุนี้ ภาคสังคมจึงควรหันกลับมาทบทวนบทบาทของตนเอง ตำแหน่งแห่งที่ของตนเองเสียใหม่ ว่าควรให้การสนับสนุนรัฐอย่างไรเพียงใดในเรื่องแนวทางการพัฒนาที่เน้นความเจริญด้านวัตถุ ในขณะที่เดียวกันก็ควรกล้าฉีกตัวออกมาจากรัฐเพื่อแสวงหาคคุณค่าความเป็นมนุษย์ของตนที่มากกว่าแรงงานโดย อย่างแรกที่ต้องทำคือ อย่างลัวเรื่องเสียเวลา

ในส่วนของรัฐ ควรต้องตระหนักถึงความสิ้นเปลืองของอำนาจแห่งวาทกรรม ว่าสามารถนำไปสู่การทำทลายและต่อต้านอำนาจจากผู้ที่ถูกครอบงำได้เสมอ แต่ไม่ใช่มีปฏิกริยาในแง่ที่รัฐต้องพยายามสร้างวาทกรรมหรือสถาบันขึ้นมาควบคุมประชาชนเอาไว้ให้มั่นคง หรือพยายามจะสร้างวาทกรรมและภาคปฏิบัติการอย่างไม่ชอบธรรมมีนัยแอบแฝงขึ้นมาดทับเพื่อประโยชน์ของคนส่วนน้อย แต่ควรเป็นไปในเชิงตระหนักว่า อำนาจของรัฐสมัยใหม่นั้นมีหนทางหลบหนีได้เสมอ จึงควรที่จะแสวงหาความรู้เชิงข้อเท็จจริงที่จะเป็นประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่จริง ๆ ซึ่งการสนับสนุนในเรื่องของเทคโนโลยีอาจเป็นวิธีการหนึ่ง แต่ไม่ใช่ใช้เทคโนโลยีนั้นแสวงหาข้อเท็จจริงบางอย่าง แล้วเลือกเฉพาะบางส่วนที่จะสามารถนำมาแสวงหากำไรได้เท่านั้นหรือเลือกเฉพาะข้อเท็จจริงบางส่วนมาใช้เพื่อให้วาทกรรมอื่นๆเกาะเกี่ยวความเป็น “ข้อเท็จจริง” นั้นในการเข้าไปครอบงำสังคมและประชาชนอย่างที่ผ่านมา

ในส่วนของ “ชาวบ้าน” ผู้ซึ่งถูกรัฐกระทำให้มีภาพของความด้อยศักยภาพมาเป็นเวลานาน แม้จะไม่สามารถครอบงำได้เบ็ดเสร็จดังที่ปรากฏออกมาในรูปของการพยายามหาทางปรับความสัมพันธ์กับรัฐในหลายด้าน เช่น การกล้าที่จะทักท้วง ทวงถาม ความเป็นธรรม ซึ่งเป็นแนวโน้มที่ดี ที่แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้าน ไม่ใช่เพียงแสดงออกในทางที่แอบแฝงเสมอไป

อย่างไรก็ตาม จากผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านกำลังมีพฤติกรรมกำกับตนเองมากขึ้น โดยมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาด้านวัตถุ ทำให้ชาวบ้านยังถูกแบ่งแยกและปกครองได้อยู่ อันทำให้ลักษณะของหมู่บ้าน เช่น ความสัมพันธ์และความใกล้ชิดในหมู่บ้านเริ่มหายไป ซึ่งหมายความว่าภูมิคุ้มกันอันเกิดจากความสามารถในการรวมกลุ่มของชาวบ้านเริ่มหายไปเช่นกัน อันจะส่งผลต่อการดึงดูดเข้ามาเป็นพวกและประกอบสร้างตัวตนโดยรัฐได้ง่ายขึ้น ดังนั้น หากชาวบ้านยังคงทบทวนบทบาทของตนเองอยู่เพียงแค่วาทกรรมด้านด้อยพัฒนาที่ตนเองต้องข้ามไปให้พ้น โดยมองข้ามเรื่องของการพัฒนาตนเองว่าก็ส่งผลให้เขาขาดความเป็นตัวเองลงไปเป็นอย่างมาก เขาจึงควรทบทวนบทบาทการพยายามแสวงหาการพัฒนาให้แก่ตนเองด้วย ว่าภายใต้ได้เสรีภาพและภาพบวกของการพัฒนาตนเองนั้น เขาอาจกำลังตกเป็นเครื่องมือสำหรับคนบางกลุ่มบางพวกที่ทำให้ยิ่งเขาดิ้นรนมากเท่าไรก็ยิ่งถูกผนวกเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐและถูกตัดสินโดยคนอื่นได้มากเท่านั้น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กรรมนิการ์ กิติเวชกุล และคนอื่น ๆ, (กองบรรณาธิการ). โลกาภิวัตน์ ปะทะ ท้องถิ่น. เชียงใหม่ :

โครงการสื่อสารแนวราบ, 2549.

กวาง. สัมพันธ์, 21 ตุลาคม 2551.

กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร, สำนักงาน. พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร พ.ศ.2542. [online] <http://www.frdfund.go.th/Default.aspx?tabid=7161>.

[28/12/2551]

กำนันผู้ใหญ่บ้าน, ชมรม. มาตรการทางสังคม เพื่อใช้บังคับในพื้นที่อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง.

โกวิท วงศ์สุรวัฒน์. การเมือง การปกครองไทย : หลายมิติ. กรุงเทพฯ : ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐ

ประศาสนศาสตร์, คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2547. หน้า 25-113.

ไกรฤกษ์ นานา. ประวัติศาสตร์นอกพงศาวดารรัชกาลที่ 5 พระพุทธเจ้าหลวงในโลกตะวันตก.

กรุงเทพฯ : มติชน, 2546.

ขวัญ. สัมพันธ์, 23 กันยายน 2551.

“ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน,” [online] ThaiWikiData, สารานุกรมฟรี. แหล่งที่มา :

<http://www.thaiwikidata.org> [15/06/2551]

ข่าวรอบเมืองเหนือ. “เกษตรกรลำพูน ขอรัฐบาลส่งเสริมเรื่องปากท้องให้มากขึ้น,” [online] สวท.

ลำพูน. สำนักประชาสัมพันธ์เขต 3. <http://www.prdnorth.in.th/viewnews.php?ID=080509123059> [09/05/2551 – 18/04/2552]

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ

สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-10. [online] <http://www.nesdb.go.th/> [23-10-2551]

คณะกรรมการมาตรฐานการบริหารงานบุคคลส่วนท้องถิ่น. “สรุปภารกิจที่ถ่ายโอนตามแผนปฏิบัติการ

การกระจายอำนาจ,” [online] แหล่งที่มา : http://www.local.moi.go.th/tab_1.htm [15/01/2552]

คมกฤษ. สัมพันธ์, 25 กันยายน 2551.

เค. สัมพันธ์, 19 กันยายน 2551.

คำ. สัมพันธ์, 22 กันยายน 2551.

คำหาล้า. สัมพันธ์, 17-18 กันยายน 2551.

“คำให้การหัวพันห้าทั้งหกในศึกฮ่อ,” [online] แหล่งที่มา: [http://www.bloggang.com/viewblog.](http://www.bloggang.com/viewblog.php?id=rattanakosin225&date=06-09-2007&group=2&gblog=79)

<http://www.bloggang.com/viewblog.php?id=rattanakosin225&date=06-09-2007&group=2&gblog=79> [20/06/2551]

- จรรยา สุภาพ. ลัทธิการเมืองและเศรษฐกิจเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนา
พานิช, 2534, หน้า 28-45.
- จักกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, บรรณาธิการ. การบริหารงานพัฒนาชนบท. หนังสือประกอบการสัมมนา
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2527.
- จันทน์ เจริญศิริ. โพสต์โมเดิร์น & สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : วิชาษา, 2544.
- จินตนา. สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2551.
- จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย. จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
หน้า 73-101, 145-166, 200-233.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระบรมราชาธิบายว่าด้วยความสามัคคี และ พระ
บรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ใน อนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ นายเผดิม อังสุวัฒนะ, 18 ธันวาคม 2509. พระนคร : มิตรนราการ
พิมพ์, 2509.
- เจ. สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2551.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. บ้านกับเมือง. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2529.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : คำบรรยาย ณ มหาวิทยาลัยโตเกียว และ
มหาวิทยาลัยโทโฮกุ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- ชฎานันท์ ศุภชลาศัย. “ว่าด้วยเรื่องตัวตนและอำนาจจากทัศนะของมิเชล ฟูโกต์,” ใน เอกสาร
ประกอบการบรรยายวิชาเศรษฐกิจการเมือง. รหัส 2401301 ภาควิชาการปกครอง,
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- ชฎานันท์ ศุภชลาศัย. “Michel Foucault: From the Archaeology of Knowledge to
Discourse,” ใน เอกสารประกอบการบรรยายวิชาเศรษฐกิจการเมือง. รหัส
2401301 ภาควิชาการปกครอง, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- ชยันต์ วรรณะภูติ. “รัฐ การพัฒนาชนบทและการสืบทอดลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมใน
หมู่บ้านทางภาคเหนือของไทย,” ใน อนันตญา ภูขงคกุล. (บรรณาธิการ), รัฐกับหมู่บ้านใน
ไทยศึกษา. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533. หน้า 146-197.
- ชวน. สัมภาษณ์, 24 กันยายน 2551.
- ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ (บรรณาธิการ). การวิเคราะห์และประเมินชุมชนในสถานการณ์โลกาภิวัตน์.
เชียงใหม่ : สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน, 2549.
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. “สังคมศาสตร์กับการจัดการ ‘ความจริง’ ในสังคมไทย,” สังคมศาสตร์
ปริทัศน์, 19, 2 (ม.ค. – มิ.ย. 2541) : 44-45.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. รัฐ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. หมู่บ้าน ราชการ และการพัฒนา. กรุงเทพฯ : กลุ่มสาธาณณกิจ มูลนิธิ
ชาติชาย ณ เชียงใหม่. "การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับพฤติกรรมทางการเมืองของชาวนาใน
ภาคเหนือ," ใน อนัญญา ภูซงคกุล (บรรณาธิการ). รัฐกับหมู่บ้านในประเทศไทยศึกษา. สถาบัน
ไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533. หน้า 204-259.
ประชากร, มูลนิธิฟรีดริช เอแบรท, 2548.
- ชาญชัย จิตรเหล่าอาภรณ์. "กำนันผู้ใหญ่บ้าน กับอำนาจทางการเมือง," [online] แหล่งที่มา :
<http://isc.ru.ac.th/data/ps0003447.doc>. [12/11/2551]
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และ วิกัลย์ พงศ์พินิตานนท์ (บรรณาธิการ). "ลัทธิ
ทหาร รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม 2481-2487," ใน จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับ
การเมืองไทยสมัยใหม่, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,
2540. หน้า 351-408.
- ชาติรี ประกิตนทการ. "งานฉลองรัฐธรรมนูญ," ฟ้าเดียวกัน. 5, 3 (ก.ค. - ก.ย.) : 78-90.
- ชาติรี เพ็ญศรี. วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย : 2504-2539. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต,
สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- "ชาวบ้านชูป่วยลูกไปป่วยสุวรรณภูมิ," [online] โพสต์ทูเดย์. www.posttoday.com
[02/11/2550].
- "ชาวบ้านรอบสุวรรณภูมิจี้รัฐแก้ปัญหา," [online] โพสต์ทูเดย์. www.posttoday.com
[03/09/2550].
- เชษฐ. สัมภาษณ์. 22 ตุลาคม 2551.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. วาทกรรมการพัฒนา: ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และ ความ
เป็นอื่น. กรุงเทพฯ : วิชาษา, 2542.
- ไชยันต์ ไชยพร. ชะตากรรมโพสต์โมเดิร์นในคัมภีร์นักปรัชญาการเมืองโบราณ. กรุงเทพฯ :
Openbook, 2550.
- แซม. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2551.
- ณรงค์ พ่วงพิศ และ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ (บรรณาธิการ). สังคมไทยใน 200 ปี. มหาวิทยาลัยศรี
นครินทรวิโรฒประสานมิตร, กองบริการวิชาการ, 2526. หน้า 63-72, 94-142 และ 250-
274.
- ณรงค์ สินสวัสดิ์. จิตวิทยาการเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : วัชรินทร์การพิมพ์, 2539.
- ดม. สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2551.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ. "แรกมีอนามัยในเมืองไทย," [online] สนุกพีเดีย.
<http://guru.sanook.com/pedia/topic/...> [16/06/2551]

- โด่ง. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2551.
- ด้อม. สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2551.
- ดุ่นแก้ว. สัมภาษณ์, 22 กันยายน 2551.
- “เดือนชาวบ้านปล่อยลูกโป่งกวนการบินระว่างเจออาณา,” [online] โพสต์ทูเดย์.
www.posttoday.com [03/09/2550].
- ถนอม อานามวัฒน์ และคณะ. ประวัติศาสตร์ไทยยุคประชาธิปไตย. หนังสือเรียนสังคมศึกษา
 ประวัติศาสตร์ไทย รายวิชา ส.0210. (ฉบับปรับปรุง). กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช, 2533.
- ถวิล. สัมภาษณ์, 22 กันยายน 2551.
- ทองดี. สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2551.
- ทอย. สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2551.
- ทินกร มาชม. พัฒนาการ อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง. สัมภาษณ์, 20 และ 25 กันยายน 2551.
- เทียน. สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2551.
- ไทยตำบล. “องค์การบริหารส่วนตำบล,” [online] บริษัทกำลังแผ่นดินจำกัด. <http://www.tambol.com/county/data3.asp> [18/04/2552]
- ธงชัย วินิจจะกุล. “ประวัติศาสตร์การสร้างตัวตน,” ใน สมบัติ จันทร์วงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถา -
 อานันท์ (บรรณาธิการ). อยู่เมืองไทย : รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแต่
ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหา -
 วิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.
- ธงชัย วินิจจะกุล. รายงานโครงการวิจัยเสริมหลักสูตร เรื่อง วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์
แบบวงศ์วิทยา (Genealogy). คณะศิลปศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.
- ธงชัย วินิจจะกุล. “อนาคตการศึกษารัฐ,” ใน ปาจารย์สาร. (เม.ย.-พ.ค. 2550).
- ธนพร ศรีสุขใส. กลยุทธ์การผลิตทางการเกษตรในการช่วงชิงความหมาย “การพัฒนา” ใน
ระดับท้องถิ่นภาคอีสาน. โครงร่างวิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาการพัฒนา
 สังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2551.
- ธเนศ วงศ์ยานนาวา. การวิเคราะห์ข้อเท็จจริง (Subject) ทฤษฎีที่ใช้ทฤษฎีว่าด้วยอำนาจของ
มิเชล ฟูโก. คณะรัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.
- ธเนศ อภรณ์สุวรรณ. ความคิดการเมืองไพร่กระฎุมพีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : มติชน,
 2549.
- ธีระ นุชเปี่ยม. “ประวัติศาสตร์และความเป็นชาติ (อีกครั้ง),” ใน เปรมมา สัตยาอุตติพงษ์
 (บรรณาธิการ). วารสารสังคมประวัติศาสตร์. ๓.30 (มี.ค. 2549 – ก.พ. 2551) : 185-206.

- อำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. 2475 และ 1 ปี หลังการปฏิวัติ. กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475. กรุงเทพฯ : ไฟฟ้าเดียวกัน, 2546.
- นักปรัชญาชายขอบ. “ความจริงของ ‘เสื้อแดง’ รากหญ้าตามคำพิพากษาของคนชั้นกลาง,” [online] ประชาไท. <http://www.prachatai.com/05web/th/home/16459> [16/03/2552]
- นัท. สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2551.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองของประวัติศาสตร์และความทรงจำ. กรุงเทพฯ : มติชน, 2545.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ : ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และอุปการจิตสำนึก. กรุงเทพฯ : มติชน, 2538.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. บริโภคนิยมโมเดิร์น. กรุงเทพฯ : มติชน, 2547.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ประวัติศาสตร์ชาติ ปัญญาชน. กรุงเทพฯ : มติชน, 2548.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. “วัฒนธรรมกรรมพิทักษ์วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์,” ปากไก่และใบเรือ : รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรม และประวัติศาสตร์ต้นรัตนโกสินทร์ บทที่ 4, กรุงเทพฯ : อัมรินทร์การพิมพ์, 2527. หน้า 96-106.
- นิธินันท์. “ว่าด้วยความเชื่อว่าชาวบ้านโง่,” [online] oknation.net, <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=67482>. [กรกฎาคม 2550]
- เนียม. สัมภาษณ์, 22 กันยายน 2551.
- บวรจ. สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2551.
- บังอร. สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2551.
- บัณฑิต. สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2551.
- บรัดเลย์, วิลเลียม แอล. สยามแต่ปางก่อน : 35 ปีในบางกอกของหมอบรัดเลย์ Siam then : the foreign colony in Bangkok before and after Anna. กรุงเทพฯ : มติชน, 2547.
- บุญชนะ. สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2551.
- บุญญรักษ์ นิงสานนท์. “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ : บทเรียนจากอดีตและแนวทางในอนาคต,” ใน อุโฆษสาร : สังคมไทยจากพุทธศตวรรษที่ 25 ถึง คริสตศตวรรษที่ 21, เล่ม 1. สมาคมอัสสัมชัญ, 2546. หน้า 341-350.
- บุญมา. สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2551.
- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. “ชุมชน : เครื่องมือใหม่เพื่อการปกครอง,” ฟ้าเดียวกัน, 5, 3 (ก.ค. – ก.ย. 2550) : 108-128.

แบรดเลย์, แดน, ปีช. อักษรวิธานศรึบท์ (2416). พระนคร : องค์การครุสภา, 2514. หน้า 187, 472, 369.

“ปชช.อยากให้ทำโพลการเมืองมากที่สุด,” [online] โพสต์ทูเดย์. www.posttoday.com [24/06/2550].

ปฏิมากร คุ่มเดช, ว่าที่ร้อยตรี. ระเบิดเผด็จการกับการพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศไทย : ศึกษากรณีรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

“ประชุมส.ส.ร.เร่งให้ประชาชนรับร่างรธน.” โพสต์ทูเดย์. www.posttoday.com [04/06/2550].

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. เอกสารคำสอน วิชาขบวนการทางการเมืองและสังคม : ขบวนการประชาชนในชนบทช่วงทศวรรษตั้งแต่ 2530: ผลสำเร็จล้มเหลวและผลกระทบ. ภาควิชาการปกครอง, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. เอกสารคำสอน วิชาขบวนการทางการเมืองและสังคม : แนวทางการเคลื่อนไหวต่อสู้และยุทธวิธีของขบวนการทางสังคม. ภาควิชาการปกครอง, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.

“ประวัติและผลงานของพลตรีหลวงวิจิตรวาทการ,” [online] นาฏศิลป์ไทย. <http://www.thaidances.com/vijitvatakran/index1.asp> [10/11/2551]

ประสานงานและวางแผนปฏิบัติงานพัฒนาชนบท, คณะกรรมการ. คู่มือปฏิบัติงานตามโครงการเร่งรัดพัฒนาชนบท ภาค 1 หลักการเข้าถึงประชาชน ของกระทรวงมหาดไทย, พ.ศ. 2508.

ปริตตา เจลิมนเฝ้า กอนันตกุล (บรรณาธิการ). ชีวิตชายขอบ: ตัวตนกับความหมาย. เอกสารวิชาการ ลำดับที่ 24, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2546.

ปริตตา เจลิมนเฝ้า กอนันตกุล (บรรณาธิการ). เผยแพร่-ปรากฏ : ทดลองมองร่างกายในศาสนา ปรัชญาการเมือง ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และมานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2541.

ป้อม. สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2551.

ป่ากวน. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2551.

ป่านุช. สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2551.

ป่าเย็น. สัมภาษณ์, 24 กันยายน 2551.

ป่าระ. สัมภาษณ์, 25 กันยายน 2551.

ป่าแหลม. สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2551.

ปิยะนุช เงินคล้าย, การุณย์ลักษณ์ พหลโยธิน, อนงค์ทิพย์ เอกแสงศรี, วิเชียร ชื่นชอบ และ เจลิมนเฝ้า อจละนันท์. การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน: ศึกษาเปรียบเทียบ

- ประชาชนในเขตเมืองกับประชาชนในเขตชนบท, รายงานการวิจัย, คณะรัฐศาสตร์,
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2540.
- ปรีติ. สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2551.
- ผ่องศรี. สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2551.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร (บรรณารักษ์). วิถีชีวิต วิถีสุข ขบวนการประชาชนร่วมสมัย. กรุงเทพฯ : ตรัสวิน,
2545.
- ผู้จัดการรายวัน. (24/09/2548). “เปิด FTA ญี่ปุ่นขาดดุลทันทีแสนล้าน,” [online] จดหมายข่าว
ศูนย์ศึกษาเอเชีย. [http://apecthai.org/2008/th/journal.php?year=2008](http://apecthai.org/2008/th/journal.php?year=2008&month=8&id=567)
&month=8&id=567 [18/04/2552]
- ผู้ใหญ่แสง. สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2551.
- “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-10,” [online]. สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและ
สังคมแห่งชาติ. <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=62> [13-09-2551]
- พจนานุกรม, ศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2549.
หน้า 76.
- พร. สัมภาษณ์, 25 กันยายน 2551.
- พรประไพ. สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2551.
- พรณี บัวเล็ก. “การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : บทสำรวจสถานะความรู้,” ใน เปรมมา
สัตยาวุฒิพงศ์, (บรรณารักษ์). วารสารสังคมประวัติศาสตร์. ฉ.30 (มี.ค. 2549 – ก.พ.
2551) : 49-101.
- “พรรคคอมมิวนิสต์จีน,” [online] สารานุกรมเสรีวิกิพีเดีย. <http://th.wikipedia.org/>
[18/04/2552] ;
- “พรรคบอลเชวิค,” [online] สารานุกรมเสรีวิกิพีเดีย. <http://th.wikipedia.org/>. [18/04/2552] ;
- พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และ พลศักดิ์ จิรไกรศิริ. วัฒนธรรมการเมืองไทย. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์
แห่งประเทศไทย, 2524. หน้า 101.
- พล. สัมภาษณ์, 25 กันยายน 2551.
- พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง. กรุงเทพฯ : กุ๊ตมอรั๋นิง, 2546.
- พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. รัชกาลที่ 5 กับการปฏิรูปเมืองสยาม. กรุงเทพฯ : กุ๊ตมอรั๋นิง, 2549, หน้า
163.
- พฤทธิสถาน ชุมพล, ม.ร.ว. “การศึกษาวัฒนธรรมทางการเมืองในสังคมไทย กับการจรรโลง
ประชาธิปไตย : ข้อคิดบางประการ,” วารสารสังคมศาสตร์. 28, 2. (มี.ค. 2537) : 15-30.

- พฤทธิสถาน ชุมพล, ม.ร.ว. ระบบการเมืองและความรู้เบื้องต้นทางรัฐศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544. หน้า 100.
- พ่อน้อยหยวน. สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2551.
- พ่อเสริฐ. สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2551.
- พ่อนานโม้. สัมภาษณ์, 17-18 กันยายน 2551.
- พ่อนานเลื่อน. สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2551.
- พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร พ.ศ. 2542. [online] แหล่งที่มา : <http://www.bpp.go.th/e-book/1185.doc> [12/12/2551]
- พัชณีย์ คำหนัก. รูปแบบการต่อสู้ในชีวิตประจำวันของกรรมกรไทย : ศึกษากรณีโรงงานในจังหวัดสมุทรปราการ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- พัทยา สายหู. "สังคมไทยหลัง พ.ศ. 2500," ใน อุโฆษสาร : สังคมไทยจากพุทธศตวรรษที่ 25 ถึง คริสตศตวรรษที่ 21, เล่ม 1. สมาคมอัสสัมชัญ, 2546. หน้า 163-189.
- พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์. "วัฒนธรรมทางการเมือง จิตสำนึกทางการเมือง อุดมการณ์ทางการเมือง และวาทกรรม: ข้อสังเกตและขีดจำกัดในการศึกษา," เอกสารสรุปคำบรรยาย วิชาการเมืองไทยสมัยใหม่ ภาคต้น ปีการศึกษา 2547. [online] แหล่งที่มา <http://www.polsci.chula.ac.th/pitch/mtsum9.doc>. [03/09/47]
- พิศมาส. สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2551.
- พีรทิพย์ สุคันธเมศวร. การปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่นำไปสู่การสร้างรัฐชาติ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- พูนพิศมัย ดิศกุล, ม.จ. สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น : ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มติชน, 2545.
- ภัทรา อังคนาวินิจฉัย. การเมืองของการให้ความหมายเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ในแบบเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการให้การยอมรับ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- มนีรัตน์ มิตรปราสาท ที่ศึกษาเรื่อง การก่อตัวขององค์กรประชาชนกับการเสริมอำนาจประชาชน : ศึกษากรณีชุมชนประมงพื้นบ้าน อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2539. หน้า 1-20, 120-131.
- มติชน. "ปชป.ห่วงนายกษสงสัญญาณผิต ต้องทบทวนท่าที" (12/02/ 2548) : 6.
- มวย. สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2551.

- มหาดไทย,กระทรวง กรมการปกครอง. "วิวัฒนาการทะเบียนบ้าน," [online] งานวิชาการและระบบทะเบียนราษฎร. http://www.dopa.go.th/card/p_book.htm [16/6/2551]
- มิตร. สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2551.
- มิเชล พูโกต์. ร่างกายใต้บังคับการ : ปฐมบทแห่งอำนาจในวิถีสมัยใหม่. แปลโดย ทองกร โภคธรรม. กรุงเทพฯ : คบไฟ, 2547.
- แม่สัน , องค์การบริหารส่วนตำบล. แบบสอบถามข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานของครัวเรือน ปี 2550-2554. อำเภอห้างฉัตร, จังหวัดลำปาง.
- แม่สัน , องค์การบริหารส่วนตำบล. แบบสำรวจการถ่ายโอนภารกิจตามแผนปฏิบัติการกำหนดขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. อำเภอห้างฉัตร, จังหวัดลำปาง.
- แม่สัน, องค์การบริหารส่วนตำบล. แผนพัฒนาตำบล ปี 2540 -2553. อำเภอห้างฉัตร, จังหวัดลำปาง.
- แม่อุ้ยคำแปง. สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2551.
- ไมตรี. สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2551.
- ยายลี. สัมภาษณ์, 24 กันยายน 2551.
- ยายใส. สัมภาษณ์, 24 กันยายน 2551.
- โย. สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2551.
- รอง ศยามานนท์. ประวัติศาสตร์ไทยในระบบรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2520. หน้า 110 -119.
- "รัฐ," [online] สารานุกรมเสรีวิกิพีเดีย. <http://th.wikipedia.org/>. [05/03/2551]
- รัตนา โตสกุล. มโนทัศน์เรื่องอำนาจ. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2548.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493. พิมพ์ครั้งที่6. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองธรรม, 2505. หน้า 336, 538.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์, 2546. หน้า 361, 623.
- "เรื่อง การติดตามผลการถ่ายโอนภารกิจ บุคลากร และงบประมาณให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ถึง นายอำเภอทุกอำเภอ นายกองการบริหารส่วนจังหวัดลำปางและนายกเทศมนตรีนครลำปาง" หนังสือราชการ. (19 มิ.ย. 2546)
- โรจน์ จินตมาศ. แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง "ชาติ" กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.

- ละออ. สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2551.
- ลิขิต. สัมภาษณ์, 24 กันยายน 2551.
- ลิขิต ธีรเวคิน. การเมืองการปกครองของไทย. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.
- ลำไผ. สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2551.
- วิกิซอร์ซ. “พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕” [online] แหล่งที่มา : <http://th.wikisource.org/>. [10/09/2551]
- วิทยากร เชียงกูร. “วิเคราะห์การวางแผนพัฒนาชนบทไทย,” วารสารสังคมศาสตร์. 13,1 (มี.ค. – เม.ย. 2526) : 73-75.
- วิลเลียม แอล บรัดเลย์. สยามแต่ปางก่อน 35 ปี ในบางกอกของหมอบรัดเลย์. ฉ. 2, แปลโดย ศรีเทพ กสุมา ณ อยุธยา และ ศรีลักษณ์ สง่าเมือง. กรุงเทพฯ : มติชน, 2547.
- วิลเลียม ดาวรอนสาร. ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2545.
- เวียงรัฐ เนติโพธิ์. “รัฐ,” ใน เอก ตังทรัพย์วัฒนา และ สิริพรรณ นกสวน, (บรรณาธิการ). คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546. หน้า 365-372.
- ศาลปกครอง. สถิติคดี [online]. แหล่งที่มา <http://www.admincourt.go.th/Login.aspx?> [25/11/2550]
- ศิริพร. สัมภาษณ์, 25 กันยายน 2551.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. “ท้องถิ่นวัฒนา,” ใน อุโฆษสาร : สังคมไทยจากพุทธศตวรรษที่ 25 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 21. เล่ม 1. สมาคมอัสสัมชัญ, 2546. หน้า 275-284.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. เรือนไทย บ้านไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2543.
- ศุภชัย เจริญวงศ์. ถอดรหัสการพัฒนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เด็อนตุลา, 2546.
- สงวน. สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2551.
- “สถานการณ์ความยากจนในประเทศไทย,” [online] แหล่งที่มา : <http://www.tdri.or.th/poverty/report.htm> [30/11/2551]
- สฤณี ธนระวีชาติ. “ ‘คำปรารภ’ แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1,” ใน สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ 2504-2509.
- สายชล สัตยานุรักษ์. สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม. ภาควิชาประวัติศาสตร์, คณะมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2545. หน้า 117-126.

สายชล สัตยานุรักษ์. ประวัติศาสตร์การสร้างความเป็นไทยกระแสหลัก. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

สายพิน ศุภุทตมมงคล. คุกกั๊บคน อำนาจ และการต่อต้านขัดขืน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.

สิทธิานต์ รักษ์ประเทศ. ความรู้เรื่องพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ : พิทักษ์-ประชา, 2519. หน้า 11-38.

สิทธิโชค. สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2551.

สิริพรรณ นกสวน และ เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา (บรรณาธิการ). คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2546

สุกัญญา. สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2551.

สุชาย ตริรัตน์. “การเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านชนบทไทยภาคกลาง กรณีศึกษาหมู่บ้านใน อ.อุ้มทอง จ.สุพรรณบุรี พ.ศ. 2546-2548,” ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (งานวิจัยยังไม่ตีพิมพ์เผยแพร่).

สุพัตร. สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2551.

สุพาณี ธนวิวุฒิ. “กรณีศึกษาลำไย ผลกระทบการค้าเสรี และการผูกขาดตลาดสินค้าเกษตร,” ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน, 2547. ใน ทัพย์อักษร มั่นปาดิ “คดีทุจริตใบ ล.ย. เคาระห้ข้ากรรมช้ดของเกษตรกรชาวสวนลำไย,” 27 กรกฎาคม 2551. [online] ประชาธรรม สำนักข่าวประชาชน. http://www.newspnn.com/V2_0_0_8/detail.php?code=r1_27072008_01 [18/04/2552]

สุภัตรา ภูมิประภาส. มารู้จักธนาคารโลกกันเถอะ,” [online] โครงการเวทีชาวบ้าน 34. http://www.thaico.net/b_thaiact/wb34.html [30/11/2552]

สุวรรณา สถาอานันท์ และ เนื่องน้อย บุญยเนตร. ความคิดและภูมิปัญญาไทย : ร่องรอยความคิดความเชื่อไทย. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาฯ, 2535. หน้า 192-216.

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. “ชาตินิยมกับพหุวัฒนธรรม: บทนำ รัฐชาติ ชาติพันธุ์ และความทันสมัย,” (ตอนที่ 1) [online] ประชาไท. <http://www.prachatai.com/05web/th/home/15258> [17/1/2552].

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. พัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย : แง่คิดเกี่ยวกับพลวัตทางการเมืองและการพัฒนาประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : ไอดีแอสควอร์, 2538.

เสกสรรค์ วรรณไวยาร. พัฒนาการ อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง. สัมภาษณ์, เมื่อ 25 กันยายน 2551.

เสกสรร วรรณโฆหาร, รายงานการพัฒนาหมู่บ้าน บ้านลุ่มกลาง หมู่ที่ 2 ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง และ หมู่ที่ 3, หมู่ที่ 7, หมู่ที่ 8 และ หมู่ที่ 9. สำนักงานพัฒนาชุมชน อ.ห้างฉัตร. จ.ลำปาง, 2550.

เสฐียรโกเศศ. ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. พระนคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2510.

“เส้นความยากจนใหม่,” เอกสารประกอบการประชุม การปรับปรุงเส้นความยากจนครั้งที่ ๒.

[online] สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.).

<http://poverty.nesdb.go.th/povertynew/nesdb/2476/new.html> [30/11/2551]

เต็ม. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2551.

เสรี พงศ์พิศ. มหาวิทยาลัยทักษิณเพื่อประชาชน. [online] แหล่งที่มา <http://cddweb.cdd.go.th/> [20/11/2550].

สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร, องค์กรเกษตรกร. หนังสือรับรองการขึ้นทะเบียนเกษตรกร. ฉบับที่ ลป. 382.

สำนักงานตำรวจแห่งชาติ. สถิติคดีอาญา 5 กลุ่ม. [online]. งานเทคโนโลยีสารสนเทศ กองบังคับการตำรวจนครบาล 9. http://nongkhaem.metro.police.go.th/viewpage.php?page_id=1 [25/11/2550]

หนานเท่ง. สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2551.

หนานน้อย. สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2551.

หนึ่ง. สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2551

หมอประไพ. แพทย์ประจำอนามัยบ้านป่าเหียง ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง. สัมภาษณ์, 24 กันยายน 2551.

หลัน. สัมภาษณ์, 24 กันยายน 2551.

เหลิม. สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2551.

องค์การบริหารส่วนจังหวัด. “ประวัติความเป็นมาขององค์การบริหารส่วนจังหวัด,” [online] บริษัทพลังแผ่นดินจำกัด. <http://www.tambol.com/county/data3.asp> [18/04/2552]

อัน. สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2551.

อาคม. สัมภาษณ์, 22 กันยายน 2551.

อานันท์ กาญจนพันธุ์, “หมู่บ้านสังคมไทย : ข้อโต้แย้งทางความคิด,” ใน จรัญ โฆษณานันท์, วิถีสังคมไทย: สรรณิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเด็ก, 2543. หน้า 335.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. “ความขัดแย้งในการใช้แรงงานในชนบทภาคเหนือของไทย,” ใน อนุรักษ์

ภูษงค์กุล (บรรณาธิการ). รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา. สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533. หน้า 262-296.

เอ๋. สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2551.

เอก ตังทรัพย์วัฒนา. "Power," ใน เอก ตังทรัพย์วัฒนา และ สิริพรรณ นกสวน (บรรณาธิการ). คำ และความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546. หน้า 272.

เอก วิภาวดี, "จดหมายถึงเดลินิวส์," เดลินิวส์ (20/11/2550, 14/01/2551) : 8.

เอนก นาคะบุตร. จุดเปลี่ยนการพัฒนาชนบทและองค์กรพัฒนาเอกชนไทย. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา, 2533. หน้า 2-10.

เอนก นาคะบุตร. "บทสัมภาษณ์ เอนก นาคะบุตร," อาจารย์สาร. 13 (5): 52-75. หน้า 65-66.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. การเมืองของพลเมือง : สู่สหสวรรคใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : คบไฟ, 2545. หน้า 29-32.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. สองนคราประชาธิปไตย : แนวทางการปฏิรูปการเมือง เศรษฐกิจ เพื่อประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : มติชน, 2538.

เอ็ง. สัมภาษณ์, 25 กันยายน 2551.

แอนดรู เทอร์ตัน. การครอบงำและความหวาดกลัวในสังคมไทย. แปลโดย ชูทอง ประศาสน์วินิจฉัย. นครปฐม : คณะบุคคลบ้านเรียนน้ำริน, 2551. หน้า 134-137.

แอนดรู เทอร์ตัน. "อำนาจท้องถิ่น และความแตกต่างทางชนชั้นในชนบท," ใน อนัญญา ภูษงค์กุล (บรรณาธิการ). รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา. สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533. หน้า 31-66.

แอม. สัมภาษณ์, 25 กันยายน 2551.

New Democracy. "คำว่า 'ชาวบ้าน' สำหรับคุณแล้วหมายถึงใคร," [online] เว็บไซต์ฟ้าเดียวกัน. <http://www.sameskybooks.org/board/index.php?showtopic=4723>.

[03-05-2551]

ภาษาอังกฤษ

Baechtold, Philip A. From Subjects of a King to Citizens of a Nation : The attempt of Field Marshal P. Phibulsongkhram to change the mind and behavior of the people during his first term (1938-1944). The Degree of Master of Arts Program in Thai Studies, Faculty of Arts, Chulalongkorn University, 2005.

- Danaher, Geoff , Schirato, Tony and Webb, Jen. Understanding Foucault. London ; Thousand Oaks : Sage Publications, 2000.
- Foucault, Michel. "Discipline," in James Bernaver and David Rasmussen (ed.) The Final Foucault. London : Cambridge, 1998.
- Foucault, Michel. "Interview with Michel Foucault," in James D. Faubion. Power:essential works of Foucault 1954-1984. Vol.3. London : Penguin Books, 1994.
- Foucault, Michel. "Omnes et singulatim : Toward a critique of political reason," in James D. Faubion. Power: essential works of Foucault 1954-1984. Vol.3. London : Penguin Books, 1994.
- Foucault, Michel. "Questions of Method," in James D. Faubion. Power: essential works of Foucault 1954-1984. Vol.3. London : Penguin Books, 1994.
- Foucault, Michel. "the ethic of care for the self as a practice of freedom," in James Bernaver and David Rasmussen (ed.) The Final Foucault. London : Cambridge, 1998.
- Foucault, Michel. "The Political Technology of individuals," in James D. Faubion. Power: essential works of Foucault 1954-1984. Vol.3. London : Penguin Books, 1994. pp.403-417.
- Foucault, Michel. "The Subject and Power," in James D. Faubion. Power: essential works of Foucault 1954-1984. Vol.3. London : Penguin Books, 1994.
- Foucault, Michel. "What is call punishing," in James D. Faubion. Power: essential works of Foucault 1954-1984. Vol.3. London : Penguin Books, 1994. pp.382-393.
- Hirsch, Philip. Development Dilemmas in Rural Thailand. Singapore : Oxford University Press, 1990.
- James D. Faubion. Rethinking the Subject : An Anthropology contemporary Europe Social though. Boulder : Westview Press, 1995.
- Kemp, Jeremy. "Peasant and Cities : The Cultural and Social Image of the Thai Peasant Village Community," SOJOURN, 4, 1 (January 1989).
- Lukes, Steven. Power: A Radical View. London : Macmillan Press, 1974.
- Peter L. Berger. Invitation to Sociology : A Humanistic Perspective. New York : Anchor, 1963. lessons 1,2 4 and 5. pp. 1-53, 66-120.

Rahnema, Mijid. "Participation," in Wolfgang Sachs (ed.) The Development Dictionary : A Guide to knowledge as Power. London and New York : Zed Books,1992. pp. 116-131.

Scott, James C. Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts. New Haven and London :Yale University Press, 1990. p.198.

Scott, James C. Seeing like a state : How certain schemes to improve the human condition have failed. New Heaven : Yale University Press, 1998.

Turton, Andrew. Coercion, Consent, And Opposition : Problems in the study of the social consciousness of rural producers in Thailand. paper presented at the symposium on 'History and Peasant consciousness in South East Asia,' 1982, p. 4, 13.

Turton, Andrew. Production Power and Participation in Rural Thailand : Experiences of poor farmer's groups. Geneva : Participation Program United Nations Research Institute for Social Development. UNRISD.

Wikipedia. 'Governmentality'. [online] <http://th.wikipedia.org/>. [23/11/2551]

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เกร็ดประวัติจังหวัดลำปางและประวัติหมู่บ้านที่ศึกษา

เรื่องราวเกี่ยวกับจังหวัดลำปางนั้น มีเขียนไว้หลายที่ แต่เมื่อรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และคำบอกเล่าของชาวบ้านแล้ว ก็พอจะได้เค้าร่างความเป็นมาของจังหวัดลำปาง ว่าแต่เดิมก่อนที่จะมีฐานะเป็นจังหวัด ลำปางรู้จักกันในชื่อว่า “นครเขลางค์” หรือ “เขลางค์นคร” บ้างก็เรียกว่าเมืองละครหรือละครอน¹ ความเป็นมาของเมืองแห่งนี้มีหลากหลายประวัติความเป็นมา มีตั้งแต่ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคำบอกเล่าของชาวบ้าน คนในจังหวัดลำปางเอง และ ประวัติของจังหวัดฉบับของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ฉบับราชการ ส่วนมากจะเริ่มเล่านับตั้งแต่ที่นครเขลางค์ถูกพม่าตีเพื่อเข้ามาบูรณการ กระทั่งนครแห่งนี้ได้เข้าไปสวามิภักดิ์กับเจ้าแห่งนครธนบุรีซึ่งประวัติศาสตร์ของจังหวัดฉบับนี้ถูกนำมาอ้างอิงในการทำความเข้าใจจังหวัดลำปางในเวลาต่อมาเป็นอย่างมาก นอกจากนั้นก็ยังมีประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเจ้านายฝ่ายเหนือที่เล่าแฝงอิทธิพลต่าง ๆ ในตำนานพื้นเมือง ที่สำคัญเช่น มูลศาสนาชินกาล มาลีปกรณัม ตำนานจามเทวีวงศ์ ตำนานไฟม้างกัลป์ ตำนานรัตนพิมพวงศ์ และพงศาวดารโยนก เป็นต้น ซึ่งนับเป็นอีกแหล่งข้อมูลหนึ่งที่เล่าเรื่องราวของจังหวัดลำปางซึ่งเป็นที่รู้จักกันมาก อีกทั้งยังสอดคล้องกับเนื้อหาต่อมาเมื่อจังหวัดลำปางก่อนที่จะผนวกเข้าสวามิภักดิ์ต่อธนบุรีแล้ว

จากตำนานมูลศาสนาชินกาล มาลีปกรณัม ตำนานจามเทวีวงศ์ ตำนานไฟม้างกัลป์ ตำนานรัตนพิมพวงศ์ และพงศาวดารโยนก กล่าวไว้ตรงกันว่า เมืองนี้สร้างขึ้นราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ประมาณปี พ.ศ. ๑๒๐๔ พระฤๅษีวาสุเทพ ซึ่งอาศัยอยู่บริเวณ เชียงดอยสุเทพ ได้ร่วมกับพระสุกกทันตฤๅษีแห่งเมืองละโว้ (ลพบุรี) สร้างเมืองหริภุญไชย (ลำพูน บางตำนานเรียก ละพูน) แล้วทูลขอผู้ปกครองจากพระเจ้าลพราช กษัตริย์กรุงละโว้ จึงได้ประทาน พระนางจามเทวี พระราชธิดาให้มาเป็นผู้ครองนครหริภุญไชยนั้น

ในเวลาต่อมา เมื่อพระโอรสที่พระนางประสูติ 2 พระองค์เติบโตใหญ่จึงราชาภิเษกเจ้ามหายศพระโอรสองค์โตเป็นกษัตริย์ปกครองหริภุญไชยสืบมา ส่วนเจ้าอนันตยศองค์น้องเป็นอุปราช ต่อมา เจ้าอนันตยศมีพระประสงค์จะไปสร้างเมืองใหม่ พระฤๅษีวาสุเทพ จึงได้แนะนำให้ไปหาพรานเขลางค์ พรานเขลางค์จึงได้พาไปพบ พระสุพรหมฤๅษีบนดอยงาม แล้วขออาราธนาให้ช่วยสร้างเมือง ซึ่งต่อมาได้สร้างเมืองขึ้นบนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำวัง (วังกตินที) เมื่อ พ.ศ. ๑๒๒๓ โดยสร้างเป็น สี่เหลี่ยมจัตุรัสตามแบบอย่างเมืองหริภุญไชย แล้วขนานนามว่า เขลางค์นคร อัญเชิญเจ้าอนันตยศขึ้นเป็นกษัตริย์ปกครอง ทรงนามว่า พระเจ้าอินทเรีงการ

¹ Lannahistory. “ประวัติศาสตร์จังหวัดลำปาง,” [online] แหล่งที่มา <http://www.geocities.com/lannahistory/lpg.html>.

ต่อมาใน พ.ศ. ๑๘๒๔ พระเจ้ามังรายได้แผ่ขยายอำนาจเข้าครอบครองหริภุญชัย พระยาญีบา เจ้าเมืองสุโขทัยไม่ได้ จึงอพยพหนีมาพึ่งพระยาเบิกโอรสยังเมืองเขลางค์นคร ต่อมา ใน พ.ศ. ๑๘๓๘ พระยาเบิก ได้ยกกองทัพไปตีเมืองหริภุญชัยคืน แต่พ่ายแพ้และเสียชีวิตในการสู้รบให้แก่ขุนครามโรสของพระเจ้ามังราย พระยาญีบาเมื่อทราบข่าว จึงพาครอบครัวหนีไปพึ่งพระยาพิชฌุโลก เจ้าเมืองสองแคว (พิชฌุโลก) ประทับ อยู่ที่นั่นจนสิ้น พระชนม์ จึงนับว่าเป็นการสิ้นวงศ์เจ้าผู้ครองเมืองเขลางค์รุ่นแรก

ครั้นเมื่อขุนครามตีเมืองเขลางค์ได้แล้ว ก็ได้แต่งตั้งให้ขุนไชยเสนาเป็นผู้รั้งเมืองสืบ ต่อมาขุนไชยเสนาได้สร้างเมืองขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๔๕ เป็นเมืองเขลางค์รุ่นสอง เมืองเขลางค์ระยะนี้มีชื่อเรียกว่าเมือง “นครลำปาง” และเรียกกันสืบมา

อย่างไรก็ตามในเรื่องของชื่อเมือง “ลำปาง” มีขึ้นเมื่อในนั้นจะมีขึ้นเมื่อครั้งขุนไชยเสนาเปลี่ยนชื่อหรือว่าเมื่อเมืองเขลางค์ได้ถูกนำเข้าสู่ระบบการบริหารเมืองแบบเทศาภิบาลแล้วนั้น ตามจารึกที่ปรากฏอยู่บนถ้ำ “พระเจ้าสองดอยทอง” บนหน้าผาของดอยฮาง อ.เกาะคา อาจเป็นอีกแหล่งข้อมูลที่น่าสังเกต จารึกดังกล่าว กล่าวว่ ...

“สองดอยทองของบนฝั่ง	ทางทิศเหนือห้วยแม่ฮาง
เพื่อเสริมสร้างคความสูง	ดูพระธาตุลำปางหลวง
เป็นตำนานเหมืองเก่าเราทั้งมวล	ต่างชวนกันเรียกนครเขลางค์
มาปึงวางลงด้วยเจ้าพ่อบุญวาทย์	ผู้ประสานเสียมไสในสมอง
<u>ให้ประเทศไทยมาปกครอง</u>	<u>ยกย่องขึ้นเป็นจังหวัดลำปางเอย</u>

จารึกนี้คาดว่าจะเป็นกลอนที่คนเก่าคนแก่แต่งขึ้นมาหรือจดจำต่อ ๆ กันมากระทั่งเมื่อชาวบ้านมีจิตศรัทธาร่วมกันขึ้นมาบูรณถ้ำ ที่หน้าผาแห่งนี้เมื่อ พ.ศ. 2496 นำโดยกำนันมูล วงศ์กน และชาวบ้านบ้านทุ่งขาม ต.ไหล่หิน จึงได้จารึกไว้ให้ชาวบ้านและลูกหลานของนครแห่งนี้ได้รู้สืบกันมา ส่วนเรื่องที่ว่าเจ้าพ่อบุญวาทย์เป็นใครนั้น ในตำนานไม่ได้กล่าวถึง กระนั้นก็น่าจะเป็นบุคคลสำคัญทีเดียว เพราะถึงกับมีโรงเรียนชื่อ “โรงเรียนบุญวาทย์” อยู่ใน อ.เมืองด้วย ชาวบ้านที่นั่นเล่าให้ฟังว่า เจ้าพ่อบุญวาทย์คือผู้ที่อยู่มาก่อน นานาทิพย์ช่างผู้ก่อตั้งนครลำปางคนสำคัญ

เรื่องราวต่อมาเมื่อนครเขลางค์ต้องขึ้นอยู่กับ ราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๘๔๕ - ๒๑๐๑) แล้วเมืองนี้ก็มีความสำคัญอย่างมากในฐานะเมืองหน้าด่านของอาณาจักรล้านนา เนื่องจากอยู่กึ่งกลางทางติดต่อระหว่างภาคกลางและภาคเหนือพอดี เจ้าผู้ครองนครแห่งนี้จะมีฐานะเป็น “หมื่น” ในสมัยพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ทำสงครามเพื่อแย่งชิงหัวเมืองทางเหนือกับกรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นครลำปางก็เป็นแหล่งชุมนุมทัพที่สำคัญ “รถม้า” ที่เป็นสัญลักษณ์ของเมืองแห่งนี้สะท้อนให้เห็นได้ประการหนึ่งว่าเมืองนี้มีความคึกคักและมีสำคัญใน

ฐานะเมืองท่าและเมืองหน้าด่านของอาณาจักรนี้อย่างไร เพราะรถม้าเป็นพาหนะสำคัญในการเดินทางยุคนั้น กระทั่ง เมื่อมีการตัดถนนเข้ามา และย้ายเมืองท่าการค้าไปไว้ที่เชียงใหม่แทนในสมัยหลัง ๆ รถม้าที่เคยคึกคักก็กลับเงียบเหงา เป็นเพียงสัญลักษณ์ของจังหวัดลำปางไปเท่านั้น²

นครลำปางเป็นหัวเมืองสำคัญของลานนา มาจนถึงสมัยพระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์แห่งกรุงหงสาวดี ได้แผ่อำนาจเข้าครอบครองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๑ นับตั้งแต่นั้นอาณาจักรลานนา ก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่ามาเป็นเวลานานกว่า ๒๐๐ ปี บางครั้งก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยาบ้าง เช่น ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ในสมัยที่ลำปางต้องอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่าในสมัยของพระเจ้าบุเรงนอง พม่าได้จัดส่งเจ้านายมากำกับปกครอง หัวเมืองลานนาเหล่านี้ โดยมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เชียงใหม่ ต่อมาระยะหลังได้ ย้ายไปอยู่ที่ เชียงแสน แต่การปกครองที่กดขี่ก็ทำให้ชาวนครลำปางก่อกบฏบ่อยครั้ง จนกระทั่งถึงสมัยของเจ้าพระยาสุรละโว้ไชยสงคราม หรือ "หนานทิพย์ช้าง" สามารถขับไล่พม่าออกจากเมืองลำปางได้สำเร็จ หนานทิพย์ช้างจึงเป็นบุคคลสำคัญของชาวลำปางที่ช่วยให้

พ้นทุกข์ มีการยกย่องปั้นรูปบูชาของพระองค์ไว้ที่วัดพระธาตุลำปางหลวงด้วย ซึ่งวัดแห่งนี้แต่เดิมเป็นพระราชวัง ต่อมาเปลี่ยนเป็นวัดเมื่อเจ้าเมืองหมดความสำคัญ วัดแห่งนี้ได้รับอิทธิพลจากศิลปะพม่าอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปรากฏอยู่ที่ซุ้มประตูโขง

อย่างไรก็ตามเมื่อสิ้นบุญของหนานทิพย์ช้างแล้ว บุตรของหนานทิพย์ช้าง หรือเจ้าชายแก้วกับท้าวลิ้นก่าน เกิดมีปัญหาต่อกัน พม่าจึงเข้าแทรกแซงและทำการปกครองอีกครั้ง และได้แต่งตั้งให้เจ้าชายแก้วครองนครลำปางต่อมา แต่ต่อมาเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรี แห่งนครกรุงธนบุรี ได้มีบัญชาให้เจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ (รัชกาลที่ ๑ และสมเด็จพระบวรราชเจ้ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) ยกกองทัพไปตีเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๓๑๔ เจ้ากาวิละ (โอรสของเจ้าฟ้าหลวงชายแก้ว) จึงพาอนุชาทั้งหกเข้าสวามิภักดิ์ แล้วนำทหารชาวนครลำปางเข้าสมทบยกขึ้นไปตีเชียงใหม่ด้วย เพื่อปลดแอกจากพม่า และการนี้ปรากฏว่าทัพครั้งนี้ธนบุรีและลำปางชนะตีพม่าพ่ายไป ลำปางจึงขอสวามิภักดิ์ต่อธนบุรีเรื่อยมาตั้งแต่ใน พ.ศ. ๒๓๑๔ กระทั่งเป็นกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน

² ร้อยเรื่องเมืองล้านนา. "รถม้าลำปาง," [online] แหล่งที่มา www.fm100cmu.com/blog/Lanna/. [15/01/2552]

¹ งานของ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ใน "พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ นครลำปาง เมืองลำพูนไชย" คำนำประชุมพงศาวดารภาค 3 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพนายกราชบัณฑิตยสภา ที่ทรงพระนิพนธ์ไว้เมื่อ 31 มีนาคม 2470 เริ่มต้นจากตรงนี้คือ "เมื่อสุลุด

ในบันทึกประชุมพงศาวดาร ภาค 3 ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช³ กล่าวว่านครลำปางได้พยายามเข้ามาสานสัมพันธ์กับกรุงเทพฯ เรื่อยมา โดยกล่าวว่าได้มีการมอบเครื่องราชบรรณาการให้แก่กรุงเทพฯ หลายครั้งเช่น ใน ศักราช 1176 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ก็ได้ส่งเครื่องราชมาครั้งหนึ่ง พระองค์จึงทรง "...แต่งตั้ง เมืองเชียงใหม่ นครลำปาง เมืองลำพูนไชย ขึ้นเป็นเมืองประเทศราชแต่นั้นมา" โดยให้มีเจ้าเมืองท้องถิ่นปกครองเช่นเดิมโดยพระเจ้ากาวิละได้รับพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมือง "นครลำปาง" ก่อน ก่อนที่จะขึ้นไปครองนครเชียงใหม่แล้วยกนครลำปางให้แก่หนานดวงทิพย์เป็นผู้ดูแล ในขณะที่เดียวกันก็มีการขยายเมืองสร้างเมืองขึ้นใหม่ที่มีความสัมพันธ์กันเป็นอาณาจักรล้านนา เช่น เชียงใหม่สร้างเชียงรายได้เป็นเมืองขึ้นของตน ขณะที่ลำปางเองก็สร้างเมืองงาวและพะเยาเป็นเมืองขึ้นเช่นกัน แต่ทั้งหมดนี้เป็นการปกครองโดยเครือญาติหรือคนในท้องถิ่นเดียวกันทั้งสิ้น ไม่มีการแต่งตั้งคนจากเมืองหลวงขึ้นมาปกครอง แม้ในประชุมพงศาวดารกรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ให้ภาพความสัมพันธ์ดังกล่าวในเรื่องของการแต่งตั้งผู้ปกครองจากเมืองหลวงเป็นสำคัญ กระนั้น อาณาจักรล้านนาก็มีความเป็นอิสระอย่างมาก กระทั่งมีการเปลี่ยนรูปแบบการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลแล้วนั้น (ลำปางเป็น เมืองใน มณฑลพายัพ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ที่ ได้รวมให้หัวเมืองต่าง ๆ อยู่ในารดูแลของกระทรวงมหาดไทยเพียงหน่วยเดียว) ที่มีการลดอำนาจของเจ้าเมืองท้องถิ่นลง ความสัมพันธ์ระหว่างนครลำปางกับกรุงเทพฯ นั้นเป็นไปอย่างมีประโยชน์ร่วมกัน ไม่ได้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เช่น เมื่อ จุลศักราช 1144 ครั้งสงครามลาดหญ้าที่พม่ายกกองทัพมาล้อมนครลำปาง ทางกรุงเทพฯ ก็ส่งกรมพระยาราชวังบัวรสถานพิมุขฝ่ายหลัง กับเจ้าพระยามหาเสนา ยกไปตีทัพขึ้นไปหนุน ไปช่วยกันรบ เป็นต้น และนอกเหนือจากความสัมพันธ์ด้านการสงคราม ที่นครลำปางร่วมกันกับทางกรุงเทพฯ เพื่อต้านทัพพม่าแล้ว ก็ยังมีเรื่องของกาพยายามสานสัมพันธ์ทางเครือญาติด้วย โดย สมเด็จพระบวรราชเจ้ากรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาทได้ส่งขอเจ้าศรีหรือโนชา กนิษฐาของเจ้ากาวิละเป็นชายา⁴

ศักราช ๑๑๒๙ ปีกุนนพศก พระเจ้าอังวะยกพยุหโยธาทัพลงมาตีกรุงศรีอยุธยาหนานครบูรณาถึงแก่พินาศปราชัยแล้ว พระเจ้าอังวะตั้งให้ไปสุพลา โปมะยง่วน คุมกองทัพลงมารวบรวมไพร่พลลาวเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย ไปตั้งอยู่ที่เมืองพุกาม ไปสุพลา โปมะยง่วน ตั้งพระยาคำบ้านเป็นพระยาสุรสงครามเจ้าเมือง ตั้งฟ้าชายแก้วผู้หลานเป็นพระยาอุปราชา...จุลศักราช ๑๑๓๖ ปีมะเมียชคก พระเจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพขึ้นไปตีเมืองกุมกาม ครั้นขึ้นไปถึงเมืองลำพูนไชยก็หยุดประทับ ตั้งค่ายหลวงอยู่ที่นั่นพระยาภาววิละเกณฑ์คนออกตั้งรับทัพไทยอยู่นอกเมืองฝ่ายพระยาคำบ้าน พระยาภาววิละก็เข้าหาท่านเจ้าพระยาแม่ทัพ ขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพฯ ท่านเจ้าพระยาแม่ทัพก็ให้พระยาคำบ้าน พระยาภาววิละ นำทัพยกเข้าป็นต้นเอาเมือง...ครั้น ณ วัน ๕ เดือน ๒ แรม ๓ ค่ำ พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกเข้าอยู่ในเมือง โปรดตั้ง...พระยาภาววิละถืออาญาสิทธิ์ครองเมืองนครลำปาง...คน แล้วเสด็จยกทัพกลับยังกรุงธนบุรี เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย ก็เป็นเมืองขึ้นกรุงธนบุรีแต่นั้นมา..." ที่มา : กัมม. "พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย," [online] bloggngang [http://www.bloggang.com/viewblog.php?id=rattanakosin225&date=17-03-2007&group=2&gblog=201\[17/02/2552\]](http://www.bloggang.com/viewblog.php?id=rattanakosin225&date=17-03-2007&group=2&gblog=201[17/02/2552])

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ Lannahistory "ประวัติศาสตร์จังหวัดลำปาง", อ้างแล้ว

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองลำปางกับกรุงเทพฯ เริ่มแน่นแฟ้นขึ้นมาก ในฐานะจังหวัดหนึ่งของ ประเทศสยาม (Siam) โดยอาศัยอำนาจจาก พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแห่ง ราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. ๒๔๗๖ ที่ให้ยกเลิกมณฑลเสีย ทำให้จ.ลำปางขึ้นตรงกับการปกครอง จากเมืองหลวงคือกรุงเทพฯ โดยตรงนับแต่นั้น

มีเกร็ดน่าสนใจเกี่ยวกับเรื่อง ‘เพลงประจำจังหวัด’ ลำปาง ที่ปรากฏในเว็บไซต์ของจังหวัด ลำปาง⁵ ที่เป็นอีกหลักฐานหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงความพยายามของการปกครองจากส่วนกลางใน การเข้าไปมีตัวตนและมีพื้นที่ในจังหวัดนี้ เนื้อหาของเพลงดังกล่าว มีดังนี้ “ลำปาง เขตแดนคั่นคร เจ้าอินทระกิงกร ทรงสร้าง แต่ครั้งบูรณ เจ้าทิพย์ช้าง ไฉ่ล้างศัตรุหมู่พาล เจ้ากาวิละกล้าหาญ รบสู้ กู้เวียงชัย เราชาวลำปางต่างหาญมั่นมนัส รักชาติศาสน์กษัตริย์ รักวัฒนธรรมไทย จะธำรงค์ ให้ยืน ยงไป เอาชีวิตรวย เป็นประกันนิรันดร” เพลงนี้ กรมศิลปากรได้ให้นายมนตรี ตราโมทย์ แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2514 ตามหนังสือขอความร่วมมือจังหวัดลำปาง พ.ศ.2514⁶

ข้างต้นเป็นเค้าร่างเกี่ยวกับจังหวัดลำปางที่รับรู้กันโดยทั่วไปตามเอกสารทางราชการ แต่ กระนั้นก็มีตำนานเกี่ยวกับจ.ลำปางอื่น ๆ อีกที่น่าสนใจซึ่งเป็นเกร็ดเล็ก ๆ ที่สะท้อนให้เห็น รายละเอียดด้านความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและการปกครอง ผู้ปกครองและชาวบ้าน รวมไปถึง เผยให้เห็นเชื้อสายของคนในท้องถิ่นเช่นเรื่องของลี้วะอ้ายก่อนที่นำเอาน้ำผึ้งมะพร้าวมาต้มหาบ ใส่คานมาถวายเมื่อรู้ข่าวเรื่องพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาแสวงบุญที่เมืองนี้ ก็สะท้อนให้เห็นเชื้อสายของ คนแถบนี้ได้ส่วนหนึ่งว่ามีเชื้อสาย ‘ลี้วะ’ อยู่ด้วย ในขณะที่ตำนานเกี่ยวกับการแสวงบุญของ พระพุทธรูปเจ้าก็เกี่ยวข้องกับตำนาน “เมืองไก่” ซึ่งเป็นอีกสัญลักษณ์หนึ่งของจ.ลำปางด้วย กล่าวคือ เมื่อครั้งหนึ่ง ในสมัยพุทธกาล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าออกโปรดสัตว์ได้เสด็จมาถึงเมืองนี้และ ประทับอยู่ เรื่องรู้ถึงพระอินทร์เกรงว่าชาวบ้านจะตื่นไม่ทันบิดนขาบาตร จึงได้เนรมิตร ไก่ขาว ขึ้น เพื่อจะได้ขึ้นปลุกชาวบ้านให้ตื่นขึ้นมาบิดนขาบาตรพระพุทธรูปเจ้า ลำปางจึงมีชื่อเมืองตามตำนานว่า เมืองกุกุตตนคร ซึ่งไก่ขาวได้กลายเป็นสัญลักษณ์ประจำเมืองเขลางค์นับแต่นั้นมา ชื่อ “กุกุต ตนคร” จึงเป็นอีกชื่อหนึ่งของ จ.ลำปาง เรื่องนี้ปรากฏในตำนานของวัดศรีล้อม⁷

ในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างพระนางจามเทวีกับชาวบ้านเมืองลำปางนั้นสะท้อนผ่าน จารึก “ป่อน้ำเลี้ยงจามเทวี” เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับตำนานการร้องทุกข์ของชาวบ้านต่อพระนางจาม เทวีเรื่องการขาดแคลนน้ำดื่ม น้ำใช้ โดยตามตำนานเล่าว่า เมื่อชาวบ้านร้องทุกข์ พระนางก็

⁵ จังหวัดลำปาง. [online] แหล่งที่มา www.lampang.go.th. [15/01/2552]; รากฐานไทย. “ส่วนราชการในจังหวัดลำปาง,” [online] รักบ้านเกิด.คอม <http://www.rakbankerd.com>. [16/01/2552]

⁶ ข้อมูลทั่วไปจังหวัดลำปาง “เพลงประจำจังหวัด,” [online] แหล่งที่มา www.lampang.go.th. [15/01/2552]

⁷ รากฐานไทย. “ส่วนราชการในจังหวัดลำปาง,”

อธิษฐานจิต ไม่นานก็มีหมูตัวหนึ่งวิ่งมาและขุดดิน และจู่ ๆ ก็ปรากฏมีน้ำพุ่งขึ้นมา ชาวบ้านได้ใช้น้ำนั้นในการอุปโภคบริโภคเรื่อยมา จึงได้ตั้งชื่อบ่อน้ำนั้นว่า “บ่อน้ำเลี้ยง”^๘

มีอีกตำนานหนึ่งเป็นเรื่องขอวัดไหลหินแก้วข้างยืน และมะพร้าวครึ่งซีกที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าเมืองเชียงใหม่และเจ้าเมืองลำปาง ว่า ในสมัยหนึ่งมีพระรูปหนึ่งไปบิณฑบาตที่เชียงใหม่ เจ้าเมืองเชียงใหม่เป็นผู้เลื่อมใสศรัทธาก็มักตักบาตรทุกเช้าแต่ก็สงสัยในใจว่าไม่เคยเห็นพระรูปนี้ เมื่อพบพระรูปนี้อีก ก็ให้มหาอำมาตย์มาถามมะพร้าวที่จะถวายเป็นครึ่งซีกถวายเพื่อว่าสักวันหากได้พบมะพร้าวครึ่งซีกนี้ได้ก็อาจรู้ได้ว่าพระรูปนี้จำพรรษาอยู่ที่ไหน กาลปรากฏว่าเมื่อพระองค์เสด็จมาที่นครเขลางค์ เมื่อผ่านหน้าวัดไหลหินนี้ ข้าง ม้า วัว ควาย ที่บรรทุกสัมภาระมา ก็ไม่ยอมเดินไป หยุดอยู่ ณ ที่นั้น พระองค์จึงทรงพักแรม ณ วัดนั้น และก็พบว่ามะพร้าวครึ่งซีกดังกล่าวอยู่ที่วัดแห่งนี้เอง พระองค์จึงทรงถวายมะพร้าวครึ่งซีกไว้ ณ ที่นั้น ก่อนเดินทางไปวัดพระธาตุลำปางหลวงต่อไป

จะเห็นได้ว่า จ.ลำปางนั้นก็มีความเป็นมาเป็นของตนเอง และมีอิสระในการปกครองด้วยเช่นกันกับ “หมู่บ้าน” ต่าง ๆ ที่ต่าง ๆ ที่ห่างออกไปจาก อ.ลำปางหลวง ที่ตั้งของวัดพระธาตุลำปางหลวงปัจจุบันที่เป็นพระราชวังในอดีตนั้น ก็มีความเป็นมาและมีอิสระในการปกครองตนเองเช่นกัน ในที่นี้จะขอล่าวถึงเฉพาะประวัติของหมู่บ้านที่ศึกษา 4 หมู่บ้าน คือ บ้านลุ่ม-กลาง, บ้านหัวทุ่ง, บ้านบันเต้า และ บ้านนาเงิน ตามลำดับ

หมู่บ้านทั้ง 4 นั้นปัจจุบัน จัดอยู่ในเขตการปกครองของตำบลแม่สัน ภาคนั้น แต่เดิมมีเพียงหมู่บ้าน บันเต้า-นาเงิน เท่านั้นที่อยู่ในตำบลแม่สันนี้ กระทั่งพ.ศ.2483 ภายหลังจากปฏิรูปการปกครองใหม่ ในสมัยของจอมพล ป. พิบูลย์สงคราม ที่ได้ยุบรวมตำบลตำบลแม่สัน-แม่ยาว เข้าด้วยกัน และแยกกันอีกครั้งในพ.ศ. 2504 โดยยึดตามลำน้ำแม่ยาวเป็นเส้นแบ่งเขต ทำให้หมู่บ้านทั้ง 4 ได้เข้ามาอยู่รวมกันในการปกครองของต.แม่สัน ภาคนั้น หมู่บ้านทั้ง 4 ก็มีความเป็นมาต่างกันไป ภาพโดยรวมก็คือเป็น ชาวบ้าน กลุ่มหนึ่งที่อพยพเข้ามาจับจองพื้นที่ทำกินและได้

^๘ ที่มา : จารึกที่บ่อน้ำเลี้ยงพระนางจามเทวี. อำเภอเกาะคา, จังหวัดลำปาง. กันยายน 2551.

^{*} เรื่องนี้ คุณบุสดี ชาวบ้านที่นั่นเล่าให้ฟังเป็นวิทยาทาน, กันยายน 2551.

ตั้งหมู่บ้านขึ้น มีการปกครองโดยมีหัวหน้าหมู่บ้านของตน ไม่ได้ขึ้นกับทางเมืองหลวงกระทั่งมี พ.ร.บ.ลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2435 ให้ทุกหมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้าน และ มีการปกครองที่เกี่ยวข้องกับส่วนกลางหมู่บ้านต่าง ๆ จึงได้กลายเป็นหน่วยการปกครองหนึ่งของประเทศที่เล็กที่สุดนับแต่นั้น

บ้านลุ่มกลาง^๑

บ้านลุ่มกลางก่อตั้งเมื่อประมาณ พ.ศ. 2410 โดยสันนิษฐานใกล้เคียงจากผู้บอกเล่าว่า ชาวบ้านกลุ่มแรกที่เป็นผู้ก่อตั้งประกอบไปด้วยครอบครัว 7 ครอบครัว คือ 1. ปู่แสนเมืองมา ย่ามา 2. ปู่แก้ว ย่าเต่า 3. ปู่หนานวัน ย่าคำ 4. ปู่ตัวมุด ย่าคำหลวง 5. ปู่มูล ย่ามา 6. ปู่หนานยะ ย่าเป่า 7. ปู่ท้าวสาร ย่าเตี้ยม ทั้งหมดย้ายมาจากแหล่งอื่น กระทั่งมาถึงบริเวณริมแม่น้ำมายาวซึ่งเห็นว่าเป็นพื้นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูกเลี้ยงชีพ จึงเข้ามาทำสวน ไร่ นา บริเวณนี้เรื่อยมา เริ่มแรกนั้นบ้านลุ่ม และบ้านกำ (กลาง) แยกกันเนื่องจากพื้นที่นี้มีสองส่วน แยกกันบริเวณศาลปู่เจ้าปัจจุบัน โดยทางทิศเหนือคือบ้านลุ่ม และส่วนทางทิศใต้คือบ้านกลาง

ก่อนที่จะมีการประกาศจัดระเบียบตำบลหมู่บ้านให้อยู่ภายใต้การปกครองท้องที่ตามนโยบายของรัฐบาล หมู่บ้านทั้งสองขึ้นกับ ต.เมืองยาว บ้านลุ่ม และบ้านกลางขณะนั้นได้ถูกจัดระเบียบให้ขึ้นอยู่กับหมู่บ้านป่าเวียงใต้ เป็นหมู่ที่ 2 ของ ต.เมืองยาว จนกระทั่งปี 2503 เมื่อรัฐบาลได้ประกาศจัดระเบียบตำบลและหมู่บ้านอีกครั้ง ตาม พ.ร.บ.ลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2435 ให้ทุกหมู่บ้านมีผู้ใหญ่บ้าน และให้ทางตำบลมีกำนันทุกตำบล เพื่อปกครองท้องที่ของตน บ้านลุ่ม และ บ้านกลาง จึงได้ถูกทางราชการแยกมาตั้งเป็นหมู่บ้านหนึ่ง เป็นหมู่ที่ 2 ในตำบลแม่สัน มีนายสมบุญ ใจกันทา ดำรงตำแหน่งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ตั้งแต่ปี 2503 เป็นต้นมา

ผู้ใหญ่บุญตาน แก้วศิริ ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันเล่าว่าบ้านลุ่มกลางในอดีตทางไกลความเจริญอย่างมาก หมู่บ้านเป็นทางตัน ไปไหนมาไหนยากลำบาก คล้ายถูกตัดขาดจากโลกภายนอก โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝนที่น้ำท่วมแม่น้ำแม่ยาว ชาวบ้านไปไหนมาไหนไม่ได้ ผู้ใหญ่บอกว่าหมู่บ้านเริ่มพัฒนาขึ้นมาเมื่อภายหลังที่ได้ยกระดับให้เป็นหมู่บ้าน อาสาพัฒนาป้องกันตนเอง (อพป.) เมื่อปี 2528 ตามโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน เมื่อพิจารณาจากลักษณะทางกายภาพแล้วหมู่บ้านลุ่มกลางนับว่ามีความเจริญ (ด้านวัตถุ) ค่อนข้างมากที่สุดในบรรดาหมู่บ้านทั้ง 9 หมู่บ้านใน ต.แม่สัน และระหว่าง 4 หมู่บ้านที่เลือกมาศึกษา บ้านเรือนของหมู่บ้านนี้ส่วนใหญ่**ปัจจุบัน**สร้างเป็นบ้านปูน มุงหลังคากระเบื้อง และสร้างเป็นสไตล์ยุโรป บ้านเรือนที่สร้างด้วยไม้ หรือบ้านไม้ผสมปูนหายไป

^๑ เสกสรร วรรณโหวท, นักพัฒนาชุมชน 6ว. รายงานการพัฒนาหมู่บ้าน บ้านลุ่มกลาง หมู่ที่ 2 ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร จ.

ลำปาง. 2550 สำนักงานพัฒนาชุมชนอ.ห้างฉัตร. และคำบอกเล่าของชาวบ้าน และ รายงานประวัติหมู่บ้าน ของ ผู้ใหญ่บุญตาน แก้วศิริ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านลุ่มกลาง ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง.

เกือบหมดแล้ว ในขณะที่ถนนก็เปลี่ยนเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก (คสล.) หมดแล้ว จากคำบอกเล่าของยายคำแปงชาวบ้านลุ่มกลางเล่าว่า เดิมที่ถนนของหมู่บ้านลุ่มกลางเป็นถนนทางคนเดิน เป็นคันดินเท่านั้น

ในส่วนของข้อมูลที่พัฒนากรตำบลเก็บไว้เกี่ยวกับหมู่บ้าน กล่าวว่า โดยเฉลี่ยแล้วหมู่บ้านแห่งนี้ ประชาชนมีรายได้เฉลี่ย 28,000 บาทต่อคนต่อปี (ข้อมูลจปฐ. 2551) และให้ความเห็นว่าแม้ชุมชนจะมีความเข้มแข็งในหลายด้านแต่ก็มีจุดอ่อนด้านความรู้และความสามารถในการรองรับความเปลี่ยนแปลงความเจริญที่เข้ามาในหมู่บ้านอย่างรวดเร็ว

ในขณะที่เรื่องของการเกษตรชาวบ้านต้องพบกับปัญหาต้นทุนการผลิตสูงและคุณภาพดินเสื่อมเนื่องจากสารเคมี ทำให้ปัจจุบันเยาวชนในหมู่บ้านก็ออกไปทำงานหรือศึกษาต่อภายนอกหมู่บ้านมากขึ้น เยาวชนเริ่มห่างเหินจากวิถีชีวิตท้องถิ่นดั้งเดิม มีค่านิยมตามกระแสสังคมบริโภคเนื่องจากการสื่อสารและเทคโนโลยีเข้ามาในหมู่บ้านอย่างรวดเร็ว

สำหรับคนในหมู่บ้านลุ่มกลางฐานะค่อนข้างดีแต่ก็ยังไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย ที่เพิ่มมากขึ้น ในขณะที่เรื่องการดูแลสุขภาพตนเองนั้นยังขาดอยู่มาก จากข้อมูลของอาสาสมัครสาธารณสุขที่ออกตรวจวัดความดันและน้ำตาลในเลือดพบว่าชาวบ้านมีอัตราความเสี่ยงที่จะเป็นโรคความดันและเบาหวานสูง ชาวบ้านขาดการจัดระเบียบชีวิตตนเอง สำหรับแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 10 นี้ จึงจะนำแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เพื่อให้เกิดการจัดระเบียบในชีวิตและไม่ใช้จ่ายเกินตัว ลดภาวะหนี้สินและเพิ่มรายได้¹⁰

อย่างไรก็ตามในความเห็นของพัฒนากรอย่าง เสกสรรค์ ก็เห็นว่าหากหน่วยงานภาครัฐ เอกชน เจ้าหน้าที่จากทุกภาคส่วนได้ทุ่มเทส่งเสริมสนับสนุนในการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง บ้านลุ่มกลางก็จะเป็นวิสาหกิจชุมชนที่เข้มแข็งได้ เนื่องจากหมู่บ้านอยู่ใกล้เส้นทางที่จะเดินทางไปจังหวัดเชียงใหม่ และตลาดนัดทุ่งเกวียนสามารถขายของให้แก่นักท่องเที่ยวได้

บ้านหัวทุ่ง¹¹

ประวัติของบ้านหัวทุ่ง ข้อมูลจากรายงานของพัฒนากรที่เก็บจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่า ผู้แก่ บอกว่าหมู่บ้านหัวทุ่งนี้ก่อกำเนิดขึ้นจากครอบครัวไม่กี่ครอบครัว ที่แยกตัวออกมาจากละแวกหมู่บ้านในบริเวณตำบลนี้ ขึ้นมาทำไร่ทำนา อยู่บริเวณหัวไร่ หัวนา เมื่อประมาณ พ.ศ. 2435 จึงได้ยึดถือเอาที่ตั้งบริเวณหมู่บ้านเป็นชื่อหมู่บ้านว่า หัวทุ่ง มาจนปัจจุบัน

¹⁰ เสกสรรค์ วรรณโวหาร. รายงานการพัฒนาหมู่บ้าน บ้านลุ่มกลาง. อ่างแล้ว.

¹¹ เสกสรรค์ วรรณโวหาร, นักพัฒนาชุมชน 6ว. รายงานการพัฒนาหมู่บ้าน บ้านหัวทุ่งและหัวทุ่งพัฒนา หมู่ที่ 3, 9. ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง. 2550 สำนักงานพัฒนาชุมชนอ.ห้างฉัตร. และ คำบอกเล่าจากผู้ใหญ่ณรงค์

นำสังเกตุว่าการแยกตัวออกมาครั้งนี้เริ่มขึ้นในปีที่มีการประกาศ พรบ.ลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2435 จึงน่าจะสนใจว่าการแยกตัวของหมู่บ้านนี้เมื่อเริ่มแรกก็น่าจะมีการปกครองในรูปแบบของผู้ใหญ่บ้านเลย

บ้านหัวทุ่งนั้น เมื่อเปรียบเทียบด้วยสายตาในแง่ของความเจริญทางวัตถุแล้วยังน้อยกว่า บ้านลุ่มกลาง บ้านเรือนส่วนใหญ่ยังสร้างด้วยไม้ผสมปูน อย่างไรก็ตามตัวของเรือนก็ค่อนข้างใหญ่และมีความมั่นคง ในเรื่องโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ นั้นถนนเป็นคอนกรีตค่อนข้างทั่วถึง มีโครงการสร้างถนนคอนกรีตเข้าไปในซอยหรือแยกต่าง ๆ ของหมู่บ้าน มีไฟฟ้าใช้ซึ่งเข้ามาในช่วงระยะเวลาเดียวกันกับบ้านลุ่มกลาง ในขณะที่น้ำประปาก็ไม่ใช้น้ำประปาบาดาลและน้ำบ่อแล้วแต่มีศูนย์ผลิตน้ำดื่มเป็นของหมู่บ้านเอง แต่ปัจจุบันศูนย์ผลิตน้ำดื่มเสียต้องใช้ศูนย์เดียวกันกับ บ้านหัวทุ่งพัฒนา

ในเรื่องของปัญหาของหมู่บ้านหัวทุ่ง เสกสรรค์ พัฒนาการตำบล กล่าวว่า ชาวบ้านมีค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง โดยเฉพาะในเรื่องของอาหารสำเร็จรูป เครื่องปรุงรส ขนม เครื่องดื่ม ค่าอาหารเหล่านี้ ต้องพึ่งพาสินค้าจากภายนอกชุมชนเกือบทุกรายการ ในส่วนของค่าใช้จ่ายสินค้าอุปโภคต่าง ๆ เช่นสบู่ แชมพู น้ำยาล้างจาน ผงซักฟอกนั้น เป็นส่วนที่ดึงเงินตราออกนอกชุมชนเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ต้นทุนการผลิตก็เพิ่มขึ้นเพราะชาวบ้านเปลี่ยนวิธีการผลิตใหม่ ชาวบ้านต้องจ่ายค่าสารเคมีและค่าจ้างแรงงานมากขึ้น ทำให้รายได้จากการขายพืชผลไม่มากนัก ในขณะที่ค่าใช้จ่ายทางสังคม สูงขึ้นอย่างมาก เนื่องจากค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไป ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เริ่มเป็นไปตามกระแสสังคม เกษตรกรหลายรายต้องกู้ยืมเงินไปประกอบอาชีพ ทำให้เป็นหนี้เป็นสิน และต้องกู้ยืมเงินไปเพื่อชะหนี้สถาบันการเงินของภาครัฐและเอกชนด้วย ส่วนปัญหาด้านอื่น ๆ ก็เหมือนกับบ้านลุ่มกลาง โดยเฉพาะการออกไปทำงานนอกหมู่บ้านของเกษตรกร

อนึ่ง ต่อมาในปี 2546 บ้านหัวทุ่งพัฒนาก็ขอแยกตัวออกมาจัดตั้งเป็นหมู่บ้านใหม่ เป็นหมู่ที่ 9 ของตำบลแม่สัน จากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่ณรงค์กล่าวว่า เป็นเพราะบ้านมีเยอะขึ้นและต้องการให้การพัฒนาทั่วถึงจึงได้แยกบ้านออกมาต่างหากเป็นบ้านหัวทุ่งพัฒนาในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ผู้ใหญ่ณรงค์ก็กล่าวยอมรับว่า ส่วนหนึ่งที่ตัดสินใจทำเรื่องขอแยกบ้านนั้นก็เพราะในยุคนั้น (2546) มีโครงการเงินล้าน ที่จะนำเงินมาให้หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท ทำให้แยกตัวมานับแต่นั้นมา

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการแยกบ้านออกมาแล้ว แต่ทั้งสองบ้านนี้ก็มีความสัมพันธ์กันอยู่ กล่าวคือ มีสาธารณูปโภคบางอย่างเช่น วัด โรงเรียน ศูนย์เด็กเล็ก น้ำประปาบาดาล น้ำประปาขนาดเล็ก และน้ำประปาน้ำดื่ม ที่ทั้งสองบ้านยังใช้ร่วมกันอยู่ การแบ่งเขตจึงเป็นไปเพื่อการขอรับงบประมาณมากขึ้นเท่านั้น ไม่ได้ส่งผลให้มีการปกครองแยกกันเด็ดขาดไม่ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะบ้านทั้งสองนี้อาณาเขตติดต่อกัน เส้นที่กั้นแยกระหว่างบ้านทั้งสองในเชิงเลขาณตินั้นไม่ชัดเจน ทำให้ไม่ไปกระทบสำนึกและการใช้ประโยชน์ร่วมกันของสองบ้าน ต่างกันกับกรณีของบ้านปันเด้านาเงิน ที่มีแม่น้ำแม่สันเป็นพรหมแดนธรรมชาติ ชีตค้นให้บ้านทั้งสองที่แม้จะอยู่ในชื่อ

เดียวกันมาเป็นเวลานาน (ปันเต้า-นาเงิน) กระนั้น ก็ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องของสนิทชิดเชื้อกันเช่นบ้านหัวทุ่งและหัวทุ่งพัฒนา หลักฐานที่สำคัญคือ การที่สองหมู่บ้านนี้มีประวัติหมู่บ้านที่ต่างกัน

บ้านปันเต้า¹²

จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่อำัย ไชยราช ทราบว่าหมู่บ้านปันเต้านี้มีประวัติสืบมาจากพญากลุ่มหนึ่งที่มาตั้งรกรากแถบนี้ ซึ่งพญากลุ่มนี้เมื่อครั้งได้ยินว่าจะมีการแบ่งกระดูกพระพุทธรเจ้า ก็ไปขอกับเขาด้วยเพื่อที่จะนำมาเป็นสิริมงคลที่หมู่บ้าน แต่ปรากฏว่า ไปไม่ทันเขาก็ได้แต่ชี้เข้ามาพันกำมือ เมื่อบรรจุนิให้ได้ 3 ไห ก็นำไปประดิษฐานที่วัดพระธาตุปันเต้า และได้เรียกชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “ปันเต้า” มาจนปัจจุบันนี้

ในส่วนของ การปกครองดูแล บ้านปันเต้านี้มีพระยาราชา 6 ครอบครัวมาตั้งถิ่นฐานก่อนซึ่งต่อมาได้มีอีก 3 ครอบครัวแยกไปตั้งพื้นที่บ้านนาเงินปัจจุบัน 3 ครอบครัวนี้ก็ประกอบไปด้วย พระยาราชา หรือ ตระกูลไชยราช ปัจจุบัน ท้าวแสนโนราช หรือ ลือราช ปัจจุบัน และ แคนน้อยปู้ด เป็นบุตรของพระยาราชา โดยมีแคนน้อยปู้ดเป็นกำนันคนแรก หรือผู้ปกครองคนแรก ขณะนั้นมีอยู่ประมาณ 30-40 หลังคาเรือน สำหรับ ผู้ใหญ่อำัย ไชยราช เริ่มดำรงตำแหน่งเมื่อปี 2543 นับแต่เมื่อบ้านนาเงินขอแยกออกมา ผู้ใหญ่อำัย ให้เหตุผลเรื่องการแยกกันออกมาเป็นสองบ้านว่าแยกกันแล้วจะทำให้สามารถพัฒนาได้ดีกว่า เพราะคนมันน้อยลง

สำหรับหมู่บ้านปันเต้านี้เมื่อประเมินจากสายตาแล้ว พบว่ามีความเจริญทางด้านวัตถุค่อนข้างน้อย แม้ว่าหมู่บ้านจะสามารถติดต่อกับสังคมภายนอกได้ค่อนข้างสะดวกผ่าน ถนนทางหลวงแผ่นดิน ลำปาง (ลป.) กระนั้น ก็มีความเจริญด้านวัตถุน้อย เมื่อถามถึงเรื่องโครงการต่าง ๆ ว่ายังมีน้อย ผู้ใหญ่อำัย ก็ให้เหตุผลว่า “อยากกกว่า อยากให้อีกมีกำนพัฒนา ก่า แต่เป็นบ่ใจช่วยเฮาเด้อะ เฮาต้องคิดโครงการ ยะแผนเสนอเป็น แต่พอยะไป เป็นก็โยนไปปุ่นไปเพ่ หมอหนึ่งโยนไปต่างปุ่น หมอหนึ่งโยนไปต่างเพ่ เดินเรื่อนนานเก็บ 7 ครั้ง ประมาณ ปีสองปีนี้ ก่า กว่าจะได้”

อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตว่า อาจเป็นเพราะหมู่บ้านนี้มีคนน้อย มีเพียง 85 หลังคาเรือนเท่านั้น ในขณะที่ปัญหาของหมู่บ้านนี้ก็เหมือนกับหมู่บ้านทั้งสองข้างต้นที่คนวัยหนุ่มสาวและวัยกลางคนที่ยังมีแรงส่วนมากจะออกไปทำงานตามนิคมอุตสาหกรรม ทำให้การรวมตัวกันเริ่มหละหลวม ประกอบกับการที่จำนวนคนไม่มาก การผลักดันเรียกร้องโครงการพัฒนาต่าง ๆ จึงไม่มีพลังชาวบ้านเลือกที่จะพัฒนาตนเองด้วยการออกไปทำงานที่อื่น ๆ มากกว่า

ในเรื่องของการประกอบอาชีพ ชาวบ้านหมู่บ้านปันเต้าจากการให้สัมภาษณ์ของผู้ใหญ่นั้น บอกว่า คนหนุ่มสาวและวัยกลางคนเดี๋ยวนี ไปทำงานในโรงงานเป็นส่วนมาก ไม่ค่อยทำ

¹² เสกสรร วรณโวหาร, นักพัฒนาชุมชน 6๖. รายงานการพัฒนาหมู่บ้าน บ้านปันเต้า หมู่ที่ 7. และคำให้สัมภาษณ์ของ ผู้ใหญ่อำัย ไชยราช ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านปันเต้า ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง.

หมายถึง ชี้เข้าพันกำมือ หรือ อาจจะเป็นคำว่า “แบ่งชี้เข้า” ก็ได้ (แปลโดยผู้เขียน)

การเกษตรเหมือนแต่ก่อน บางคนก็ค้าขายอยู่ที่ตลาดทุ่งเกวียน เงินที่ลงที่หมู่บ้านเช่น SML เงินล้าน ส่วนมาก จะนำมาปล่อยกู้มากกว่าที่จะสร้างโครงการอะไร เพราะว่า สะดวก และก็คนส่วนมากเมื่อได้กู้แล้วก็นำเงินนี้ไปซื้อของมาขายในหมู่บ้าน ซึ่งส่วนมากเป็นของบริโภค

บ้านนาเงิน¹³

ประวัติความเป็นมาของบ้านนาเงิน ตามคำบอกเล่าของผู้ใหญ่หลายมีอยู่ว่า เดิมนั้นมีสองตายาย อยู่ที่นี่มีอาชีพทำนาวันหนึ่ง ตาก็ออกไปทำนาเหมือนเดิม ยายออกมาส่งข้าว และยายก็ได้เงินกลับไปเป็นค่าซื้อข้าว จากนั้นมาก็เรียกบ้านนี้ว่าบ้านนาเงิน อีกอย่างน่าจะเป็นเพราะบ้านนี้มีแร่ ดินบุกและแร่เหล็กเยอะ แต่ก่อนนั้นชาวบ้านก็ชุกชวยกันเพราะถือว่าเป็นที่สาธารณะ ก็เลยเรียกกันว่าบ้านนาเงิน

ในเรื่องของ แร่ ที่เยอะของหมู่บ้านนี้น่าจะเป็นเรื่องจริง เพราะแม่อยู่ค่าแบ่งบ้านลุ่มกลางก็เล่าตรงกันว่าตอนสาว ๆ มักมาร่อนแร่ที่บ้านนาเงินนี้ มีชาวบ้านหมู่บ้านอื่น ๆ มาร่อนด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ผู้ใหญ่หลายเล่าว่า เมื่อประมาณ 1-2 ปีมานี้ (ประมาณ 2549) ได้มีพ่อเลี้ยงมากว่านซื้อที่แถวนี้ไปประมาณ 30 กว่าไร่แล้ว การขุดแร่เดี๋ยวนี้ก็ไม่ค่อยมี เพราะว่าชาวบ้านออกไปทำงานข้างนอกหมู่บ้านมากขึ้น โดยเฉพาะคนหนุ่มคนสาวของหมู่บ้านที่ก็เป็นเช่นเดียวกันกับหมู่บ้านอื่นที่ออกไปทำงานในโรงงานกันมากและอาชีพทำนาไม่ได้รับการสืบทอด ผู้ช่วยผู้ใหญ่บอกว่าแม่แต่ว่านาเดินไปทางใดก็อาจจะยังไม่รู้เลยด้วยซ้ำเพราะไม่ได้สนใจอาชีพนี้กันมากนัก อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านที่บ้านนาเงินปัจจุบันก็ยังคงประกอบอาชีพทำนาเป็นส่วนมาก และมีอยู่ประมาณ 4-5 หลังคาเรือนปลูกหญ้าแพงกุลาขายด้วย เพื่อทำอาหารสัตว์ด้วย

ผู้ใหญ่หลายยังเล่าให้ฟังว่า เดิมนั้นหมู่บ้านนาเงินยังไม่มีไฟฟ้า ประปาและส้มช้ำทั้งหมดนี้เพิ่งเข้ามาเมื่อประมาณปี 2520 กว่า ๆ นี้เอง นอกจากนั้นยังมีขมิ้นเยอะ แต่ปัจจุบันผู้ใหญ่ย้ำว่าไม่มีแล้ว เพราะมีการจัดการที่ดีเพิ่มมากขึ้น การไฟฟ้าที่ได้มานั้นได้มาจากการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคที่เข้ามา แต่ประปานั้นเพิ่งได้มาไม่นานนัก เมื่อปี 2544 นี้เอง ส่วนเรื่องการตัดถนนนั้นชาวบ้านทำกันเอง โดยเดินเรื่องไปที่หลวงพ่อบุญเย็น ให้ท่านช่วยขอความช่วยเหลือและแนะนำว่าจะไปเอาเครื่องจักรกลได้ที่ใด ซึ่งหลวงพ่อก็ตอบแนะนำให้เอาที่พัฒนาชุมชนเขต 5 จังหวัดลำปาง ตอนนั้นผู้ใหญ่บอกว่าตนยังดำรงตำแหน่งเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านก็เดินเรื่องกับผู้ใหญ่คำ ลือราช ไปขอที่พัฒนาชุมชน และได้เครื่องจักรตัดถนนมา 1 เครื่อง และถึงบประมาณตัดถนน

¹³ เสกสรร วรรณโฆหาร, นักพัฒนาชุมชน 6ว. รายงานการพัฒนาหมู่บ้าน บ้านนาเงิน หมู่ที่ 8 และ คำให้สัมภาษณ์ของผู้ใหญ่หลาย ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านนาเงิน ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง.

¹⁴ น่าสนใจไม่น้อยว่า ในขณะที่คำให้การของผู้ใหญ่คำอ้ายนั้น ประวัติของหมู่บ้านปันเต้าและนาเงิน มีจุดร่วมกันอยู่ที่พระยา 6 ครอบครว และมี 3 ครอบครวแยกตัวไปปักหลักที่บ้านนาเงิน แต่สำหรับคำให้การของผู้ใหญ่หลายกลับปฏิเสธความสัมพันธ์ดังกล่าว

**ตารางโครงการพัฒนาของทั้ง 4 หมู่บ้าน เทียบกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ ฉบับต่าง ๆ**

แผนพัฒนาฯ / พ.ศ.	โครงสร้างพื้นฐานใน หมู่บ้าน / พ.ศ.			
	ม. 2	ม. 3	ม. 7	ม. 8
แผนที่ 1 : 2504-09 เน้นเร่งรัดอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจ เน้นกลยุทธ์การวางแผนด้วยการลงทุนในโครงการขั้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อส่งเสริมการลงทุนของเอกชน	(ไม่มีโครงการพัฒนา) * ชาวบ้านมีวิทย์ใช้ (ค่าแปลง)	(ไม่มีโครงการพัฒนา)	(ไม่มีโครงการพัฒนา)	(ไม่มีโครงการพัฒนา)
แผนที่ 2 : 2510-14 เริ่มกระจายความเจริญไปสู่ส่วนภูมิภาค ในเขตทศกัณฐ์และทางไกลความเจริญให้น้ำหนักต่อการวางแผนกำลังคนของประเทศ กระจายการวางแผนไปสู่ระดับกระทรวง (Sector) เน้นการวิเคราะห์เป็นรายสาขา และมี โครงการ พิเศษ นอกเหนือไปจากหน้าที่ปกติของกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ เช่น โครงการพัฒนาภาค โครงการเร่งรัด พัฒนาชนบท	(ไม่มีโครงการพัฒนา) แต่ เริ่มมีถนนลูกรัง ปี 2510ผู้ใหญ่บ้านเป็นคนเดินเรื่อง (ค่าแปลง,ผู้ใหญ่ลา)	(ไม่มีโครงการพัฒนา)	(ไม่มีโครงการพัฒนา)	(ไม่มีโครงการพัฒนา)
แผนที่ 3 : 2515-19 กำหนดนโยบายด้านประชากรเป็นครั้งแรก เพิ่มกลยุทธ์ลดช่องว่างทางรายได้ โดยสนับสนุนการลงทุนเพื่อใช้ประโยชน์จากโครงการขั้นพื้นฐานที่มีอยู่ และ กระจายรายได้และบริการทางสังคม				
แผนที่ 4 : 2520-24 เน้นเรื่อง "การพัฒนาเพื่อความมั่นคง" เน้นฟื้นฟูเศรษฐกิจมุ่งขยายการผลิตเร่งบูรณะและปรับปรุงการบริหารทรัพยากรหลักของชาติ รวมทั้งการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เร่งรัดการปฏิรูปที่ดิน, จัดสรร แหล่งน้ำสำรวจและพัฒนาพื้นที่ห่างไกล	*การอบรมลูกเสือชาวบ้าน ปี 2520 (ผู้ใหญ่ลา) * มีส่วนซิม เมื่อมีการรณรงค์เรื่องอนามัยจากอนามัยบ้านปี 2524-25 (ผู้ใหญ่หลวย, ผช. สุข, ขวน) 1. ถนนในหมู่บ้าน บรรทุกน้ำหนัก 12 ตัน กระทรวงมหาดไทย (ไม่ระบุ พ.ศ.) 2. ไฟฟ้าสาธารณะหมู่บ้าน สนับสนุนโดยสนง. กินแบ่งรัฐบาล นายชัยวัฒน์ และ สส. จินดา	*การอบรมลูกเสือชาวบ้าน ปี 2520(ผู้ใหญ่ลา) * มีส่วนซิม เมื่อมีการรณรงค์เรื่องอนามัยจากอนามัยบ้านปี 2524-25 (ผู้ใหญ่หลวย, ผช. สุข, ขวน)	*การอบรมลูกเสือชาวบ้าน ปี 2520(ผู้ใหญ่ลา) * มีส่วนซิม เมื่อมีการรณรงค์เรื่องอนามัยจากอนามัยบ้านปี 2524-25 (ผู้ใหญ่หลวย, ผช. สุข, ขวน)	*การอบรมลูกเสือชาวบ้าน ปี 2520 (ผู้ใหญ่ลา) * มีส่วนซิม เมื่อมีการรณรงค์เรื่องอนามัยจากอนามัยบ้านปี 2524-25 (ผู้ใหญ่หลวย, ผช. สุข, ขวน) * 2520 ถนนลูกรังเข้ามาก่อนโดยกรมการพัฒนาชุมชน (พช.) (ชวน)
แผนที่ 5 : 2525-29 เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมีเสถียรภาพ โดยการเร่งระดมเงินออม, สร้างวินัยทางเศรษฐกิจการเงิน และการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจต่าง ๆ เช่น ปรับโครงสร้างการเกษตร กระจายอุตสาหกรรมไปสู่ส่วนภูมิภาค เน้นการแก้ปัญหาความยากจนในชนบทเป็นหลัก	3. นำบาดาลขนาดเล็ก กรมทรัพยากรธรณี (ไม่ระบุปี แต่ชาวบ้านว่าประมาณปี 2527) 4. ถนนในหมู่บ้าน บรรทุกน้ำหนัก 12 ตัน กระทรวงมหาดไทย ไม่ระบุ พ.ศ.	* 2528 มีถนนไปบ้านหัวทุ่ง เป็นลูกรัง (ค่าแปลง) * 2525 ไฟฟ้าเข้ามา (ณรงค์) * การอบรม อฟป. (บุญตาน)		- มีไฟฟ้า ปี 2527 (ชวน)

	<p>* 2528 มีถนนไปบ้านหัวทุ่ง เป็นลูกรัง (ค่าแบ่ง)</p> <p>* ชาวบ้านดูโทรทัศน์โดยอาศัยแบตเตอรี่ (ค่าแบ่ง)</p> <p>* การอบรม อพป. (บุญตาน)</p>			
<p>แผนที่ 6 : 2530-34 เพิ่มบทบาทองค์กรประชาชนในท้องถิ่นเพื่อพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขยายขอบเขตพัฒนาชนบทครอบคลุมทั่วประเทศ</p>			<p>1. ถนนเส้นบ้านเต้า-นาเงิน สร้างโดยกรมโยธาธิการ กท. มหาดไทย 0+893 กม. ไม่ระบุปี</p> <p>2. ถนนระยะทาง 800 ม. งบ อบต.</p> <p>3. ไฟฟ้าสาธารณะของหมู่บ้าน สนับสนุนโดยสง. สลากกินแบ่งรัฐบาล ผอ. ชัยวัฒน์ ผสภักดิ์ และ ส.ส. จินดา วงศ์สวัสดิ์ ผู้ประสานงาน</p>	
<p>แผนที่ 7 : 2535-39 เน้นการพัฒนาที่ยั่งยืน เน้นให้เกิดความสมดุลระหว่าง ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การกระจายรายได้ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิต และสิ่งแวดล้อมเร่งรัดขยายการลงทุนด้านบริการพื้นฐานให้มีคุณภาพ และปริมาณเพียงพอ ยกย่องคุณภาพชีวิตประชาชนชนบท พัฒนาระบบราชการให้มีขนาดเล็ก กะทัดรัดและมีคุณภาพ</p>	<p>5. ประชาชนขนาดเล็ก 2537 โดยกองประสานบท กรมอนามัย</p>	<p>1. ถนนคสม. กว้าง 4 ม. ยาว 250 ม. 2538 อบจ.</p>	<p>4. โครงการขุดลอกห้วยแม่สัน ม. 6+7 สภาตำบล 2539</p>	
<p>แผนที่ 8 : 2540-44 ปรับแนวคิดการพัฒนาจากเดิมที่เน้นเศรษฐกิจ มาเป็นการเน้นคุณภาพชีวิต เป็นโอกาสให้คนไทยวางแผนจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน การเสริมสร้างศักยภาพการพัฒนาของภูมิภาค และชนบทเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต จัดหารัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม</p>	<p>6. ถนน คสม. 4 ม. 16 ก.ค. 2540 อบต.</p> <p>7. โครงการขุดลอกหนองน้ำและคลองธรรมชาติ งานขุดคลองลำน้ำแม่ยาว 2542 กรมชลประทานที่ 2 กระทรวง เกษตรสหกรณ์สง. ชลประทานที่ 2</p> <p>8. ถนน คสม. 3 ม. 9 ก.ย. 2543 อบต.</p>	<p>2. ถนนคสม. 4 ม. 140 ม. 1 ก.ย. 2541 อบต.</p>	<p>5. ถนนคสม. 5 ส.ค. 2542 อบต.</p> <p>6. สะพานข้ามแม่น้ำแม่สัน เป็น คสล. สร้างโดยกรมโยธาธิการ 2544 นำงบลงอบต.</p>	<p>* มีน้ำบาดาล ปี 2542</p> <p>* มีน้ำประปา โดยกรมทรัพยากร แต่ก็มีฟลูออไรด์สูง กระนั้นก็ยังแจกจ่ายไปตามบ้าน ปี 2544</p> <p>1. โครงการขุดร่องแม่น้ำปุ่น</p>
<p>แผนที่ 9 : 2545-49 เป็นแผนที่ได้ฉันทานุมัติของเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาเป็นปรัชญาทางการพัฒนาและบริหารประเทศ โดยยึดหลักทางสายกลาง เพื่อให้ประเทศรอดพ้นจากวิกฤต สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง และนำไปสู่การพัฒนาที่สมดุล มีคุณภาพและยั่งยืน ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ เน้นเสถียรภาพของการพัฒนา</p>	<p>9. ถนน คสล. 26 ก.ย. 2546 อบต.</p>	<p>3. โครงการประปาชุมชนภายใต้โครงการพัฒนาเศรษฐกิจระดับชุมชน แผนด้านชุมชนสำหรับค่าใช้จ่ายสำรองเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ (หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์) 2545 (บรรจุขวดขาย) ชื่อผลิตภัณฑ์ "รุ่งทิพย์"</p> <p>4. ถนนคสล. 4 ม. 195 ม. 29 ก.ย. 2546 อบต.</p> <p>5. ถนนคสล. กว้าง 4 ม. ยาว 143 ม. มี.ย. 2547 อบต. (3)</p>	<p>7. ถนนทางหลวงชนบท ลป. (สำนักทางหลวงชนบทที่ 10) กระทรวงคมนาคม สร้างไม่ระบุปี (หน่วยงานนี้โอนถ่ายบุคคลมาจากกรมโยธาธิการและรพช. เกิดขึ้นเมื่อปี 2545)</p> <p>8. ถนนคสล. 8 ก.ย. 2545 อบต.</p> <p>9. ถนนคสล. พ.ค. 2546 อบต.</p>	<p>2. โครงการฟลูออไรด์ผลิตน้ำดื่ม</p> <p>3. ถนนคสล. 2545 อบต.</p> <p>4. ถนน คสม. 17 พ.ค. 2546 อบต.</p> <p>5. ถนนคสล. 2548 อบต.</p>

		6.ถนนคสล. 4 ม. 410 ม. 4 พ.ค. 2548 อบต. (3)	10. ถนนคสล. มิ.ย. 2546 อบต. 11. ถนนคสล. 5 มิ.ย. 2547 อบต. 12.โครงการสร้างสนามฟุตบอล งบ อบต. 2549 (โกลด์ฟุตบอลไม่มีเน็ตและหญ่ารมาก)	
แผนที่ 10 : 2550-54 เป็นอีกแผนที่ได้ฉัฎฐ์เชิญแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ โดยต้องการให้มีผลให้ทางปฏิบัติอย่างแท้จริง แผนนี้ยังคงมุ่งเน้นเสถียรภาพของการพัฒนา	10.ประปาบาดัฒ (RO) 2550 โดยคณะกรรมการบริหารปรับปรุงคุณภาพน้ำกรมทรัพยากรน้ำบาดาลกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เริ่มบรรจุขวดขายเมื่อ 2551 11.โครงการสร้างถนนลูกรักบดอัดแน่นเชื่อมระหว่างบ้านลุ่มกลาง และ บ้านเวียงทอง 2550 อบจ. 12.วางท่อ คสล. ก.ค. 2551 อบต. 13.วางท่อ คสล. 0.60 ม. พร้อมบ่อบัก 204 ม. ส.ค. 2551 อบต.	7.ถนนคสล. 4 ม. 300 ม. 2550 อบต.(3)	13.การก่อสร้างวางท่อ คสล. 2550 อบต. งบอุดหนุนทั่วไป 14.ศูนย์พาดัฒนชยกรรมหมู่บ้าน (บ้านเต้า – นาเงิน) โดยกรมประชาสัมพันธ์ (ไม่ระบุปีพ.ศ. แต่ป้ายและสภาพอาคารยังไม่เก่า อย่างไรก็ตามตัวอาคารก็ถูกปล่อยร้างและรกรมาก)	
	ป้ายประกาศต่าง ๆ ชาวสหกรณ์ห้างฉัตรเวียงใต้ (ทางแยก) ป้ายศูนย์สมนไพร ด. แม่สัน ,ป้าย OTOP พรรณเทพย์ไอสด ป้ายศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ด. เมืองยาว ป้ายเฉลิมพระเกียรติ	ป้ายประกาศต่าง ๆ ป้ายเงินด่วน+ ไฟแนนซ์ (ดอกเบี้ยคงที่ 3%) บ. นิมขิมเซ็งจำกัด นำใบรถไปจำนองได้ (ติดมากในหมู่ 3 และ 9) ป้ายรับทำประกันรถยนต์ประเภท 3 มีธงสีเหลืองและ ธงชาติติดทุกบ้าน	ป้ายประกาศต่าง ๆ (ไม่มี)	ป้ายประกาศต่าง ๆ ป้ายเข้าใจเอดส์ (ติดหน้าทางเข้าหมู่บ้าน) ป้ายรวมพลังแผ่นดินขจัดสิ้นยาเสพติด ขยะเป็นพิษทำลายชีวิตและสิ่งแวดล้อม

หมายเหตุ ตารางนี้รวบรวมขึ้นจากคำให้สัมภาษณ์และหลักฐานะโครงการเก๋าต่าง ๆ ที่ยังพอหลงเหลือและหาได้ภายในหมู่บ้าน ทำให้อาจจะไม่ได้ข้อมูลครบถ้วน กระนั้น ก็เผยให้เห็นถึงภาพรวมของโครงการพัฒนาที่เข้ามาในหมู่บ้านได้พอสมควรว่าส่วนมากเน้นไปที่เรื่องของโครงสร้างพื้นฐานเป็นสำคัญ

อนึ่ง จังหวัดลำปาง ระยะทางห่างจากกรุงเทพฯ 599 กิโลเมตร จากระยะทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1 สายพหลโยธินประมาณ 602 กิโลเมตร และทางรถไฟประมาณ 625 กิโลเมตร ภูมิภาคนี้เป็นที่ดอนและป่าเขา ตอนเหนือ เป็นที่ราบแล้วค่อย ๆ ลาดต่ำลงมาทางใต้เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง การเดินทางของชาวบ้านไปจังหวัดอื่น ๆ นั้นค่อนข้างลำบาก ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าแต่เดิม

ต้องโดยสารรถเมล์พัดลมเมื่อจะเดินทางไปจังหวัดอื่น ๆ รถยังน้อยต้องโหนกันมา แต่ปัจจุบันมีบริษัทเอกชนเข้ามาทำกิจการเดินรถมากขึ้น ทำให้สะดวกขึ้น ในเรื่องของการเดินทางออกจากหมู่บ้าน ปัจจุบันจะมีผู้รถสองแถวอยู่ที่ ต.เมืองยาว รับผู้โดยสารจากต.เมืองยาว และ ต.แม่สันไปเที่ยวและตัวจังหวัด นอกจากนั้นก็ยังมีรถตู้โดยสารให้บริการเข้า เย็น ด้วย ชาวบ้านส่วนมากมีการซื้อรถยนต์มือสองมือสามเพื่อใช้ในการขนส่ง ทำให้การเดินทางก็สะดวกมากขึ้น ในขณะที่ถนนก็เข้าไปถึงหมู่บ้านมากขึ้น สำหรับตำบลแม่สันนั้น อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอห้างฉัตร ประมาณ 7 กิโลเมตร อยู่ห่างจากตัวเมือง 24 กิโลเมตร ¹⁴

อย่างไรก็ตามปัจจุบันโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ได้เข้าไปในจังหวัดและกระจายไปทั่วพื้นที่มากขึ้น ข้อมูลจากเว็บไซต์จังหวัดลำปาง รวบรวมข้อมูล เกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้ไว้ว่า ด้านไฟฟ้า ปัจจุบัน มีจำนวนการไฟฟ้าทั้งหมด 17 แห่ง, ด้านโทรศัพท์ ในปี 2541 มีจำนวนเลขหมายโทรศัพท์ทั้งสิ้น 23,504 เลขหมาย โดยมีจำนวนเลขหมายที่มีผู้เช่าต่อประชากรพันคน คิดเป็นอัตราส่วน 20 : 79, ด้านถนน จังหวัดลำปาง มีระยะทางถนนที่ก่อสร้างแล้วเสร็จ ที่อยู่ในความรับผิดชอบของ สำนักงาน เร่งรัดพัฒนาชนบท กรมโยธาธิการ และกรมทางหลวง รวมทั้งสิ้น 1,996.992 กม. เป็นถนนในความรับผิดชอบของสำนักงานเร่งรัด พัฒนาชนบท 959.582 กม. กรมโยธาธิการ 368.461 กม. และกรมทางหลวง 638.949 กม. ถนน ดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นถนนลาดยาง 1,541.031 กม. (78.344%) นอกนั้นเป็นถนนลูกรัง 261.88 กม. (13.34%) และคอนกรีต 164.081 กม. (8.342%) เป็นต้น ¹⁵

สำหรับราชการส่วนภูมิภาคของจังหวัดลำปางนั้น มีอยู่ 29 หน่วยงาน อาทิ สำนักงานจังหวัดลำปาง ,ที่ทำการปกครองจังหวัด, สำนักงานอัยการจังหวัด, สำนักงานตำรวจภูธรจังหวัดลำปาง, พัฒนาชุมชนจังหวัด, เร่งรัดพัฒนาชนบทจังหวัด, โยธาธิการจังหวัด, ที่ดินจังหวัด, ประชาสงเคราะห์จังหวัดลำปาง, สำนักงานประกันสังคม, สำนักงานเกษตรจังหวัด, ป่าไม้จังหวัด, ศึกษาธิการจังหวัด สาธารณสุขจังหวัด และ สำนักงานพัฒนาแรงงานจังหวัด เป็นต้น ¹⁶

¹⁴ กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น [online] แหล่งที่มา <http://www.thaitambon.com/tambon/tambon.asp?ID=521206>. [16/01/2552]

¹⁵ จังหวัดลำปาง. แหล่งที่มา www.lampang.go.th.

¹⁶ ส่วนราชการในจังหวัดลำปาง. แหล่งที่มา <http://www.rakbankerd.com>.

ภาคผนวก ข

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรุงเทพมหานครกับการปกครองท้องถิ่นรูปแบบพิเศษ

กรุงเทพมหานคร เดิมเรียกกันว่า "เมืองบางกอก" พื้นที่บริเวณกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน เดิมเป็นที่ตั้งของเมือง**ธนบุรีศรีสมุทร** ชาวต่างชาติเรียกกันว่า "บางกอก" มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเส้นทางออกสู่ทะเลเพื่อการติดต่อค้าขายที่สำคัญระหว่างอยุธยาและอาณาจักรต่าง ๆ เมืองบางกอกนี้เมื่อครั้งพระเจ้าตากสินได้กอบกู้บ้านเมืองจากพม่าแล้ว ก็โยกย้ายผู้คนจากอยุธยาส่วนหนึ่งและเมืองอื่น ๆ มาตั้งรกรากที่เมืองธนบุรีนี้

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขึ้นครองราชย์ ก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองบางกอกขึ้นเป็นเมืองหลวงใหม่แทนกรุงธนบุรี โดยทรงโปรดให้ยกเสาหลักเมืองเมื่อวันที่อาทิตย์ เดือน 6 ขึ้น 10 ค่ำ ย่างรุ่งแล้ว 54 นาที ปีชวด จ.ศ. 1144 จัตวาศก หรือตรงกับวันที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2325 แล้วทรงเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2325 ทรงพระราชทานนามพระนครนี้ว่า กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยามหาดิลกภวนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์ มหาสถานอมรพิमान อวดารสถิต สักกะทัตติยะ วิษณุกรรมประสิทธิ์ เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงเปลี่ยนนามพระนครจาก บวรรัตนโกสินทร์ เป็นอมรรัตนโกสินทร์ ซึ่งทั้งหมดทั้งมวลหมายถึงคำว่า *กรุงเทพมหานคร* แปลว่า "เมืองแห่งเทวดา"

ในครั้งนั้นพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้อยู่ในความดูแลรับผิดชอบของ กรมเวียง ครั้นล่วงมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยกเลิกเปลี่ยนฐานะกรมเวียงขึ้นเป็นกระทรวงเมือง และต่อมาก็เปลี่ยนจากกระทรวงเมืองมาเป็นกระทรวงนครบาลตามลำดับ ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 มีเสนาบดีเป็นผู้ทำหน้าที่รับผิดชอบในการปกครองกรุงเทพมหานคร ธนบุรี รวมทั้งหัวเมืองใกล้เคียง ได้แก่ นนทบุรี ปทุมธานี นครเขื่อนขันธ์สมุทรปราการ ัญญบุรี และมีนบุรี ซึ่งรวมเรียกทั้งหมดว่า มณฑลกรุงเทพมหานคร

กรุงเทพฯ จึงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นเมืองหลวงของ ประเทศสยามนับแต่นั้น โดยรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนใหม่ขึ้น และเปลี่ยนรูปแบบผังเมืองกรุงเทพมหานครเช่นอารยประเทศด้วย

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้**กระทรวงนครบาล**รวมกับ**กระทรวงมหาดไทย** และมีการแต่งตั้งตำแหน่ง **สมุหพระนครบาล** ทำหน้าที่ปกครองดูแลรับผิดชอบมณฑลกรุงเทพโดยเฉพาะ ซึ่งขณะนั้นประกอบด้วยจังหวัดพระนครธนบุรี นนทบุรี และสมุทรปราการ ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2476 ที่มีสาระสำคัญให้มีการจัดระบบการปกครองประเทศ แบ่งหน่วยการปกครองออกเป็น จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน กรุงเทพฯ จึงได้กลายเป็นจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี มีฐานะเป็นหน่วยปกครองส่วนภูมิภาค มีอำเภอเป็นหน่วยปกครอง

รองลงมา มีเจ้าหน้าที่ปกครองตำบลและหมู่บ้านเป็นผู้แต่งตั้งกำนันและผู้ใหญ่บ้านให้เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบกำหนดหน้าที่รับผิดชอบให้ปฏิบัติ และมีผู้ว่าราชการจังหวัด ทำหน้าที่รับผิดชอบในการบริหารงานของจังหวัด ร่วมกับผู้แทนส่วนราชการกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของนครกรุงเทพและธนบุรี ก็คือ ประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 24 และ 25 ที่ให้มีการปรับปรุงระบบการปกครองจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี โดยให้รวมเอาจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีเข้าด้วยกัน เป็นจังหวัดนครหลวงกรุงเทพธนบุรี เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2514 (แต่ผู้คนนิยมเรียกว่ากรุงเทพฯมากกว่า) โดยยังให้คงรูปการปกครองและการบริหารราชการส่วนภูมิภาคไว้ มีผู้ว่าราชการนครหลวงกรุงเทพธนบุรีเป็นผู้รับผิดชอบในการบริหารงาน โดยกำหนดให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดนครหลวงกรุงเทพธนบุรี รวมกันเรียกว่า องค์การบริหารนครหลวงกรุงเทพธนบุรี

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกครั้งก็คือ เมื่อ พ.ศ. 2515 คณะปฏิวัติได้มีประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 335 ที่ให้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองนครหลวงกรุงเทพธนบุรีใหม่โดยให้รวมกิจการปกครองของนครหลวงกรุงเทพธนบุรี องค์การบริหารนครหลวงกรุงเทพธนบุรี เทศบาลนครหลวงกรุงเทพธนบุรี ตลอดจนสุขาภิบาลต่างๆ ในเขตนครหลวงกรุงเทพธนบุรี เป็นหน่วยการปกครองเดียวกัน คือ "กรุงเทพมหานคร" และให้จัดการบริหารราชการกรุงเทพมหานครเสียใหม่เป็นการปกครองท้องถิ่นแบบพิเศษที่รวมการบริหารราชการส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นทั้งหมดเข้าด้วยกัน แต่ยังคงให้กรุงเทพฯมีฐานะเป็นจังหวัด พร้อมกับนี้ประกาศฉบับดังกล่าวได้กำหนดให้มีสภากรุงเทพมหานคร ประกอบด้วยสมาชิกซึ่งราษฎรเลือกตั้ง เขตละหนึ่งคน โดยให้มีผู้ว่าราชการและรองผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร รวมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย แต่งตั้งจำนวนเท่ากับจำนวนเขตในกรุงเทพมหานคร ให้ทั้งหมดมีฐานะเป็นข้าราชการการเมืองทำให้กรุงเทพฯ มีฐานะเป็น **ทบวงการเมือง** ที่ได้รับการกระจายอำนาจมาจากรัฐบาล

ต่อมาได้เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงฝ่ายบริหาร และฝ่ายนิติบัญญัติ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ ได้ร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 ภายใต้ พระราชบัญญัติระเบียบบริหารกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2518 และให้ยกเลิกเลิกประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ 335 ลงเสีย¹ โดยที่มาตรา 16 บัญญัติให้การปกครองท้องถิ่นทุกระดับรวมทั้งนครหลวง มีสภาท้องถิ่น และคณะผู้บริหารท้องถิ่น มาจากการเลือกตั้งของประชาชนในท้องถิ่นนั้น² ตามพรบ.ฉบับนี้ ทำให้กรุงเทพมหานครแบ่งออกเป็นเขตและแขวงตามลำดับ กระทั่ง

¹ กรุงเทพมหานคร. [online] แหล่งที่มา www.bma.go.th/. [20/01/2552]

² เรื่องเดียวกัน . ; อรรถ แพทยังกุล. "ปัญหาและอุปสรรคของการบริหารกรุงเทพมหานคร", การบริหารเมือง : กรุงเทพมหานคร และ พัชรีย์ สิโรต และอรรถ กักผล บรรณาธิการ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2543 หน้า 3-10. แหล่งที่มาของข้อมูล: สำนักนโยบายและแผน

เมื่อ มีการปรับปรุงพระราชบัญญัติระเบียบบริหารกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528 ที่ทำให้มีแต่ตำแหน่ง ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร เท่านั้นที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน (มาตรา 47) ส่วนรองผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร อีก 4 คน ให้ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครเป็นคนแต่งตั้ง โดยให้อยู่ในตำแหน่งคราวละ 4 ปีเช่นเดิม

กรุงเทพมหานครนับเป็นศูนย์กลางการปกครอง การสื่อสาร การพาณิชย์ การเงิน-การธนาคาร การคมนาคมขนส่ง การศึกษา ฯลฯ ปัจจุบันแบ่งการปกครองเป็น 50 เขต 154 แขวง³ มีส่วนราชการ 6 สำนัก (มาตรา 60) คือ สำนักงานเลขานุการสภากรุงเทพมหานคร สำนักงานเลขานุการผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการกรุงเทพมหานคร สำนักงานปลัดกรุงเทพมหานคร สำนักหรือส่วนราชการที่เรียกชื่ออย่างอื่นมีฐานะเป็นสำนัก มี 10 ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายทะเบียน ฝ่ายสิ่งแวดล้อมและสุขาภิบาล มีหน้าที่ ฝ่ายศึกษาธิการ ฝ่ายปกครอง ฝ่ายรักษาความสะอาดและสวนสาธารณะ ฝ่ายเทศกิจ ฝ่ายรายได้ ฝ่ายการคลัง ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม และ ฝ่ายโยธา⁴ และ สำนักงานเขตต่างๆ อีก 50⁵ โดยแต่ละเขตมีหน้าที่บริการประชาชนโดยตรง

การที่กรุงเทพ มีฐานะเป็นองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นชนิดพิเศษ และเป็น**ทบวงการเมือง** จึงทำให้กรุงเทพได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาลทุก ๆ 4 ปี ด้วย เพราะต้องรับนโยบายและการดูแลจากกระทรวงมหาดไทยโดยตรง ในการดำเนินงานบริหารปกครองนั้น บทบาทของกำนันผู้ใหญ่บ้าน มีไม่มากนัก นอกเหนือจากจะรับคำสั่งจากส่วนกลางแล้วก็ยังคงเป็นตำแหน่งที่ได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าหน้าที่ที่ทำการดูแลปกครองตำบลแล้วด้วย ไม่ได้มาจากการเลือกตั้งของชาวบ้านในชุมชน⁵ ในขณะที่สำนักงานเขตและเจ้าหน้าที่ของกระทรวงอื่น ๆ ก็สามารถเข้าถึงชุมชนต่าง ๆ ในกรุงเทพได้สะดวก ทำให้ตำแหน่งของกำนันผู้ใหญ่บ้านจึงหมดความสำคัญลง ทำให้ในพระราชบัญญัติระเบียบบริหารกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528 ในบทเฉพาะกาล มาตรา 132 ระบุว่า “ให้ตำแหน่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ประจำตำบล และสารวัตรกำนันในเขตกรุงเทพมหานครที่มีอยู่ในวันที่พระราชบัญญัตินี้ใช้

กรุงเทพมหานคร, 2542. จากเทศบาลกรุงเทพมหานคร กรุงเทพมหานคร หน้าที่ 84 จาก http://203.155.220.230/history/HISTORY_MAINPAGE.HTM. [20/01/2552]

³ กรุงเทพมหานคร. อ้างแล้ว

⁴ “ประวัติกรุงเทพมหานคร,” [online] แหล่งที่มา http://www.geocities.com/YOTAKED/history_BMA.htm. [20/01/2552]

⁵ เขต คลองเตย , คลองสาน , คลองสามวา , คันนายาว , จตุจักร , จอมทอง , ดอนเมือง , ดินแดง , ดุสิต , ดลิ่งชัน , ทวีวัฒนา , ทุ่งครุ , ธนบุรี , บางกะปิ , บางกอกน้อย , บางกอกใหญ่ , บางขุนเทียน , บางเขน , บางคอแหลม , บางแค , บางซื่อ , บางนา , บางบอน , บางพลัด , บางรัก , บึงกุ่ม , ปทุมวัน , ประเวศ , ป้อมปราบฯ , พญาไท , พระนคร , พระ-โขนง , ภาษีเจริญ , มีนบุรี , ยานนาวา , ราชเทวี , ราษฎร์บูรณะ , ลาดกระบัง , ลาดพร้าว , วังทองหลาง , วัฒนา , สะพานสูง , สาทร , สายไหม , สัมพันธวงศ์ , สวนหลวง , หนองจอก , หนองแขม , หลักสี่ , ห้วยขวาง . แหล่งที่มา <http://th.wikipedia.org/wiki>. [20/01/2552]

⁶ “ประวัติกรุงเทพมหานคร,” อ้างแล้ว.

บังคับ ยังคงมีอยู่ต่อไป ถ้าในเขตหรือแขวงใดหมดความจำเป็นต้องมีตำแหน่งดังกล่าว ให้กรุงเทพมหานครประกาศยกเลิก ตำแหน่งนั้น ในราชกิจจานุเบกษา⁶

ปัจจุบันตำแหน่งกำนันผู้ใหญ่บ้านจึงเริ่มหมดไป เมื่อกำนันและผู้ใหญ่บ้านคนเก่าเสียชีวิตลงก็ไม่ได้มีการแต่งตั้งขึ้นใหม่ ทำให้ปัจจุบันกรุงเทพมหานครจะมี 'ผู้นำชุมชน' แทนทำหน้าที่ในส่วนที่กำนันผู้ใหญ่บ้านเคยทำให้เรื่องของการดูแลชุมชน เป็นจุดเชื่อมต่อความต้องการระหว่างผู้คนในละแวกนั้นและสำนักงานเขต เรื่องนี้ได้รับการสนับสนุนจากสำนักพัฒนาชุมชนของกทม. ด้วย แต่ก็ต่างกันที่บทบาทของผู้นำชุมชนคือการริเริ่มโครงการด้วยนอกเหนือจากการรับคำสั่งจากส่วนกลางมาปฏิบัติ

ในส่วนของการพัฒนาชุมชนนั้น กรุงเทพมหานครมีสำนักพัฒนาชุมชนกทม. รับผิดชอบ คล้ายกับกรมการพัฒนาชุมชนของกระทรวงมหาดไทยที่รับผิดชอบดูแลเรื่องการพัฒนาในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ แต่หน้าที่ของสำนักพัฒนาชุมชน กทม. จะเน้นไปที่เรื่องของชุมชนแออัด เกี่ยวกับการวางแผนการปรับปรุงแหล่งชุมชนแออัด การจัดการเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย จัดระเบียบชุมชน สนับสนุนองค์กรประชาชน รวมทั้งการประสานการจัดกิจกรรมทางด้านอนามัยและสาธารณสุขมูลฐาน และปฏิบัติหน้าที่อื่นที่เกี่ยวข้อง โดยดำเนินการในพื้นที่เขตทุกเขตของกรุงเทพมหานคร⁷

อย่างไรก็ตามจากการลงศึกษาพื้นที่เขตหนองแขมพบว่า บทบาทของผู้นำชุมชนไม่สามารถเข้าถึงประชาชนในชุมชนได้มากนัก ดังคำให้สัมภาษณ์ของ บรรจงและพิศมาส คนกรุงเทพฯโดยกำเนิด (เขตหนองแขม) เล่าให้ฟังว่า เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกำนันผู้ใหญ่บ้านรุ่นก่อนที่มีต่อพวกเขาเท่าที่จำความได้ก็คือ การเรียกมาประชุมฟังนโยบาย และขอความร่วมมือเท่านั้น โดยเฉพาะนโยบายเรื่องยาเสพติด "มีการตีกลองเรียกมาฟังอยู่ 2-3 ครั้ง" บรรจงกล่าว ในขณะที่พิศมาสกล่าวว่าตนรู้ว่ากำนันคือใครแต่ไม่เคยมาร่วมประชุม ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนเป็นผู้นำชุมชนก็ไม่ค่อยรู้จักแล้ว "ตอนนี้เปลี่ยนเป็นใครแล้วก็ไม่รู้ มันเยอะไปหมด" พิศมาสกล่าว

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าส่วนหนึ่งเป็นเพราะ ชาวบ้านในกรุงเทพฯ ไม่ได้มีการรวมตัวเป็นกลุ่มก้อนและมีอัตลักษณ์เฉพาะที่ผูกให้เห็นว่าเป็นคนท้องถิ่นเดียวกัน แม้ว่าจะเป็นยุคที่ยังมีกำนันผู้ใหญ่บ้าน ลักษณะของความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหรือละแวกนั้นก็ไม่ได้แนบแน่นเท่ากับความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำหมู่บ้านและชาวบ้านในต่างจังหวัด ทั้งนี้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นเพราะการเคลื่อนย้ายเข้าออกของแต่ละชุมชนนั้นเกิดขึ้นอยู่บ่อย ๆ การประกอบอาชีพที่ต้องออกไปจากชุมชน ไปทำที่อื่น ๆ ของกรุงเทพฯ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนไม่ได้เป็นไปอย่าง

⁶ "ระเบียบบริหารราชการกรุงเทพมหานคร," [online] แหล่งที่มา <http://www.baanjommyut.com/library/law/146.html>.

⁷ สำนักพัฒนาชุมชนกทม. [online] แหล่งที่มา <http://www.bma.go.th/html/page310.html> [20/01/2552]

รู้จักหน้าค่าตากันแบบชนบท อีกทั้งการปกครองเป็นลักษณะปัจเจกมากกว่านโยบายของทางราชการจะกระทำถึง บุคคลโดยตรงผ่านครัวเรือนในสำมะโนครัวหรือสำมะโนประชากร

ในขณะที่การบริการสาธารณะก็กระจายอย่างครอบคลุมทั่วถึง ประกอบกับการสามารถมีสื่อและได้รับรู้ข่าวสารต่างๆ ได้อย่างรวดเร็วค่อนข้างทั่วถึงกว่าชนบท ทำให้ความต้องการในการพึ่งพากันและกันของคนในกรุงเทพฯ ระหว่างคนในชุมชน และผู้นำชุมชนไม่มีความจำเป็นสำหรับการแก้ไขปัญหาด้านความต้องการเพราะความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่แห่งนี้ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ด้วยตนเอง ชาวบ้านในกรุงเทพฯ จึงดูแลตนเองได้มากกว่า อีกทั้งการที่ความสัมพันธ์ทางสังคมหละหลวม การไม่ให้ความร่วมมือของชาวบ้านในกรุงเทพฯ จึงกระทำได้ง่ายกว่าชาวบ้านในต่างจังหวัด เพราะไม่มีกลไกทางสังคมมาคอยสกัดกั้น โดยการนิทาหรือพูดจาให้ได้รับความอับอาย เพราะทุกคนต่างมีภาระหน้าที่เหมือนกัน ไม่มีใครสามารถประณามใครได้ ถนัด หรือแม้แต่เมื่อถูกว่าร้ายอย่างหนักก็สามารถ “หนี” ได้ง่ายกว่า โดยการเคลื่อนจากชุมชนพื้นที่แห่งหนึ่ง ไปยังพื้นที่แห่งใหม่ โดยที่ไม่ต้องยุ่งกับปัญหาเรื่องการเข้าถึงพื้นที่และการปรับตัวเข้ากับผู้คนในสังคมมากนัก เพราะไม่มีใครสนใจว่าใครจะเป็นใครมาจากที่ใดมากนัก ท่ามกลางสังคมที่มีการเคลื่อนย้ายของคน เงิน ข่าวสาร อย่างรวดเร็ว ที่ทำให้ผู้คนในพื้นที่ดูเป็นอิสระเสรีจากพันธนาการความสัมพันธ์ทางสังคม แต่ในขณะเดียวกันพวกเขาก็ผูกตนเองเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของ ‘รัฐ’ แล้วอย่างมั่นคง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ค

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์

คำสั่ง ขอให้ท่านตอบคำถามเหล่านี้ตามความเป็นจริงโดยเลือกทำเครื่องหมาย \surd หรือ X ข้อที่คิดว่าตรงกับท่านมากที่สุด

1.หมวดข้อมูลพื้นฐาน

เพศ หญิง ชาย
 อายุ 15-20 21-30 31-50 51-60 60 ขึ้นไป

ระดับการศึกษา

ต่ำกว่า ป.4 ป. 4 ป.6
 มัธยมศึกษาตอนต้น มัธยมศึกษาตอนปลาย ปริญญาวิชาชีพ
 ปริญญาตรี สูงกว่าปริญญาตรี

อาชีพ

เกษตรกรปลูก.....
 เลี้ยงสัตว์คือ
 ค้าขาย
 รับราชการ
 รับจ้าง
 ทำธุรกิจส่วนตัว
 นักเรียน/นักศึกษา
 อื่น ๆ

รายได้ต่อเดือน

น้อยกว่า 5,000 บาท มากกว่า 5,000 บาทแต่ไม่ถึง 10,000 บาท
 มากกว่า 10,000บาทแต่ไม่ถึง 20,000 บาท
 มากกว่า 20,000 อื่น ๆ

หมายเหตุ แบบสอบถามนี้ใช้ประกอบการสัมภาษณ์เชิงลึก

สถานภาพการสมรส

- โสด แต่งงานและอยู่ด้วยกัน แต่งงานแต่ไม่ได้อยู่ด้วยกัน
 อื่น ๆ

ลักษณะครอบครัว

- เดี่ยว สมาชิกในครอบครัวประกอบด้วย
 มี.....เป็นหัวหน้าครอบครัว
 ขยาย สมาชิกในครอบครัวประกอบด้วย
 มี.....เป็นหัวหน้าครอบครัว

2.หมวดเศรษฐกิจ

- 2.1อาชีพที่ท่านประกอบเป็นอาชีพหลักคืออะไร
 2.2ท่านประกอบอาชีพอื่นนอกเหนือจากอาชีพหลักหรือไม่
 ใช่ คือ.....เพราะ.....
 ไม่ใช่ เพราะ.....
 2.3ท่านกู้ยืมจากแหล่งใดบ้าง
 ธนาคารการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) เพื่อ.....
 ธนาคารหมู่บ้าน เพื่อ.....
 กองทุนเงินล้านฯเพื่อ.....
 อื่น ๆ
 2.4 ท่านมีที่นาเป็นของตนเองหรือไม่ มี จำนวนไร่ ไม่มี เพราะ.....
 2.5 ท่านเช่าที่นาทำนาหรือไม่ เช่า จาก ไม่เช่า เพราะ.....
 2.6รายได้จากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่ท่านได้ต่อการเพาะปลูกแต่ละครั้งคือ.....
 2.7รายได้ที่ท่านได้จากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพียงพอต่อการครองชีพหรือไม่
 อย่างไร.....
 2.8 หากไม่เพียงพอท่านประกอบอาชีพอื่นได้อีกหรือไม่.....
 2.9 ท่านพบปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรอะไรบ้าง
 การเงินเพื่อการลงทุน
 ปัญหาการชลประทาน
 การขาย มักถูกกดราคา
 ปัญหาตลาด

○ ปัญหาภัยธรรมชาติ

○ อื่น ๆ

2.10 ท่านคิดว่าปัญหาข้างต้นปัญหาใดเป็นปัญหาที่ท่านประสบบ่อยที่สุด ระบุชื่อ

2.11 เมื่อท่านประสบปัญหาเหล่านี้ท่านมักแก้ปัญหาด้วยวิธีใด

2.12 จากปัญหาเหล่านี้ท่านคิดที่จะละทิ้งอาชีพชาวนาและไปสู่อชีพอื่นหรือไม่

○ คิด คือ เพราะ

○ ไม่คิด เพราะ.....

3. หมวดความสัมพันธ์ทางสังคม

3.1 ท่านคิดว่ากาทำให้เวลาแก่บุตรหลานและคนในครอบครัวของท่านเป็นเช่นไร

○ มาก

○ ไม่ค่อยมาก เนื่องจาก

○ ไม่เคยทำ เนื่องจาก

3.2 ท่านใช้เวลาในการอบรมบุตรหลานของท่านมากเพียงไร อย่างไร

○ มาก

○ ไม่ค่อยมาก เนื่องจาก

○ ไม่เคยทำ เนื่องจาก

3.3 ท่านสอนบุตรหลานเกี่ยวกับเรื่องอะไรมากที่สุด

○ คุณธรรมต่างๆเช่นเรื่องการกตัญญูตเวที การนับถือผู้ใหญ่ ความซื่อสัตย์ เป็นต้น
เพราะ.....

(คุณธรรมอื่น ๆ ที่สอนมีอะไรอีกบ้าง))

○ การขยันหมั่นเพียรเล่าเรียนศึกษา เพราะ

○ การมีอาชีพการงานที่ดีมั่นคง เช่น.....

เพราะ

○ อื่น ๆ

เพราะ.....

3.4 ทำไมท่านจึงให้ความสำคัญกับคุณธรรมดังกล่าว

.....

3.5 ท่านคิดว่าได้รับอิทธิพลเรื่องคุณธรรมดังกล่าวมาจากแหล่งใด

- พ่อแม่
- สื่อต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ เป็นต้น
- วัฒนธรรมของสังคมในหมู่บ้าน
- ผู้ใหญ่บ้านและเจ้าหน้าที่รัฐอื่น ๆ
- อื่น ๆ

3.6 ท่านให้ความสำคัญและเกรงใจผู้ใหญ่บ้านเพียงใด

- มากที่สุด เพราะ.....
- มาก เพราะ.....
- ปานกลาง เพราะ.....
- น้อย เพราะ.....
- น้อยที่สุด เพราะ.....

3.7 ส่วนใหญ่เรื่องที่ท่านให้ความสำคัญเชื่อฟังแก่ผู้ใหญ่ในหมู่บ้านเป็นเรื่องใด

.....

3.8 ผู้ใหญ่ในหมู่บ้านคนอื่นที่ท่านให้ความสำคัญและเกรงใจนอกเหนือจากผู้ใหญ่บ้านมีหรือไม่ คือใคร.....

4. หมวดความขัดแย้งและการจัดการความขัดแย้ง

4.1 ท่านกล้าแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งกับผู้ใหญ่ในหมู่บ้านหรือไม่

- กล้า เพราะ ส่วนใหญ่เป็นเรื่อง
- ไม่กล้า เนื่องจาก
- ท่านแสดงออกทางใดทดแทนหรือไม่

4.2 ท่านกล้าแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งกับผู้ใหญ่บ้านหรือไม่

- กล้า เพราะ ส่วนใหญ่เป็นเรื่อง
- ไม่กล้า เนื่องจาก
- ท่านแสดงออกทางใดทดแทนหรือไม่

4.3 ท่านกล้าแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่รัฐหรือไม่

กรณีที่เจ้าหน้าที่รัฐมาร่วมประชุมกับชาวบ้านในหมู่บ้าน

กล้า เพราะ ส่วนใหญ่เป็นเรื่อง

ไม่กล้า เนื่องจาก

โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่

ท่านแสดงออกทางใดทดแทนหรือไม่.....

กรณีที่ท่านไปติดต่อราชการที่อื่น ๆ หรือขอความช่วยเหลือเรื่องอื่น ๆ

กล้า เพราะ ส่วนใหญ่เป็นเรื่อง

ไม่กล้า เนื่องจาก

โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่

ท่านแสดงออกทางใดทดแทนหรือไม่.....

4.4 ระหว่างผู้ใหญ่ในหมู่บ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐท่านให้ความเคารพเชื่อฟังใครมากกว่ากัน

ผู้ใหญ่ในหมู่บ้าน เพราะ.....

เจ้าหน้าที่รัฐ เพราะ

โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่

4.5 ท่านเคยขัดแย้งกับชาวบ้านคนอื่นในหมู่บ้านหรือไม่

เคย เรื่อง กับใคร

ท่านจัดการกับความขัดแย้งนั้นเช่นไร.....

ไม่เคย แต่หากเกิดความขัดแย้งขึ้นท่านคิดจะจัดการอย่างไร

ไม่แก้ปล่อยเลยตามเลย

เพียงแต่พูดกระทบกระทั่งบให้รู้สึกตัว

ขอความเห็นใจ

ถ้ามว่าเพราะอะไร แต่หากแก้ไม่ได้ก็ไม่เป็นไร

ถ้ามว่าเพราะอะไร และต้องคุยกันให้เข้าใจว่าฝ่ายใดเข้าใจผิดหรือผิดอย่างไร

เถียงเสียงแข็ง ว่าท่านไม่ผิด

อื่น ๆ

4.6 ท่านเคยขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่รัฐหรือไม่

เคย เรื่อง กับใคร

ท่านจัดการกับความขัดแย้งนั้นเช่นไร.....

ไม่เคย แต่หากเกิดความขัดแย้งขึ้นท่านคิดจะจัดการอย่างไร

ไม่แก้ปล่อยเลยตามเลย

เพียงแต่พูดกระทบกระทั่งบให้รู้สึกตัว

ขอความเห็นใจ

ถามว่าเพราะอะไร แต่หากแก้ไม่ได้ก็ไม่เป็นไร

ถามว่าเพราะอะไร และต้องคุยกันให้เข้าใจว่าฝ่ายใดเข้าใจผิดหรือผิดอย่างไร

ถียงเสียงแข็ง ว่าท่านไม่ผิด

อื่น ๆ

4.7 ท่านเคยได้รับความไม่ยุติธรรมหรือไม่

เคย คืออะไรบ้าง.....

ไม่เคย ทำไม

4.8 ท่านแก้ปัญหานั้นอย่างไร

ไม่แก้ปล่อยเลยตามเลย

เพียงแต่พูดกระทบกระทั่งบให้รู้สึกตัว

ขอความเห็นใจ

พูดคุยอย่างตรงไปตรงมา

5. หมวดความรู้สึกรู้สึกต่อการพัฒนา

5.1 ท่านคิดว่าการพัฒนา ดีหรือไม่.....เพราะ

5.2 ในความคิดของท่านการพัฒนา คืออะไร.....

5.3 ท่านคิดว่าการพัฒนากระทบต่อชีวิตครอบครัวของท่านหรือไม่ อย่างไร.....

.....

5.4 ท่านอยากให้รัฐพัฒนาด้านใดมากที่สุด

เพราะ.....

5.5 ท่านคิดว่าปัจจุบันท่านพัฒนามากเพียงไร.....

5.6 ท่านต้องการพัฒนามากกว่านี้หรือไม่ (ใช่ /ไม่ใช่) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องใด....

.....

- 5.7 ท่านเคยรู้สึกถึงความไม่ทัดเทียมเพราะการพัฒนาหรือไม่..... อย่างไร.....
.....
- 5.8 ท่านคิดว่าแนวคิดเรื่องการพัฒนาส่งผลต่อการรับรู้ศักยภาพของท่านในเชิงด้อย
พัฒนาหรือไม่ (ใช่ / ไม่ใช่) อย่างไร.....
- 5.9 ท่านคิดว่าเป็นหน้าที่ของใครในการพัฒนา
- 5.10 ท่านคิดว่ารัฐบาลควรมีนโยบายเช่นใดต่อ “ชาวบ้าน”
 ให้ความช่วยเหลือ ใ้ใจ
- ให้ชาวบ้านดูแลตนเอง
- 5.11 หากท่านต้องการให้รัฐดูแล ต้องการให้รัฐดูแลเรื่องใดมากที่สุด
 เศรษฐกิจ
- สาธารณูปโภค
- การศึกษา
- สาธารณสุข
- เทคโนโลยี

6. หมวดการตระหนักเรื่องสิทธิ

- 6.1 การมีส่วนร่วมทางการเมืองตามความเห็นของท่านคืออะไร.....
- 6.2 ท่านคิดว่าท่านมีส่วนร่วมทางการเมืองอะไรบ้าง หรือ อย่างไรบ้าง
-
- 6.3 ท่านตระหนักถึงสิทธิทางการเมืองของท่านมากเท่าใด
 มากที่สุด เพราะ.....
- มาก เพราะ.....
- ปานกลาง เพราะ.....
- น้อย เพราะ.....
- น้อยที่สุด เพราะ.....
- 6.4 ท่านมีวิธีการแสดงออกซึ่งสิทธิของท่านอย่างไรบ้าง
 ไปเลือกตั้ง
- ร่วมเดินขบวน
- เข้าชื่อเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทางกฎหมาย เช่น.....
- เป็นสมาชิกพรรคการเมือง โดยกิจกรรมที่ท่านร่วมก็มี อาทิ.....

- เขียนจดหมายไปร้องเรียนเรื่องต่าง ๆ ที่ไม่เป็นธรรมตามคอลัมน์ต่าง ๆ
- แสดงความเห็นทางการเมืองเมื่อมีการประชุม
- พูดคุยสนทนาเรื่องการเมืองกับเพื่อนและครอบครัว
- อื่น ๆ

7. หมวดการรับรู้เรื่อง “ชาวบ้าน” คือใคร

7.1 ในความเห็นของท่าน “ชาวบ้าน” คือใคร

7.2 ท่านคิดว่าท่านเป็น “ชาวบ้าน” หรือไม่ เพราะ.....

7.3 ท่านคิดว่า “ชาวบ้าน” มีลักษณะเช่นใด

- เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจดี.....
- เป็นคนทั่ว ๆ ไป
- เห็นแก่ตัว
- เห็นแก่ประโยชน์เฉพาะหน้า.....
- ยากจน
- ประกอบอาชีพเกษตรกร.....
- การศึกษาน้อย
- ไม่ค่อยเท่าทันผู้อื่น.....
- ด้อยโอกาส
- อื่น ๆ

7.4 หากท่านคิดว่าท่านคือชาวบ้าน ท่านมีความรู้สึกเช่นไร เมื่อคนอื่นเรียกท่านว่า

“ชาวบ้าน”

7.4 “ชาวบ้าน” กับ “ประชาชน” ต่างกันอย่างไรในความเห็นของท่าน

.....

ขอขอบคุณทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการตอบแบบสอบถามตามความเป็นจริง

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อ : จารุวรรณ แก้วมะโน

เกิดเมื่อ : วันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2527 ที่ จ.ลำปาง

สำเร็จการศึกษาจาก : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ภาควิชาการปกครอง ด้วยคะแนนเกียรตินิยมอันดับหนึ่ง

ความสนใจ : สนใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับเรื่องการรับรู้ที่ส่งผลต่อพฤติกรรม ด้วยเหตุนี้ ในขณะศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต ผู้วิจัยจึงศึกษาวิชาทางจิตวิทยาเป็นนิชารอง โดยมุ่งหมายที่จะนำความรู้ทางจิตวิทยามาประยุกต์ใช้กับการอธิบายทางการเมืองทั้งในเรื่องของการปรับสำนึกและพฤติกรรมสำนึกให้เอื้อต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีคุณภาพ

ศูนย์วิทยพัชการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย